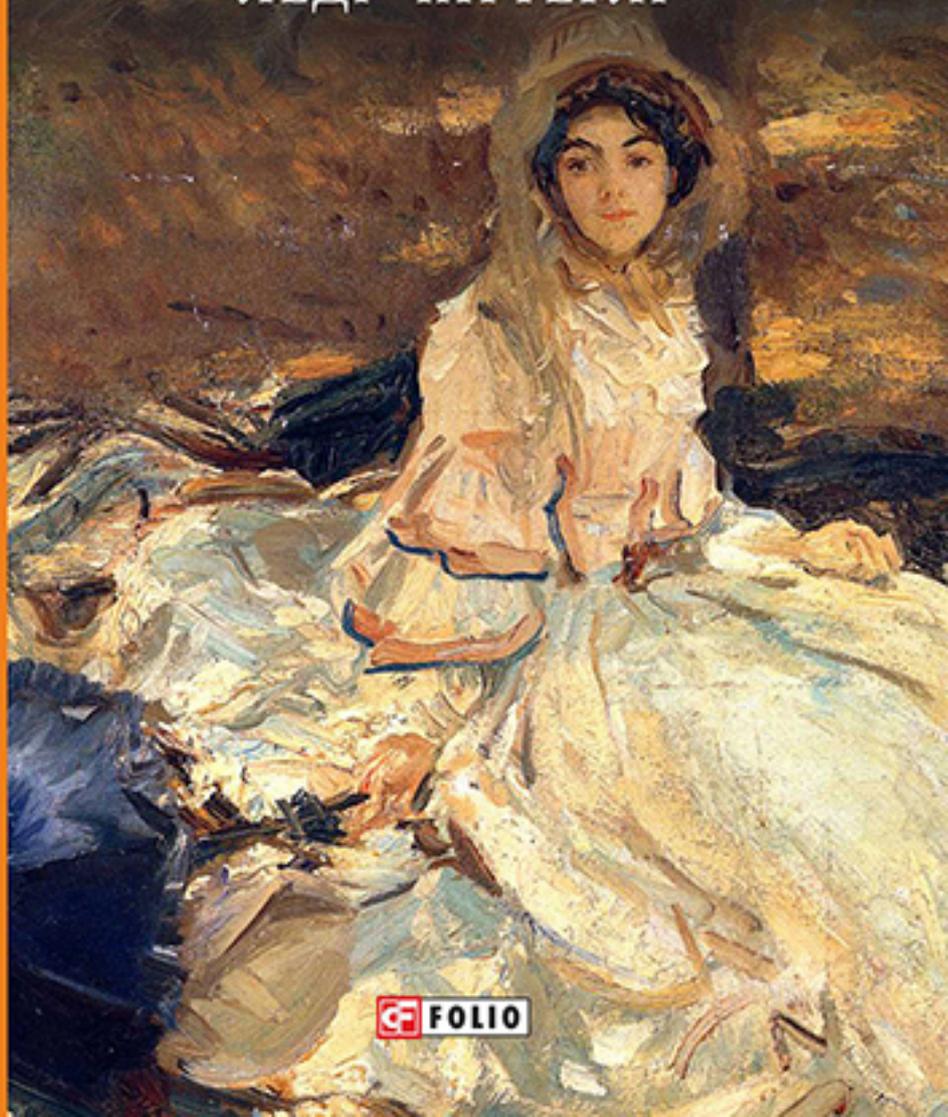

Девід Герберт
Лоуренс

■

КОХАНЕЦЬ
ЛЕДІ ЧАТТЕРЛІ

CF FOLIO

ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ІМ. Т. Г. ШЕВЧЕНКА НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

Девід Герберт
ЛОУРЕНС

■

КОХАНЕЦЬ
ЛЕДІ ЧАТТЕРЛІ

ХАРКІВ
«ФОЛІО»
2017

ББК 84(4ВЕЛ)
Л81

Серія «Бібліотека світової літератури»
заснована у 2001 році

David Herbert Lawrence
LADY CHATTERLEY'S LOVER

Перекладено за виданням:
Lawrence D. H. *Lady Chatterley's Lover*. —
London: Penguin books, 1997

Переклад з англійської *Д. О. Радієнко*

Передмова *Н. Ю. Жлуктенко*

Примітки *Н. В. Глінки*

Редколегія серії:

*Іван Дзюба, Микола Жулинський, Дмитро Наливайко (голова),
Галина Сиваченко, Андрій Содомора, Віктор Шовкун*

На обкладинці використано картину
Джона Сингера Сарджента «Рожева сукня»

Художник-оформлювач *Н. В. Владимірова*

Copyright © the Estate of Frieda Lawrence, 1960

© Д. О. Радієнко, переклад українською,
2005

© Н. Ю. Жлуктенко, передмова, 2005

© Н. В. Глінка, примітки, 2005

© Н. В. Владимірова, художнє оформлення,
2017

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2001

ISBN 978-966-03-5103-5

(Б-ка світ. літ-ри)

ISBN 978-966-03-7685-4

ДЕВІД ГЕРБЕРТ ЛОУРЕНС
ТА ЙОГО УТОПІЯ «ЛЕГКОГО ПОЛУМ'Я»

Серед кардинальних естетичних змін, якими позначена літературна історія Європи першої третини ХХ століття, англійський художній досвід має свою специфіку. Нові мистецькі течії в Англії кінця ХІХ століття не стали таким потужним чинником наступних художніх перетворень, як французький символізм чи постімпресіонізм. Естетизм та неокласицизм у Британії мали відносно невелику аудиторію, а імажизм — власне модерна течія в англійській поезії — не набув такої могутньої креативної сили, якою позначений розвиток авангардистських шкіл поезії та драми континентальної Європи. Натомість на крах тих духовних цінностей, кризовий стан яких остаточно виявили події Першої світової війни, в Англії гнучко реагували едвардіанці-реалісти. В особі Арнольда Беннета вони інтегрували у своєму письмі уроки імпресіонізму та натуралізму, як Джордж Бернард Шоу, реформували реалістичну психологічну драму ібсенівського типу, звернувшись до гострої проблемності «неприємних п'єс» та інтелектуального гротеску, або, як Герберт Велс, шукали нові форми для апокаліптичних соціальних візій та моральних застережень щодо обраного цивілізацією шляху. Через вплив традиції вікторіанського компромісу, що залишався відчутним у питаннях духовного життя не менше, ніж у соціальних, здавалося, що в Англії і на початку нового сторіччя зв'язок із формами класичного європейського роману перерваний не буде.

Однак художник модерного часу не міг лишатися байдужим до імпульсів естетичних змін, що змінювали духовне обличчя Європи, незалежно від того, мали вони еволюційний чи вибуховий характер. Тому не дивно, що один з останніх великих вікторіанців, Томас Гарді, письменник із глибоко трагічним світовідчуттям (до речі, один із небагатьох незаперечних авторитетів для Д. Г. Лоуренса серед його літературних попередників), на схилі літ визначив своє розуміння естетичної природи роману як «враження, а не доказ». Англійські неоромантики Роберт Луїс Стівенсон та Джозеф Конрад, створюючи на межі століть свої художні моделі пошуку ідентичності, відмовилися від соціальної парадигми «провінція/столиця», в системі якої той пошук був укоріне-

ний в англійському романі протягом майже двох століть: їхні герої дісталися маргінесів цивілізації, сягнули темних глибин людського ества й відкрили метафізичний жах буття, відтінений хіба що гордим стоїцизмом духовно сильних натур. Нарешті, психологічне письмо Генрі Джеймса, що обрав простором мистецького пошуку феномен пограниччя між американським та англійським способами буття, між інерцією звичного й спонтанністю відповідей на виклики долі, провістило у поєднанні постфлоревського реалізму та імпресіонізму не стільки кінець класики взагалі, скільки зародження класики нового, модерного часу.

Одним із фундаторів європейського модернізму став і Девід Герберт Лоуренс. В англійській літературі 1910—1930-х років важко знайти автора, що був би більше за нього заангажований проблемами сучасної йому духовної кризи, митця, що прагнув, до того ж, не тільки відтворити її, а й подолати. Енергія критичних дискусій навколо Лоуренса, здається, мала б належати історії, — зрештою, як і твори його сучасників Дж. Джойса, В. Вулф, Т. С. Еліота, Е. Паунда, доробок письменника давно канонізований критичною думкою. Після того як Едвард Морган Форстер назвав Лоуренса єдиним пророком серед сучасних йому літераторів, сотні прозаїків середини й другої половини ХХ століття визнали себе його наступниками чи послідовниками. Читацькою увагою проза автора «Коханця леді Чаттерлі» теж не обійдена. Проте зіткнення оцінок не припиняється. За життя письменника опоненти його прози негативно реагували здебільшого на сміливу відмову Лоуренса від численних моральних, естетичних і мовних табу, отже, феномен його творчості сприймали як дотичний до процесів загальної лібералізації суспільної думки. Втім, саме ліберальна спільнота неоднозначно відповіла на радикалізм Лоуренсових політичних суджень: найбільш шокуючою в цьому плані залишається оцінка Лоуренса Бертраном Расселом — видатний англійський філософ-гуманіст визнав мистецький талант прозаїка, але його філософські ідеї вважав настільки хибними, що навіть не втримався від звинувачень Д. Г. Лоуренса у фашизмі. Пізніше, у культурному контексті бурхливих 1960-х, після закономірного підйому інтересу до Д. Г. Лоуренса як пророка нової моралі, з різкою критикою його поглядів на роль жінки виступила американська феміністка Кейт Міллет. Нині критики Лоуренсової прози, відкидаючи ідеологічні крайнощі, змістили ракурс оцінок на естетичну площину, але раз по раз лунають претензії до авторського стилю, якому дійсно притаманні смислові повтори, надмірна емоційність та патетична серйозність, з якою персонажі обговорюють проблеми, що їх хвилюють. Відповідно знову постає думка, що оцінювати Лоуренса як власне художника не варто, адже він сам рішуче відкидав вимоги «артистизму», бо вважав їх тривіальними порівняно з тим напрямом духовного пошуку, на який зважувався.

Слідкуючи за тим, як впливає на критичну Лоуренсіану ритм культурних змін, очевидно, слід визнати, що *твори* Лоуренса, попри позірну простоту деяких з них, це, скоріше, *«тексти»* за Роланом Бартом, які, подібно до інших зразків модерної класики, потребують особливої процедури читання. Замість формування у свідомості читача культурних стереотипів подібний текст являє «бажану зону свободи», не обмежену наперед даними поняттями, й тим самим долучає до інтерпретації читача. Насолода від такого читання, за Бартовим же визначенням, «виникає в результаті подолання відчуження й влади твору». Відтак варто довіритися думці Стівена Спендера, відомого англійського поета-модерніста, який наголосив, що головне завдання творчості Лоуренса не в тому, щоб розкрити проблеми життя в ілюзіях літератури, а в тому, аби передати «напругу, що існує між життям та літературою». Думку Спендера, що для Лоуренса література — «лише вказівка на те, що перебуває за межами літератури», можна також сприймати по-різному. Вона, наприклад, дозволяє звично вбачати зв'язок між мистецьким образом світу й життєвим досвідом автора: до такого читання заохочують автобіографічні мотиви його ранніх романів «Білий павич» (1911) та «Сини та коханці» (1913) або навіяні юнацькими враженнями оповідання збірки «Запах хризантем» (1911). У той же час чи не важливіше шукати феноменологічний зміст тої «напруги між життям і мистецтвом», що як виразна естетична інтенція існувала на всіх етапах творчості Лоуренса.

Шлях Д. Г. Лоуренса (1885—1930) до визнання не був легким. З'явившись на світ у шахтарському містечку Іствуд, у родині простого шахтаря й колишньої вчительки, митець увійшов у літературні кола попри бар'єри станових упереджень, якими офіційна культура пізнього вікторіанства захищала від талановитих вихідців із нижчих класів. Звісно, у ХХ столітті такі прецеденти повторювалися дедалі частіше, однак у випадку Лоуренса доводиться зважати на те, що в певному сенсі його літературний дар ніколи не полишав світу, звідки він вийшов. У «Нарисі автобіографії» Лоуренс так писав про цю специфічну рису своєї індивідуальності: «Я не можу здійснити переходу з мого власного класу до середнього класу. Не можу, ні за які блага світу, позбутися моєї пристрасної свідомості, моїх кривих зв'язків із людьми, тваринами й землею й віддати себе тій вузькій формі фальшивого, зарозумілого раціоналізму, який тільки й стає основою ментальності, коли людина почувається винятковою». Досягши успіху й популярності, Лоуренс долучився до життя сучасного йому космополітичного бомонду — жив у Франції, Німеччині, Італії, відвідав Мексику — й тим чи іншим чином відгукнувся на все побачене й пережите. Та головним мотивом його творчості лишалося — «Англія, моя Англія»... То був, до того ж, трагічний лейтмотив, адже в однойменному оповіданні, як і в інших прозових творах, образ того, що відбувається з Англією та англійця-

ми, та й з усім людським загалом часів порубіжжя, так само, як і думки Лоуренса про майбутнє його країни й цілого світу, сповнені гіркоти. Він опанував різні види мистецької діяльності — писав не тільки прозу, а й вірші, талановито малював. Та і поезія, і живопис, і музика, на якій він добре знався, як про те свідчить роман «Жезл Аарона» (1922), немов підземні джерела, живили його прозу. Суперничати з останньою в експресивності могла лише пристрасна риторика його есеїстики.

Відчуття розриву в історичному часі, прискіплива увага до різних проявів цього феномену споріднює Д. Г. Лоуренса з іншими письменниками англійського модернізму, зокрема і з його вершинними постажами — Дж. Джойсом та В. Вулф. Водночас його естетичний пошук залишався глибоко індивідуальним. Через тяжіння до лінійності так званого «виховного» сюжету в ранніх творах автора їх можна співвіднести з реалістичним англійським романом виховання початку ХХ століття. Пафос та емоційність авторської позиції відрізняють наратив Лоуренса як від мінливості настроїв у психологічній прозі В. Вулф, так і від метафізичних завдань потоку свідомості Дж. Джойса. При тому модерністична природа Лоуренсового письма не викликає сумнівів і проявляється у широкому спектрі естетичних і поетичних чинників.

Знавець і теоретик модернізму Френк Кермоуд говорив про творчий процес Лоуренса як про «перетворення пророка на романіста», вважаючи, що в ньому домінувало «профетичне шаленство». Дійсно, прозаїк створював, як правило, декілька варіантів тієї чи іншої колізії або й самого твору. «Коханець леді Чаттерлі», зокрема, має дві версії, що передували канонічному тексту. Він ніколи не планував своїх творів, а в розробці тем і характерів керувався інтуїцією й свого роду осяянням. «Думки западають йому в голову, ніби впавши просто з неба, і фрази підлітають прямо догори, могутні й округлі, ніби бризки води, коли туди вкинули камінь. У них немає жодного слова, обраного за красу чи для вдосконалення загальної архітектоніки, — відзначала у своїх «Нотатках про Д. Г. Лоуренса» Вірджинія Вулф.

Абсолютну спонтанність художнього стилю Лоуренса В. Вулф, яка належала до естетського руху Блумсбері, дещо перебільшує. Навіть у ранній прозі Лоуренса відчутні ознаки міфотворчості, помітне спершу стихійне, пізніше ж — цілком свідоме тяжіння до психоаналітичних образів та інтерпретацій. Так, в автобіографічних записках, листуванні, нарешті в романі «Сини та коханці» (1913) та передмові до нього знаходимо типову для Лоуренса світоглядну модель змін у суспільній моралі. Авторське ставлення до шахтарського середовища амбівалентне: з одного боку, він захоплений цією «невідомою расою», «схожою на нібелунгів», створеною з «першоелементів», й водночас обурений тим, що шахтарі покірні чужій волі, автоматично існують між шахтою та пабом, залишаючи своїх дітей (а відповідно, своє майбутнє) на виховання жінкам.

Саме матерів Лоуренс звинувачує в тому, що вони формували покоління за поколінням такими, якими хотіли бачити своїх чоловіків, себто вони — причина того, що чоловіки його краю втратили силу й те приховане шаленство, яким наділяла їх колись пронизлива самотність ноттінгемширських пустищ. У такій суб'єктивній проєкції, у подвійному баченні Лоуренса шахтарі як міфічні постаті і як частка повсякденної духовно зубожілої реальності очевидно означені в категоріях Едипового комплексу, до актуалізації якого в прозі автор постійно звертатиметься.

Подальше поглиблення модерністського світобачення є стрижнем головного письменницького проекту Лоуренса — діалогії «Райдуга» (1915) та «Закохані жінки» (1921). Перший твір ще зберігав деякі структурні риси едвардіанської сімейної саги: у фокусі авторського бачення в ньому були морально-психологічні зміни, що відбувалися у свідомості людей протягом ХІХ століття. Кожне з трьох поколінь сімейства Бренгуенів відрізнялося життєвими цінностями від попередніх генерацій, але ритм їхнього життя лишився підпорядкованим зміні природних циклів, що визначають моду патріархального життя. У романі «Закохані жінки» Лоуренс обрав основою конфлікту долі сестер Гудрун і Урсули, що порвали з патріархальним світом ферми Марш. Відтворення інтелектуального й інтимного пошуку «закоханих жінок», характеристика їхніх обранців — учителя Руперта Біркіна та підприємця Джеральда Кріча — вимагали від Лоуренса фрагментованої оповіді та нових форм діалогічного конфлікту. Діалогія мала стати його Великою Книгою, отже, крім глибинного психологізму, структуротворчою в романі «Закохані жінки» виступала найвагоміша для світобачення Лоуренса проблема механістичності цивілізації та її фатальних наслідків. У світі, зображеному прозаїком, докорінно змінилося розуміння простору й часу, свободи вибору, змінився характер зв'язків між поколіннями та між чоловіком і жінкою, й тому тут не спадає напруга між бажаним і дійсним, можливим і фатально нездійсненним. Інтелектуальна й моральна енергія героїв діалогії обумовила високий мистецький авторитет цього твору в історії англійського роману.

Лоуренс 1920-х років, у пору письменницької зрілості, — найперше майстер психологічної прози. Джерело пізнання «правди повсякденного» він бачив в емоційному житті людини, тому і роман для прозаїка — «прекрасний засіб розкриття мінливої райдуги наших стосунків». Лоуренс вважав роман гнучкою й динамічною формою, в якій важить «жива енергія оповіді», а відтак пріоритетними є не дидактичні авторські судження, а відтворення голосів самих персонажів. Характер для цього прозаїка — найважливіша категорія романної поетики, й тому настільки відточене метафоричне визначення Лоуренсом цього художнього поняття: автор порівнює його з «полум'ям, що палає яскраво чи тьмяніє, стає блакитним, жовтіє або червоніє, піднімається чи опадає під

тиском обставин і потоками долі, безперервно змінюється, але зберігає свою цілісність».

Конструктивною у сприйнятті прози Лоуренса є також інша виразна формула художнього характеру: «...не варто шукати в моєму романі старе, стабільне *ego*... Існує інше *ego*, в залежності від функцій якого індивід стає невпізнаваним, проходить ряд алотропічних станів; щоб знайти їх, треба мати відчуття глибші, ніж ті, що ми маємо... Не шукайте розвитку роману, слідуючи за лініями певних характерів; характери підпорядковані іншій ритмічній формі...» Безумовно, це твердження спрямовує читачів до підсвідомого первня особистості, і хоч уся література доби модернізму експериментує з тим поняттям, Лоуренс обирає власний шлях до першооснов індивідуального досвіду.

Концепція характеру Д. Г. Лоуренса заснована на його теорії «голосу крові». «Моя велика релігія, — твердив письменник, — віра у плоть та кров, у те, що вони могутніші за інтелект. Наш розум здатний помилятися, а те, що промовляє наша кров, — завжди правда... Мені здається, що тіло людини підвладне полум'ю, що схоже на полум'я свічки, а розум — це лише відблиск, що світить на все навколишнє. Мене мало тривожить реальне, народжене розумом, мене захоплює таємниця вічно палаючого полум'я». Відомий французький критик Гастон Башляр, аналізуючи феноменологічне значення образів стихій, зв'язок «матеріальної» уяви зі словом, назвав Д. Г. Лоуренса «поетом землі». Однак «словесна уява» Лоуренса не менше орієнтована на константи світлонової естетики. Через вплив солярних міфів у власному міфотворенні письменник зберігав животворний символ полум'я/світла як провідний мотив прози.

Життєва сила, відчуття повноти існування й сенсуалізм Лоуренса вражали й притягували, але водночас його неоязичництво провокувало сумніви, а то й заперечення у позитивістськи налаштованих сучасників. Авторська філософія віталізму, як називають світоглядні принципи Лоуренса серед інших варіантів «філософії життя» на межі XIX—XX століть, виявилася резонансною в англійському суспільстві, бо спрямовувала гуманітарну думку в ширше річище, ніж обмежений раціоналізм і прагматизм. Між тим, оцінка доктрини Д. Г. Лоуренса як «антиінтелектуалізму» все ж видається необґрунтованим перебільшенням, адже автор не заперечував ролі інтелекту, лише виступав противником його тотальної переваги над почуттями. В ідеалі він взагалі шукав гармонії й рівноваги плоті й духу: «В нас два полюси. Вони існують силою внутрішнього протистояння. Якщо знищити протилежності, настане крах», — писав Лоуренс.

Так закладає письменник основи нової свідомості, яку називає «фалічною» і в якій найвищою цінністю виступає тілесне кохання. Д. Г. Лоуренс, звісно, не перший в історії культури, трактує кохання як феномен, здатний передати трагізм буття в анти-

гуманному світі і водночас як чи не єдину даровану людям можливість пізнати себе й долучитися до могутньої річки життя. Ідея Кохання як абсолюту була й залишається утопічною, але не випадково Час Утопії, в тому числі утопії кохання, закономірно повторюється в літературному розвитку.

Початок ХХ століття можна сміливо називати Часом Утопії в європейській літературі. Людство, ледь встигнувши пережити «кошмари історії» — світову війну та кілька революцій, — бралось шукати позитивний досвід, моделювало варіанти досконалішого буття, ніж буття історичне, реальне. Шукала альтернатив і культура, бо у певній своїй частині усвідомлювала, що «остання година природи» необоротно наближається. Віддавна, від першої «Утопії», окресленої гуманістом Томасом Мором тут-таки, в Англії, пам'ять жанру зберігала художню потребу, перш ніж змалювати ідеальне й бажане, відтворити дилеми кризового часу. Зазначимо, що в європейському інтелектуальному романі 1920—1930-х років прогностика ідеального майбутнього явно відступала перед акцентуванням антилюдського — в людині, природі, суспільстві. В Англії антиутопічні ідеї опановували творчу фантазію Герберта Велса й Олдоса Хакслі, у часовій перспективі уже проглядав похмурий Джордж Орвелл, з нещадним розмаскуванням тоталітарної системи й сформованої нею індивідуальної й масової свідомості. Але Час Утопії не скінчився, адже в межах названої жанрової парадигми у Г. Велса поряд із «Машиною часу» або «Островом доктора Моро» є «Сучасна утопія», а у О. Хакслі слідом за «Прекрасним новим світом» з'явиться утопічний роман «Острів».

Всі згадані утопії й антиутопії, як і ті, що ними можна безкінечно поповнювати цей ряд, переважно оперують категоріями соціальної філософії: маса, індивід, клас, каста тощо. Лоуренс же вдається до сфери індивідуального, навіть інтимного, через неповторний досвід окремої людської долі піднімається до узагальнень і прогностики. Первень утопічного, проте, є очевидною константою в структурі його зрілих творів — у диалогії, повістях, романах «Пернатий змія» (1926) та «Коханець леді Чаттерлі» (1928). Останній, підсумковий твір Лоуренса сугестовано представляє головні проблеми його творчості, тому процедура його читання та інтерпретації, на наш погляд, вимагає враховувати увесь обсяг філософських і художніх пошуків письменника.

* * *

Під час роботи над романом «Коханець леді Чаттерлі» Лоуренс у листуванні назвав його «найбільш непристойним» зі свого доробку. Упевнений, що жодний англійський видавець не зважить його оприлюднити, він домовився про публікацію у Флоренції. Однак Лоуренс рішуче відкидав звинувачення твору в порнографії, вбачаючи в ньому «декларацію фалічної реальності». Письменник був

переконаний у необхідності утвердження фалічного світосприйняття як опозиції «церебральній сексуальній свідомості». Новим твором він мав намір адаптувати сучасну свідомість до фундаментальних понять фізичного існування. Лоуренс неодноразово наголошував, що його власне ставлення до них споріднене з пуританським — він поважав природні імпульси людини, але не сприймав тих «проявів патології, коли розум поглинутий сексуальним». Низова еротична лексика в його творі, що її вважали непристойною, на той час функціонувала у повсякденному мовленні, але належала саме до типу «церебрального» сприйняття інтимного (*sex-in-the-head*), якого Лоуренс також не визнавав. Автор іронічно зауважив, що коли застосувати пануючий принцип мовних табу до слова «кенгуру», назву невинної тварини також сприйматимуть як непристойну. Сподівання Лоуренса на те, що зміна мовного коду зумовить трансформацію етичних понять, в момент публікації твору не справдилися, але роль каталізатора подальших мовно-стильових змін у літературному дискурсі роман, безумовно, зіграв.

В останній спробі «показати значення сексуального в житті, його цінність, а не ганебність» Лоуренс свідомо домагався шокового впливу. Він очікував негативної реакції на твір, але не заборони роману в Англії. Тільки в 1960 році, після судового процесу над «Коханцем леді Чаттерлі», через тридцять років по смерті автора, дозвіл на публікацію було відновлено. Ця подія стала примітною ознакою повоєнної лібералізації духовного життя в країні. Тільки до кого звернений вердикт суду: «Не винен», — до покійного автора, фіктивних героїв чи до самого тексту, так і лишилося невизначеним.

Складним був пошук назви роману. Спершу автор хотів скористатися для неї сексуальними евфемізмами «Джон Томас та леді Джейн», однак потім з'явилась ідея «Ніжності». Ця категорія є однією з ключових у філософській системі Лоуренсового віталізму: на думку прозаїка, в оновленому, здоровому суспільстві майбутнього ніжність мала замінити поняття лідерства. Такий настанові не суперечить і сучасна назва, адже «коханець» і «ніжність» у словнику Лоуренса — поняття семантично близькі. Все в романі, від назви до останнього речення, вимагає від читача зміни сітки понять, прийняття нових ціннісних критеріїв. Процес же їх пошуку та утвердження здійснюється в полі напруги між Лоуренсовими «двома полюсами» — раціональним і чуттєвим. Архітектоніка твору логічна й підпорядкована головній ідеї, у фокусі авторської уваги, подібно до притчі, невелике коло дійових осіб. До такого структурування Лоуренс звертався й у ранніх творах: таким чином його персонажі, чи то Поль Морел у «Синах та коханцях», чи то Урсула в діалогії, долали рубіж простого міметичного відтворення їхнього життєвого досвіду, піднімаючись до рівня знаковості. Але «Коханець леді Чаттерлі» не схожий на роман-тезу, «райдуга людських стосунків» складає його сенс. Мета автора — переконати

читача в недостатності механістичного існування не самим зіткненням ідей, а на чуттєвому, власне підсвідомому, первні. Цьому сприяють, зокрема, стильові інтонації роману, в яких поєдналися трагічне й ліричне, похмурий скепсис і дощукльна іронія. Стиль наближає твір до експресіонізму, однак специфіка Лоуренсової образності полягає в тому, що джерелом загостреної суб'єктивності, основою метафор чи міфопоетичних символів у його прозі найчастіше стає конкретика реального, фізичного, природного.

«Коханець леді Чаттерлі» — роман про смерть старої моралі та про можливість відродження людини. Такі твори з'являються тоді, коли перед культурою постає загроза тотальної анігіляції. Про наростання її Лоуренс говорив ще під час Першої світової війни й постійно розвивав цю тему в творах різних жанрів 1920-х років. Завжди схилиючись до апокаліптичних інтонацій, Д. Г. Лоуренс наситив свій останній і, як виявилось, пророчий роман багатьма ідеями своєї апокаліптичної теорії.

Тема смерті й відродження постає з першого ж абзацу, з акцентовано авторського наративу: «Наш час є трагічним за своєю сутністю, і саме тому ми відмовляємося сприймати його як трагічний. Катастрофа сталася, ми опинилися посеред руїн — і знову починаємо зводити свою домівку, і в нас жевріють нові кволі надії... Ми повинні жити, скільки б не вибухав світ навколо нас». Перш ніж окреслити сповнений перешкод шлях героїв до майбутнього, автор вибудовує світ тотального занепаду: у меланхолійному парку височить потворна будова Рагбі-холу, схожа на велетенський кролівник, у якій безліч нежилых кімнат і мертвих речей. На горизонті — розкидані халупи шахтарського селища Твершел, звідки до жителів Рагбі мжичить мовчазна ворожість і «пахне сірчаним смородом горілих екскрементів землі» (2). Тут у правдивій порожнечі, де «час збігав, як на годиннику», триває агонія каліцтва Кліффорда Чаттерлі, а поряд тоско плентається дорогою днів його дружина Конні. В цьому світі все видається нежиттєздатним — стосунки господарів і слуг, батьків і дітей, взаємини чоловіків і жінок.

Найвиразніше мотив змертвіння й виродження цивілізації актуалізований в образі господаря Рагбі Кліффорда Чаттерлі. Молодший син сера Джефрі був вихований у традиціях бездумного патріотизму. Війна, що відібрала у нього здоров'я й життєві перспективи, наділила натомість презирливим цинізмом, що не залишав місця для умовностей та авторитетів: уряд, армії, навіть сама війна видавалися Кліффорду смішними. Захищений класовими привілеями від проблем матеріальних, лорд Чаттерлі, однак, страждає від хиткої невпевненості каліки й почувається невимушено лише серед вузького кола друзів та родичів. Змушений через параліч нижніх кінцівок пересуватися в інвалідному візку, Кліффорд обирає життя в Рагбі-холі, «вдаючись, що любить його більше за Лондон».

У подружжя Чаттерлі немає спільного минулого: під час фронтової відпустки Кліффорда вони зблизилися, «немов двоє людей

на потопачому кораблі». Так само у них немає майбутнього, адже в їхньому шлюбі не може бути дітей. Залишається теперішнє, в якому вони живуть примарним життям. Лоуренс естетично розширює соціальний і художній простір буття персонажів, але реальні для Конні чи віртуальні для Кліффорда подорожі не несуть ані відкриттів, ані змін. Поїздка Конні до сусіднього містечка залишає по собі те ж враження «нездоланної прірви» між господарями й простим людом, що вона відчувала вдома. Нові шкільні будівлі з дорогою рожевої цегли та з металевими штахетами тут мали дуже привабливий вигляд, проте «скидалися на суміш церкви з тюрмою... Якими виростуть ці маленькі люди, в яких змалечку вбито людські почуття, в яких залишається тільки цей здичавилений лемент і нелюдська, механічна воля?» Химерними й порожніми здаються Конні люди в Лондоні, й навіть Париж був сумним видовищем — «одне з найсумніших міст, стомлених своєю новою механічною чуттєвістю і жадобою грошей, грошей, грошей, смертельно втомлене, та все ж не досить, щоб... ховати свою втому під жахливим пожвавленням механічної іграшки». Переконавання, що «людський світ просто зжив себе», зростає в героїні так само, як відчуття жаху перед божевільям людства.

Зв'язок Кліффорда із зовнішнім світом швидше віртуальний. Колишні університетські друзі везуть до Рагбі скепсис та снобізм, схожі на його власні. Яскравим речником цього гуртка виступає Томмі Дьюкс, думки якого про людину як мозковий пристрій для механічних та інтелектуальних експериментів суголосні розумуванням самого Кліффорда. У тому ж ключі псевдоіснування інтерпретує Лоуренс одержимість Чаттерлі радіо — той годинами сидів біля приймача із цілковито порожнім, заціпенілим обличчям, «ніби втратив останні крихти розуму, і слухав, — або удавав, що слухає щось чутне лише йому». Кліффорд намагається подолати відчуження між світом Рагбі й великим світом, але хоч його літературний і діловий експерименти відбивають різні концепти існування, обидва вони приречені на поразку.

В історії письменництва Кліффорда Лоуренс приділяє увагу такому утопічному мотиву європейської культури кінця XIX століття, як спроби інтелектуальної еліти саме в мистецтві шукати порятунку від вад цивілізації. Чимало англійських прозаїків 1920—1930-х років досліджували процеси девальвації духовних цінностей на прикладі мистецького середовища. Але серед інших мотивів у тогочасних «романах про миття» виразно імпліковано також зневіру в гуманізуючій силі мистецтва. В «Коханцеві» Лоуренс торкається цієї проблеми не тільки в лінії Кліффорда. Він м'яко іронізує з приводу мистецьких уподобань батька Констанса та Хільди Рейд, жорсткіше оцінює ставлення до творчості Кліффорда його друзів, скуппо, але вбивчо розвінчує творчі амбіції Майкліса, який служить тій-таки «облудній богині-запроданці на ймення Успіх», що її домагається і Кліффорд. В образі

Майкліса, як згодом у характеристиці Дункана Форбса, мистецька тема підпорядкована психологічним оцінкам. Збайдужіла душа Майкліса, нездатна порозумітися з Конні, так само не може продукувати істинне мистецтво, як і набувдочена становою пихою свідомість Форбса, — «бляшаним мистецтвом, сентиментальним і самозакоханим» називатиме картини свого приятеля Конні, Мелорзу ж вони видаватимуться просто «вбийством».

В образі Кліффорда мистецтву відведено важливішу роль. У розробці цього мотиву Лоуренс теж начебто заглиблюється у царину психологічних нюансів: те, що скалічений війною Чаттерлі взявся писати «трохи дивні, дуже особисті оповідання про людей, яких знав», мало б викликати повагу. Але головні чинники, що спонукають героя до творчості, — притаманні йому честолюбство та бажання ствердитися. Порожнеча життя в Рагбі обумовила те, що твори Кліффорда стали грою в реальність. Так сприймає їх Конні: скута своєю прив'язаністю до цього писання, героїня відчувала себе персонажем з книги, яку читає хтось інший. Між тим матеріалом для творів Кліффорда дедалі частіше стають твершельські плитки, які приносять йому «посмітюха» місіс Болтон. Ранні літературні вправи хазяїна Рагбі з несподіваною точністю відбивали сучасне життя, однак «наймоднішим голосом сьогодення» Кліффорд стає завдяки творам, схожим на плитки. З-поміж емоційно відсторонених думок Констанс Чаттерлі раптово проривається голос автора, прокламується Лоуренсове бачення природи художності: «чесні твори спрямовують нашу свідомість, оголюють найпотаємніші сторони життя, де ховаються найсильніші пристрасті». Саме вони «найбільше потребують освіжаючого чистого притоку співчуття», а не тенденційний парафраз нищих плиток. Пафос цієї ідеї стосується, звісно, не стільки писань Кліффорда, скільки самого «Кохання леді Чаттерлі».

Підприємницька діяльність Кліффорда Чаттерлі пов'язана швидше з антиутопічними тенденціями твору. Шахта, що належить Кліффорду, стає для нього новим об'єктом у прагненні самоствердитися. Чаттерлі перейнятий лише технічною стороною справи. Шахтарі ж для нього є швидше частиною шахти, а не часткою життя, грубою сировиною, а не подібними до нього людськими істотами. Бесіди з Дьюксом про формули, що допомагають керувати людьми, наче механізмом, ще зміцнили у свідомості Чаттерлі технократичні переконання. Він завжди зверхньо ставився до вихідців з нижчих класів, які опанували знання чи піднялися на шабель вище, тепер же його доктрина відштовхує своєю нетерпимістю: «Вони не люди. Вони тварини, яких ти не розумієш і ніколи не зможеш зрозуміти... Маси незмінні. Масі потрібні нагаї, а не мечі. Казати, що вони самі в змозі керувати собою, це лицемірство...»

Поразка Кліффорда на шляху підприємництва неминуха, бо найсучасніші технічні новачі неспроможні привести до успіху без визнання законів соціальної взаємодії. Крах соціальних амбіцій персонажа Лоуренс поєднує з особистим колапсом: саме

контактам з місіс Болтон зобов'язаний Кліффорд своїм підприємницьким божевіллям, і чим далі, тим міцнішою є його залежність від тевершельської «посмітюхи». У змалюванні стосунків Кліффорда з дружиною автор недарма вдається до експресіоністських форм образності. Кліффорд для Конні — вже не просто «хитрий і практичний ділок», «обмежений, сірий, добре вгодований чоловічок». Коли ним заволодів напад ділової активності, «він перетворювався на одну з тих дивних істот, що ховають під твердою лускою м'які плюсклі тільця, наче краби й лангусти новітнього промислового світу» (10).

До розмаскування механістичності сучасної цивілізації Лоуренс долучає й антагоніста Кліффорда, лісника Олівера Мелорза. Показово, проте, що в епізодах лінії Мелорза, пов'язаних із цією темою, Лоуренс послідовно дистанціює героя від «світу механізованої зажерливості» у часі або просторі. Зіткнення зі світом, «сповненим жорстокості і просякнутим безмежною жадобою», почалися для героя в минулому, під час служби в армії, і тривали після повернення в рідне оточення, яке вразило його тупою брутальністю. Мелорз з відстані споглядає «лихі вогні шахти», впевнений, що там причаїлося зло, ладне знищити все. Він відкинув лихоманкове суперництво своїх сучасників, але усвідомлює, що безплідна земля простяглася повсюди: «й колонії не такі вже далекі, і навіть Місяць не надто далекий».

Герої, близькі Лоуренсу, всупереч механістичності, яка заповнила усі види людських стосунків, воліють існувати в біологічних, природних ритмах. Всюди людей перетворили з індивідуальності на анонімні економічні одиниці чи мілітаризовані ідеологічні автомати. Ерос і Танатос, мотивація сексуальності й смерті проходять через усі рівні роману, але при цьому Лоуренс виявляє не тільки взаємозв'язок, а й антитетичність згаданих понять. Тому слідом за ретельно відтвореним ландшафтом Лоуренсового варіанта «безплідної землі» постає любовна утопія «легкого полум'я».

У пошуках простору, вільного від руйнівних сил індустріальної та фінансової цивілізації, Лоуренс звертається до жіночої свідомості. Генрі Джеймс ще у 1899 році назвав серед значущих змін у духовному житті суспільства «революцію, що відбувалася в статусі й світогляді жінок», і десятки інших письменників і критиків потвердили це. Літературні форми відтворення жіночої емансипації на початку ХХ століття були різноманітними: від образів фатальних жінок у романах Віндхема Льюїса, Форда Медокса Форда або Олдоса Хакслі до заангажованих цією проблематикою творів жінок-письменниць, наприклад багатотомного роману Дороти Річардсон «Паломництво» чи прози Вірджинії Вулф. Нові риси у жіночій свідомості аналізує й Лоуренс — за сестрами Бренгуен з діалогії постає образ Констанс Чаттерлі.

До шлюбу емоційний досвід Конні являв собою еманацию свободи, як її розуміла тогочасна інтелектуальна еліта. Вони з се-

строю, іронічно пише автор, отримали «естетично-незалежне» виховання, яке, проте, наділило їх усіма можливими упередженнями їхнього часу. Німецькі хлопці, що були коханцями сестер Рейд до війни, віддали їм свої душі, але дівчата залишилися вільними, і по загибелі коханих перед Різдом 1914 року вони сумували недовго, адже «тих більше не існувало».

Війна втрутилася знову в долю Конні, й та опинилася в історії Раґбі, як зачарована принцеса в замку, сповненому привидів. Героїня скута обставинами, приречена стати тінню свого чоловіка, оскільки його бажання ствердитися було глибшим і тоншим за її власне. Раґбі мало схожий на романтичний замок, але існування в його лабіринтах переформовує характер героїні. Лейтмотивними характеристиками її до зустрічі з Мелорзом є «тиха впевненість» і «тихе чекання». Тихо, мов мишка, леді Чаттерлі слухає розумні теревені гостей Кліффорда, однак сприймає їх критично. Конні скептично ставиться до думки леді Бенерлі про право жінок мати власне життя, за умови, що для цього їм потрібно забути про своє тіло. Ідея Томмі Дьюкса про те, що фалос є єдиним надійним мостом через прірву часу, героїні також не імпонує. Конні погоджується з Дьюксом лише в тому, що «ненависть зростає, як усе інше». І Конні зненавиділа слова, що поставали між нею й життям, «ці готові слова, що висмоктали кров справжнього життя з усіх живих речей довкола». Цінності «вічного шлюбу», про які любить нагадувати Кліффорд, здаються Конні довгим ланцюгом, що тягнеться за людиною, куди б вона не рушила. У власному тілі, яке вона споглядає в дзеркалі своєї кімнати в Раґбі, немає й проблеску світла плоті. Короткий роман з Майклісом — суміш симпатії, жалю й відразі — не порятунок від неавтентичного існування. Однак кохання Майкліса все ж пробуджує в Конні «підсвідому довіру до себе». Для Лоуренса це перший серйозний крок його героїні до самої себе.

«Конні тікала до лісу так само часто, як до своєї кімнати», — зауважує Лоуренс, намічаючи наступну фазу містеріальних перетворень героїні, середовищем для яких є природний світ. Зображення магічного впливу природи на людину в англійській літературі сягає ренесансних пасторалей, мотиву зачарованого лісу в комедіях та драмах Шекспіра, закріплений же цей досвід просвітницькими робінзонадами XVIII й романтичними мандрівками XIX століть. Ліс навколо Раґбі з перших сторінок аналізованого роману видається «бажаною зоною свободи». Щоправда, при доскіпливому погляді він мало відповідає сакральному простору утопії, оскільки вже зазнав руйнівного вторгнення цивілізації: під час війни старий баронет без жалю жертвував ліс «Англії й Ллойд-Джорджу, Ллойд-Джорджу і Англії». Кліффорд Чаттерлі, утверджуючись у Раґбі, сповнений до лісу найвищого почуття відповідальності: «Я вважаю, що це і є істинне серце Англії, і я намагатимусь уберегти його від усіляких втручань». Завдяки цьому

наміру господаря Рагбі в маєтку і з'явився лісник Олівер Мелорз. Але неспроможність Кліффорда долучитися до природного життя не менш виразно засвідчують сцени на лісовому пагорбі. Звіди Кліффорд просторікує перед Конні, віддає малозначущі накази Мелорзу, й тут-таки терпить фіаско його ефемерна віра у своє всевладдя: намагаючись подолати опір зіпсованого механізму інвалідного візка, Кліффорд безжалюно нищить живу красу весняної зелені й квітів, що їх колеса його візка перемішують із землею. Показово, що інтерес Кліффорда до лісу після того випадку зникає, а до самотніх лісових прогулянок Конні він завжди ставився зі страхом і підозрою.

Конні ж продовжує тікати до лісу від примарного існування, напівнезайманості, від служіння ідолу суєти, від жалогідної нікчемності чоловіків свого покоління. До зближення із Мелорзом героїня не знаходила полегшення і тут, адже не відчувала душі лісу. Уперше схилиючись над малим пташеням у Мелорзовій хижці, Конні випромінює лише німу безнадійну самотність. Але світ навколо Конні вже посвітлішав — «від подиху Персефони, що вийшла з пекла у ранкову прохолоду». Міфопоетичні образи пробудження, відродження, навіть воскресіння пронизують епізоди любовної утопії. Конні віддається своєму поклику не просто в акті відчаю. Для неї це порятунок із царства смерті, шлях крізь ворота спасіння до життя. Якщо раніше все обсипало Конні холодом — голос місіс Болтон, Кліффордові розмови, випадковий лист від Майкліса, то спілкування з Мелорзом супроводжує лейтмотив тепла. Тілесне тепло вражає її, поки Мелорз вмивається, — «сяяння гарячого, світлого полум'я самотнього життя, що проявляє себе в обрисах, яких можна торкнутися, в тілі». Конні тепло під час ритуального танку під дощем, «тонкий пломінь жаги» пробудив не тільки її тіло, а й душу, і тепер вона помічає, що мале пташення вдивляється в Космос.

Кохання до лісника надає Конні сміливості. Вона заперечуватиме філіпікам Кліффорда, спрямованим проти простих людей, висловлює незгоду з мистецькими уподобаннями чоловіка. Конні ще трохи боїться Кліффорда — надто добре він озброєний демагогією, — але межа відчуження перейдена нею остаточно: Кліффорд — «дохла рибина у подобі джентльмена з його целулоїдною душею», «ожиллий кістяк», що підкорює її своєю похмурою холодною волею мерця. Апофеозом бунту постає неоязичницький монолог Конні про життя тіла — «більшу реальність, ніж духовне життя, якщо тільки тіло пробуджується до життя по-справжньому».

Претензії феміністичної критики до дискурсу Лоуренса, зокрема закиди тієї ж Кейт Міллет із «Сексуальної політики», можна визнати справедливими хіба що в одному — жінка у Лоуренса піднімається до автентичного існування тільки завдяки чоловікові. Втім, Лоуренс достатньо широко розумів усе багатство стосунків між чоловіком і жінкою. «Жінку вподобляють ідолами чи

маріонетці, змушуючи її грати ту чи іншу роль, — писав автор. — Якби тільки ми могли зруйнувати ці стійкі уявлення та зрозуміти реальну жінку, зрозуміти, що жінка — це потік, річка життя, абсолютно відмінна від річки життя чоловіка. Взаємини чоловіка й жінки — це течія двох річок, що знаходяться поряд, деколи навіть зливаються, потім знову розходяться й продовжують свій шлях... Могутній потік стосунків продовжує свій рух, не вмираючи, і ці стосунки між чоловіком і жінкою, що тривають усе життя, і є потік вічно живого сексу». Така філософська позиція пояснює, чому Конні, відроджена до нового життя, насправді не зникає з останніх сторінок роману. Листи Мелорза звернені до Конні, отже, її відкрита свідомість залишається з читачем...

Олівер Мелорз як речник нової моралі — образ достоту складний. Англійські критики порівнюють його початкову відчуженість від жителів Рагбі із герметизмом індіанських персонажів роману «Пернатий змій» та образами циган з повісті «Діва та циган», написаної незадовго до «Коханця». Відмінність Мелорза від згаданих типів полягає у свідомо здійсненому виборі, що поставив лісника поза межами звичайного існування. Мелорз — людина з низів, що мала шанс здобути місце серед середніх класів і сама відмовилася від бажання видертись нагору. Повернувшись до власного класу, Мелорз розчарований не тільки убогістю мислення — він чутливо реагує на будь-які прояви фальші, навіть якщо це стосується його власної дитини. Герой сприймає світ у чорних тонах, майже як Томмі Дьюкс, упевнений у кінці цивілізації. Але стосовно себе Мелорз має власну точку зору й почуття достоїнства: «Я бачу сенс власного існування, хоч він невидимий усім іншим... Якщо у людства є майбутнє, то потрібні великі зміни, аби їх досягти». Лоуренс наділяє Мелорза не тільки ненавистю до індустріалізованої епохи, а й утопічними сподіваннями на майбутнє, в якому люди керуватимуться любов'ю, «вклонятимуться Пану» й нарешті житимуть повноцінним життям. Як носій нової свідомості, Мелорз найчастіше говорить не про секс, а про надособистісну фалічну силу, що веде до інакшого, цілісного буття. Однак образ лісника не належить виключно прогностичному плану Лоуренсової утопії, це повноцінний художній характер, а не образ-ідея.

Лоуренс не ідеалізує лісника: той, як і його кохана, проходить шлях відчуження і разом з Конні переживає відродження. Прийняти Конні було для нього трагедією, тому що означало зруйнувати дистанцію між собою й світом. Її прихід до нього загрожував їй самій — суспільство, в якому вони існують, не прощає нікому намагання бути собою. Звістка про дитину бентежить його не менше, адже дитина — це майбутнє, а великі зміни на краще ще навіть не почались. Утім, визначальною рисою в образі Мелорза залишається здатність приймати рішення й відповідати за нього: «якщо тепер він узяв жінку, то муситиме пройти крізь пекельне коло, крізь страшний суд».

Відчуження Мелорза, його психологічна двоїстість актуалізується у двох мовних кодах, дербіширській говірці й літературній мові, якими він оперує на власний розсуд. Говірка здебільшого захищає його від тих, хто, подібно до Хільди, Кліффорда чи Форбса, не бачить у ньому рівну собі особистість. У спілкуванні з Констанс він також вживає говірку, своєрідним чином випробовуючи міцність тої шкаралупи умовностей, що її сформувало навколо цієї жінки життя. Бажання Конні говорити з Мелорзом його мовою яскраво свідчить про спалення нею залишків упереджень. Але справжня мова Лоуренсових коханців не диференційована на верх і низ, дозволене й табуйоване. Її вповні розкривають внутрішні монологи Мелорза та його останній лист до Конні.

В думках Мелорза втілені не тільки Лоуренсова віра в «дотик ніжності, дотик тілесного пізнання між людськими створіннями», чи така ж щира ненависть до Молоха — «волі людської маси, що бажає грошей і ненавидить життя». Позитивна основа нового его Мелорза підготовлена всім попереднім розвитком його характеру не менше, ніж ідеями авторського сенсуалізму. Мелорз переконаний, що майбутнє не можна змінити інакше, ніж вірою в кращу частку власного «я». Тому його сподівання на те, що Конні стоятиме поруч із ним у двобої проти безглуздої маячності, що володіє світом, небезпідставні. Лоуренсове неоязичництво — «Ви моя Свята Трійця: я, ти і малий троїстий вогник між тобою й мною» — переплавляється в тиглі оновленого «я» героя в поетичні рядки, що житимуть власним життям за межами роману, в полі напруги між мистецтвом і життям: «Моя душа тріпоче разом з твоєю у святому вогні, який ми запалили удвох. Ми запалили вогонь життя...».

Мелорз прощається з Конні «з надією в серці», отже, й остання книга Лоуренса закінчується надією і — паузою. Наставав черговий розрив між епохами, і Час Утопії, тим більше любовної, минав. У межах того розриву для Лоуренса починався перехід до вічності. Автор «Коханця леді Чаттерлі» заповнив паузу малюванням, есеїстикою, поверненням до поезії і роботою над однією з найвиразніших своїх притч — «Людина, яка вмирала».

Наталя Жлуктенко

КОХАНЕЦЬ
ЛЕДІ ЧАТТЕРЛІ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Наш час є трагічним за своєю сутністю, і саме тому ми відмовляємося сприймати його як трагічний. Катастрофа сталася, ми опинилися посеред руїн — і знову починаємо зводити свою домівку, і в нас жевріють нові кволі надії. Це досить тяжка праця — адже шлях до майбутнього сповнений перешкод; тож ми йдемо в обхід або продираємось крізь них. Ми повинні жити, скільки б не вибухав світ навколо нас.

Дещо такою була точка зору Констанс Чаттерлі. Війна розтрошила дах над її головою. І вона збагнула, що ми вчимося довіку.

Вона вийшла заміж за Кліффорда Чаттерлі в 1917 році, коли той приїхав додому з війни у відпустку. Це був їхній медовий місяць. Потім він повернувся до Фландрії — щоб через шість місяців з пошматованим тілом його привезли назад, до Англії. Констанс, його дружині, було тоді двадцять три роки, а йому — двадцять дев'ять.

Кліффордова жага до життя була дивовижною. Він не вмер, і шматки його знову зрослися до купи. Два роки він залишався під наглядом лікарів. Згодом його визнали здоровим і здатним повернутись до життя, але нижню частину тіла, від самого попереку, паралізувало назавжди.

Це було в 1920 році. Вони, Кліффорд і Констанс, повернулися з Лондона — у його фамільне гніздо Рагбі-хол. Батько Кліффорда помер, і він відтоді став баронетом, сером Кліффордом, а Констанс — леді Чаттерлі. Вони почали хазяйнувати й вести своє сімейне життя в доволі занедбаному будинку Чаттерлі, з досить-таки скромними статками. Кліффорд мав сестру, але вона поїхала звідси. Старший брат загинув на війні. Будь-яких інших близьких родичів у нього не було. Скалічений навіки, знаючи, що він ніколи не зможе мати дітей, Кліффорд повернувся до імлистого Мідленда, щоб підтримувати ім'я Чаттерлі живим, доки він буде здатний це робити.

Каліцтво не здолало його повністю. Він пересувався у кріслі на колесах, до того ж мав ще й крісло з маленьким мотором, отже, міг повільно роз'їжджати по садку та гарному меланхолійному парку, яким так пишався, — хоча й удавав, ніби до нього байдужий.

Зазнавши стільки страждань, він певної миті позбувся змоги страждати надалі і лишався напрочуд бадьорим, жвавим, навіть, можна сказати, веселим, із рум'яним здоровим обличчям та світло-блакитними блискучими очима. Його плечі були широкими й міцними, руки — дуже сильними. Він мав дорогий одяг, ошатні краватки з Бонд-стрит. Проте вираз його обличчя все ще говорив про певну обачливість, хистку невпевненість каліки.

Кліффорд побував так близько до загибелі, що тепер все, що він мав, стало для нього надзвичайно цінним. У збудженому блиску його очей відчувалася неабияка гордість за те, що він лишився живим після такого удару. Та водночас він постраждав так тяжко, що в ньому ніби щось згинувало всередині, зникли деякі відчуття — і зосталася збайдужіла пуста.

Констанс, його дружина, була рум'яною дівчиною селянського типу, з м'яким каштановим волоссям, міцним тілом та плавними рухами, сповненими разом з тим якоїсь особливої енергії. В неї були великі допитливі очі й ніжний ласкавий голос. Здавалося, що вона тільки-но приїха-

ла з рідного села. Проте це було зовсім не так. Її батько, старий сер Малкольм Рейд, був добре відомим у свій час художником — членом Королівської академії. Мати в дні розквіту прерафаелітів належала до витончених фабіанців. Серед таких митців і освічених соціалістів Констанс та її сестра Хільда отримали те, що можна назвати естетично-незалежним вихованням. Їх возили до Парижа, Рима й Флоренції, щоб вони відчували подих мистецтва, а ще в протилежному напрямку — до Гааги й Берліна, на збори соціалістів, учасники яких виголошували свої доповіді усіма європейськими мовами, й нікого це анітрохи не дивувало.

Таким чином, двоє дівчат із юних років не цуралися ні мистецтва, ні ідейної політики, що сприймалися ними як природна атмосфера. Вони були водночас космополітами і провінціалками з тією космополітичною провінційністю, що завжди крокує поруч із суто громадським ідеалізмом.

Коли молодшій виповнилося п'ятнадцять років, їх відправили до Дрездена — навчатися, окрім іншого, ще й музики. І вони досить гарно проводили час. Вони вільно жили у студентському середовищі, вони сперечалися з чоловіками про філософські, соціологічні та мистецькі питання. Вони знали на цьому так само добре, як чоловіки, а може, й краще — бо вони були жінками. І вони вешталися по лісах у товаристві міцних хлопчаків з гітарами, тринь-бринь!.. Вони співали, мов вільні перелітні птахи. Та вони й були вільні. Вільні! Це величне слово. У відкритому світі, в ранковому лісі, з дужими, дзвінкоголосими приятелями, вони були вільні робити, що заманеться, а перш за все — казати, що спаде на думку. Саме розмови важили найбільше — цей нестримний обмін словами. Кохання було тільки ледь чутним приспівом.

Обидві, Хільда і Констанс, пережили свої перші любовні пригоди у вісімнадцять років. Юнаки, з якими вони так завзято теревенили, гучно виспівували й розсиджувалися під деревами, бажали, звісно, любовного зв'язку. Дівчата трохи вагалися, але, врешті-решт, про цю річ так багато говориться, — напевне, це справді щось важливе. А чоло-

віки так ніжно ждали цього. Чому б дівчині не зглянутись і не обдарувати їх королівською ласкою?

І вони дали їм цю ласку, кожна — тому юнакові, з яким вела найвідвертіші розмови. Ці бесіди та словесні дебати були важливі, а кохання й тілесний зв'язок здавалися лише примітивною даниною природі — і ще, може, способом зняти напругу. Дівчата після цього стали наче менше любити своїх друзів, навіть трішечки зненавиділи їх — так, ніби ті зазіхнули на їхню свободу, їхню особистість. Бути дівчиною — значить вбачати свою гідність і сенс свого життя у прагненні до абсолютної, чистої та шляхетної свободи. А в чому ще може побачити дівчина сенс життя? Струсити додолу всі ці застарілі, осоружні пута, оцю залежність.

І хоча вони могли дивитися на все це більш сентиментально, сексуальний зв'язок все одно залишався одним із найдавніших, найбридкіших різновидів зв'язку й залежності. Поети, що звеличували його, були здебільшого чоловіками. Жінки завжди знали, що існує щось краще, щось величніше. А тепер вони були переконані в цьому більше, ніж будь-коли. Прекрасна, чиста жіноча свобода є прекраснішою за будь-який сексуальний потяг. Одна біда, що чоловіки в цьому так відстають від жінок. Схибнулися на сексі, немов ті собаки.

І жінка мала віддаватись. Чоловік — то голодна дитина. Жінка повинна вдовольнити його, якщо він просить, — а то він почне по-дитячому комизитись і врешті-решт утече, спаскудивши досить приємні стосунки. Але жінка може віддаватися чоловікові, не віддаючи при цьому свого внутрішнього «я». Саме цього, напевне, не враховують поети й усі любителі побалакати про секс. Жінка може брати чоловіка, не віддаючи себе. Так, звичайно, вона може взяти його, не віддаючись на його милість. Вона швидше властиться до різних сексуальних штучок, щоб заволодіти ним. Їй завжди треба лише стримати себе під час статевого акту, дати чоловікові скінчити, витратити себе, а самій не досягати вершини насолоди, — а потім вона могла продовжу-

вати акт і дійти оргазму, в той час як він буде просто її інструментом.

Обидві сестри пережили свої перші любовні пригоди ще до війни, перед тим, як їм довелося спішно повертатися додому. Жодна з них не могла б закохатись у хлопця без словесного зближення, тобто до зацікавлення ним по-справжньому під час розмови. Вражаюча, глибока, неймовірна таємниця була в цих палких розмовах із розумною молодю людиною — день у день, протягом місяців. І якщо після натхненної відвертості цих жвавих дискусій, що підносили душу, просто неможливо було уникнути сексу, — що ж, нехай буде так. Це означало кінець історії, і це також таїло в собі якусь принаду: дивне тремтливе збудження у глибині тіла, кінцевий спазм самоствердження, хвилюючий, мов останнє слово, схожий на ряд зірочок, які позначають кінець розділу або паузу в музичній темі.

Коли дівчата у 1913 році приїхали додому на літні канікули, Хільді було двадцять, а Конні — вісімнадцять років, і батько відразу збагнув, що вони мають любовний досвід. «L'amour avait passé par là»¹, як висловився хтось. Проте він був досвідченою людиною і вирішив, що життя має простувати своїм шляхом. Мати ж, нервовохвора в останні місяці свого життя, бажала тільки одного: щоб дівчата були «вільні» і «вдосконалювали себе». Вона була приречена ніколи того не пізнати — Господь відає чому, адже мала власний прибуток і могла робити все, що заманеться. Вона звинувачувала в тому свого чоловіка. Але насправді винен був чийсь давній вплив на її розум та душу, якого вона так і не змогла позбутися. Це не мало ніякого відношення до сера Малкольма, котрий дозволив своїй нервовій, гарячкуватій дружині жити, як їй було до вподоби, живучи теж на свій власний розсуд.

Таким чином, дівчата були «вільні» й повернулися до Дрездена, до своєї музики, свого університету — і до своїх хлопців. Вони любили своїх коханців, а ті жадали їх з усією пристрасною душевного потягу. Всі чудові речі, що їх юна-

¹ Тут пройшло кохання (фр.).

ки обмірковували, висловлювали й писали, було обмірковано, висловлено й написано для них, для цих молодих жінок. Хлопець Конні мав музичні здібності, а Хільдин був схильним до технічних наук. Але вони просто жили для своїх дівчат. Жили в їхніх думках, в їхньому душевному піднесенні. В дечому іншому хлопці зазнали поразки, хоча й не довідалися про це.

Те, що кохання не обминуло дівчат, далось взнаки. До цього призвів тілесний досвід. Цікаво, які невловимі, але безпомилкові зміни він приносить дівчому й юначому тілу: жінка розквітає, її форми округлюються, пом'якшується дівчача незграбність, а вираз обличчя стає збентеженим або переможним; юнак стає спокійнішим, більше прислухається до самого себе, і самі обриси його плечей та стегон виглядають не такими войовничими, стають стриманішими.

Через сексуальне збудження сестри майже підкорилися спокусі — віддатися дивній чоловічій владі. Та дуже скоро вони схаменулися, вирішили сприймати це збудження просто як ще одне з відчуттів — і залишились вільними. В той же час чоловіки, сповнені вдячності жінкам за свій сексуальний досвід, віддали їм свої душі. І після цього вони виглядали так, ніби загубили шилінг, а знайшли шість пенсів. Хлопець Конні ходив трохи похнюплений, а Хільдин — кепкував з неї. Але такі вже чоловіки! Невдячні й завжди невдоволені. Коли ти з ними не маєш діла, вони ненавидять тебе за те, що ти цього не хочеш; а як зійдешся з ними — тоді зненавидять вже з цієї причини. Або й зовсім без причини, — хіба, може, тому, що вони насправді є вередливими дітлахами й не можуть вдовольнитися нічим, що ти їм даси і що взагалі може дати жінка.

Однак почалася війна, Хільда й Конні кинулися назад, додому, хоча вже були там у травні на похороні матері. Перед Різдом 1914 року обидва німецькі хлопці загинули; дівчата, звісно, трохи потужили, бо дуже кохали їх, а потім забули — адже їх більш не існувало.

Сестри жили в Лондоні, у батьковому, а точніше, материному будинку Кенсінгтон-хаус, і заприятелювали з мо-

лодим товариством студентів Кембриджа, — товариством, яке сповідувало «свободу» й шанувало пошиті з фланелі штани та сорочки без комірців, анархію, а ще — манеру розмовляти, ніби стиха муркочучи, і надмірну чуттєвість. Хільда, однак, несподівано вийшла за чоловіка, старшого на десять років, найдавнішого члена цього ж кембриджського товариства, чоловіка з досить привабливим банківським рахунком і зручною урядовою посадою, що дісталася йому в спадок. Він також писав філософські есе. Вона мешкала з ним у невеликому будинку в Вестмінстері і ввійшла до того приємного суспільного прошарку урядовців, які не є вершками суспільства, але стали — чи стануть — справжньою розумовою силою нації. Це були люди, які знали, про що говорять, — або говорили так, ніби вони це знають.

Конні перебувала на службі в Червоному Хресті й виконувала легку роботу для фронту та спілкувалася з несхитними кембриджцями у фланелевих штанах, які шляхетно іронізували з будь-якого приводу. Її кращим другом став Кліффорд Чаттерлі, двадцятидвохрічний молодик, що повернувся додому з Бонна, де вивчав технологію вугільної промисловості. До того він два роки навчався в Кембриджі. Зараз він став старшим лейтенантом в елітному полку, і військова форма давала йому ще більшу змогу з усього іронізувати.

Кліффорд Чаттерлі належав до вищого класу, ніж Конні. Конні походила із заможної інтелігенції, а він був аристократом. Не найвищого гатунку, але... але. Його батько був баронетом, а мати — дочкою віконтки.

Проте Кліффорд, дарма що був краще вихованим і більш «світським», ніж Конні, залишався на свій кшталт провінційнішим і боязкішим. Він почувався невимушено у вузькому колі «вищого світу», тобто серед аристократів-землевласників, але починав соромитись і нервувати в тому іншому великому світі, який загарбали свавільні орди середніх та нижчих класів або чужинців. Відверто кажучи, він побоювався цієї громади «середніх» та «нижчих» так

само, як іноземців, що не належали до його класу. Його дивним чином паралізувало усвідомлення власної беззахисності, хоч він і був захищений класовими привілеями. Це дивно, але такими вже є ознаки сьогодення.

Саме тому незвичайна, тиха впевненість такої дівчини, як Констанс Рейд, підкорила його. Вона набагато краще за нього вмiла володіти собою там, ззовні, у світі хаосу.

Незважаючи на це, він також залишався бунтівником, постаючи навіть проти свого класу. Хоча, може, бунтівник — надто гучне слово, аж надто гучне. Він просто впіймався на принаду загального, дуже розповсюдженого протесту юні проти умовностей та будь-яких існуючих авторитетів. Покоління батьків було кумедне, і перш за все — його власний впертий батько. Та й уряди були смішними — особливо власний, англійський, з його вічним гаслом «Поживемо — побачимо». Армії також смішили — всі ці старезні бундючні генерали з червонопиким Кітченером. Смішила навіть війна, хоч вона й повбивала багато народу.

Як на те, все було смішним — або навіть дуже смішним; все, що мало якесь відношення до авторитетів чи то в армії, чи в уряді, чи в університеті, певною мірою змушувало сміятися. І так звані правлячі класи ставали смішними, коли починали справді претендувати на якусь владу. Сер Джефрі, батько Кліффорда, став просто сміховинним, коли геть вирубав для будівництва окопів свої дерева та видобув людей із своїх шахт, щоб захвати їх на фронт, а сам при цьому лишився таким собі безтурботним патріотом, хоча й витратив на свою державу більше грошей, ніж отримав з неї.

Приїхавши до Лондона з Мідленда, щоб доглядати поранених, сестра Кліффорда міс Емма Чаттерлі спокійно глузувала з сера Джефрі та його стійкого патріотизму. Герберт, старший син і спадкоємець Рагбі, сміявся вголос, — хоча саме його дерева пішли на будівництво військових укріплень. І тільки Кліффорд посміхався трохи скуто. Так, все було дуже смішно... але коли воно підступає так близько, то й ти сам також стаєш смішним... Хоча люди іншого

класу — такі, як Конні, — були щирі хоч іноді. Вони у щось вірили. Вони щиро співчували солдатам, англійським «томмі», і хвилювалися щодо загрози військового добору, переймалися, що дітям не вистачає цукру й льодяників. В усіх цих негараздах, ясна річ, завинив смішний уряд. Але Кліффорд не здатний був цим проїнятися. Для нього урядові авторитети були смішними просто *ab ovo*¹, а не через льодяники або через отих «томмі».

І влада також відчувала, що вона є смішною і смішно себе поводить, — і все це якийсь час нагадувало чаювання у божевільного капелюшника з казки. Події розгорталися таким чином, аж поки Ллойд-Джордж не вирішив рятувати становище. Тут сміховинність побила усі рекорди, і зухвала молодь припинила хихотіти.

У 1916 році Герберта Чаттерлі було вбито, і Кліффорд став спадкоємцем Рагбі. Нове становище перелякало його. Усвідомлення своєї ваги як сина сера Джефрі і дитини Рагбі настільки вкорінилося в ньому, що він вже не міг цього позбутись. А ще він знав, що це також є смішним з погляду того дикого вируючого світу ззовні. Тепер він був спадкоємцем і відповідав за Рагбі. Хіба це не жахливо й не чарівно водночас — а може, цілком безглуздо?

Сер Джефрі аж ніяк не вважав це безглуздя. Він був блідий, напружений, занурений у себе — і вперто прагнув врятувати свою країну та власне становище, хай там що буде з тим Ллойд-Джорджем чи кимось іншим. Він був таким відчуженим, відрізаним від тієї Англії, що справді була Англією, — таким вочевидь нікчемним, що навіть тримався гарної думки про Гораціо Боттомлі. Сер Джефрі стояв за Англію та Ллойд-Джорджа, так само як його предки стояли за Англію та святого Георга; і він не вбачав між цим ніякої різниці. Сер Джефрі зрубував дерева і стояв за Ллойд-Джорджа та Англію, за Англію та Ллойд-Джорджа.

І він хотів, щоб син одружився і дав життя нащадкові. Кліффорд відчував, що його батько безнадійно старомод-

¹ як такі (*лат.*).

ний. Але хіба сам він випередив його хоча б у чомусь, окрім хворобливого відчуття кумедності усього світу і насамперед — своєї власної кумедності? Тому він хоч-не-хоч сприймав своє баронетство і Рагбі серйозно. Радісний захват з приходом війни зник безслідно. Надто багато смерті й жаху було довкола. А чоловік потребує підтримки й затишку. Чоловікові потрібний якір у безпечному світі. Чоловікові потрібна дружина.

Чаттерлі, двоє братів і сестра, жили в Рагбі зовсім відокремлено, замкнувшись один на одному, обірвавши усі зв'язки з довколишнім світом. Відчуття самотності зміцнило сімейні стосунки, а також посилило непевність їхнього становища, відчуття незахищеності — всупереч усім їх титулам та землям, а може, саме завдяки їм. Вони були відрізані від промислового Мідленда, де пройшло все їхнє життя. І їх було відтято від їхнього власного класу через відлюдкувату, недовірливу, вперту вдачу сера Джефрі, їхнього батька, з якого вони сміялися і до якого водночас були такі прихильні.

Вся трійця збиралася жити разом довіку. Але тепер Герберт був мертвий, і сер Джефрі хотів, щоб Кліффорд одружився. Щоправда, він лише натякнув на це, адже він говорив дуже мало. Але його мовчазної, потаємної впертості Кліффорд ніколи не міг здолати.

Та Емма сказала «ні»! Вона була десятима роками старша за Кліффорда й відчувала, що його одруження стане ганебною втечею, зрадою всього, чим жили молоді нащадки сім'ї.

Незважаючи на те, Кліффорд побрався з Конні й провів із нею медовий місяць. Це сталося страшного 1917 року, і вони зблизилися, немов двоє людей на потопаючому кораблі. Кліффорд до одруження був незайманим, і сексуальний бік шлюбу важив для нього небагато. Та попри цю обставину вони були дуже близькі одне до одного. Конні здобула від цієї близькості якусь втіху, що лежала поза сексом або чоловічим «задоволенням». Кліффорд не гнався за цим «задоволенням», на відміну від більшості чолові-

ків. Ні, їхня близькість була глибшою, людянішою, аніж секс. А секс був просто випадком або доповненням, одним із чудернацьких, застарілих органічних процесів, що продовжують існувати попри всю свою недолугість, хоча це й не є необхідним. Щоправда, Конні хотіла мати дітей — хоча б для того, щоб ствердитись у боротьбі проти своєї зовиці, Емми.

Але на початку 1918 року Кліффорда привезли додому геть понівеченого ранами, дітей у нього не могло бути. І сер Джефрі помер від горя.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Отже Конні з Кліффордом переїхали з Лондона до Рагбі восени 1920 року. Міс Чаттерлі, все ще обурена братовим відступництвом, виїхала звідси і поселилася в невеликій квартирі у Лондоні.

Рагбі являв собою довгий, приземкуватий старий будинок з бурого каміння, закладений у середині XVIII століття; з тої пори його безліч разів добудовували, аж доки він не почав скидатися на кролівник. Він стояв на пагорбі у досить гарному парку з дубових дерев, але, на біду, неподалік виднівся димар Тевершельської шахти, з якого клубочила пара, а на певній віддалі у сирому морозі туману бовваніли безладно розкидані халупи селища Тевершел, яке починалося майже біля самої паркової брами і, немовби в безнадійному смутку від власної потворності, тяглося далі на довгу милю: ряди малих, напівзруйнованих, закіптюжених цегляних осель з неоковирними обрисами, вкритих чорним шифером і сповнених зловісної, тоскної нудьги.

Конні звикла до Кенсінгтона, чи до шотландських пагорбів, чи до суссекських долин: то була її Англія. З юною відвагою, ледве завваживши бездушну незугарність Мідленда, вона вирішила сприймати його як щось нереальне і не варте роздумів. Сидячи у досить похмурих кімнатах Рагбі-

холу, вона чула, як тарабанять вагонетки в шахті, як крекчуть підйомні машини, деренчать навантажені візки і хрипко посвистують вугільні локомотиви. Твершельський вугільний кар'єр горів, горів роки й роки, і гасіння його коштувало б багатьох тисяч. Тому він мав горіти й далі. Коли ж вітер дув в їхній бік, що траплялося досить часто, будинок наповнювався сірчаним смородом горілих ексcrementів землі. Та навіть у безвітряні дні повітря було просякнуте підземною задухою — від сірки, заліза, вугілля чи кислоти. Навіть на різдвяних трояндах з'являлися плями кіптяви, зловісні, немов чорна манна небесна у Судний день.

Та нехай вже так, це їхня доля — бути приреченими, як і все в цьому світі. Це жахливо, але нащо пручатись? Ніхто цього не здолає. Все просто йде своїм шляхом. І життя також!

На низькій, тьмяній покрівлі хмар вночі палали й здригалися червоні плями, роздуваючись, спухаючи, немов болючі опіки. То були печі. Спочатку вони навівали Конні деякий острах; вона почувалася так, ніби живе під землею. Потім вона до них звикла. А зранку завжди йшов дощ.

Кліффорд удавав, ніби любить Рагбі більше за Лондон. Цей край мав свій похмурий норів, а люди — міць. Конні бентежило, чи мають вони ще щось, — адже в них справді наче не було ні очей, ні мозку. Вони були змучені, безбарвні й нудні, як ця місцина, — і такі ж неприязні. Проте було щось в їхній буркотливій вимові, в човганні їхніх шахтарських, підбитих цвяхами чобіт по асфальтовій дорозі, коли вони гуртом поверталися додому з шахти, — щось жахаюче і трохи таємниче.

Ніхто не привітав молодого есквайра з поверненням додому, не було ніякої зустрічі, навіть жодної квітки. Була просто поїздка на машині темною мокрою дорогою, що причаїлася поміж смутних дерев, далі — парковим схилом, на якому паслися сірі змоклі вівці, на пагорб, де розпластався темно-бурий фасад будинку і де маячили економка та її чоловік, мов непевні гості на цій землі, готові промирити своє вітання.

Не було жодного зв'язку між Рагбі-холом і селищем Твершел — жодного. Ніхто не зняв капелюха, ніхто не вклонився. Шахтарі тупо витріщались на них, крамарі скидали картузи перед Конні, просто як перед знайомою, незграбно кивали Кліффордові, — на цьому й кінець. Нездоланна прірва і мовчазна ворожнеча з обох боків. Спочатку Конні страждала, відчуваючи невпинну тиху ворожість, що мжичила з селища. Потім вона збайдужіла до того, — те стало просто своєрідним присмаком життя. Річ не в тому, що їх із Кліффордом не визнавали, — вони просто належали до іншої породи, ніж шахтарі. Нездоланна прірва, бездонне провалля, — південніше Трента такого просто не існує. Але в Мідленді і в промислових регіонах Півночі ця прірва справді є нездоланою, непідвладною жодному зв'язку. Ти на своєму боці, а я — на своєму! Дивний виклик людства сучасному життю.

І все ж селище симпатизувало Кліффорду й Конні — тільки абстрактно. По суті, для обох сторін це означало — «не чіпайте мене!»

Пастор, приймний чоловік років шістдесяти, був заклопотаний своїми обов'язками й пригнічений цим мовчазним «не чіпайте мене!» усього селища. Майже всі шахтарські жінки були методистками. Шахтарі ж не були взагалі ніким. Але навіть офіційного священицького вбрання було досить, щоб затьмарити його сутність як людини — такої ж людини, як усі інші. Ні, він був «местером» Ешбі, таким собі автоматом для молитов і проповідей.

Вперта, підсвідома думка жінок: «Ми вважаємо себе не гіршими за тебе, хоч ти й будь собі леді Чаттерлі!» — спочатку непокоїла і засмучувала Конні. Зачудовану, підозріливу фальшиву дружність, з якою дружини шахтарів зустрічали її спроби побалакати з ними, той дивний підтекст «Боже ж мій, та відтепер я не абихто, якщо сама леді Чаттерлі заговорила до мене! Але хай не думає, що вона чимось за мене краща!» — який їй завжди вчувався у напівуслесливому бурмотінні жінок, було неможливо витримати. Безнадійна, гнітюча непримиренність.

Кліффорд махнув на них рукою, і вона згодом навчилася того ж: просто проходила мимо, не дивлячись, а вони витріщалися на неї, немов на воскову фігуру, що раптом ожила. Коли ж доводилось мати з ними справу, Кліффорд вів себе зверхньо, навіть зневажливо. Він більше не міг дозволити собі дружнього ставлення до цих людей. Насправді він взагалі дивився спогорда на будь-кого, хто не належав до його класу. Він правив своєї без жодної спроби зробити крок назустріч. І тому він не подобався людям, хоча й не викликав у них неприязні: він був просто частиною існуючого порядку — як шахта, як Рагбі.

Проте в глибині душі Кліффорд став надзвичайно боязким і невпевненим після каліцтва. Він ненавидів спілкуватися з будь-ким, окрім особистої прислуги. Адже тепер він змушений був сидіти в інвалідному кріслі на колесах або в кріслі з моторчиком. Одягався він так само ретельно, як завжди, у найдорожчих кравців, і, як і раніше, носив дбайливо підібрані краватки з Бонд-стріт, виглядав так само імпозантно й вишукано, як колись. Він ніколи не був схожим на сучасних жіночних молодиків — в його широких плечах і рум'яному обличчі було щось патріархальне. Але його тихий, немовби сповнений вагання голос та його погляд, водночас зухвалий і зляканий, самовпевнений і несміливий, викривали його теперішню вдачу. Його манера поводитись часто була образливо-зверхньою, а потім він знову ставав скромним, стриманим, ледь не боязким.

Вони з Конні були прихильні одне до одного, але у новітній, відчужений спосіб. Він тамував надто великий біль усередині, шок від свого каліцтва і не міг раптом стати жвавим і невимушеним. Він був скривдженим створінням. І тому Конні линула до нього з усією пристрасною співчуття.

Але вона не могла не відчувати, який слабкий зв'язок з людьми він мав насправді. Шахтарі були, в певному розумінні, його власністю; але він дивився на них як на знаряддя праці, а не як на людей, вони були для нього швидше частиною шахти, а не часткою життя, грубою сировиною,

а не подібними до нього людськими істотами. Він цурався їх, не терпів їхніх поглядів, відтоді як став калікою. Їхне чудне, дике життя здавалося йому так само неприродним, як життя хижаків. Він цікавився ними на відстані, але тільки як людина, що дивиться у мікроскоп — або, радше, у телескоп. Він не хотів стикатися з ними. Він не хотів стикатись ні з чим, за винятком Рагбі — внаслідок традиції, і ні з ким, окрім Емми — внаслідок тісних сімейних зв'язків, що обіцяли йому захист. Конні відчувала, що і з нею він не пов'язаний по-справжньому, так, як повинно бути; але це не свідчило ні про що, окрім цілковитого неприйняття будь-яких людських стосунків.

І все ж він повністю залежав від неї, він бажав, щоб вона завжди була поруч. Великий і сильний, він був водночас зовсім безпорадним. Він міг їздити у кріслі на колесах, у нього було крісло з мотором, в якому він повільно роз'їжджав парком. Але на самоті він був ніби покинутий напризволяще. Він потребував присутності Конні, щоб переконатись насамперед у власному існуванні.

Кліффорд усе ще залишався честолюбцем. Він узявся писати оповідання, трохи дивні, дуже особисті оповіді про людей, яких знав, розумні, навіть дошкульні, але водночас якимось по-дивному безглузді. Його спостереження були влучні й оригінальні, але не мали ні з чим жодного реального зв'язку. Весь сюжет розгортався ніби у вакуумі. І, оскільки сьогодення справді нагадує штучно освітлену театральну сцену, ці оповідання з несподіваною точністю відбивали сучасне життя й сучасну психологію.

Кліффорд аж надто вболівав за свої твори. Він хотів, щоб усі вважали їх не просто гарними, а кращими з кращих, не *plus ultra*¹. Вони з'явилися в більшості сучасних часописів і, як ведеться, зазнали й похвали, і критики. Але для Кліффорда критика означала тортури, ніби його різали по живому. Так, неначе весь він перевтілювався у свої оповіді.

Конні допомагала йому, як тільки могла. Спочатку це її зворушило. Він все обговорював з нею — монотонно,

¹ неперевершеними (*фр.*).

грунтовно, настирливо, — а вона мала відгукуватись усією душею. Здавалося, ніби вся вона — і душа, і тіло — повинна здійснитись у захваті і перенестись у ці його оповіді. Це її хвилювало й захоплювало.

Матеріальне життя торкалося їх дуже незначною мірою. Їй доводилося управляти будинком. Адже управитель служив багато років ще серові Джефрі, а висхла, зморщена, гнітюче-бездоганна особа, що прислуговувала за столом, — її навряд чи можна було назвати покоївкою, ба навіть просто жінкою, — жила в будинку сорок років. Навіть слуги, й ті вже були немолоді. Це було жакливо! Та що можна вдіяти з таким місцем, крім одного — облишити його у спокої? Всі ці нескінченні кімнати, що ніким не використовуються, і одноманітна повсякденність Мідленду, ця механічна чистота і механічний порядок! Кліффорд узяв нову куховарку — досвідчену жінку, що служила в його лондонському домі. У всьому панував неухильний порядок, строга чистота, сувора пунктуальність — навіть, можна сказати, сувора добродійність. І все ж для Конні тут був механічний безлад. Все це не було об'єднане теплотою затишку. Будинок виглядав похмурим, як нежила вулиця.

Що ж вона могла ще зробити, як не облишити його у спокої? Тож вона так і вчинила.

Міс Чаттерлі іноді приїздила сюди, і її шляхетне тонке обличчя набувало тріумфуючого виразу, коли вона бачила, що нічого так і не змінюється. Вона ніколи не пробачила Конні за те, що та розірвала її стосунки з братом. Саме вона, Емма, мала б надихати його на створення цих оповідань, цих книг, цих творів Чаттерлі — того нового, що в о н и, Чаттерлі, можуть дати світові. Ніякого зв'язку з тими думками і способами їхнього висловлення, що існували досі. Новими в цьому світі мають стати лише книги Чаттерлі і винятково його особистість.

Батько Конні, ненадовго приїхавши до Рагбі, сказав доньці віч-на-віч: Кліффордова писанина — це непогано,

але в ній нема нічого особливого. Це — не вічне!.. Конні глянула на дужого шотландського лицаря, що так добре давав собі раду все своє життя, і її очі, великі, ніби завжди чимось здивовані очі, потьмяніли. Нічого особливого! Що він має на увазі під «нічого особливого»? Якщо критики оцінили ці твори, і Кліффордове ім'я стало майже знаменитим, якщо його творчість до того ж приносить гроші... що ж батько має на увазі, кажучи, що в цьому немає нічого особливого? А що ще має бути?

Конні була притаманна точка зору молодих: треба жити даної миті. Бо потім ця мить зникне, поступаючись іншій, і зовсім не обов'язково буде залежати від неї.

Йшла її друга зима в Рагбі, коли батько сказав їй:

— Сподіваюсь, Конні, ти не дозволиш обставинам перетворити тебе на *demi-vierge*.¹

— *Demi-vierge*? — замислено перепитала Конні. — Чому? А чому б і ні?

— Ну якщо тобі це подобається, то звісно! — обірвав він розмову. Але Кліффордові повторив те саме, тільки-но чоловіки залишилися сам на сам:

— Я не думаю, що Конні так вже пасує залишатись *demi-vierge*.

— Напівнезайманою, — уточнив Кліффорд, для певності переказавши це слово.

Він розмірковував якусь хвилю, потім густо зашарівся. Він був розлючений і скривджений.

— У якому розумінні це їй не пасує? — сухо спитав він.

— Вона худне... стає сухорлявою. Це не її стиль. Вона ж не з отих дівчаток, що схожі на засушену рибину. Як на те, вона свіженька шотландська форель.

— Без цяток, звичайно, — додав Кліффорд.

Він сам ще раніше хотів сказати Конні дещо про її стан *demi-vierge*, про її напівцнотливе існування. Але не зміг змусити себе до цього. Він був близьким до неї — й водночас не досить близьким. Він був з нею немов одне ціле,

¹ напівцнотлива (*фр.*).

коли мова йшла про їхні думки, — але тілесно вони не існували один для одного, і обоє були не здатні копірситися в *corpus delicti*¹ цього злочину. Вони були такі близькі — й абсолютно нічим не з'єднані.

Конні, однак, припускала, що батько сказав щось Кліффордіві і що це «щось» тепер сиділо у того в свідомості. Вона знала, що він ніколи не замислювався над тим, *demi-vierge* вона чи *demi-monde*², бо не міг цього знати точно і не мав можливості взнати. А те, чого не бачиш і не знаєш, для тебе просто не існує.

Конні й Кліффорд уже прожили в Рагбі майже два роки — цим примарним життям Кліффорда і його творів. Щодо роботи їх інтереси ніколи не розбігалися. Вони говорили й сперечалися в муках творчості, і виникало відчуття, ніби щось відбувається, щось сталося насправді... у цій правдивій порожнечі.

Тому так і проходило їхнє життя — в порожнечі. Для інших воно не існувало. Був Рагбі, були слуги, — але все ніби уявне, реально не існуюче. Конні ходила на прогулянки до парку, до лісу, що межував з ним, і насолоджувалася самотою та таємничістю, шаруділа опалим листям, зривала перші проліски. Але все це було примарою — або, швидше, грою в реальність. Дубове листя скидалося на власний відбиток у дзеркалі, а сама вона була ніби персонажем із книги, яку читає хтось інший, — просто дійвою особою, що збирає квіти або їхні тіні, спогади чи слова. Нічого істотного, ніякого живого доторку, ніяких зв'язків! Тільки оце життя з Кліффордом, ця нескінченна плутанина слів, що переривається хвилинами раптового прозріння, і ці твори, про які сер Малкольм сказав, ніби в них нема нічого особливого і що це не вічне. Що ж у них має бути, чому вони мають бути вічними? Сьогоднішнє благо згодом може обернутися злом. Але сьогоднішнє благо — це те, що має п о д о б у реальності.

¹ речовий доказ (*лат.*).

² дама напівсвіту (*фр.*).

У Кліффорда було досить багато друзів чи просто знайомих, і він запрошував їх до Раґбі. Він запрошував різних людей — критиків, письменників, всіх, хто міг цінувати його твори. І вони їх цінували, бо їм лестило запрошення до Раґбі. Конні усвідомлювала те надто добре. Та чом би й ні? Ще один легкий відбиток у дзеркалі — що в цьому поганого?

Вона виконувала обов'язки господині щодо цих людей, більшість із яких були чоловіками. Також їй доводилося виявляти гостинність до шляхетних родичів Кліффорда, які іноді могли завітати до них. Ніжна, рум'яна, немов селянка, веснянкувата, з великими блакитними очима і кучерявим каштановим волоссям, м'яким голосом та міцними жіночими стегнами, Конні здавалася трохи старомодною. Вона не була «засушеною рибинкою», однією з отих пласкогрудих дівчат, що нагадують хлопчаків-підлітків. Вона була надто жіночною, щоб відповідати сучасним уявленням про елегантність.

Тому чоловіки, особливо немолоді, були дуже люб'язні до неї. Але, знаючи, які тортури для бідолашного Кліффорда означатиме хоча б найменша тінь кокетування в її поведінці, вона не давала їм жодної надії. Вона була спокійною і задумливою, вона не йшла на зближення з ними і не збиралася цього робити. Кліффорд вельми пишався собою.

Його родичі ставилися до неї дуже доброзичливо. Вона знала, що ця дружність означає відсутність страху, хоча ці люди поважали тільки тих, хто завдавав їм хоч деякого остраху. Але й із ними вона не мала ніякого зв'язку. Вона дозволила їм бути приятними й навіть трохи поблажливими до неї, дозволила відчутти, що немає потреби тримати зброю напоготові. Вона не хотіла мати з ними ніяких істотних стосунків.

Час минав. Що б не відбувалося, насправді не відбувалося нічого, адже вона так красиво розірвала усі зв'язки. Вони з Кліффордом жили у своїх ідеях і в його творах. Вона ж навіть розважалася — у домі весь час були люди. Час збігав, як на годиннику: було пів на восьму, аж глип — уже пів на дев'яту.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Конні, однак, помічала, що стає все більш знервованою. І в пустці, де вона існувала, цей неспокій часом переходив у справжній напад божевілля, що змушував її тіло мимоволі здригатись, а хребет — виструнчуватися в напрузі, навіть коли вона хотіла не сидіти із прямою спиною, а просто присісти перепочити. Це божевілля тріпотіло всередині, в її лоні, і вона ладна була кинутись у воду та пливати геть від цієї скаженої гризоти. Її серце починало раптом шалено калатати без жодної причини. Вона змарніла.

То була не звичайна стурбованість. Іноді вона стрімголов бігла через парк, покинувши Кліффорда, а потім лежала долілиць у папороті. Вирватися з дому... вона повинна вирватись із дому і взагалі від будь-кого. Ліс був єдиним її притулком, її сховиськом.

Але й він був не справжнім притулком, не справжнім сховиськом, оскільки й із ним вона не мала справжнього зв'язку. Він був просто місцем, куди Конні могла прийти відпочити. Вона ніколи не відчувала душі самого лісу — якщо взагалі існує така дурниця.

Десь у глибині душі вона знала, що кінець кінцем таке життя її згубить. Знала, що опинилася в пустці, втративши зв'язок з матеріальним, живим світом. Лише Кліффорд та його книги, що не існують насправді... і в яких нема нічого особливого! Порожнеча веде до порожнечі. Конні знала це. Але воно було все одно, що битись головою о стіну.

Батько застеріг її знову: «Чому ти не знайдеш собі кавалера, Конні? Живи собі на радість».

Тієї зими Майкліс заїхав до них на кілька днів. То був молодий ірландець, що вже досяг великого успіху в Америці завдяки своїм творам. Певний час від нього був у захваті вищий світ Лондону, оскільки він писав модні світські п'єси. Та поступово світське товариство зрозуміло, що цей голодранець, цей дублінський вуличний пацюк зніма його на глум, і не забарилося з віддякою. Майклісове ім'я стало останнім втіленням бруталності й розбещенос-

ті. Відкрилося, що він є антианглієм, а для класу, що зробив таке відкриття, це було гіршим за наймерзенніший злочин. І його забили, а тіло жбурнули на смітник.

Незважаючи на це, Майкліс мав апартаменти у Мейфері і розгулював по Бонд-стріт, підтримуючи свій статус джентльмена, — адже не можна змусити кравців відмовитись від осоружного клієнта, якщо клієнт платить.

Кліффорд не вагався, запрошуючи цього тридцятирічного молодика у вельми невдалий момент його кар'єри. Майкліс був на слуху в мільйонів людей, а тепер, опинившись у ролі безнадійного вигнанця, він без сумніву мав бути вдячним за це запрошення до Рагбі — саме тому, що його цькували з усіх боків. Тому з вдячності він, безумовно, «постарається» для Кліффорда там, в Америці. Слава! Людина, чим би вона не займалася, здобуває славу лише тоді, коли про неї почнуть говорити, особливо «там». Кліффорд подавав надії, крім того, ним володів інстинктивний потяг до суспільного визнання. І ось нарешті Майкліс дуже благородно зобразив його в одній із п'єс, і Кліффорд відчував себе популярним героєм!.. Доки не настала реакція і він не збагнув, що з нього зробили посміховисько.

Конні троху дивувало сліпе несамовите прагнення Кліффорда стати знаменитим, знаним у тому безладному мінливому світі, якого він і сам не знав і якого навіть боявся; визнаним як письменник, першокласний письменник сучасності. Конні знала від усіма шанованого, грубувато-добросердного старого сера Малкольма, що митці завжди рекламують самі себе й виставляють напоказ створене ними. Але її батько використовував стежки, вже протоптані всіма членами Королівської академії, які продавали свої картини. А Кліффорд шукав нових шляхів до популярності — якими б вони не були. Він запрошував до Рагбі найрізноманітніших людей, і це зовсім не означало для нього самоприниження. Просто він вирішив збудувати собі меморіал нашвидкуруч, от і хапався за будь-який камінець, що траплявся під рукою.

Майкліс прибув вчасно, в дуже елегантному автомобілі з шофером і слугою. Він був цілковитим породженням Бонд-

стрит. Але при першому погляді на нього щось у Кліффордовій патріархальній душі запротестувало. Він не був зовсім... або не зовсім... врешті-решт, він взагалі не був тим, про що мала б свідчити його зовнішність. Для Кліффорда це був остаточний вирок. Однак він залишався дуже люб'язним із цим чоловіком — завдяки його вражаючому успіхові. Облудна богиня-запроданка на ймення Успіх, огризаючись і відважно боронячи Майкліса, так і вишмигувала посеред його чи то зухвалих, чи то запобігливих кроків і геть залякала Кліффорда: адже він і сам був не від того, щоб продатися цій богині, аби лишень вона згодилася його прийняти.

Майкліс так і не став англійцем, незважаючи на всіх кравців, капелюшників, перукарів і шевців найпрестижнішого лондонського кварталу. Ні, ні, аж ніяк не англієць: хирлявий, бліде пласке обличчя, неприємна поведінка, схильність ображатися. Його надмірна вразливість впадала у вічі кожному справжньому англійському джентльменові, який зневажає такі прояви невихованості й ніколи не дозволить собі опуститись до подібного моветону. Бідолашного Майкліса забагато лупцювали, і тому навіть тепер він тримався, ніби підібгавши хвоста. Він проклав собі дорогу до сцени і до її рампи завдяки влучному інстинктові і ще влучнішій настирливості. Він завоював публіку і думав, що дні його пригноблень скінчилися. Та, на жаль, це було не так... Вони не могли дійти кінця ніколи. Адже він, у певному розумінні, сам наразився на бійку. Він намагався вдертись поміж тих, до кого не належав... до вищих класів англійського суспільства. Як вони втішались, надававши йому штурханів! І як же він їх ненавидів!

Попри все це, він подорожував із шофером і служником у вельми елегантному автомобілі, цей дублінський сіромаха.

Було в ньому щось, що сподобалося Конні. Він не пнувся догори, не плевав жодних ілюзій стосовно самого себе. Він розмовляв із Кліффордом розважливо, коротко й змістовно, обговорюючи все, що Кліффорд хотів знати. Він не

витрачав зайвих слів і не дозволяв собі захопитись. Знав, що його запрошено до Рагбі, щоб отримати з нього деяку користь, і, як старий, хитрий, незворушний гендляр, чи то навіть неабиякий гендляр, він вислуховував запитання й відповідав на них, економлячи емоції.

— Гроші! — казав він. — Гроші — то свого роду інстинкт. І робити гроші — це просто риса людської натури. Це навіть не справа, не фокус, якого можна навчитись, а просто своєрідний потяг твоєї вдачі: як уже почав, то робиш гроші і прямуєш все далі, — аж до кінця, я думаю.

— Але треба ж почати, — вставив Кліффорд.

— Так, аякже! Треба туди влізти. Бо як залишишся зовні, не зможеш нічого вдіяти. Потрібно прокласти собі шлях всередину. Та коли вже туди вскочиш, все піде саме по собі.

— А ви могли б заробляти гроші чимось іншим, окрім п'єс? — спитав Кліффорд.

— О, певно, що ні! Я міг би бути гарним письменником або поганим письменником, — але тільки письменником, драматургом, тобто тим, ким я є і ким мені судилося стати. Про інше не може бути й мови.

— І ви думаєте, що вам судилося бути саме автором популярних п'єс? — спитала Конні.

— Тільки так! — відповів він, рвучко повернувшись до неї. — У цьому нема нічого особливого! Як і в популярності. Мої п'єси насправді не мають у собі нічого, що б робило їх популярними. Не в тім річ. Вони просто як погода... щось таке, що є очікуваним на даний момент.

Він звів свій повільний, проїнятий незбагненною зневірою погляд на Конні, і вона ледь здригнулася. Він здавався таким старим... безмежно старим, немовби зліпленим із прошарків різноманітних розчарувань, що відкладалися в ньому як геологічні пласти. І в той же час він був подитячому безпорадним. Певним чином, вигнанець, але відчайдушно мужній у своєму шурачому існуванні.

— Врешті, вражає й те, що ви стільки вже досягли як для свого віку, — розсудливо сказав Кліффорд.

— Мені тридцять... так, мені тридцять! — мовив Майкліс несподівано різко, з дивним смішком — глухим, переможним, гірким.

— Ви самотні? — спитала Конні.

— Що ви маєте на увазі? Чи живу я сам-один? У мене є слуга. Він грек, принаймні він так запевняє, — і повний невіглас. Але я його тримаю. А ще я збираюся одружитись. Так, авжеж, мені конче треба одружитись.

— Це звучить так, ніби ви збираєтеся вирізати гланди, — засміялась Конні. — То це буде насильство над собою?

Він захоплено позирнув на неї.

— Так, леді Чаттерлі, певною мірою так. Я зрозумів, — перепрошую, — зрозумів, що не зможу взяти за дружину англіїку, навіть ірландку...

— Знайдіть американку, — порадив Кліффорд.

— О, американку! — він глухо засміявся. — Ні, я попрохав одного приятеля знайти мені туркеню чи щось таке... щось ближче до Сходу.

Конні справді зацікавилася цим дивакуватим, меланхолійним чоловіком, що досяг надзвичайного успіху; казали, що лише з однієї Америки він дістав п'ятдесят тисяч доларів. Іноді він був навіть гарним: коли дивився убік або опускав погляд, а світло падало на нього, то на його обличчі з'являвся мовчазний, покірний вираз, немов у вирізьбленої із слонової кістки негритянської маски з глибокими очима, міцними дугами допитливо зведених брів, непорушно стиснутими губами. Це була миттева, але чітко виражена незворушність, незворушність поза межею часу, якої прагнув Будда і яку іноді, навіть не прагнучи цього, показують негри. Давня, давня покора цієї раси. Віки й віки схиляння перед власною долею, замість звичної для нас боротьби. А потім — неначе борсання пацюків у темній річці. Конні зненацька відчула дивний приплив симпатії до нього, симпатії, що межувала з жалем і, маючи присмак відрази, водночас майже сягала любові. Вигнанець! Вигнанець! А вони звать його розбещеним! Наскільки ж розбещенішим і самовпевненішим виглядає Кліффорд! Наскільки дурнішим!

Майкліс знав від самого початку, що справив на неї враження. Він звів на неї відчужений погляд своїх глибоких, трохи випуклих карих очей. Він оцінював її та ступінь здійсненого на неї впливу. З англійцями ніщо не могло врятувати його від тавра вічного вигнання — навіть любов. Але іноді жінки за ним упали.... і англійки також.

При Кліффорді він добре знав своє місце. Вони нагадували двох псів, що радо погризлися б між собою, але змушені грати у дружбу. А щодо жінок він не мав такої певності.

Сніданок подавали у спальні. Кліффорд ніколи не показувався до ланчу, і в їдальні було трохи тоскно. Після кави Майкліс, турботна й непосидюча душа, роздумував, куди себе подіти. Був чудовий день листопаду... чудовий, як для Рагбі. Він зиркнув на смутний парк. Господи! Оце місцинка!

Він послав служника спитати, чи не потрібна від нього якась допомога леді Чаттерлі, оскільки він думає з'їздити до Шеффілда. Надійшла відповідь: чи не буде він ласкавий сам піднятися до вітальні леді Чаттерлі?

Вітальня Конні знаходилась на четвертому, верхньому, поверсі центральної частини будинку. Кімнати Кліффорда, ясна річ, були на першому поверсі. Майклісові лестило, що його запросили до особистих апартаментів леді Чаттерлі. Він наосліп прямував за слугою... Він ніколи не помічав речей навколо себе, не завважував, що його оточує. В її кімнаті він мазнув байдужим поглядом по німецьких копіях Ренуара і Сезанна.

— Тут дуже мило, — сказав він, посміхнувшись своєю дивною посмішкою — так, наче йому було боляче всміхатися, показуючи зуби. — Ви вчинили мудро, видержись аж нагору.

— Так, згодна, — відповіла вона.

Її кімната була єдиним веселим, сучасним місцем у будинку, єдиною світлою плямою на тлі Рагбі, де повністю розкривалася її особистість. Кліффорд ніколи не бачив цієї кімнати, і Конні запрошувала сюди небагатьох.

Вони з Майклісом сіли по різні боки каміна і розговорилися. Вона розпитувала його про нього самого, про його батька й матір, про братів... Люди завжди чимось її цікавили, а коли вони ще й пробуджували симпатію, вона зовсім забувала про класові розмежування. Майкліс відверто розповідав про себе, дуже відверто, без усякої гри на публіку, — просто відкривав їй свою згірклу, збайдужілу душу безпритульного собаки, а іноді в його словах світилася мстива гордість за свій успіх.

— Але чому ви — така самотня пташка? — спитала Конні, і він знову кинув на неї отой свій глибокий допитливий погляд.

— Так вже воно в деяких птахів ведеться, — відповів він. І додав з відтінком дружньої іронії: — А ви гляньте-но на себе, хіба ви не живете, як самотнє пташенятко?

Конні, трохи збентежена, якусь хвилю мовчала. Потім промовила:

— Лише частково. І все одно не зовсім самотньо, як ви.

— Отже, я — зовсім самотній птах? — перепитав він, знову всміхаючись, ніби його мучив зубний біль, — такою кривою була ця посмішка, а очі лишалися незмінно смутними або покірними, зневіреними та зляканими.

— А що? — спитала вона, затамувавши подих. — Ви ж такий і є, хіба ні?

Вона відчула його шалене бажання, що линуло до неї, і ледве опанувала себе.

— О, ви маєте рацію, — відповів він, відвертаючись та опускаючи погляд з тією незворушністю прадавньої раси, що майже не зустрічається нині. І саме це позбавило Конні останньої змоги опиратися. Вона більше не відчувала себе окремо від нього.

Він подивився на неї проникливим поглядом, який усе бачив, усе міг зрозуміти. Водночас з його грудей щось квилито до неї так відчайдушно, немов дитина, покинута десь уночі, і сколихнуло глибини самого її ества.

— Це страх як люб'язно з вашого боку отак дбати про мене, — стримано мовив він.

— А чого б то мені про вас не дбати, — озвалася вона, тяжко зітхнувши.

Він криво всміхнувся:

— Он як!... Можна мені хвильку потримати вас за руку? — раптом спитав він, втупивши у неї погляд майже гіпнотичної сили і звертаючи до неї заклик, що долинав до самого її лона.

Вона дивилася на нього, зачарована, застигла, а він ступив до неї, опустився поруч на коліна і, охопивши руками її ноги, притуливсь лицем до її колін і так завмер. Зовсім розгублена, вона зачаровано дивилася вниз на його ніжну шию, відчуваючи, як його обличчя притискається до її стегон. Палаючи у нестямі, вона не змогла втриматись і у пориві ніжного співчуття поклала долоню на його беззахисну шию, і він затремтів, немов у пропасниці.

Потім він подивився на неї з тим самим бентежним покликом глибоких, сяючих очей. Вона більше не могла стримуватись. Із її грудей линуло зустрічне нездоланне бажання: вона мала віддати йому все, все.

Він виявився цікавим і дуже ніжним коханцем, надзвичайно уважним до жінки; хоча безвладно здригаючись, він водночас був ніби відчуженим, ловив кожен звук довшола.

Для неї все це нічого не важило, окрім того, що вона віддалася йому. Через деякий час він скінчив здригатись — і лежав тихо, дуже тихо. Вона легко, співчутливо погладдила його по голові, що лежала в неї на грудях.

Звівшись, він поцілував їй обидві руки, потім обидві її ноги у замшевих пантофлях, мовчки відійшов у бік кімнати і стояв, повернувшись до неї спиною. Кілька хвилин панувала тиша. Потім він повернувся і підійшов до неї, коли вона сіла на своє колишнє місце біля вогню.

— А тепер, я думаю, ви мене зненавидите, — сказав він тихо і кволо. Конні швидко глянула на нього.

— Чому? — спитала вона.

— З ними завжди так, — мовив він. Потім схаменувся: — Я... я кажу про жінок.

— За це останнє я просто повинна вас зненавидіти, — обурено сказала вона.

— Я знаю! Знаю! Так і повинно бути! Ви страшенно добрі до мене! — знічено вигукнув він.

Її здивувало, чому він так принижується.

— Чому б вам не присісти? — спитала вона. Майкліс глянув на двері:

— Сер Кліффорд, — сказав він, — не буде... не буде?...
Конні на мить замислилась.

— Мабуть, що так, — сказала вона і знову подивилась на нього. — Я не хочу, щоб Кліффорд знав... або навіть здогадувався. Це так глибоко його поранить. Але я не думаю, що ми вчинили зле, а ви?

— Зле? О Боже мій, звісно, ні! Ви просто занадто добрі до мене... Мені цього не витримати.

Він одвернувся, і вона побачила, що наступної хвили він розридається.

— Але ж ми не дамо йому взнати, так? — вела вона далі. — Це завдало б йому болю. А якщо не знаєш, не підозрюєш, тобі й не болить.

— Щодо мене, — мовив він майже грубо, — то від мене він нічого не дізнається. Ось побачите. Щоб я та себе за-напастив! Ха-ха! — він глухо, цинічно засміявся з цієї думки. Вона з подивом спостерігала за ним. Він спитав:

— Можна мені поцілувати вашу руку й піти? Я думаю проїхатися до Шеффілда, там поснідаю, якщо можна, і повернуся сюди до чаю. Чи можу я щось для вас зробити? Чи можу бути впевненим, що ви не ненавидите мене — і не зненавидите згодом? — В останніх його словах забриніли нотки відчайдушного цинізму.

— Ні, я не зненавиджу вас, — відповіла вона. — Я вважаю, що ви дуже милий.

— Ах, — гарячково промовив він. — Мені так приємно, що ви сказали саме це, а не те, що ви мене кохаєте! Це важить набагато більше... Тоді до вечора. Мені треба добре все це обміркувати.

Він покірно поцілував їй обидві руки й пішов.

— Я не думаю, що зможу витерпіти цього молодика, — зізнався Кліффорд за ланчем.

— Чому? — спитала Конні.

— Він — просто хам, позолочений ззовні... Тільки й вишукує, чим би ще похизуватись.

— Я думаю, люди були такі жорстокі до нього, — сказала Конні.

— А тебе це дивує? Ти думаєш, він марнує свою квіту-чу юність, щоб вершити благі діяння?

— Я думаю, в ньому є якась великодушність.

— До кого?

— Точно не знаю.

— Звичайно, не знаєш. Боюся, ти помиляєшся, приймаючи за великодушність звичайну розбещеність.

Конні промовчала. Помиляється? Можливо, й так. Але навіть розбещеність Майкліса таїла в собі деяку принаду. Він ішов до кінця там, де Кліффорд наважувався ступнути зо два непевних кроки. І він у свій спосіб завоював світ, а саме цього жадав Кліффорд. Шляхи й засоби? Хіба ж у Майкліса вони були більш варті зневаги, аніж ті, до яких вдавався Кліффорд? Хіба шлях бідолашного вигнанця, пробитий його власним тілом, був чимось гірший за шлях Кліффорда, який рекламує свою незрівнянну особу? За облудною богинею Успіху женуться, висолопивши язика, тисячі захеканих хортів. І той, хто першим її схопить, і є справжнім хортом, гончаком з гончаків, — так воно завжди буває посеред тих, хто прагне успіху! Так що Майкліс міг походити із гордо задертим хвостом.

Але, на диво, він не робив цього. Він повернувся до чаю з величезним оберемком фіалок і лілій, з тим самим виразом бездомного собаки. Конні іноді замислювалася, чи не є це своєрідною маскою для введення в оману ворогів, яка просто злилася з його подобою? Чи насправді він такий сумирний песик?

Сумний вираз побитого собаки залишався на його обличчі протягом усього вечора, але Кліффордові ввижалася в тому прихована зухвалість. Конні ж не відчувала подіб-

ного, напевне, тому, що ця зухвалість не була спрямована проти жінок, — лише проти чоловіків та їхніх претензій на владу. Саме таке непереможне нахабство цього неотесаного сіромахи розлючувало чоловіків, — Майкліс, дарма що поводивсь гречно, кидав виклик будь-якому світському джентльменові вже однією своєю присутністю.

Конні відчувала кохання до нього, але якось спромоглася сидіти за вишиванням і не втручатись у чоловічу розмову. Вона нічим себе не викрила. Що ж до Майкліса, то він був неперевершений: так само меланхолійний, уважний, відчужений, як і минулого вечора, безмежно далекий від господарів будинку, він терпляче підтримував звичайну гру, але ні на мить не наближався до них. Конні здалося, що він забув про сьогоднішній ранок. Але він не забув. Просто він знав своє місце... те саме довічне місце надворі, відведене для вічних вигнанців. Тому він не приймав цю любовну історію надто близько до серця. Він знав, що це не перетворить його з безпритульного пса, хай навіть у золотому нашійнику, на зручного домашнього песика.

Річ у тому, що десь у глибині душі він справді був вигнанцем, був поза суспільством і усвідомлював це, тому не мало значення, що зовні він був витвором Бонд-стрит. Самотність була йому потрібна, так само як зовнішнє благополуччя і спілкування зі світськими людьми.

Але випадкова любовна пригода — як відпочинок, як втіха — теж непогана річ, і він не хотів бути невдячним. Навпаки, він відчував за цю несподівану частку природної доброти таку розпачливу, болючу вдячність — аж до сліз. За блідим, незворушним, зневіреним обличчям його дитяча душа схлипувала від вдячності жінці й палко бажала знов притулитись до неї. І так само ця знедолена душа знала, що він все одно залишиться вільним.

Він знайшов можливість підійти до неї, коли в залі запалювали свічки.

— Можна, я прийду?

— Я сама прийду до тебе, — відповіла вона.

— О так!..

Він ждав її досить довго... але вона прийшла.

Він належав до того типу збуджених, палких коханців, які швидко досягають вершини насолоди і одразу ж кінчають. Було щось дивно дитяче й беззахисне у його оголеному тілі — голизна дитини. Єдиним його захистом були іронія та хитрість, інстинктивна хитрість; а без них він здавався ніби двічі оголеним, немов дитина з незрілим, ніжним тілом, що безпомічно тремтить.

Він збуджував у жінці дику пристрасть і жагу, і нестямну, несамовиту тілесну жагоду. Проте її тілесного бажання він не задовольняв; він завжди дуже швидко доходив до кінця, а потім безсило падав їй на груди, намагаючись відновити бодай частку своїх сил, поки вона лежала застигла, розчарована, розгублена.

Але скоро вона навчилася стримувати його, утримувати його там, всередині, коли його оргазм уже минув. І тоді він виявився щедрим і навдивовижу сильним, твердо стояв у ній і віддавав їй себе, поки вона активно, пристрасно, шалено досягала вершини власної насолоди. І, відчуваючи, як вона божеволіє на шляху до того, насолоджуючись його міцною напруженою пасивністю, він також відчував дивну гордість і задоволення.

— О, як гарно! — тремтячи, шепотіла вона, а потім заспокоювалась і замовкала, притулившись до нього. Він же лежав, як завжди, відсторонений від усього, але певною мірою гордий.

Майкліс залишався в них цього разу лише три дні і до кінця поведився з Кліффордом точнісінько, як першого вечора, з Конні також. Ніщо не здатне було вивести цього унікалу з рівноваги.

Він писав Конні листи, сповнені все тієї ж жалібною меланхолії, а іноді — дотепні й пройняті спокійною, чистою ласкою. Здавалося, він відчував до неї безнадійну ніжність, але разом з тим був звично віддалений. Безнадія ховалася в самій його серцевині, бо він не хотів ні на що надіятись. Він ненавидів надію. «Une immense esperance a traversé la terre»¹, — прочитав він десь — і прокоментував

¹ Велика надія пройшла по землі (фр.).

ці слова: «і втопивши у своєму клятому колодязі все, що мало хоч якусь цінність».

Конні ніколи по-справжньому не розуміла, але по-своєму кохала його. Проте вона весь час відчувала на собі відбиток його безнадії. А він, ні на що не сподіваючись, хіба міг когось любити взагалі?

Так продовжувалося деякий час, вони листувалися й часом бачились у Лондоні. Конні все ще прагнула тілесної, сексуальної втіхи, якої досягала з ним завдяки власній активності, після того як його стрімкий оргазм минав. І він все ще хотів їй це давати. Того було цілком досить для їхнього зв'язку.

І досить, щоб дати їй хистку віру в себе, сліпу й трохи самовпевнену. Це була майже підсвідома довіра до самої себе, що супроводжувалася дивним пожвавленням.

В Рагбі вона була страшенно жвавою й веселою. І використовувала своє нещодавно отримане задоволення для того, щоб надихати Кліффорда, бо він у цей час написав свій найкращий твір і був майже щасливий у власному засліпленні. Він збирав урожай чуттєвої насолоди, отриманої нею від Майклісової пасивної мужності. Але, звичайно, він ніколи не дізнався б про це, а дізнавшись — наврод чи став би дякувати.

Та коли ці дні радісної бадьорості й натхнення залишилися позаду, скінчилися назавжди, а вона стала пригніченою й дратівливою, — як тужив за ними Кліффорд! Напевне, якби він про все дізнався, то навіть побажав би, щоб Конні та Майкліс знов були разом.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Конні передбачала, що її роман з Міком — як його називали — є безнадійним. Однак інші чоловіки, здавалося, нічого для неї не важили. Вона була прив'язана до Кліффорда. Він вимагав од неї значної частки її життя, і вона віддала йому цю частку. Але й вона хотіла, щоб чоловік

відавав їй щось, — а Кліффорд не зробив цього, просто тому, що не міг.

Були ще оті судомні Майклісові поривання. Але передчуття говорило їй, що це скоро скінчиться. Мік нічого не міг втримати. Це було умовою самого його існування: він розривав будь-який зв'язок і ставав знову вільним, самотнім, цілком самотнім бездомним собакою. І саме в цьому полягала основна потреба його життя, навіть якщо він казав, як завжди: «вона мене покинула!»

Світ начебто сповнений можливостей, але у власному досвіді кожного з нас їх набір виявляється злиденним. Так, у морі плаває безліч гарної риби: цілком можливо, в неосяжній морській глибині є і макрель, і оселедці, та якщо ти сам — не макрель і не оселедець, то годі тобі й сподіватися на гарну здобич.

Кліффорд нарешті домігся слави — і навіть грошей. Люди приїжджали до нього, аби тільки його побачити. Конні майже увесь час приймала гостей. І це була якщо не макрель, то принаймні оселедці, — лише зрідка траплялися сом або вугор.

Було кілька постійних гостей — чоловіки, що навчалися разом з Кліффордом у Кембриджі. Одним із них був Томмі Дьюкс, що залишився в армії і став бригадним генералом. «Армія залишає мені час для роздумів і рятує від сутічок із життям», — казав він.

Був іще Чарлз Мей, ірландець, що писав наукові твори про зірки. І був Хемонд, інший письменник. Всі приблизно однолітки Кліффорда — молоді інтелектуали сьогодення. Вони вірили у духовне життя. Все, що ти робиш, окрім цього, є твоєю особистою справою і важить не так багато. Нікому ж не спаде на думку розпитувати іншу людину, о котрій годині та йде до вбиральні. Це нікого не хвилює, окрім тебе самого. І так само, коли йдеться про інші прояви буденного життя... як ти робиш гроші, любиш ти свою жінку чи маєш «любовні пригоди». Все це стосується лише самого тебе — і, так само як відвідування вбиральні, нікого більш не цікавить.

— Сексуальна проблема, — казав Хемонд, високий, худий молодик, що мав жінку та двох дітей, але був значно прихильніший до своєї друкарки, — полягає в тому, що в ній нема ніякої проблеми. Коротко кажучи, й самої проблеми немає. Ми не супроводжуємо чоловіка до клозету, то чого ж ми маємо його проводити до ліжка, де він спить з жінкою? А проблема тільки в цьому. Якщо ми не звертатимемо уваги на цю другу річ так само, як і на першу, проблема зникне. Все це взагалі безглуздо і безмозко. Проблема тільки в недоречній цікавості.

— Спокійніше, Хемонде! Якщо ти побачиш, що хтось займається коханням із Джулією, ти ж розлютишся; а якщо він продовжуватиме, зовсім дійдеш до точки...

Джулія була дружиною Хемонда.

— Ну ясна річ! Так само, якщо хтось обпаскудить куток моєї вітальні. Є ж належне місце для таких речей.

— Ти маєш на увазі, що не будеш проти, якщо він займатиметься Джулією в якомусь затишному алькові?

Чарлі Мей говорив з легкою іронією, — він спробував трохи загравати до Джулії, а Хемонд обірвав його дуже грубо.

— Звичайно, я буду проти. Секс — це наша з Джулією особиста справа. І звісно, я буду проти, якщо поміж нас влізе хтось інший.

— Справа в тому, — мовив худорлявий і веснянкуватий Томмі Дьюкс, що значно більше був схожий на ірландця, ніж блідий і досить гладкий Мей, — справа в тому, Хемонде, що в тебе дуже сильний інстинкт власника, а також дуже сильна воля до самоствердження, і ти прагнеш успіху. Оскільки я служив у армії, я ніби збочив з дороги, якою йде світ, і зі сторони я добре бачу оце надзвичайно сильне бажання самоствердитись і досягти успіху, властиве чоловікам. Воно якось ненормально розвинулося. Вся наша особистість йому підкоряється. І, звичайно, чоловіки на зразок тебе крокують впевненіше, маючи за спиною жінку. Ось тому ти й ревнуєш. І ось чому секс для тебе — це жива динамомашина між тобою і Джулією, що приносить

успіх. Якщо ж ти раптом станеш невдахою, то почнеш фліртувати, як Чарлі, якому вічно не таланить. Як правило, подружжя, таке як ви з Джулією, має на собі етикетки — як дорожня валіза. На етикетці Джулії написано: «Місіс Арнольд Б. Хемонд» — просто як на чиемусь багажі, що відправляють залізницею. А на тебе наліплено іншого ярлика — «Арнольд Б. Хемонд, вручити особисто місіс Арнольд Б. Хемонд». О так, ви маєте рацію! Духовне життя потребує затишного будинку і пристойної їжі. Ви цілком праві, воно навіть потребує розмноження. Але все це чіпляється за інстинктивне бажання успіху. Це — вісь, довкола якої обертаються всі інші речі.

Хемонд виглядав трохи зачепленим за живе. Він пишався своїм гострим розумом і тим, що не є рабом свого часу. Але не в останню чергу він бажав і успіху.

— Це правда, без грошей не проживеш, — сказав Мей. — Щоб жити, треба мати їх у певній кількості... Навіть для того, щоб мати змогу вільно мислити, потрібна деяка сума грошей, — інакше власний шлунок стане тобі на заваді. Але мені здається, треба облишити всі оті сексуальні наклейки. Ми вільні розмовляти, з ким заманеться; чому ж ми не можемо вільно займатись коханням з будь-якою жінкою, що нас вабить?

— В тобі говорить розпусний кельт, — мовив Кліффорд.

— Розпусний! То й що з того? Я не думаю, що заподію жінці більше шкоди, переспавши з нею, аніж коли з нею потанцюю... або побалакаю про погоду. Ми просто обміняємося відчуттями, а не словами, — то чом би й ні?

— Бути невибагливими, мов кролі? — спитав Хемонд.

— А хоч би й так! Чим тобі не догодили кролі? Хіба вони гірші за невротичне, бунтівне людство, сповнене нервової ненависті?

— Але ми все-таки не кролі, — сказав Хемонд.

— Авжеж! У мене є розум, я можу зробити деякі розрахунки для вирішення питань астрономії, що хвилюють мене не менш, ніж питання життя та смерті. Іноді мені дошку-

ляє кишковий розлад. Іноді мучить голод. І так само — сексуальний голод. Що ж з того?

— Я думаю, розлад від сексуального переїдання дошкучатиме тобі набагато серйозніше, — насмішкувато мовив Хемонд.

— Дзуськи! Я не переїдаю — і так само не кохаюся з жінками надміру. Кожен сам вирішує, скільки йому їсти. А ти хочеш змусити мене постувати.

— Не зовсім. Ти ж можеш одружитися.

— Звідки ти знаєш, що можу? Це не узгоджується з моїми розумовими процесами. Одруження може... навіть повинне... їм зашкодити. Ні, я не збираюся ступати на цю стежку. Але що ж мені — скніти у келії, як тому ченцеві? Все це маячня, хлопче. Я повинен жити й займатись своїми розрахунками. Іноді мені потрібні жінки. І я відмовляюсь городити з цього казна-що, а також не потребую чийсь моралізувань або застережень. Я б стидався бачити біля себе жінку з наліпленою етикеткою, на якій позначене моє ім'я, немов назва залізничної станції — на пакунку з одежею.

Ці двоє чоловіків так і не пробачили один одному залицянь до Джулії.

— Є така смішна ідея, Чарлі, — сказав Дьюкс, — що секс — просто інша форма розмови, в якій ти робиш слова, замість того щоб їх вимовляти. Гадаю, це цілком правдиво. Думаю, ми можемо обмінюватися з жінками роздумами, почуттями та емоціями так само, як роздумами про погоду і таке інше. Секс має стати свого роду нормальним фізіологічним спілкуванням між чоловіком і жінкою. Ти не можеш говорити з жінкою, якщо ваші думки не співпадають; або ж теревенитимеш без жодного інтересу. І так само, якщо ти не маєш симпатії до жінки або спільних з нею почуттів, ти з нею не спатимеш. Але якщо це є...

— Якщо ти маєш подібні почуття або симпатію до жінки, ти просто повинен із нею спати, — сказав Мей. — Це єдиний правильний вихід — лягти з нею в ліжко. Так само, якщо тебе цікавить розмова з кимось, єдиний вихід — це

з ним поговорити. Ти ж не прикусиш собі язика з сором'язливості, а просто казатимеш те, що хочеш сказати. Отак і з усім іншим.

— Ні, — сказав Хемонд. — Це неправильно. Наприклад, ти, Мею, розтринькуєш на жінок половину своїх сил. Ти ніколи насправді не робитимеш того, що хочеш, незважаючи на свій прекрасний розум. Надто багато сил не туди витрачається.

— Можливо... Але дуже мало чого витрачається в тебе, Хемонде, хлопчику мій, — одружений ти чи ні. Ти можеш зберігати цнотливим і незайманим твій мозок, але він стане до біса сухим. Твій безгрішний розум висохне, мов смичок — вірніше, те, що від нього лишиться. Ти його просто вибалакаєш.

Томмі Дьюкс розсміявся.

— Та годі вже, ви, двоє мудрагелів! — сказав він. — Погляньте на мене... Я не займаюся високими матеріями та чисто розумовою працею, так, іноді пишу десь кілька думок. Але я неодружений і не ганяюся за жінками. Думаю, Чарлі правий: якщо йому хочеться за ними швендяти, він може робити це не надто часто, але я не застерігаю його проти швендяння як такого. А щодо Хемонда, то він має власницький інстинкт, і тому для нього відкрита як широка дорога, так і вузька хвіртка. Ось побачите, він стане світилом англійської літератури ще до того, як помре. Невмирущий класик, з голови до п'ят. Нарешті, я сам. Я — ніщо. Просто базікало. А ти що скажеш, Кліффорде? Ти згоден, що секс — це динамомашина, яка допомагає чоловікам досягти успіху в цьому світі?

Кліффорд того разу був небалакучим. Він ніколи не брав слова, для цього його ідеям вочевидь бракувало життя. Він був занадто сором'язливим і вразливим. Зараз він зашарівся і трохи знітивсь.

— Ну, — сказав він, — оскільки я сам *hors de combat*¹, то не можу чітко висловитися з цього питання.

¹ Поза грою (*фр.*).

— Це не зовсім так, — сказав Дьюкс. — Твоя верхня частина, безумовно, не hogs de combat. Твій розум живе повним життям. То дай нам почути твої думки.

— Ну, — промимрив Кліффорд, — навіть якщо так, не думаю, що цих думок в мене так уже й багато... Я думаю, треба одружуватись — і по всьому. Бо для чоловіка й жінки, які дорогі одне одному, це — велика річ.

— Що значить — велика річ? — спитав Томмі.

— О... в першу чергу це — близькість, — промовив Кліффорд, соромлячись, наче жінка.

— Ну, ми з Чарлі вважаємо, що секс — це різновид спілкування... Як розмова. Хай якась жінка почне розмовляти зі мною на сексуальні теми, — мені одразу ж здається природним піти з нею в ліжко для завершення розмови... На все свій час. Жаль, жодна жінка не починає зі мною про це розмови, тому я лягаю спати сам, і не так вже воно й погано... принаймні сподіваюся, що це так, — бо звідки мені знати? В усякому разі, я не переймаюся астрономічними розрахунками і не пишу невмирущих творінь. Я просто такий собі чолов'яга, що простирчав у армії все своє життя...

Запала тиша. Четверо чоловіків курили. І Конні також сиділа там, і робила черговий стібок у своєму вишиванні... Так, вона сиділа там! Вона повинна була мовчати, ні пари з вуст. Вона мала бути тихою, як мишка, і не втручатися в страшенно серйозні теревені високомудрих мужів. Але вона мала бути тут. Їм не так гарно велося без неї; їхні думки не текли з такою невимушеною вільністю. Кліффорд ставав запальним і нервовим, в нього мерзли ноги, і йому було не до розмови. Томмі Дьюкс вправлявся краще, проте і його трохи надихала її присутність. Хемонд їй не подобався: він був такий закоханий у власний розум. А Чарлі Мей, хоча й приваблював її чимось, здавався дещо грубим і неохайним, незважаючи на свої зірки.

Скільки вечорів Конні сиділа отак, слухаючи балачки чоловіків! Цих чотирьох, або ще одного, або двох інших. Те, що вони рідко доходили згоди, їй не турбувало. Їй подобалося слухати їхні розмови, особливо якщо серед них

був Томмі. Це було так смішно. Чоловіки, замість того щоб тебе цілувати і пестити твоє тіло, розкривають перед тобою свій розум. От сміхота! Але який же він холодний, цей розум!

І все ж таки вони трохи її дратували. Вона більше поважала Майкліса, при згадці про якого їх сповнювала така лютя до цього вискочки, до цього заброди, до цього неотесаного хама. Заброда й хам чи ні, він, однак, жив на свій власний розсуд. Він просто не пішов за ними у словесні хаші, на парад досконалих розумів.

Конні подобалося духовне життя — воно її хвилювало, але вона подумала, що все це заходить надто далеко. Їй подобалося бути тут, у тютюновому диму цих славних вечірок давніх друзів, як вона їх для себе називала. Вона тішилася, навіть пишалася тим, що вони не можуть розмовляти без її мовчазної присутності. Вона шанувала мислення... а ці чоловіки, врешті-решт, намагалися мислити чесно. Та певною мірою все це нагадувало kota, що не може стрибати. Всі вони про щось говорили, а яке значення це мало для її життя, їй важко було сказати. Навіть Мік не міг їй того пояснити.

Але Мік взагалі не намагався нічого робити, він просто хотів плисти за течією власного життя і, де вдасться, перетинати шлях іншим людям — так само як вони це робили щодо нього. Він був справді поза суспільством, і саме це настроювало проти нього Кліффорда й «давніх друзів». Кліффорд і «давні друзі» не протиставляли себе суспільству; вони хотіли рятувати людство або принаймні повчати його.

Під час однієї з піднесених розмов недільного вечора бесіда знову торкнулася любовної теми.

— Благословенний будь зв'язок, що поріднив серця в чомусь там... — сказав Томмі Дьюкс. — Хотів би я знати, що це за зв'язок... Зв'язок, що поєднує нас із вами, — це наші розумові сутички. І незважаючи на це, ми все ж таки справді пов'язані одне з одним. Ми розбігаємося в різні боки і говоримо дошкульні речі одне про одного, як і всі клятві інтелектуали в цьому світі. Як і всі клятві людя в цьому

світі, якщо хочете, — адже всі так роблять. Ми розбігаємося в різні боки й прикриваємо свої лихі думки одне про одного солоденькими лестощами. Цікаво, що духовне життя квітне наче тільки тоді, коли сягає корінням у злість, невимовну і незбагненну злість. Так було завжди! Погляньте на Сократа, Платона і усе це кодро. Скільки у них неприхованої злості, скільки радощів, коли доведеться розірвати когось на шматки... Протагора чи кого там іще! А Алквіад і всі оті його учні — малі цуцики, що ладні гризтись без упину! Зізнаюся, що все це схиляє мене надати перевагу Будді, який спокійно сидить собі під священним деревом, або Ісусові, що розповідає учням маленькі недільні притчі, мирно, без усяких розумових вибухів. Ні, щось справді негаразд із нашим духовним життям, у самій його основі. Воно коріниться у злості й заздрощах. А дерево пізнається з його плодів.

— Я не думаю, що всі ми такі злі, — заперечив Кліффорд.

— Любий Кліффорде, поміркуй про те, як ми розмовляємо один з одним, — усі ми. Я сам набагато гірший за будь-кого. Я віддаю перевагу невимушеній злості над солоденькими лестощами, бо вони отруйні; і коли я починаю говорити, що за гарний хлопець цей Кліффорд і так далі, — бідолашному Кліффордові можна тільки поспівчувати. Заради Бога, кажіть про мене капосні речі, — тоді я знатиму, що чогось вартий. Не вдавайтесь до солоденьких лестошів, а то мені кінець.

— О, та я справді гадаю, що ми гарно ставимось одне до одного, — сказав Хемонд.

— Я ж кажу тобі, ми повинні... ми говоримо дошкульні слова один одному та один про одного поза очі! І в цьому я гірший за всіх.

— А я вважаю, що ти плутаєш духовне життя з критичною діяльністю. Я згодний, Сократ дав критичній діяльності гарний початок, але він досяг навіть більшого, — повчально мовив Чарлз Мей. «Давні друзі» завжди ховали під удаваною скромністю отаке пишномовство. Все це було

ніби виголошеним *ex cathedra*¹, хоч і претендувало на невимушеність.

Дьюкс відмовився обговорювати Сократа.

— Це правда, критицизм і знання — не одне й те саме, — сказав Хемонд.

— Звісно, ні, — підтакнув Беррі, смуглявий, сором'язливий хлопець, що заїхав побачитись із Дьюксом і залишився на ніч.

Всі подивилися на нього так, ніби раптом заговорила віслиця.

— Я не казав про знання... Я казав про духовне життя, — засміявся Дьюкс. — Справжнє знання виходить з усієї нашої особини — із шлунка або з пеніса — тією ж мірою, що з мозку й розуму. Розум може тільки аналізувати й раціоналізувати. Поставте розум і глузд заправляти над усім іншим, і все, що вони можуть вдіяти, — це критикувати й змертвлювати усе. Більше вони ні на що не здатні. Це дуже важливо. Господи, цей світ потребує критики шодня... він докритикується до смерті. Тому давайте жити розумним життям і уславлювати свою злість, і здирати завісу з отих давніх, струхлявілих баечок. Але завважте: поки ми просто живемо, ми якимось органічно поєднуємося з усім навколишнім життям. А почавши духовне життя, ми зриваємо яблуко. Ми розриваємо зв'язок між яблуком та деревом, органічний зв'язок. І якщо в нас нема нічого, окрім духовного життя, тоді ти сам — зірване яблуко... ти впав з дерева. І тоді з'являється логічна потреба бути злим, оскільки природна потреба зірваного яблука — це гниття.

Кліффорд округлив очі: все це здавалося йому маячню. Конні тихенько всміхнулась сама до себе.

— Ну тоді ми всі — зірвані яблука, — мовив Хемонд досить в'їдливо й розлючено.

— То давайте зробимо з себе сидр, — сказав Чарлі.

— А якої ви думки про більшовизм? — докинув смуглявий Беррі, так, ніби все до цього велося.

¹ З кафедри (*лат.*).

— Браво! — рикнув Чарлз. — Якої ви думки про більшовизм?

— Вперед! Рознеси більшовизм на друзки, — захопив Дьюкс.

— Боюся, більшовизм — це надто велике питання, — серйозно сказав Хемонд, похитавши головою.

— Більшовизм, я гадаю, — сказав Чарлз, — це просто найвищий ступінь ненависті до того, що вони звать буржуазністю. А що таке буржуазність, досі не визначено. Крім усього іншого, це капіталізм. Почуття й емоції також є, безперечно, буржуазними, тому доводиться створювати людину, яка буде їх позбавлена.

Тоді індивід, кожна окрема особистість — це також буржуазне, отже, воно має бути задавлене. Ти повинен розчинитися в чомусь більшому, радянсько-соціалістичному. Навіть організм є також буржуазним; ідеал повинен бути механічним. Тому залишається лише певна одиниця, неорганічна, складена з багатьох інших, але однаково важливих частин — машина. Кожна людина — частка цієї машини, а її рушійна сила — це ненависть... ненависть до буржуазії. Оце і є для мене більшовизм.

— Абсолютна правда! — сказав Томмі. — Але він також здається мені досконалим зображенням індустріальної ідеї. Стисло кажучи, це ідеал власника фабрики за винятком того, що він заперечує ненависть як рушійну силу. Але ненависть є тією ж самою, ненависть до життя як такого. Гляньте лишень на оцей Мідленд, хіба він не жалюгідний?.. Але це також частина духовного життя, вірніше, його логічний розвиток.

— Я не думаю, що більшовизм є логічним, він відмовляється від основної частини своїх передбачень, — сказав Хемонд.

— Любий мій, він припускає тільки матеріальні передбачення, а так робить лише голий розум... винятково.

— Принаймні, більшовизм міцно стоїть на ногах, — сказав Дьюкс.

— На ногах? Та він взагалі ні на чому не стоїть! Так. Більшовики невдовзі матимуть найкращу армію в світі, з най-

кращим озброєнням. Але ця річ довго не протримається... бо вона базується на ненависті. Повинна бути реакція... — заперечив Хемонд.

— Ну, ми чекали протягом років, почекаємо ще. Ненависть зростає, як усе інше. Це невід'ємний наслідок впровадження ідей у життя або пригнічення глибинних людських інстинктів; ми задавлюємо свої найглибші почуття, приводячи їх у відповідність з ідеями. Ми керуємо собою за якоюсь формулою, наче механізмом. Логічний розум хоче задавати тон, а цей тон переростає в голу ненависть. Ми всі більшовики, тільки приховані. А росіяни — більшовики без лицемірства.

— Але існує стільки інших шляхів, — сказав Хемонд, — окрім радянського. Більшовики не є по-справжньому розумними.

— Звичайно, ні! Але іноді є розумним вдавати із себе недоумка, — якщо хочеш чогось досягти. Щодо мене, то я вважаю більшовизм недоумкуватим; але таким самим я вважаю наше суспільне життя на Заході. Так само мені здається недоумкуватим наше славетне духовне життя. Ми всі холодні, немов кретини, позбавлені емоцій, як ідіоти. Всі ми — більшовики, тільки дали цьому іншу назву. Ми вважаємо, що ми боги... або нарівні з богами! А це — те саме, що більшовизм. Треба бути людяним, мати серце і пеніс — для того, щоб уникнути перетворення на Бога або на більшовика... оскільки це одне й те саме: обидва вони надто гарні, щоб бути правдою.

В осудливій мовчанці пролунав збентежений голос Беррі:

— Але ж ти віриш у кохання, Томмі, хіба не так?

— Ах ти гарнюній хлопчику! — сказав Томмі. — Ні, янголятко ти моє, в дев'яти випадках із десяти — ні! Кохання — це ще одна з недоумкуватих забавок сьогодення. Хлопці, вихляючи стегнами, трахають малих художих шльондрочок, немов гвіздки забивають. Ти це називаєш коханням? Або спільну власність, засіб для досягнення успіху під назвою: «мій чоловік, моя жінка?» Ні, мій хлопчику, я не вірю у все це!

— Але ж у щось ти віриш?

— Я? О, розумом я вірю в добре серце, у жвавий пеніс, природну інтелігентність і мужність сказати «лайно» в присутності леді.

— Ну, все це ти маєш, — сказав Беррі.

Томмі Дьюкс заревів від сміху.

— Ти справжнє янголятко! Якби лишень я це мав! Ні, моє серце задубіло, немов картоплина, пеніс падає і не може підняти голівку, і я б скоріше згодивсь його геть відтяти, аніж сказати «лайно» в присутності моєї матері чи тітки... Повір, вони — справжні леді. І я не справжній інтелігент, я просто кохаюся на «духовному житті». Бути інтелігентом — це прекрасно: тоді ти живеш всіма згаданими частинами... Член зводить свою голівку і каже: «Ну як ся маєш?» кожній по-справжньому інтелігентній пані... Ренуар сказав, що він малює свої картини членом... Так воно і є — картини чудові! Я б теж хотів робити щось подібне. О Боже! Ми здатні лише розмовляти! Ще одна пекельна мука... І все це почав Сократ.

— У світі є гарні жінки, — сказала Конні, піднявши голову і нарешті заговоривши до них.

Чоловіків це обурило... Вона мала б нічого не чути. Вони ледь не зненавиділи її, збагнувши, що вона весь час так пильно прислухалася до їхньої бесіди.

«О Боже! Якщо вони не ласкаві до мене, яке мені діло, чи хороші вони?»

— Ні, це марна справа! Я просто не здатний вібрувати в унісон з жінкою. Немає жодної жінки, яку б я справді бажав, опинившись із нею віч-на-віч, і я не можу силувати себе до цього... О Боже мій, ні! Я лишатимусь тим, ким я є, і вестиму духовне життя. Це єдина чесна річ, яку я можу зробити. Я можу бути цілком щасливим, розмовляючи з жінкою, але це чисте, безнадійно безгрішне щастя. Безнадійно безгрішне! Що ти скажеш, Хільдебранде, курчатко моє?

— Це набагато простіше — залишатись безгрішним, — сказав Беррі.

— Так, життя взагалі занадто просте!

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Морозного ранку, при світлі кволого лютневого сонця, Кліффорд і Конні подалися через парк на прогулянку до лісу. Кліффорд дирчав у своєму кріслі з мотором, а Конні йшла поруч.

Задушливе повітря, як завжди, тхнуло сіркою — але вони обоє звикли до цього. Лінія обрію ховалася в мерехтливому мареві морозної пари, а нагорі лежало мале блакитне небо; тому вони відчували себе ніби ув'язненими всередині огорожі. Життя — це завжди сон або мана в ув'язненні.

Вівця пирхнула у шорсткій, висохлій траві парку, пасма якої на галявинах були вкриті блакитнуватою памороззю. Крізь парк бігла стежка до лісової брами — гарна рожева стрічка. Кліффорд нещодавно наказав вкрити її дрібною жорствою з шахтового кар'єру. Коли підземні породи й шлаки згоряли, виділяючи сірку, вони ставали яскраво-рожевими: кольору креветок в сухі дні й темнішими, кольору крабів — у дощові. Зараз це був блідий креветковий колір з біло-блакитним морозним відтінком. Вона завжди подобалася Конні, ця стежка з дрібних рожевих камінців.

Кліффорд помалу почав з'їжджати вниз пагорбовим схилом, а Конні притримувала крісло рукою. Попереду лежав ліс: спочатку — зарості густої ліщини, а далі темно-червоний присмерк діброви. З узлісся вишурхували й гасали туди-сюди кролики. Зграя круків раптом знялася вгору і, мов чорна жалобна процесія, потяглася через маленький клаптик неба.

Конні розчинила лісову браму, і Кліффорд поволі проїхав на широку дорогу, що бігла вгору поміж голого пруття ліщини. Цей ліс був рештком тієї величезної діброви, де полював Робін Гуд, а дорога являла собою давній, дуже давній битий шлях, що колись перетинав усю країну. Але зараз, звичайно, це була просто дорога через приватний ліс. Дорога з Менсфілду звертала убік, на північ.

У лісі все наче завмерло, опале листя на землі вкрилося памороззю. Пронизливо лементувала сойка, злетіла зграйка дрібних пташок. Але тут не було дичини, фазани тут не водилися відтоді, як їх постріляли під час війни. Ліс залишався без нагляду, поки Кліффорд не взяв лісника.

Кліффорд любив ліс, любив старі дуби. Він відчував, що володіє ними, як спадщиною від багатьох поколінь предків. Хотів захистити їх. Хотів, щоб це місце лишалося недоторканим, відрізаним від усього світу.

Крісло неквапно чмихало вгору по пагорбу, хитаючись і підстрибуючи на мерзлих земляних грудках. І раптом зліва відкрилася просіка, на якій не було нічого, окрім заростей сухої папороті. Довгі й тонкі молоді деревця стирчали то тут, то там, велетенські викорчувані пеньки безживно випинали догори свій тупий гладкий верх або зажерливо розчепірене коріння. Та ще виднілися чорні плями там, де лісоруби спалювали хмиз і сміття.

Це було одне з тих місць, які сер Джефрі вирубав під час війни для будівництва траншейних укріплень. Весь пагорб, що полого здіймався справа від дороги, був спустошеним і давно занедбаним. На вершині пагорба, де колись височіли дуби, тепер була пустка; звідти над верхів'ям дерев можна було побачити залізницю, якою перевозили вугілля, і нові промислові будівлі у Стакс-Гейті.

Конні стояла й дивилася у цю прогалину посеред затихлого мовчазного лісу, що вела у живий світ. Але вона не сказала цього Кліффордові.

Це оголене місце завжди незбагненно дратувало Кліффорда. Він пройшов крізь війну і знав, якою вона є насправді. Але він ніколи так не лютував, як тоді, коли побачив цей голий пагорб. Він засадив його знову. Але зненавидів за це сера Джефрі.

Поки крісло неспішно повзло вгору, Кліффорд сидів із напруженим обличчям. Діставшись вершини пагорба, він зупинився; він не хотів ризикувати, спускаючись униз довгим і дуже вибоїстим схилом. Він сидів, дивлячись на зеленувату в'юнку стрічку дороги, що спускалася вниз, торую-

чи собі шлях поміж папороті й дубів. Вона зивалася біля підніжжя пагорба і далі зникала; але її вигин був таким чарівно легким, що викликав в уяві гарцюючих на конях лицарів і дам в амазонках.

— Я вважаю, що це і є істинне серце Англії, — сказав Кліффорд, сидячи в кріслі під променями тьмяного лютого сонця.

— Ти так гадаєш? — обізвалася вона, вмошуючись у своїй блакитній в'язаній сукні на пеньку біля стежки.

— Так! Це стара Англія, самісіньке її серце; і я намагатимуся вберегти його від усіляких втручань.

— О так! — погодилась Конні. Але, вимовивши ці слова, вона почула гудок на шахті Стакс-Гейт, що лунав об одинадцятій. Кліффорд вже надто звик до нього, щоб його почути.

— Я хочу, щоб цей ліс залишався так само гарним... і недоторканим. Я нікому не дозволю сюди вдертися, — сказав Кліффорд.

У його словах пролунав певний пафос. Але ліс справді все ще зберігав таємницю дикої старої Англії, хоча вирубки сера Джефрі й завдали йому страшного удару. Якими незворушними були дерева, що простирали до неба свої звивисті віти: їхні сірі непохитні стовбури здіймалися вгору з бурою папороті! Як весело пурхали навколо них пташки! А колись тут були олені й лучники, і ченці неквапно проїжджали тут на своїх віслюках. Це місце пам'ятало їх... все ще пам'ятало.

Кліффорд сидів під блідим сонцем, що світило на його гладке світле волосся; його рум'яне повне обличчя було непроникним.

— Я шкодную, що в мене нема сина... коли приходжу сюди, шкодную більше, ніж будь-коли, — мовив він.

— Але цей ліс старший за твою родину, — обережно відповіла Конні.

— Так! — сказав Кліффорд. — Але ж ми зберегли його. Без нас його було б знищено... його б звели нанівець, як усі інші ліси. Ми ж мусимо пильнувати частку старої Англії.

— Мусимо? — перепитала Конні. — Якщо її треба пильнувати, то від нової Англії... Це сумно, про мене.

— Якщо частку старої Англії не буде збережено, то не стане Англії як такої, — сказав Кліффорд. — І ми, ті, хто володіє такою власністю й відчуває відповідальність за неї, повинні її зберегти.

Запала сумна тиша.

— Так... на якусь хвилю, — озвалася Конні.

— На хвилю! Це все, що ми можемо вдіяти. Ми здатні тільки зробити свій внесок. Я відчуваю, що кожен із членів моєї родини зробив його. Можна чинити всупереч правилам, але традиції треба підтримувати.

Знову запала мовчанка.

— Які традиції? — спитала Конні.

— Традиції Англії!

— Так, — спроквола промовила вона.

— Тому потрібно мати сина; коли ти один, ти — лише ланка у ланцюгу, — сказав він.

Конні не вабили ланцюги, але вона не відказала нічого. Вона подумала про дивну абстрактність його мрії — мати сина.

— Мені шкода, що нам не можна мати сина, — сказала вона.

Він твердо подивився на неї своїми блідо-блакитними очима.

— Це була б загалом гарна річ, якби ти народила дитину від іншого чоловіка, — сказав він. — Якщо ми її виростимо в Рагбі, вона належатиме нам і цій землі. Я не дуже вірю в батьківство. Якщо ми поставимо на ноги дитину, вона буде нашою власною, і вона продовжить рід. Тобі не здається, що варто поміркувати над цим?

Конні нарешті подивилася на нього. Дитина, її дитина була для нього просто «вона». «Вона»... «вона»... «вона»!..

— А як же з тим іншим чоловіком? — спитала вона.

— А хіба це так важливо? Хіба ці речі справді так глибоко нас зачіпають? Ти мала коханця в Німеччині... і що далі? Та нічого. Мені здається, ці акти та короткі зв'язки важать

дуже небагато. Вони минають, і де вони потім? Де торішній сніг?.. Тільки те, що триває протягом життя, чогось варте. Мое власне життя є значущим для мене у своєму існуванні й розвитку. А що значить якась випадковість? А особливо випадкові сексуальні зв'язки? Якщо люди не роздмухують це до сміховинних розмірів, вони минають, немов парування у птахів. І так і повинно бути. Яке це має значення? Важливою є лише та єдність, що триває все життя. Це значить — жити поруч з людиною день у день, а не переспати раз або двічі. Ми з тобою — подружжя, і байдуже, що б не сталося з нами, — ми звикли один до одного. А звичка, на мій погляд, є змістовнішою за будь-який випадковий сексуальний досвід. Поступова, неспішна, тривка звичка... ось завдяки чому ми живемо, а не завдяки якимось випадковим корчам. Потроху, живучи разом, двоє людей утворюють своєрідний союз, тонко відчують одне одного. Оце — справжній секрет шлюбу, а не секс, у всякому разі, не проста функція сексу. Ти і я поєдналися у шлюбі. Якщо ми стоїмо за це, ми повинні сприймати ці сексуальні питання так, як сприймаємо, наприклад, візит до зубного лікаря; оскільки доля поставила нам тут шах і мат.

Конні сиділа й слухала його дещо здивовано — і навіть перелякано. Вона не знала, чи має він рацію. Був Майкліс, якого вона кохала, — так вона казала сама собі. Але її кохання було лише втечею від шлюбу з Кліффордом, від їхньої тривкої, повільної звички до близькості, що формувалася роками страждань і терпіння. Напевне, людській душі потрібні отакі прогулянки назовні, її не можна цього позбавити. Але суть кожної прогулянки в тому, що ти знову повертаєшся додому.

— І тобі все одно, від якого чоловіка я матиму дитину? — спитала вона.

— Чому ж, Конні, я довіряю твоєму природному інстинктові, твоїй гідності й здатності вибирати. Ти просто не дозволиш якомусь негідникові доторкнутись до тебе.

Конні подумала про Майкліса. Він повністю відповідав Кліффордовому уявленню про «негідника».

— Але в жінок і чоловіків можуть бути різні погляди на те, хто є негідником, — заперечила вона.

— Ні, — відповів він. — Ти ж любиш мене. І я не вірю, що ти колись змогла б зацікавитись чоловіком, який є повною моєю протилежністю.

Він замовчав. Вона могла не відповідати йому, бо його логіка була абсолютно хибною.

— І ти б хотів, щоб я тобі розповіла?.. — спитала вона, крадькома поглянувши на нього.

— Ні, мені краще було б не знати... Але ж ти згодна зі мною — чи не так? — що випадкові сексуальні стосунки — це дріб'язок у порівнянні з довгим життям, прожитим разом? Тобі не здається, що треба просто підкорити сексуальний бік справи потребам спільного життя? Або лише просто використовувати його, якщо вже так необхідно? Врешті-решт, хіба ця тимчасова втіха щось значить? Хіба сенс життя полягає не в тому, щоб будувати власну цілісну особистість протягом років? Не в тому, щоб жити цілісним життям? Нема ніякого сенсу в невпорядкованому житті. А якщо відсутність дітей змушує тебе жити невпорядковано, тоді треба мати дитину — звичайно, якщо можеш. Але треба робити все це так, щоб життя було впорядкованим, щоб воно підкорялося гармонії. І ми з тобою можемо досягти цього... чи не так?... Якщо ми пристосуємося до наших потреб і водночас своїм розміреним життям зведемо їх до купи в одне гармонійне ціле. Ти згодна?

Конні була трохи приголомшена його словами. Вона знала, що теоретично він має рацію. Але, уявивши собі довге розмірене життя з Кліффордом, вона завагалася. Невже справді така її доля — назавжди присвятити себе його життю? І більше нічого?

Невже тільки це? Вона має вдовольнитись розміреним спільним життям, плести це прядиво, лише деінде прикрашене випадковою квіткою любовної пригоди. Але звідки їй знати, що вона відчуватиме за рік? Хіба хтось може таке знати? Як можна сказати «так», коли йдеться про довгі роки? Це маленьке «так», що вимовляється на одному

подихові! Нащо ж зв'язувати когось цим летючим словом-метеликом? Адже воно здатне будь-якої миті спурхнути в повітря і зникнути разом з іншими «так» або «ні»... мов зграйка метеликів.

— Я думаю, ти правий, Кліффорде. Мені здається, я згодна з тобою. Хоча життя може повернути все це в інший бік.

— Але поки воно не повернуло в інший бік, ти згодна?

— О так! Я думаю, що згодна... Правда.

Вона дивилася на коричневого спанієля, що вискочив з бічної стежки і позирав на них, задерши носа, глухо, хрипко гавкаючи. Чоловік з рушницею, що швидкою, безшумною ходою йшов за ним, заступив їм шлях з таким виглядом, ніби збирався на них напасти; та замість цього він зупинився, привітався і повернувся до схилу. Це був усього лише новий лісник, але він налякав Конні своєю несподіваною появою. В його раптовому вторгненні їй вбачалося щось загрозливе.

Це був чоловік у темно-зелених вельветових штанах і гетрах... вдягнений трохи старомодно, з червонуватим обличчям, рудими вусами і холодним поглядом. Він швидко спускався вниз.

— Мелорз! — гукнув Кліффорд.

Чоловік, напівобернувшись, відповів ледь помітним жестом, в якому відчувалася солдатська виправка.

— Ви б не могли розвернути крісло і підштовхнути його? Так мені буде легше, — мовив Кліффорд.

Чоловік одразу ж повісив рушницю на плече і рушив до них все тією ж незвичайно швидкою, плавною ходою — в ній було щось таке, ніби він хотів залишитись невидимим. Він був досить високий, худий і мовчазний. Він навіть не глянув на Конні, дивився тільки на крісло.

— Конні, це новий лісник, Мелорз. Ви ще не розмовляли з її світлістю, Мелорзе?

— Ні, сер!

Чоловік зняв капелюха, показавши густе, майже біляве волосся. Він втупився прямо в очі Конні незворушним,

спокійним і байдужим поглядом, так, ніби хотів розгледіти, що вона собою являє. Цим він змусив її дещо засоромитись. Вона знічено кивнула йому, а він, перекинувши капелюха в ліву руку, злегка вклонився, як джентльмен, але так і не промовив ні слова. Якусь мить він стояв нерухомо із капелюхом у руці.

— Але ви вже якийсь час працюєте, чи не так? — звернулася до нього Конні.

— Вісім місяців, мадам... Ваша світлість! — він спокійно виправив себе.

— І вам тут подобається?

Вона дивилася йому в очі. Його очі трохи звузилися, іронічно, навіть з легкою зухвалістю.

— Авжеж, так, дякую, ваша світлосте! Я виріс тут... — він знову злегка вклонився, відвернувся від неї й відступив убік, щоб узятись за крісло. Коли він вимовляв останні слова, його голос раптом зазвучав по-тутешньому протяжно, — мабуть, він зробив це, глузуючи, оскільки до того в його вимові не було й тіні місцевого діалекту. Він виглядав майже як джентльмен. У будь-якому разі це був незвичайний чоловік — меткий, спритний, але відчужений і досить самовпевнений.

Кліффорд завів свій маленький мотор, Мелорз обережно розвернув крісло і скерував його у бік схилу, що полого спускався до темних заростей ліщини.

— Це все, сер Кліффорд? — спитав він.

— Ні, ви краще проведіть нас, на той випадок, якщо крісло застрягне. Мотор не досить потужний для підйому.

Мелорз зиркнув довкола, шукаючи свого собаку... Промовистий погляд. Спанієль глянув на нього і приязно ворухнув хвостом. Легка посмішка, глузлива, трохи в'їдлива, але й ласкава водночас, промайнула в чоловічому погляді, потім зникла, і його обличчя знову стало непроникним.

Вони швидко йшли вниз пагорбовим схилом, лісник тримав руку на поруччі крісла, скеровуючи його. Він скидався радше на вільного солдата, а не на слугу. І щось у ньому нагадало Конні про Томмі Дьюкса.

Підійшовши до заростей ліщини, Конні раптом вибігла уперед і відчинила паркову браму. Коли вона стояла, підтримуючи хвіртку, двоє чоловіків мимохідь подивилися на неї: Кліффорд — трохи несхвально, а той чоловік — з холодною цікавістю, знову ніби вирішуючи, чого вона варт. І вона побачила в його блакитних спокійних очах не тільки тінь страждання і самотності, але й несподіване тепло. Чому ж він такий самотній, ніби покинутий?

Кліффорд зупинив крісло, тільки-но вони опинилися за брамою, і чоловік швидко, чомно повернувся, щоб її зачинити.

— Чого ти побігла відчиняти? — спитав Кліффорд спокійним холодним тоном, показуючи, що він невдоволений. — Мелорз сам міг це зробити.

— Я думала, ви підете прямо вперед, — сказала Конні.

— І залишимо тебе бігти позаду? — спитав Кліффорд.

— О, та я люблю часом побігати!

Мелорз знову взявся за крісло з тим самим незворушним виглядом, але Конні відчула, що він усе помітив. Штовхаючи крісло вгору на пагорб, яким починався парк, він дихав дуже часто, ледь відкривши рота. Він, напевне, був досить кволим. Зовні ніби пашить здоров'ям, але хворобливий і ослаблений. Її жіночий інстинкт відчув це.

Конні відступила назад, щоб дати кріслу проїхати. День зовсім згас — мале блакитне небо, що висіло впритул над туманним обрієм, затяглося хмарами, вічко зачинилося, повіяло холодною вогкістю. Збирався сніг. Усе було сіре, сіре! Світ виглядав геть зношеним.

Крісло зупинилося на початку рожевої стежки. Кліффорд обернувся до Конні:

— Стомилася? — спитав він.

— О ні! — відповіла вона.

Але вона була стомлена. Її мучило неспокійне виснаження, зневіра. Кліффорд не помітив цього: про такі речі він ніколи не здогадувався. А незнайомець про це знав. Для Конні все в цьому світі і в її житті ніби зносилося на мотлох, а її зневіра була старою, мов світ.

Вони підійшли до будинку, обминувши його ззаду, де не було сходів. Кліффордові вдалося переправити себе у низьке домашнє крісло на колесах: у нього були дуже сильні, вправні руки. Потім Конні переклала туди ж його мертві ноги.

Лісник, очікуючи, поки його відпустять, уважно спостерігав за всім і не пропускав жодної дрібниці. Він зблід, немов з остраху, дивлячись, як Конні своїми руками пересувала нерухомі чоловікові ноги до іншого крісла, а Кліффорд у цей час повернувся назад. Він виглядав злякано.

— Дякую за допомогу, Мелорзе, — недбало кинув він і спрямував своє крісло в коридор, що вів до помешкань прислуги.

— Більш нічого, сер? — пролунав байдужий голос, наче уві сні.

— Нічого, будьте здорові!

— На все добре, сер.

— На все добре! Це так гарно з вашого боку, що ви вкотили крісло на отой пагорб. Сподіваюся, це було для вас не дуже важко, — мовила Конні, дивлячись услід лісникові, що виходив у двері.

Він зустрів її погляд з таким виразом, ніби раптово прокинувся. Він наче знав щось про неї.

— О ні, не важко! — швидко відповів він. І знов у його голосі забриніла протяжна тутешня вимова: — На все добре вашій світлості!

— Хто такий твій лісник? — спитала Конні за ланчем.

— Мелорз. Ти його бачила, — відказав Кліффорд.

— Так, але звідки він узявся?

— Та нізвідки! Він — тевершельський хлопець... я думаю, син шахтаря.

— А сам він теж був шахтарем?

— По-моему, ковалем у кар'єрі... старшим над ковалями. Але перед війною він два роки працював лісником... поки його не взяли до війська. Батько завжди був гарної думки про нього, тому, коли він повернувся і знову хотів найнятись ковалем до шахти, я взяв його назад як лісника.

Я справді був дуже радий його взяти... тут взагалі неможливо знайти гарного лісника... і до того ж, потрібна людина, що знає місцевих жителів.

— А він одружений?

— Був. Але його жінка гуляла з... різними хлопцями... востаннє — з шахтарем у Стакс-Гейті, зараз вона з ним і живе.

— То він самотній?

— Більш-менш, так. Його мати живе в селищі... і дитина, по-моєму, також.

Кліффорд подивився на Конні своїми блідими, трохи випуклими блакитними очима, вираз яких був наче відсутнім і, хоча на перший погляд здавався навіть зосередженим, у глибині нагадував мідлендське повітря — сумний, туманний морок. І цей туман ніби розповзався все далі. Тому, коли він втупив у Конні свій прискіпливий погляд, даючи їй точну, вичерпну відповідь, вона відчула, що весь простір його мозку перетворюється на це туманне ніщо. І це жахало її. Він здавався їй збайдужілим ледве не до ідіотизму.

І підсвідомо вона збагнула один із великих законів людської душі: якщо вразлива душа тяжко поранена, а тіло залишилося живим, душа все одно не видужає разом із тілом. Її удаване одужання є лише даниною відновленій звичці. Поволі, дуже поволі душевна рана знову дає про себе знати, немов виразка, що лише згодом завдає нестерпного болю й проникає все глибше — аж доки цілком не підкорить собі душу. І коли ми вважаємо, що одужали й забули все, страшні наслідки проявляються якнайгірше.

Так сталося і з Кліффордом. Він вже ніби «одужав», повернувшись до Рагбі, і писав свої твори, і мав упевненість у житті, всупереч усьому, — здавалося, він забув усе й відновив рівновагу. Але тепер, коли помалу-помалу збігали роки, Конні відчула, що виразка жаху й відчаю знов ятриться і розповзається углиб. На якийсь час вона ніби загоїлася, її наче вже не існувало. Та поволі вона почала

заявляти про себе нападами паралізуючого жаху. Розумово Кліффорд все ще був зосередженим. Але мертвотна виразка від надто сильного шоку поступово заволодівала його вразливим «я».

Й у міру того, як це змертвіння опанувало Кліффорда, Конні також відчувала на собі його владу. Внутрішній жах, порожнеча, байдужість до всього поволі підкоряли собі її душу. Коли Кліффорд був чимось захоплений, він ще міг блискуче говорити і, як деколи, розпоряджатися майбутнім: як тоді, коли в лісі говорив їй про дитину, про нащадка Рагбі. Але вже наступного дня ці блискучі промови нагадували мертве листя, що здіймається під поривом вітру і розсипається на порошок, — нічого не варте, підвладне слабенькому вітерцеві. Ці слова не були листям справжнього життя, молодим, сповненим сили, живим породженням дерева. Вони були просто купою опалих листків, нікчемних та немічних.

Таке відчуття переслідувало її усюди. Шахтарі у Тевершелі знову говорили про страйк, і Конні здавалося, що це було не проявом їхньої енергії, — ні, це виразка війни, що заспокоїлася на деякий час, знову з'являється на поверхні й спричиняє страшний біль неспокою, заціпеніння, образи. Виразка була глибокою, такою глибокою... виразка брехливої, нелюдської війни. Ще багато років жива кров поколінь буде розсмоктувати цей чорний згусток усередині їхньої душі й тіла. І для цього потрібна нова надія.

Бідолашна Конні! Роки збігали, а її долав страх перед порожнечєю власного існування. Їхнє з Кліффордом духовне життя поступово перетворювалося для неї на якусь нісенітницю. Їхній шлюб, їхнє спільне буття, засноване на звичній близькості, про яку він казав, іноді оберталось на очевидну пустку, на ніщо. Тільки одні слова, так багато слів. Єдиною реальністю була порожнеча, а над нею — словесна омана.

Кліффорд нарешті впіймав богиню успіху. Він був майже знаменитий, і його книги принесли йому тисячі фунтів. Його фотографії маячили скрізь. В одній із галерей стояло

погруддя, а його портрет помістили навіть у двох галереях. Його голос звучав серед наймодніших голосів сьогодення. У своїй страхітливій кульгаючій гонитві за визнанням він надбав-таки звання одного з найвідоміших «молодих інтелектуалів». Звідки тут узявся інтелект, Конні так і не збагнула. Кліффорд був справді розумним, аналізував людей та їхні вчинки з нищівним гумором, але це нагадувало забавки цуценят, що вовтузяться, розшматовуючи подушки на канапі, з тією різницею, що тут було не прудке грайливе коверзування, а стареча в'їдлива гризня. Все було чудне й безглузде. Це відчуття лунало й відлунювало знову й знов у душі Конні: все це — суцільне безглуздя, недоладна вистава з нічого. Вистава! Вистава! Вистава!...

Майкліс вчепився за Кліффорда як за головного персонажа своєї п'єси; він вже намітив сюжет і написав першу дію. Адже Майкліс ще навіть краще за Кліффорда вмів робити виставу з нічого. То було єдиним залишком пристрасті в обох чоловіків: пристрасть до створення вистави (сексуально обидва вони були безживні, навіть мертві). Майкліс тепер гнався уже не за грішми. Кліффорда ж взагалі ніколи надто не приваблювали гроші, хоча він і намагався отримати їх там, де міг, адже гроші — це печатка й клеймо успіху. Вони прагнули створити справжню виставу... виставу з самих себе, щоб показати себе публіці і хоч на деякий час завоювати її.

Це злягання з облудною богинею успіху було таке дивне. Для Конні, яка дивилася на неї збоку і залишалася цілком байдужою до її чарів, все взагалі було маячнею. Навіть злягання з облудною богинею — це маячня, хоча чоловіки раз у раз продаються їй, мов повії. Маячня навіть це.

Майкліс написав Кліффордові про п'єсу. Звісно, Конні знала про неї вже віддавна. І Кліффорд знову був зачарований. Він знову виставить себе напоказ, вірніше, хтось його виставлятиме, до того ж із вигідного боку. Він запросив Майкліса з першою дією п'єси до Рагбі.

Майкліс приїхав — у літньому світлому костюмі та білих замшевих рукавичках, з напрочуд гарними бужково-

рожевими орхідеями для Конні. Перша дія була дуже вдаю. Вона схвилювала навіть Конні... схвилювала до глибини душі. І Майкліс, також піднесений своєю творчою наснагою, був просто чудовим... просто прекрасним як для Конні. Вона знову вбачала в ньому ту прадавню незворушність давньої раси, яку вже не можна розчарувати далі, — виняткову в своїй недоторканій чистоті. На відстані навіть його шалена розпуста з облудною богинею успіху здавалася безгрішною — безгрішною, немов африканська маска зі слонової кістки, що перетворює бруд на своїй різьбленій поверхні на чистий полиск.

Ця хвиля гострого збудження, що легко підхопила Кліффорда і Конні Чаттерлі, була однією з вершин Майклісового життя. Йому вдалося захопити їх. Навіть Кліффорд на мить закохався у Майкліса... якщо взагалі можна таке уявити.

Тому наступного ранку Мік почував себе неприродніше, ніж будь-коли; стривожений, знічений, він весь час тримав руки в кишенях. Конні не відвідала його вночі, і він не знав, де її шукати. Отаке кокетування під час його перемоги!...

Зранку він піднявся до її вітальні. Вона знала, що він прийде. Його збентеження кидалося у вічі. Він спитав її про п'єсу... як на її думку, чи вона гарна? Він мав почути від неї схвалення. Це завдавало йому гострішого збудження, ніж сексуальний оргазм. І вона гаряче хвалила п'єсу. Але весь час усвідомлювала в глибині душі, що загалом п'єса і шеляга не варта.

— Слухай, — сказав він раптом, — а чому б нам з тобою не прояснити іншу справу? Чому ми з тобою не одружувємось?

— Але ж я заміжня, — відповіла вона збентежено, не відчувши нічого.

— Ах це!.. Він дасть тобі розлучення, не сумнівайся. Чому б нам з тобою не одружитися? Я хочу одружитись. Я знаю, це буде для мене найкраще — одружитися і вести розмірене життя. Я живу чортзна-як, просто на шматки

розриваюсь. Слухай, ми з тобою ніби створені одне для одного... як рука й рукавичка. Чому б нам не одружитись? Ти бачиш хоч якусь причину, щоб не зробити цього?

Конні з подивом глянула на нього — і знов нічого не відчула. Ці чоловіки, всі вони однакові, все пропускають повз вуха. В них у голові щось спалахує, мов ракета, і вони готові здійснити тебе у піднебесся на своєму кволі племінці.

— Я вже заміжня, — повторила вона. — Ти знаєш, я не можу покинути Кліффорда.

— Та чому? Чому?! — вигукнув він. — Він за півроку ледве завважить, що ти пішла. Він і не підозрює, що існує ще хтось, окрім нього. Наскільки я можу побачити, ти йому взагалі не потрібна; він цілком занурений у себе.

Конні не могла не згодитись, що його слова є правдою. Але також вона відчувала, що й Майкліс навряд чи є взірцем безкорисливості.

— Хіба не всі чоловіки занурені в себе? — спитала вона.

— О, я припускаю, що майже всі. Чоловік повинен таким бути, аби вижити. Але це не суттєво. Головне те, яку долю може чоловік дати жінці. Може зробити її до біса щасливою чи ні? Якщо ні, то він і не має права на жінку... — він замовкнув і втупив у неї майже гіпнотичний погляд своїх випуклих карих очей. — Зараз я впевнений, — додав він, — що можу дати жінці найліпшу до дідька долю, якої тільки вона забажає. Я за себе ручаюся.

— А яка це найліпша доля? — спитала Конні, дивлячись на нього все ще здивовано, навіть бентежно, але так само без жодного відчуття.

— Та яка хочеш, чорти б її забрали, яка завгодно! Сукні, прикраси, будь-який нічний клуб, що тобі до вподоби... можеш заводити знайомства, взагалі відповідати вимогам часу... подорожувати і щось представляти з себе усюди, куди б ти не поїхала. Все що захочеш, тряся його матері!

Він переможно промовляв усе це, сяючи від самовдоволення, і Конні дивилася на нього, наче зачарована, але не відчувала взагалі нічого. На поверхні її душі не з'явилося щонайменшої хвильки від його славетних поривань.

Навіть її зовнішнє «я», що іншого разу могло б трохи схвилюватися, зараз мовчало. Все це не зачіпало її, вона не могла цим захопитися. Вона просто сиділа й дивилася на нього, і виглядала наче приголомшеною, і не відчувала нічого — тільки десь поряд їй вчувалося невимовно бридке смердюче дихання облудної богини успіху.

Мік сидів як на голках, виструнчившись у своєму кріслі, і позирав на неї з майже істеричним виразом. Хтозна, що його мучило найбільше, марнославне бажання її згоди чи панічний жах, що вона таки згодиться?

— Мені треба подумати, — сказала вона. — Я не можу зараз тобі відповісти. Ти, певно, гадаєш, що Кліффорда не слід брати до уваги, — але я так не можу. Як тільки подумаю, який він безпорадний...

— Чорти б його взяли! Якщо хтось так торгує своєю німечю, тоді й мені треба почати жалітися, який я самотній і який я завжди був самотній... і розрюматися, щоб хтось витирав мені соплі! До дідька все це, якщо справді треба бути калікою, щоб тебе брали до уваги...

Він одвернувся, із люттю засунувши руки до кишень.

Того ж вечора він сказав їй:

— Ти ж сьогодні прийдеш до мене? Я не знаю, де в біса знаходиться твоя кімната.

— Добре, — відповіла вона.

Тієї ночі він був іще палкішим коханцем із його дивною, тендітною хлопчачою оголеністю. Конні не вдалося досягти оргазму до того, як він скінчив. І своєю ніжною дитячою голизою він збудив у ній несамовиту жагу; їй довелося продовжувати вже після того, як він скінчив, у дикому божевіллі судомних спазмів; а він героїчно утримувався в ній зусиллям самопожертви, аж доки вона, коротко, дико скрикуючи, не дійшла піку насолоди.

Коли вона нарешті відклякла від нього, він мовив гірко, навіть трохи глузливо:

— Ти не можеш скінчити водночас із чоловіком, правда ж? Ти маєш сама довести себе до цього, додивитись виставу до кінця?

Його коротка промова завдала їй одного з найбільших у житті ударів. Адже пасивна змога віддаватись була ніби єдиним, на що він здатний.

— Про що ти? — спитала вона.

— Ти знаєш, про що я кажу. Ти завжди ведеш далі, після того як я вже скінчив... і я маю, зціпивши зуби, чекати, поки ти задовольниш себе власними силами.

Вона була приголомшена його несподіваною брутальністю якраз тої миті, коли її сповнювала насолода, яку неможливо описати словами... і навіть любов до нього. Адже він, врешті-решт, як і більшість сучасних чоловіків, скінчав ледве не до того, як почне. І саме це змушувало жінку бути активною.

— Але ж ти хотів, щоб я продовжувала, щоб я була задоволена? — спитала вона.

Він похмуро всміхнувся.

— Хотів! — сказав він. — Оце добре! Я хотів лежати, зціпивши зуби, поки ти на мені вправляєшся!

— То ти не хотів? — наполягала вона.

Він ніби не чув її запитання.

— І так з усіма клятими жінками, — мовив він. — Або зовсім не ворущаться, наче вони там мертві... або чекають, поки ти скінчиш, і тоді починають самі собою займатися, а ти маєш терпіти. Я ще не зустрів жінки, яка б скінчила одночасно зі мною.

Конні майже не слухала оті його чоловічі зізнання. Вона була вражена тим, що він відчуває насправді, і цією незбагненою брутальністю. Вона ж нічим не завинила.

— Але ж ти хочеш, щоб я теж отримала втіху? — повторила вона.

— Та звісно ж, хочу! Але будь я проклятий, якщо це не в біса забагато для будь-кого — терпіти, поки жінка сама себе задовольнить...

Ці слова стали однією з найгірших поразок у житті Конні. Вони вбили щось у ній. Вона не була в захваті від Майкліса; поки він не почав усієї цієї справи, вона його не хотіла. Взагалі вона ніколи не хотіла його по-справж-

ньому. Але якщо вже він почав, то їй здавалося таким природним отримувати насолоду з його поміччю! Вона навіть кохала його за це... тієї ночі вона справді кохала його і хотіла вийти за нього заміж.

Мабуть, підсвідомо він усе розумів, і саме через це йому забаглося припинити цю виставу одним порухом, розкидати цей картковий будиночок. Її сексуальні почуття до нього, чи до будь-кого з чоловіків, тієї ночі загинули. Вона відтяла його від себе так, ніби він ніколи не існував для неї.

І вона знову тоскно пленталася дорогою днів. Тепер вже не було нічого, окрім машинального тупцяння на місці, яке Кліффорд називав упорядкованим життям, тривалим співіснуванням людей, що призвичаїлися жити під одним дахом.

Пустка! Єдиний вихід полягав у тому, щоб змиритися з цією великою пустою, з безліччю клопітких дрібниць, які вкупі утворюють загальну величезну порожнечу.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

— Чому жінки й чоловіки в наш час насправді не подобаються одне одному? — спитала Конні в Томмі Дьюкса, хто певною мірою був для неї, як то кажуть, істиною в останній інстанції.

— Та чому ж? Я не думаю, що з часів створення людини була іще така пора... коли чоловіки й жінки були б такі прихильні одне до одного, як сьогодні. Це справжня прихильність! Візьміть хоча б мене... Мені жінки справді подобаються більше за чоловіків; вони сміливіші, з ними можна бути більш відвертим.

Конні поміркувала над цим.

— Але ви з ними ніколи не мали справи, — сказала вона.

— Я? А що ж я роблю зараз, як не дружньо балакаю з жінкою?

— Так... балакаєте.

— А що ще я міг би зробити, якби ви були чоловіком?

— Нічого, мабуть. Але жінці...

— А жінці потрібно вам подобатись, розмовляти з вами і водночас бути коханою й жаданою; мені ж здається, що ці речі абсолютно несумісні.

— Але вони мають якось сумішатися!

— Так, без сумніву, воді не слід бути такою мокрою, а то в ній забагато вологи. Та в тому-то й річ! Мені подобаються жінки, я залюбки з ними розмовляю і саме тому не кохаю і не жадаю їх. Я не можу зазнати і того, й іншого одночасно.

— Але так воно мало б бути.

— Нехай так. Тільки ж перетворити речі на щось інше, ніж те, чим вони є насправді, — то не моя стихія.

Конні замислилась.

— Це неправда, — сказала вона. — Чоловік може і кохати жінку, і розмовляти з нею. Не розумію, як можна кохати, не розмовляючи, не будучи відвертими й близькими одне до одного. Як це може бути?

— Ну, — сказав він, — не знаю. Що вам за користь від моїх роздумів? Я можу сказати тільки про себе. Мені подобаються жінки, але я не жадаю їх. Я люблю розмовляти з ними, та ці розмови, хоч у певному розумінні й зближують, та водночас розкидають нас на різні полюси, коли передбачаються поцілунки і таке інше. Отак!... Проте не беріть мене за взірць, бо я, напевне, досить оригінальний в цьому відношенні: чоловік, якому подобаються жінки, але який їх не любить і навіть починає ненавидіти, коли вони вимагають від нього любові або хочуть ввійти на його на гачок.

— І хіба вас це не засмучує?

— Чого б то? Анітрохи! Дивлюся на Чарлі Мея, на інших чоловіків з їхніми любовними пригодами... Ні, я анітрохи їм не заздрю! Якщо доля пошле мені таку жінку, яку я хотів би, — дякувати небові. Але досі я не зустрічав жодної такої жінки... і навіть не бачив. Що ж, припускаю, що я просто холодний. Але деякі жінки мені справді дуже подобаються.

— А я?

— Надзвичайно! І ви ж бачите, у нас із вами не йдеться до поцілунків, ні?

— У жодному разі! — відповіла Конні. — Але ж мало б іти до цього?

— Нашо, скажіть, будь ласка? Мені подобається Кліффорд, але що б ви сказали, якби я підійшов і поцілував його?

— А хіба немає жодної різниці?

— А в чому вона? Всі ми — інтелігентні люди, і ми повинні відсунути всі оті чоловічі й жіночі штучки. Вам би було до вподоби, якби я зараз почав поводитись, немов якийсь іноземець з манерами самця, і демонструвати власну сексуальність?

— Я б вас зненавиділа.

— От і добре! Я ж кажу вам, якщо я навіть самець по своїй суті, я все одно ніколи не зустрічав самки мого виду. І мені її зовсім не бракує, мені просто подобаються жінки. Хто присилує мене їх кохати або удавати, ніби кохаю, грається у цю сексуальну забавку?

— Ні, я не робитиму цього. Але чи не є все це якимось хибним?

— Може, вам так здається, але не мені.

— Так, мені здається, що між чоловіками й жінками щось негарзд. Жінка більш не зваблює чоловіків.

— А чоловіки — жінку?

Вона трохи поміркувала про зворотний бік цієї проблеми.

— Також не дуже, — чесно зізналася вона.

— Тоді облишимо все це, будемо поводитись пристойно і просто, як звичайні люди. До біса всі ці штучні сексуальні зобов'язання! Я від них відмовляюсь!

Конні знала, що він правий. Але це змушувало її почуватися такою покинутою, покинутою і розгубленою. Немов соломинка у стоячій воді. В чому ж справа — у ній самій чи ще в чомусь?

Насправді винна була її молодість, що не бажала змиритися з існуючим світом. Ці чоловіки здавалися такими

старими й холодними. Все здавалося старим і холодним. А ті нікчеми, що удають, ніби хочуть, починають гратися у сексуальну забавку, і тому вони навіть гірші за інших. І Майкліс також виявився нікчемою; з нього не було ніякого пуття. Чоловіки нічого не хочуть, вони навіть жінку не хочуть по-справжньому, і Майкліс не хотів також.

Це жахливо, але треба з цим якимось зжитися. Правда те, що чоловіки більш не принадають жінок; і якщо ти зможеш обдурити себе і повірити, ніби це не так, — подібно до того, як вона обдурила саму себе із Майклісом, — тим краще для тебе. Тоді ти зможеш просто жити, хоч у цьому й немає жодного сенсу. Вона надто добре розуміла, нашо люди влаштовують вечірки з коктейлями, слухають джаз і танцюють чарльстон до нестями. Ти маєш так чи інакше розтринькати свою молодість, бо вона сама зжере тебе. Але яка ж гидотна штука оця молодість! Ти можеш відчувати себе древньою, як Мафусаїл, але щось нуртує в тобі і не дає тобі спокою. І жодної перспективи! Гидка реальність! Вона майже жалкувала, що не поїхала тоді з Міком і не перетворила своє життя на одну довгу вечірку з коктейлем і джазом. В будь-якому випадку це було б краще, аніж самій поховати себе у могилі.

В один із таких чорних днів вона пішла сама на прогулянку до лісу, задумана, неуважна до всього довкола, байдужа навіть до того, де вона знаходиться. Відлуння пострілу неподалік від неї налякало і роздрувало її. Потім, пройшовши далі, вона почула голоси, і це викликало в неї відразу. Люди! Люди їй не потрібні. Але її гострий слух вловив інші звуки, і вона стривожилась: це було дитяче схлипування. Вона насторожилася. Хтось сварив дитину. Вона кинулася вперед, продираючись мокрою дорогою, охоплена похмурою люттю. Вона відчувала, що зараз влаштує сцену.

За поворотом вона побачила на дорозі дві фігури — лісника та дівчинки в червоному плащику й кротовому капелюшку; дівчинка плакала.

— Та стули рота, ти, сученя мале! — чувся розлючений чоловічий голос. Дитя заплакало ще дужче.

Конні підступила ближче, її очі метали блискавки. Чоловік обернувся і, глянувши на неї, холодно привітав її, але його лице було блідим від гніву.

— В чому справа? Чому вона плаче? — наступала на нього Конні, ледь задихаючись.

Майже невловима посмішка, схожа на глум, ковзнула по його обличчю.

— Відки я маю знати, самі в єї питайтеся, — холодно відповів він на місцевому діалекті.

Конні відчула себе так, ніби він дав їй ляпаса. Вона зблідла. Потім глянула на нього з усією зневагою, на яку була здатна. Її темно-блакитні очі гнівно блищали.

— Я питаю вас, — видихнула вона.

Він легко вклонився їй, здійнявши капелюха.

— Так, ваша світлосте, — відповів він. І провадив далі знов на діалекті: — Та я не мо' вам сказати.

Він виглядав наче солдат, непохитний, тільки блідий від злості.

Конні обернулася до дитини, рум'яної, чорнявої дівчинки років дев'яти-десяти.

— Що трапилось, сонечко? Скажи, чого ти плачеш, — запитала вона доречним у таких випадках солодким тоном. І чим були відчайдушніші шморгання, тим ще більше додавалося ласки в голосі Конні:

— Ну не плач-бо! Скажи, що тобі зробили!... — її тон усе ніжнішав. В той же час вона порпалася у кишені жакета і, на щастя, видобула шестипенсовика.

— Не плач-бо, годі! — сказала вона, присівши перед дівчинкою. — Дивися, що я маю для тебе!

Сопіння, підшморгування, кулак, відтулений від зарюманого личка; і чорне хитре оченятко зиркнуло на шестипенсовика. Потім знову почулося хлипання, але вже тихіше.

— Ну скажи мені, що трапилось, — попросила Конні і поклатла монету у пухку дитячу ручку, що одразу ж зтислася.

— Це... це... киця!

Останні судомні схлипування.

— Яка киця, сонечко?

По хвилі кулачок, що стискав шестипенсовика, боязко вказав на ожинів зарості:

— Там!

Конні глянула туди. Там, бридко розпластаний, у крові, лежав здоровий чорний кіт.

— О! — промовила вона з огидою.

— Браконьєр, ваша світлість, — насмішкувато мовив чоловік.

Конні люто зиркнула на нього.

— Нема нічого дивного, що дитина плаче, — сказала вона, — якщо ви при ній його підстрелили. Не дивно, що вона плаче!

Він подивився в очі Конні коротким зверхнім поглядом, навіть не приховуючи своїх почуттів. І Конні знов спалахнула: вона розуміла, що влаштувала сцену, і чоловік зневажає її за це.

— Як тебе звати? — жартівливо звернулася вона до дівчинки. — Ти мені скажеш, як тебе звати?

Сопіння, потім — дуже гордо, писклявим голоском:

— Конні Мелорз!

— Конні Мелорз! Ой, яке гарне ім'я! І ти йшла з татом, а він застрелив кицю? Та це була погана кия!

Дівчинка зміряла її сміливим поглядом темних очей, ніби зважуючи, чого варті вона та її співчуття.

— Я хтіла лишитися в баби, — сказала дитина.

— Правда? А де твоя бабуся?

Дівчинка вказала на дорогу.

— В хаті.

— В хаті? Ти б хотіла вернутись до неї?

Раптове судомне хлипання.

— Так!

— То підемо, я відведу тебе. Хочеш, я відведу тебе до бабусі? Тоді твій татко зможе зробити все, що йому треба. — Вона звернулася до чоловіка. — Це ж ваша дитина, чи не так?

Він віддав честь і ледь хитнув головою.

— Сподіваюся, я могу відвести її додому? — спитала Конні.

— Як на те воля вашої світлості.

Він знову дивився їй в очі тим самим холодним, допитливим і відчуженим поглядом. Дуже самотній чоловік — і собі на думці.

— Ти хочеш піти зі мною додому, до твоєї бабусі, сонечко?

Дівчинка пискнула: «Так!» — і завчено всміхнулася. Конні вона не подобалась: вередлива, лицемірна мала істота. Проте вона витерла їй обличчя і взяла її за руку. Лісник мовчки віддав честь.

— На все добре, — сказала Конні.

Йти було десь із милю, і молодша Конні встигла добряче-таки набриднути Конні-старшій, поки вони дісталися до мальовничого будиночка лісника. Дитина була крученою, мов мавпеня, і такою ж нахабною.

Двері будинку було відчинено навстіж, і зсередини чулося якесь човгання. Конні сповільнила кроки, дівчинка висмикнула в неї свою руку і вбігла до хати.

— Бабуню! Бабуню!

— Що це ти така скоро?

Бабуся вибирала попіл з груби, був суботній ранок. Вона підійшла до дверей у своєму фартусі з мішковини, із щіткою в руці; на носі чорніла пляма від кіптяви. Це була маленька суха жінка.

— Що таке? — спитала вона і квапливо почала витирати рукою обличчя, побачивши надворі Конні.

— Доброго ранку, — сказала Конні. — Вона плакала, от я й відвела її додому.

Бабуся швидко повернулася до дівчинки:

— А де ж це твій тато, га?

Дівчинка вчепилася за бабусину спідницю і знов дурнувато всміхнулась.

— Він був там, — сказала Конні, — але він застрелив kota-браконьера, і дитину це засмутило.

— Ой, та не тре' вам було перейматись, леді Чаттерлі, кажу я вам! Звісно, воно так гарно з вашого боку, та не тре' було перейматись. Побачила, ну то й що? — і стара

жінка повернулася до дитини. — Скажіть на милість, леді Чаттерлі ще з тобою тре' морочицця! Нащо воно комусь здалося!

— Це не морока, просто прогулянка, — посміхнулася Конні.

— Та ні, ви просто дуже добрі, от що я вам скажу! То вона плакала... Я вже ж знала, щось скоїцца, як вони пішли разом. Вона його боїцца, отакечки. Він їй зовсім чужий, просто як чужий дядько. І я так гадаю, їм важко з цим упорацца. Він чуднуватий трошки.

Конні не знала, що сказати.

— Диви, бабуню! — вискнула дівчинка.

Стара подивилася вниз, на шестипенсовик у дитячій руці.

— Та ще й гостинця маєш! Ой, ваша світлість, нащо, не тре' того! Ти бач, яка леді Чаттерлі до тебе добра! Щастить тобі сьодні, дитятко, ось що я скажу!

Вона вимовляла ім'я, як усі тутешні жителі — «Чатлі»: «ти бач, яка леді Чатлі до тебе добра!» Конні не могла змусити себе відвести погляд від носа старої, а та знов почала терти обличчя зовнішньою стороною долоні, та все мимо чорної плями.

Конні повернулася, щоб іти.

— Велике вам спасибі, леді Чатлі. Скажи «дякую» леді Чатлі! — останнє стосувалося дитини.

— Дякую, — верескнула дівчинка.

— Ах ти сонечко, — Конні засміялась, сказала «на все добре» і пішла звідти, зітхнувши з полегкістю. Цікаво, як цей гордий чоловік має отаку маленьку, гостру на язик матір.

А стара, тільки-но Конні пішла, прожогом кинулася до крихітного люстерка над мийкою і зиркнула на своє обличчя. Розлючено тупнула ногою. «Звісно ж, тре' їй було мене впіймати у цьому фартушиську, та ще й обличчя завецькане! Гарненько ж вона подума про мене!»

Конні повільно простувала додому, до Рагбі. «Додому!...» — це було надто тепле слово для того великого, сумного кролівника. Але, врешті-решт, це слово взагалі віджило

своє. Воно було ніби спаплюжене. Всі високі слова, як здавалося Конні, були для її покоління спаплюжені: кохання, радість, щастя, дім, батько, мати, чоловік — усі ці величні, живі слова були напівмертві і день у день продовжували вмирати. Дім був просто місцем, де ти мешкаєш; кохання — просто штучкою, якою ти не обдуриш навіть сам себе; радість стала просто назвою для гарного чарльстону. Слово «щастя» вживалося для того, щоб вводити в оману інших людей, батько був людиною, що насолоджується власним існуванням, а чоловік — людиною, з якою ти живеш і яку намагаєшся підтримувати у доброму гуморі. Щодо сексу, цієї останньої з великих назв, то це просто коктейль, що надає тобі миттєвого збудження, а потім лишає тебе ще більш знеможеним, ніж спочатку. Зужитим! Так, наче матерія, з якої тебе зроблено, — просто дешева шмаття, що заяложується надто скоро.

Все, що тобі лишається, — це вперта стійкість, і вона також приносить деяку втіху. В самому досвіді такого порожнього життя, крок за кроком, етап за етапом, була певна похмура втіха. То ось як воно є! Таким завжди був кінцевий висновок: дім, кохання, шлюб, Майкліс — ось яким воно є! І, коли вмиратимеш, доведеться промовити: «То ось як воно є!»

Гроші? Напевне, про них цього не скажеш. Гроші завжди потрібні. Гроші, облудна богиня успіху, як її вперто називав Томмі Дьюкс услід за Генрі Джеймсом, — це було загальною потребою. Ти не можеш, витративши останнє су, вимовити: «Ось як воно є!» Ні, якщо ти маєш прожити ще хоча б десять хвилин, тобі потрібно ще хоч декілька су на те чи інше. Навіть для того, щоб життя механічно спливало само по собі, потрібно мати гроші. Ти повинен їх мати. Гроші ти зобов'язаний мати. А без усього іншого можеш обійтися — ось як воно є!

Звичайно, ти не винен, що живеш. Але якщо вже ти живеш, гроші є необхідністю, єдиною справжньою необхідністю. Від усього іншого можна легко відмахнутись, — але не від грошей. Ось як воно є насправді!

Вона подумала про Майкліса і про гроші, які могла б мати з ним; але навіть цього їй не хотілося. Краще вона задовольниться меншою сумою, допомагаючи Кліффордові з його творами. Вона справді допомагала йому. «Ми з Кліффордом удвох заробляємо дванадцять сотень фунтів на рік з того писання», — міркувала вона. Роби гроші! Роби їх! Роби з нічого! Витискай їх із повітря! Це — єдине діяння, яким людина може справді пишатись! А все інше — сопливе ремствування.

Вона пленталася додому, до Кліффорда, аби знов поєднатись із ним у творчому зусиллі й видобути з порожнечі ще одне оповідання: оповідання означало гроші. Здавалося, Кліффорда справді непокоїть, чи можна віднести його твори до першокласної літератури. Її це, відверто кажучи, не турбувало. «Тут нема нічого особливого», — сказав батько. «Дванадцять сотень на рік!» — це була остаточна й вирішальна відповідь.

Поки ти молодий, ти просто гостриш зуби, вгризаючись у будь-що і все хапаючи, — доки гроші не почнуть припливати до тебе з повітря; це залежить від твоєї сили. Це залежить від твоєї волі; невловимого, могутнього випромінення волі, яке витікає з тебе і приносить тобі отаємниче ніщо — гроші від слів на клаптику паперу.

Це була своєрідна магія — і, звичайно, триумф. Облудна богиня! Гаразд, якщо вже треба продавати себе — то запродаймося облудній богині! Нею можна гребувати, навіть продаючись їй, — і це теж непогано.

Кліффорд, звичайно, зберіг більшість своїх дитячих забобнів. Він хотів, щоб його вважали «гарною людиною», — хвалькувата маячня. Гарна людина — та, що свого не впускає. А в тому, щоб бути «справді гарним» і пасти задніх, нема аж нічого гарного. Більшість «гарних людей» здаються такими, наче вони не встигли на автобус. Зрештою, життя в нас лише одне, і коли ти не встигнеш на автобус, то просто залишишся на тротуарі разом з іншими невдахами.

Конні думала про зиму в Лондоні разом із Кліффордом, про наступну зиму. Вони встигли на свій автобус,

отже, тепер можна деякий час просто спокійно їхати — але треба, щоб про це знали інші.

Найгірше було те, що Кліффорд ставав усе непевнішим, усе відсутнішим — і часом заглиблювався в депресію. Це давала про себе знати рана його душі. Конні хотілося волати від жаху. Господи, якщо порушиться сам механізм його свідомості, що ж їй тоді робити? Будь усе прокляте, вона ж сумлінно несе свій тягар! Невже це так треба, щоб тебе було геть розчавлено?

Іноді вона гірко плакала, але, навіть плачучи, промовляла сама до себе: от дурна, тільки носовика мочиш! Ніби це тобі допоможе!

Після Майкліса вона переконала себе, що вже не хоче нічого. Це здавалося найпростішим розв'язанням проблеми. Вона нічого не хотіла, окрім того, що їй лишилося; хотіла тільки одного — щоб так і тривало далі: Кліффорд, оповідання, Рагбі, її роль леді Чаттерлі, гроші й слава — так, як ішло досі... Вона хотіла триматись за це. Кохання, секс, увесь цей мотлох — просто льодяники, що посмокчеш трохи — і забуваєш одразу ж. Якщо ти зможеш про них забути, це справді дрібниця! Треба лише переконати себе в цьому, і проблеми немає. Секс і коктейль — вони діють на тебе деякий час, мають приблизно однаковий ефект і однакову вагу.

Але дитина, її дитя! Це все ще залишалось одним із її почуттів. Вона дуже обережно вдалася б до цієї спроби. Треба тільки вибрати чоловіка, і цікаво, що в світі наче зовсім немає чоловіків, від яких хотілося б мати дитину. Дитина Міка! Навіть подумати гидко! Те саме, що мати дитину від кролика! Томмі Дьюкс?.. Він дуже милий, але якось не можна співвіднести його з дитиною, з продовженням роду. Він закінчується сам на собі. І зрештою, у всьому Кліффордовому оточенні не знайшлося чоловіка, що не викликав би у неї відрази при думці мати дитину від нього. Було кілька таких, що влаштували б її як коханці, навіть Мік. Але спаруватися з ними задля дитини! Тьху!.. Бридота яка!

То ось як воно є!

Попри все це, Конні в глибині душі прагла мати дитину. Заждіть! Вона просіє чоловіків крізь своє сито і побачить, чи не знайдеться раптом те, що треба. «Йди на вулиці і на перехрестя Єрусалимські й подивися, чи знайдеш ти чоловіка». Виявилось неможливим знайти чоловіка в тому Єрусалімі, про який казав пророк, хоча там були тисячі чоловічих створінь. Але ч о л о в і к а! C'est une autre chose!¹

Вона вирішила, що то повинен бути чужинець: не англієць, навіть не ірландець, — справжній чужинець!

Але заждіть! Заждіть! Наступної зими вона відправить Кліффорда до Лондона, а ще через зиму — за кордон, на південь Франції, до Італії. Заждіть! Вона не поспішатиме з дитиною. Це була її особиста справа — єдина, яку вона серйозно сприймала усім своїм жіночим єством. Вона не ризикуватиме із якимось випадковим хлопцем — ні, тільки не вона! Хтось може стати твоїм коханцем на мить. Але чоловік, від якого хочеш мати дитину... чекайте, то зовсім інша справа! «Йди на вулиці і на перехрестя Єрусалимські...» Справа не в коханні, справа тільки в чоловікові. Навіть якщо будеш його ненавидіти. Якщо він — справжній чоловік, яке значення має твоя особиста ненависть? Ці речі не стосуються одна одної.

Дошило, як завжди, і стежки були надто мокрі для Кліффордового крісла, — але Конні ходила на прогулянки. Вона прогулювалася на самоті щодня, здебільшого в лісі, де справді почувалася наодинці з собою. Там вона могла нікого не бачити.

Але того дня Кліффорд захотів передати лісникові свої розпорядження, а хлопчик-розсильний зліг із грипом — в Рагбі, здавалося, завжди хтось був хворий на грип. Конні сказала, що сама завітає до лісника.

Повітря було м'яким і ніби мертвим — так, наче весь світ повільно вмирав. Все сіре, глекке й принишкле, не

¹ Це інша річ (*фр.*).

чутно навіть звичного шуму з кар'єру — шахти працювали не повний час, а сьогодні робота взагалі спинилася. Все скінчено.

У лісі все було непорушним і застиглим, тільки з голих віт, стиха постукуючи, скапували великі краплі. А довкола, поміж старих дерев, панувала глибока, сіра, безнадійна пустка, тиша.

Конні задумано йшла вперед. Старий ліс навіяв на неї смуток, що був для неї милішим за жорстке стикання із зовнішнім світом. Їй подобалася справжність цього рештку діброви, замінення старих дубів. Вони були могутніми у своїй мовчанці — і водночас сповненими життя. Вони також чекали, вперто, терпляче чекали — і надихали силою свого мовчання. Може, вони просто чекали свого кінця; їх буде зрубано, знищено, лісові настане кінець — а для них це буде кінець їхнього життя. Та, мабуть, їхне могутнє і благородне мовчання, мовчання старих дерев, промовляло про щось більше.

Коли вона вийшла з лісу на його північному боці, будинок лісника, темний будинок з бурого каміння, з кроквами й гарним димарем на двосхилому даху, здався їй ніби нежилим — він виглядав таким затихлим і самотнім. Але із димаря тяглася вгору цівка диму, а маленький квітник перед будинком був скопаний і ретельно доглянутий. Двері було відчинено.

Тепер, опинившись тут, вона відчула, що трохи соромиться цього чоловіка з його допитливим поглядом, що ніби бачить тебе наскрізь. Їй не хотілося віддавати йому накази, якоїсь миті навіть заманулося просто піти звідси. Вона обережно постукала в двері — ніхто не вийшов. Вона постукала знов, але так само не надто гучно. Жодної відповіді. Вона зазирнула у вікно і побачила малу темну кімнату, що наче насторожено оберігала себе від чийогось вторгнення.

Вона стояла й прислухалася, і їй здалося, що із-за заднього боку будинку долинають якісь звуки. Немовби зазнавши поразки в тому, що її не почули, тепер вона не

хотіла здаватися, тому обійшла довкола будинку. Позаду будівлі починався пологий схил, тому задній двір був ніби опущений перед низьким кам'яним муром. Вона завершила за ріг будинку й зупинилася. На маленькому подвір'ї за кілька кроків від неї вмивався чоловік. Він її не помітив. Він був оголений до пояса, вельветові бриджі на його струнких стегнах трохи сповзли вниз. І його біла тонка спина була схилена над великими ночвами з мильною водою, у яку він вмочав голову, потім швидко стріпуючи нею, піднявши худі білі руки, витискаючи з вух мильну воду, — спритний, гнучкий, наче ласка, що грається з водою, і такий вочевидь самотній. Конні миттю відступила за ріг і пішла до лісу. Вона дивувалася з самої себе, що це її так схвилювало. Просто людина миється — досить буденна справа, Боже мій!

Але це видовище якимось дивно її вразило: воно торкнулося самого її єства. Вона побачила, як його грубі штани ледь оголюють чисті, тонкі, білі стегна і кісточки над ними, і їй раптом передалося відчуття самотності цієї людської істоти, прекрасна, світла оголеність істоти, що живе зовсім одна і внутрішньо також самотня. І ще — просто краса, краса чистого створіння. Не матеріальна, навіть не тілесна краса, — а сяяння гарячого, світлого полум'я самотнього життя, що проявляє себе в обрисах, яких можна навіть торкнутися: у тілі!

Конні відчула, що побачене тривожить саме її лоно; і вона знала, що це залишиться у неї всередині. Але розумом вона намагалася глузувати з такого. Ну, миється собі чоловік на подвір'ї! Та ще й, ясна річ, смердючим жовтим милом! Її це навіть трохи роздратовало. Як можна впадати у такий захват від якихось вульгарних подробиць приватного життя!

Вона йшла далі, ніби тікаючи сама від себе. Потім присіла на пеньок. Вона була надто збентежена, щоб міркувати. Але попри все своє хвилювання вона вирішила, що все ж таки передасть йому розпорядження, і ніщо не стане їй на заваді. Вона дасть йому час одягтися, але не дозволить зникнути. Він, певно, збирається кудись йти.

Вона повільно рушила назад до будинку, мимоволі прислухаючись. Коли вона підійшла ближче, все виглядало так само, як раніше. Загавкав собака, і вона постукала в двері; серце калатало всупереч її волі.

Вона почула, як чоловік легко спускається сходами. Він швидко відчинив двері, змусивши її здригнутись від несподіванки, — але й сам спершу явно знітивсь. Та наступної миті на його обличчі з'явилася посмішка.

— Леді Чаттері! — сказав він. — Заходьте, прошу!

Він тримався надзвичайно легко й приязно, і вона, переступивши через поріг, увійшла до маленької похмурої кімнати.

— Я тільки хотіла передати вам накази сера Кліффорда, — промовила вона своїм м'яким, ніби трохи задиханим голосом.

Чоловік дивився на неї блакитними очима, знов ніби бачачи її наскрізь, і вона ледь відвернулася. Вона здалася йому привабливою, навіть гарною у своїй соромливості, й тому він одразу ж заволодів ситуацією.

— Ви не присядете? — спитав він, даючи їй змогу відмовитись. Двері були ще відчинені.

— Ні, дякую! Сер Кліффорд цікавиться, чи не зможете ви... — і вона переказала йому всі розпорядження, мимоволі знову дивлячись йому в очі. І тепер ці очі здавалися їй такими теплими та ласкавими, наче в жінки, — напрочуд теплими і добрими, і спокійними.

— Дуже добре, ваша світлість. Я займуся цим одразу ж.

Вислухавши наказ, він увесь ніби змінився, став суворішим і віддаливсь від неї. Конні завагалася, вона мала б іти. Але вона озирала чисту, прибрану, похмуру вітальню з дивним неспокоєм.

— Ви тут живете зовсім один? — спитала вона.

— Зовсім, ваша світлість.

— А ваша мати?..

— Вона живе у власному будинку в селищі.

— З дитиною? — спитала Конні.

— З дитиною.

Його просте, трохи виснажене обличчя набуло насмішкувато-байдужого виразу. Це обличчя увесь час мінялося, збиваючи її з ладу.

— Ні, — сказав він, побачивши розгубленість Конні, — мати приходять і прибирає тут по суботах. А все інше я роблю сам.

Конні знову глянула на нього. Його очі так само трохи глузливо всміхалися, але були все одно теплими, синіми, добрими. Він чимось дивував її. Він був у штанях і фланелевій сорочці з сірою краваткою, його волосся було м'яке і ще вологе, обличчя виглядало блідим і стомленим. Коли його очі перестали сміятися, вона побачила в них щось страдницьке, хоч вони й зберігали тепло. Але він знову став далеким від неї, ніби її вже не було поруч.

Вона хотіла сказати йому так багато — і не сказала нічого. Тільки, ще раз поглянувши на нього, спитала:

— Сподіваюся, я вам не завадила?

Його очі примружила легка посмішка:

— Я тільки зачешуся, якщо ви не проти. Вибачте, що я без піджака, але я й гадки не мав, хто це стука. До мене звичайно ніхто не стукає, а несподіваний звук — завжди загроза.

Він провів її стежкою через садок, щоб відчинити хвіртку. Він був у сорочці, без того недоладного вельветового піджака, і вона побачила, що він стрункий і витончений, хоч і трохи зсутулений. І ще, проходячи повз нього, вона раптом вловила щось юне в його білявому волоссі й швидкому погляді. Йому, мабуть, років тридцять сім або тридцять вісім.

Вона пішла до лісу, знаючи, що він дивиться на неї; він розтривожив її, хоч вона того й не хотіла.

А він, повернувшись до будинку, думав: «Вона люба, вона справжня! Вона ще миліша, ніж може собі уявити».

Вона дуже багато думала про нього. Він був такий не схожий на звичайного лісника, взагалі не схожий на робочу людину. Хоча щось і єднало його з тутешніми жителями, тим більшою була відмінність між ними.

— Лісник, Мелорз, дуже цікава людина, — сказала вона Кліффордові. — Майже джентльмен.

— Невже? — спитав Кліффорд. — Я цього не помітив.

— Хіба в ньому немає чогось особливого? — наполягала Конні.

— Думаю, він досить приємний хлопець, проте я знаю про нього дуже мало. Він лише торік повернувся з армії, десь рік тому. З Індії, по-моєму. Він міг там навчитися різних фокусів, мабуть, був слугою якогось офіцера і цим скористався. Таке трапляється з деякими хлопцями. Але це їм не йде на краще, адже вони згодом мають повернутися додому і зайняти належне місце.

Конні замислено слухала Кліффорда. Вона знала за ним цю несхитну відразу до тих представників нижчих класів, що справді здатні піднятися вище, — це була його природжена риса.

— І тобі не здається, що в ньому є щось особливе? — спитала вона.

— Відверто кажучи — ні. Я нічого такого не помітив.

Він зиркнув на неї з нашорошеною, трохи підозрілою цікавістю. І вона відчула, що він не сказав їй повної правди — бо не каже її навіть собі. Він уникав припущення, що десь може існувати якась непересічна особистість. Люди мають бути або нарівні з ним, або нижчі за нього.

Конні знову відчула жалюгідну нікчемність чоловіків свого покоління. Вони були такі кволі, так боялися жити!

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Піднявшись до своєї спальні, Конні зробила те, чого не робила вже давно: скинула долу весь одяг і подивилася на себе, оголену, у велике дзеркало. Вона й сама не знала, на що хоче поглянути і що прагне побачити, але поставила лампу так, щоб вона освітлювала її повністю.

І вона подумала, як робила те дуже часто: яка тендітна, вразлива й вражаюча річ — оголене людське тіло; щось тобі трохи незавершене, неповне!

Конні завжди вважала, що має непогану фігуру, але тепер вона здавалася їй трохи старомодною — надто жіночною, без натяку на підліткову незрілість. Вона була не дуже висока, навіть трошки приземкувата, і в ній вгадувалося щось шотландське; та її легка, ковзаюча грація надавала їй справжньої вроди. Її шкіра була ніжно-смуглявою, обриси рук і ніг плавно-врівноважені; все її тіло мало б здаватися таким спокійним у своїй легкій грації... проте йому чогось бракувало.

Замість того, щоб плекати свою розкішну стиглість, її тіло в'януло й ніби ставало жорсткішим — так, наче йому не вистачало сонця й тепла; воно набувало блідого й безбарвного відтінку. Воно позбавилося жіночності, але й не стало хлопчачому легким та прозорим: воно просто згасло.

Її груди були невеликі, грушоподібної форми. Але й вони наче не дозріли, не досягли солодкої стиглості. І її живіт також втратив свіжий округлий полиск, який мав в юності, за часів німецького хлопця, що справді любив її тіло. Тоді її живіт був юним і жадав насолоди, і мав свій справжній вигляд. А зараз він став зів'ялим і пласким, тендітнішим — але то була змарніла, млява тендітність. Її стегна, колись такі живі й сяючі у своїй жіночній заокругленості, теж зів'яли й здавалися худими та невизначними.

Все її тіло ставало невизначеним, нудним, згаслим — мов нікчемна матерія. І це так гнітило її, затажуючи все глибше у пустку безнадії. А яка тут може бути надія? Вона стара, стара вже в двадцять сім років, без блиску світла у своїй плоті. Вона постаріла, бо нехтує собою і зреклася, так, зреклася самої себе. Сучасні жінки пестять своє тіло, наче воно зроблене з тонкої порцеляни. За тією порцеляною оболонкою нема нічого, але вона хоч блищить. А це її духовне життя... Вона раптом зненавиділа його лютою ненавистю за шахрайство.

Конні подивилася в інше дзеркало на свою спину, талію й сідниці. Вона схудла, але це їй не личило. У вигині її талії, коли вона побачила його ззаду, їй ввижалося щось німецьке; а вона звикла бачити його таким гнучким і жва-

вим. І положі схили її стегон та сідниць також втратили свій розкішний блиск. Все в минулому! Тільки німецький хлопець любив усе це, але він уже десять років як мертвий, — близько десяти. Як спливає час! Він мертвий уже десять років, а її лише двадцять сім. Здоровий хлопець з його свіжою, грубою сексуальністю, яку вона тоді так зневажала! Де ж вона знайде її тепер? Чоловіки її втратили. Вони здатні тільки на дві секунди нервових спазмів, як Майкліс, але не мають здорової статевої сили, що гарячить кров і освіжає все твоє ество.

Вона все ще вважала найгарнішою частиною свого тіла довгі положі схили стегон, від спинної впадини до дрімотного округлого спокою сідниць. Немов піщані бархани, як кажуть араби, — м'які, спокійні схили, що повільно збігають донизу. У них іще жевріла надія на життя. Але вони також схудли й здавалися незрілими, терпкуватими.

Передні частини тіла змусили її відчутти себе особливо жалюгідною. Тут найдужче проявлялася хирлява кваліть, вона була геть виснаженою, хоч іще не починала жити. Вона подумала про дитину. Повинна ж вона якось її народити. Та чи зможе?

Конні накинула нічну сорочку й лягла до ліжка, де довго гірко плакала. І ці ридання збудили у ній холодну ненависть до Кліффорда, до його писанини, до його теревенів; до усіх чоловіків такого типу, що відібрали в жінки навіть її власне тіло.

Це підло! Підло! Відчуття глибокої несправедливості палило її зсередини.

Але вранці, як завжди, вона встала о сьомій і спустилася до Кліффорда. Вона мала допомагати йому вбиратися, оскільки він не мав служника і відмовився від послуг служниці. Чоловік економки, що знав його змалечку, допомагав йому і переносив його, коли було потрібно; але Конні сама займалася його особистим туалетом і робила це охоче. То був її обов'язок, хоча вона й сама хотіла робити все, що в її силах.

Тому вона майже ніколи не виїжджала з Рагбі, хіба що на день-два; тоді за Кліффордом доглядала місіс Бетс, еко-

номка. Він, як виявилось із плином часу, сприймав будь-які послуги як належне. Він міг ставитися до цього тільки так.

А тепер глибоко в душі Конні палало розуміння кривди, того, що її жорстоко визискують. Раптово збуджене відчуття несправедливості ховає в собі страшну погрозу. Його потрібно випустити назовні, інакше воно зжере того, в кому почало лютувати. Бідолашний Кліффорд, він ще більш знедолений, та це не його вина. Все це — частина загальної катастрофи.

Але чи не був і він певною мірою винний? У відсутності тепла, відчутті простого тілесного зв'язку — хіба це не його провина? Він ніколи не був по-справжньому теплим, навіть просто добрим, — тільки поміркованим, розважливим у вишуканій холодній манері! Він ніколи не ставився до неї так, як може ставитись чоловік до жінки, як ставився до неї хоча б батько Конні — з теплотою чоловіка, який добре влаштувався в житті і з яким жінка почувається затишно завдяки частці його чоловічої снаги.

Кліффорд не був таким, бо й сама його порода не була такою. Вони всі були внутрішньо скуті й відчужені, а душевне тепло вважали просто виявом поганого смаку. Відмовся від цього, тримай себе в руках, і все буде гаразд — звісно, якщо ти нашого класу й нашої породи! Тоді ти будеш гідним поваги і правитимеш своєї, і будеш насолоджуватися тим, що живеш на свій власний розсуд. Тільки ж якщо ти належиш до іншого класу та іншої породи — тоді вибач; тоді тобі просто немає ніякої користі з власного розсуду, бо ти не втішаєшся своєю належністю до вищого світу. Який у тому сенс, — адже навіть найвишуканіші аристократи не отримують втіхи, коли виявляється, що їхня влада являє собою фарс і насправді не є владою. Який в цьому сенс? Це просто безглузда маячня.

Бунтівне відчуття завлоділо Конні. Чи є хоч щось добре в чому-небудь? Що доброго в її самопожертві, в тому, що вона присвятила себе Кліффордові? Зрештою, чому вона служить? Холодному ідолові суєти, що позбавлений будь-якого

теплого людського дотику і прогнів, мов жидівський гендляр, який торгується з облудною богинею успіху. Навіть холодна й безживна впевненість Кліффорда щодо належності до вишого класу не завадила йому з висолопленим язиком чвалати за цією облудною богинею. Врешті-решт, Майкліс поведивсь більш гідно й незрівнянно успішніше. Насправді, якщо пильно придивитись до Кліффорда, він просто блазень, а блазень ще осоружніший за хама.

Якщо вже вибирати між цими двома чоловіками, Майкліс справді дав їй набагато більше, ніж Кліффорд. Йому вона була навіть більше потрібна. Адже будь-яка вправна доглядальниця може впоратися з калікою! Та й щодо героїзму: Майкліс був войовничим пацюком, а Кліффорд скидався на вченого пуделя.

У домі були люди, і серед них — Кліффордова тітка Єва, леді Бенерлі. Це була худа жінка років шістдесяти, з червоним носом, удова, в якій лишалося щось від *grande dame*¹. Вона належала до однієї з найкращих родин і мала таку влачу, що дозволяла їй витримувати цей тягар. Конні любила її, вона була така проста й відверта, коли їй хотілося бути відвертою, — і добра в глибині душі. Її вміння тримати себе в руках було неперевершене, тому вона тримала й інших на належній відстані. Але в ній не було навіть тіні снобізму, просто вона була дуже впевнена у собі. Леді Бенерлі блискуче оволоділа необхідним у суспільстві талантом бути незворушною, і це змушувало людей поступатися їй дорогою.

Вона була прихильна до Конні й тому намагалася зазирнути до її непроникної душі, використовуючи свою гостру, мов свердло, спостережливість.

— Ви просто диво, — казала вона Конні. — Ви створили справжнє диво для Кліффорда. Я досі не бачила на власні очі, як розквітає геніальність, — і ось вона, у всій красі.

Тітка Єва трошки самозакохано пишалася Кліффордовим успіхом. Ще одна пир'їнка на родинному капелюсі!

¹ світської дами (*фр.*).

Вона не мала щонайменшого уявлення про його книги, — навіть воно їй?

— О, я не думаю, що це моя заслуга, — сказала Конні.

— Тільки ваша! А чия ж іще? Хоча мені здається, що для вас цього замало.

— Як це?

— Погляньте, як ви тут замкнені. Я казала Кліффордіві: якщо це дитя колись збунтується — тоді начувайся!

— Але Кліффорд ні в чому мене не обмежує, — мовила Конні.

— Послухайте, моя люба дитинко, — і леді Бенерлі поклатала тонку долоню на руку Конні. — Жінка має жити власним життям, інакше вона до кінця днів спокутуватиме свою провину за те, що не прожила його як слід. Повірте мені!

І вона знову відсorbнула брeнді, що для неї, можливо, було спокутою.

— Але ж я живу власним життям, хіба ні?

— На мій погляд — ні. Кліффорд мав би взяти вас до Лондона й відпустити на волю. Його друзі цілком хороші для нього, а для вас вони що? Я б на вашому місці не згоджувалася з усім так легко. Ви прогавите свою молодість, а потім будете спокутувати цей гріх всю свою старість, — та ні, навіть раніше.

Її світлість заглибилась у замислену мовчанку, трохи втішену брeнді.

Але Конні не вабив Лондон, вона не хотіла навмання слідувати законам світу, в якому жила леді Бенерлі. Вона не почувалася насправді світською, то було їй нецікаво. І вона відчувала холод цього світського суспільства; воно було як лабрадорська земля, де на поверхні розсипані веселі квітки, а футом нижче усе скуте морозом.

В Рагбі гостював Томмі Дьюкс і ще один чоловік, Гаррі Вінтерслоу, і Джек Стренджевейз зі своєю дружиною Олів. Їхні розмови протікали безладніше, ніж балачки «давніх друзів», кожен трохи нудьгував, бо надворі панувала негода, тож їм залишався тільки більярд і танці під піанолу.

Олів читала книжку про майбутнє, коли дітей будуть вирощувати в колбах, а жінок «стерилізувати».

— Оце гарна річ! — сказала вона. — Тоді жінка зможе жити власним життям.

Стренджвейз хотів дітей, а вона — ні.

— А як би вам сподобалось бути стерилізованою? — спитав її Вінтерслоу з гидкою посмішкою.

— Надзвичайно, — відповіла вона. — В усякому разі, тоді майбутнє матиме хоч якийсь сенс, а жінка не буде зведена до своїх функцій.

— Може, навіть полетить у космос, — докинув Дьюкс.

— Я справді вважаю, що досконала цивілізація має виправити більшість наших фізичних вад, — сказав Кліффорд. — Наприклад, всі любовні проблеми просто зникнуть. Я думаю, це повинно статися, якщо ми почнемо вирощувати дітей у колбах.

— Ні! — вигукнула Олів. — Це, навпаки, залишить більше часу для втіхи.

— А я думаю, — замислено мовила леді Бенерлі, — якщо зникнуть любовні проблеми, щось інше посяде їхнє місце. Морфій, наприклад. Трохи морфіну в повітрі — це певною мірою освіжає.

— Уряд насичуватиме повітря ефіром по суботах, щоб ми мали гарний уїк-енд! — сказав Джек. — Звучить непогано, та де ми опинимося до середи?

— Поки ти забуваєш про своє тіло, ти щасливий, — сказала леді Бенерлі. — А досить лише згадати про нього — і це тебе вбиває. Тому, якщо цивілізація — справді благо, вона має допомогти нам забути про наші тіла, і тоді ми будемо щасливі всупереч плинові часу, — ми ж не знатимемо про нього.

— Допоможіть нам краще взагалі вирватись з наших тіл, — сказав Вінтерслоу. — Якраз настав час удосконалювати людську природу, а особливо її фізичний бік.

— Уявіть, що було б, якби ми никали в повітрі, мов цигарковий дим, — мовила Конні.

— Цього не станеться, — відповів Дьюкс. — Ця давня вистава провалиться; адже наша цивілізація котиться до

занепаду. Вона летить у бездонне провалля, у прірву. І, повірте мені, єдиним містком через цю безодню стане фалос!

— О, ви нестерпні, генерале! Продовжуйте! — вигукнула Олів.

— Я теж думаю, що наша цивілізація йде до загибелі, — згодилася тітка Єва.

— А що буде після неї? — спитав Кліффорд.

— Не маю жодного уявлення. Але щось має бути, — мовила стара леді.

— Конні каже, що люди перетворяться на дим, Олів до вподоби стерилізовані жінки й діти в колбах, а Дьюкс вважає, ніби фалос — це міст до нової ери, — підсумував Кліффорд. — Цікаво, як воно буде насправді?

— О, не хвилюйтесь! Треба просто жити сьогоднішнім днем, — сказала Олів. — Тільки давайте поквапимося з колбами для розмноження, щоб звільнити бідолашних жінок.

— У нову еру, можливо, з'являться навіть справжні чоловіки, — сказав Томмі. — Справжні, інтелігентні, здорові чоловіки та здорові прекрасні жінки! Хіба вони не будуть цим різнитися від нас, докорінно різнитись? Ми не чоловіки, а жінки — не жінки. Ми просто мозкові пристрої для механічних та інтелектуальних експериментів. Може, прийде нарешті ера справжніх чоловіків та жінок замість нашого збіговиська розумників з інтелектуальним рівнем семирічної дитини? Це було б навіть цікавіше, ніж люди з диму або діти в колбах.

— О, коли починається розмова про справжніх жінок, я здаюся, — сказала Олів.

— У нас тільки наш дух чогось вартий, — мовив Вінтерслоу.

— Духи! — проголосив Джек, допиваючи своє віскі з содовою.

— Ви так гадаєте? Краще дайте мені воскресіння тіла! — сказав Дьюкс. — Але заждіть, воно ще прийде — коли ми відсунемо убік наш кам'яний мозок, гроші й таке інше. Тоді ми отримаємо демократію дотику замість демократії гаманця.

Ще довго ці слова продовжували відлунювати у Конні: «Дайте мені демократію дотику, воскресіння тіла!» Вона взагалі не розуміла, що вони означають, але вони їй чимось приваблювали, як це буває з явним глупством.

Так чи інакше, все було страх яке безглузде, і вона так страшенно втомилася від усього — від Кліффорда, від тітки Єви, від Олів і Джека, від Вінтерслоу і навіть від Дьюкса. Балачки, балачки, балачки! Це просто пекельна мука оте нескінченне базікання!

Коли всі гості роз'їхалися, їй не стало краще. Вона займалася домашніми клопотами, але виснаження і роздратування геть знесли її, вона не могла нічого з цим вдіяти. Дні тяглися, обертаючись із надривним болючим рипінням, мов жорна, — і в той же час не відбувалося нічого, крім того, що вона ще більш схудла. Навіть економка помітила це і спитала, як її здоров'я. Навіть Томмі Дьюкс завважував, що вона нездужає, — але вона сказала, що все гаразд. Тільки от раптом вона почала боятись страшних білих могильних каменів, огидного сліпучого полиску отих надгробків з каррарського мармуру, що, мов вставні зуби, стирчали на схилі пагорба під тевершелльською церквою. Вона дивилася на них із парку з тоскною скорботою. Вишкірені вставні зуби над могилами навівали на неї потойбічний жах. Вона ніби зазірала у ті недалекі часи, коли і її буде поховано там, посеред мертвих хазяїв цих пам'ятників і надгробків, у ненависному Мідленді.

Вона потребувала допомоги і знала про це; тому написала маленького листа — «крик душі» — до своєї сестри Хільди. «Мені останнім часом недобре, і я не знаю, в чому справа».

Лист змусив Хільду приїхати з Шотландії, де вона жила. Вона прибула у березні, сама, власноруч керуючи симпатичним двомісним автомобілем. Вона їхала дорогою вгору, відчайдушно сигналячи, потім обминула овальний газон, де височіли два буки, і загальмувала на пласкому подвір'ї перед будинком.

Конні збігла сходами. Хільда вийшла з машини і поцілувала сестру.

— Ой, Конні! — скрикнула вона. — Що з тобою скоїлось?..

— Нічого! — відповіла Конні, знічено опускаючи погляд; але вона знала, якою змученою виглядає поруч із Хільдою. В обох сестер була золотава, ніжна шкіра, м'яке каштанове волосся, тіло сповнене природної сильною краси. Але зараз Конні виглядала худою й ніби затурканою, із тонкою пожовклою шиєю, що безпорадно стирчала з коміру светра.

— Та ти ж хвора, дитино! — мовила Хільда м'яким, трохи задиханим голосом, що був схожий в обох сестер. Хільда була майже на два роки старша за Конні.

— Ні, я не хвора. Мабуть, просто втомилася, — сказала Конні трохи розпачливо.

Обличчя Хільди засвітилося войовничим полум'ям; вона була справжньою жінкою, і хоча здавалася тихою та спокійною, належала до древніх амазонок, що не бажали скорятися чоловікам.

— Кляте місце! — тихо промовила вона, дивлячись на вбогий, старий, потворний будинок із справжньою лютью. Хільда лише виглядала м'якою й теплою, мов стигла груша, але була амазонкою від народження.

Вона відразу ж попрямувала до Кліффорда. Він зауважив, яка вона гарна, але чомусь відчув себе ніяково у її присутності. Родичі дружини не дотримувалися його манери поведінки, його етикету. Він вважав їх аутсайдерами, і зустріч з ними у його світі була для нього тяжким випробуванням.

Він твердо сидів у своєму кріслі, випещений, із зализаним білявим волоссям, свіжим обличчям і блідо-блакитними банькатими очима; вираз його обличчя був незворушним, але дуже гречним. Хільді він здався набундюченим і дурним. Він чекав, що вона скаже. Він весь так і дихав апломбом, але Хільду анітрохи не турбувало, чи він дихає взагалі. Вона витягла зброю, і хоч би перед нею був папа римський чи імператор — вона на це не зважала.

— Конні виглядає просто жахливо, — сказала вона своїм м'яким тоном, втупивши у нього прекрасні променисті сірі

очі. Вона виглядала так само по-дівочому зворушливо, як Конні; але він надто добре відчував, що за цим ховається шотландська впертість.

— Вона трохи схудла, — згодився він.

— Ви щось зробили, щоб цьому зарадити?

— А ви це вважаєте за необхідне? — спитав він із найсолодшою англійською крижаною ввічливістю.

Хільда, зблизнувши очима, не відповіла нічого. Словесна сутичка була не її стихією, так само як і в Конні; тому вона дивилася на нього мовчки, і він чомусь зникнув більше, аніж якби вона щось казала.

— Я покажу її лікареві, — мовила Хільда після довгої мовчанки. — Ви можете запропонувати мені гарного фахівця у цих краях?

— Боюся, ні.

— Тоді я візьму її до Лондона, де є лікар, якому можна довіряти.

Кліффорд кипів від люті, але не сказав нічого.

— Я сподіваюся, мені можна залишитись тут на ніч, — сказала Хільда, стягуючи рукавички. — А завтра я відвезу її до міста.

Кліффорд поживк від злості, а ввечері білки його очей також набули жовтавого відтінку. Хільда сиділа йому в печінках. Але вона залишалася так само по-дівочому скромною.

— Вам потрібно взяти доглядальницю, а ще краще — слугу-чоловіка, — сказала Хільда після обіду, коли вони в цілковитій мовчанці сиділи за кавою. Вона говорила у звичній м'якій, ввічливій манері, але Кліффорд почувався так, ніби вона гамселила його палицею по голові.

— Ви так гадаєте? — холодно спитав він.

— Я впевнена! Це необхідно. А якщо ні, то ми з батьком заберемо Конні звідси на кілька місяців. Це не повинно тривати далі.

— Що не повинно тривати?

— А хіба ви не бачите, що з нею? — спитала Хільда, прикипівши до нього поглядом. Цієї миті він скидався на велетенського вареного рака; принаймні так їй здалося.

— Ми з Конні про це поговоримо, — сказав він.

— Я вже з нею поговорила, — відрізала Хільда.

Кліффорд досить довго перебував у руках доглядальниць; він ненавидів їх, бо вони не залишали йому ніякого особистого життя. А слуга-чоловік!.. Він не міг допустити, щоб біля нього крутився якийсь чоловік. Краще вже будь-яка жінка. Але чому не Конні?

Сестри поїхали рано-вранці. Конні була схожа на пасхальне ягнятко, така маленька поруч із Хільдою, що сиділа за кермом. Сера Малкольма не було, але Кенсінгтон-хаус був незамкнений.

Лікар ретельно оглянув Конні й розпитав її про життя.

— Я часом бачу ваші з сером Кліффордом фото в ілюстрованих газетах. Ви майже знамениті, чи не так? Отак дорослішають тихенькі дівчатка, — хоча ви й зараз лише тихе дівча, незважаючи на всі газетні ілюстрації. Ні, ні! У вас немає ніяких органічних порушень, але так не годиться! Так воно далі не піде! Скажіть серу Кліффорду, щоб він повіз вас до міста, або за кордон, або ще якось вас розважав. Ви мусите розважатись, мусите! Ваші життєві сили на дуже низькому рівні, жодних резервів, жодних резервів. Нерви вже якісь дивні; о, так! Усе це в вас нервово; я б відправив вас на місяць до Каннів або до Біарріцу. Так далі не можна, чуєте, не можна, або я складаю з себе будь-яку відповідальність щодо наслідків. Ви марнуєте себе, не відновлюючи своїх сил. Вам потрібні розваги, справжні, здорові розваги. Ви витрачаєте свої життєві сили й не відновлюєте їх. Самі знаєте, що це не може довго тривати. Депресія! Уникайте депресії!

Хільда зціпила зуби, — а це дещо значило.

Майкліс почув, що вони у місті, і прибіг з букетом троянд.

— Що сталося? — вигукнув він. — Ти схожа на власну тінь. Ніколи ще не бачив такої зміни! Чому ти не дала мені знати? Поїхали зі мною до Ніцци! Або поїдемо до Сицилії. Давай, поїхали зі мною! Зараз там чудово. Ти ж хочеш сонця! Хочеш жити! Чого ти з себе знущаєшся?

Поїхали зі мною! Поїхали до Африки! Твого сера Кліффорда замало повісити. Кидай його і їдь зі мною! Я одружуюся з тобою тої ж миті, як він дасть тобі розлучення. Їдь зі мною і скуштуй життя! Господи! Те Рагбі кого хочеш зведе в могилу. Капосне місце! Гниле! Воно вб'є кого завгодно! Поїхали зі мною на сонечко! Звичайно, ти хочеш сонця, ну звісно ж, — і хоч трохи нормального життя.

Але Конні було байдуже. І вона не могла отак відразу покинути Кліффорда. Не могла. Ні, ні! Вона просто не зможе. Їй треба вертатись до Рагбі.

Майкліс гнівався. Хільді він був не до вподоби, але в порівнянні з Кліффордом вона знаходила його майже приємним.

Сестри повернулись до Мідленда. Хільда поговорила з Кліффордом, очі якого залишалися жовтими ще й досі. Він також гнівався, але мусив вислухати все — і що скаже Хільда, і що сказав лікар, — йому не довелося почути лише Майклісових слів. Вислуховуючи ультиматум, він сидів мовчки.

— Ось адреса слуги-чоловіка, що доглядав за одним інвалідом — пацієнтом лікаря, доки той не помер минулого місяця. Він добра людина і радо згодиться сюди приїхати.

— Але я не інвалід, і слуга мені не потрібний, — мовив бідолаха Кліффорд.

— А ось адреси двох жінок; я бачила одну з них, думаю, вона добре впорається. Жінка років п'ятдесяти, спокійна, сильна, добра і на свій кшталт дуже культурна...

Кліффорд набундючивсь й не відповідав нічого.

— Чудово, Кліффорде. Якщо ми не дійдемо згоди до завтра, я телеграфую батькові, і ми забираємо Конні.

— Конні поїде? — спитав Кліффорд.

— Вона не хоче, але знає, що повинна це зробити. Мати вмерла від раку, викликаного нервовою перевтомою. Ми не можемо так ризикувати.

Тому наступного дня Кліффорд згодився узяти місіс Болтон, медсестру при тевершельській парафії. Очевидно, її порекомендувала місіс Бетс. Місіс Болтон тільки-но залишила

свою роботу. Кліффорда аж трусило при думці, що чужа людина прибере його до рук, — але ця місіс Болтон колись доглядала за ним під час скарлатини, і він знав її.

Сестри відразу ж відвідали місіс Болтон в її новісінькому будиночку, що знаходився на досить престижній, як на Твершел, вулиці. Вони побачили привабливу жінку років за сорок у сестринській формі, з білим комірцем і в фартусі, що готувала собі чай у маленькій тісній вітальні.

Місіс Болтон виявилася дуже уважною і ввічливою, справляла гарне враження, її вимова була трохи розтягнута, але говорила вона дуже правильно; наглядаючи за хворими шахтарями упродовж багатьох років, вона була дуже гарної думки про себе і поводитись напрочуд впевнено. Коротше кажучи, вона тихцем прослизнула до вершків провінційного суспільства і тепер була шанованою особою.

— Так, леді Чаттерлі виглядає не надто добре! А колись була ж така кралечка! Всю зиму вона згасає. О, це дуже тяжко, дуже. Бідний сер Кліффорд! Ох, ця війна, усім вона завдала лиха.

І місіс Болтон згодилася приїхати до Рагбі відразу ж, як тільки її відпустить лікар Шердлоу. Ще два тижні вона мусить відпрацювати за угодою як патронажна медсестра, але, може, їй знайдеться заміна.

Хільда написала лікареві Шердлоу, і наступної неділі місіс Болтон з двома валізами прибула до Рагбі у кебі. Хільда поговорила з нею; місіс Болтон ладна була розмовляти годинами. На її блідих щоках часом загорявся палкий рум'янець. Їй було сорок сім років.

Її чоловік, Тед Болтон, загинув у шахті, якраз минулого Різдва сповнилося двадцять два роки відтоді. Так, якраз на Різдва. Залишив її з двома дітлахами, одне зовсім немовля. О, крихітка, її Едіт, зараз уже заміжня, побралася з молодиком із фірми «Бутс Кеш Кемісте» у Шеффілді. Інша — шкільна вчителька у Честерфілді; на вихідні приїжджає додому, якщо її не запрошено ще кудись. Молодь зараз гарно розважається, не так, як за її часів, коли вона, Айві Болтон, була молодою.

Тедові Болтону було двадцять вісім, коли він загинув під час вибуху в шахті. Напарник, що йшов попереду, гукнув — лягайте мерщій, усі четверо! І вони встигли полягати, тільки Тед не встиг, і його вбило. Потім на слідстві сказали, що Тед перелякався й хотів утекти, і не послухався наказу, тому ніби загинув з власної вини. Через те їй дали лише три сотні фунтів як компенсацію, і так, ніби це якась милість з їхнього боку, а не законна компенсація, нібито й справді її чоловік сам винен у своїй смерті. Та ще й не дали усіх грошей одразу; вона хотіла купити маленьку крамничку. Сказали, що вона їх проциндрить, пропиячить, напевно. Так що їй довелося отримувати по тридцять шилінгів щотижня. Так, вона ходила щопонеділка до контори і стояла там кілька годин у черзі; так, майже чотири роки, кожного понеділка. А що вона мала вдіяти з двома дітлахами на руках? Але Тедова мати була така до неї добра. Як тільки друге маля почало ходити, вона залишалася з онуками удень, поки вона, Айві Болтон, їздила до Шеффілда на курси першої допомоги; а потім на четвертому році вона закінчила ще й сестринські курси і отримала кваліфікацію. Тепер вона була незалежна й могла сама рости дітей. Тому вона пішла на таку низьку посаду — асистенткою до Атвейтського шпиталю, просто тимчасово. Але коли компанія, Твершельська вугільна компанія, а власне сам сер Джефрі, дізналися, що вона може працювати самостійно, то вони поставилися до неї дуже добре, дали їй роботу патронажної медсестри при парафії й, слід сказати, піклувалися про неї. І вона там працювала досі, але зараз це для неї вже трохи важенько, їй треба щось полегше, бо патронажна сестра має оббігати увесь район.

— Так, вони у компанії були дуже добрі до мене, я завжди так кажу. Але я ніколи не забуду, як вони сказали про Теда, бо він був найхоробріший, наймужніший із хлопців, що будь-коли працювали у забої, а його отак зганьбили, обізвавши боягузом. Бо ж він уже вмер і нічого не зможе їм відповісти.

Жінка виливала у розмові трохи дивну суміш почуттів. Їй подобалися шахтарі, яких вона доглядала стільки років,

але вона дивилася на них досить зверхньо. Вона гадала, що майже належить до вищого класу — і в той же час в ній палало обурення проти сильних світу цього. Хазяї! У суперечці між «хазяями» й «людьми» вона завжди була на боці «людей». Але коли не було про що сперечатись, вона пнула до «вищих». Вищі класи зачаровували її, пробуджували в ній суто англійську пристрасть до самозвеличення. Вона була у захваті від Рагбі, у захваті від розмов з леді Чаттерлі — це тобі не якась там шахтарська жінка! Вона повторювала це на всі лади. Але в ній чітко простежувалася заздрість до Чаттерлі, заздрість до «хазяїв».

— Авжеж, леді Чаттерлі геть вибилася із сил! Щастя, що сестра прийшла їй на поміч. Чоловіки казна про що думають, хоч багаті, хоч бідні, однаково. Що б жінка для них не робила, вони гадають, так воно й треба. Я це шахтарям постійно втовкмачую. Але, знаєте, все ж такі серу Кліффорду дуже тяжко бути отаким скаліченим. Їхня родина завжди була така горда, так високо себе ставила, — та, зрештою, це їхнє право. Але щоб потім тебе спіткало отаке лихо! І для леді Чаттерлі це дуже тяжко, може, їй навіть найтяжче з усіх. Вона стільки втрачає! Я з Тедом прожила всього лише три роки, але повірте мені, поки ми були одружені, я знала, що мій чоловік — не абищо. Такі раз на тисячу трапляються. Він був для мене як сонце ясне. І хто б міг подумати, що він загине? Я досі якось не можу в це повірити, ніколи не вірила, хоч і обмивала його власними руками. Та для мене він ніколи не вмирав, ніколи. Не можу цього прийняти.

Це був новий голос у Рагбі, новий звук для Конні; і в неї ніби прорізався новий слух, щоб його чути.

Свого першого тижня в Рагбі місіс Болтон, однак, поводитися дуже тихо. Вона облишила впевнену хазяйську манеру і трохи нервувала. З Кліффордом трималася боязко, навіть перелякано, і робила все мовчки. Його це тішило, до нього знову поверталася звична самозакоханість. Він дозволяв їй робити все, що треба, при цьому ніби її не бачачи.

— Вона — корисна нікчема, — сказав він. Конні широко розплющила очі з подиву, але не сказала нічого. Як дивно, що двоє людей можуть мати такі різні враження!

І скоро він почав звертатися до сестри Болтон гордо, навіть велично. Вона підсвідомо очікувала цього, і він також підсвідомо насолоджувався своєю роллю. Ми такі вразливі до сподівань оточуючих! Шахтарі, розмовляючи з нею, поводилися, мов діти, казали, де їм болить, а вона перев'язувала їх і лікувала. Це завжди приносило їй відчуття власної значущості, вона була ледь не надлюдиною. А тепер із Кліффордом вона здавалася собі маленькою служницею і сумирно згоджувалася на це, підкоряючись вищому класові.

Вона заходила до нього дуже тиха, із спокійним, гарним продовгуватим обличчям, і, опутивши очі, чекала його розпоряджень. Покірно питала:

- Зробити це, сер Кліффорд? Зробити те?
- Ні, облиште. Я робитиму це пізніше.
- Добре, сер Кліффорд.
- Зайдіть до мене через півгодини.
- Добре, сер Кліффорд.
- Тільки заберіть ці старі папери.
- Добре, сер Кліффорд.

Вона тихо виходила, а через півгодини заходила знов. Вона тріпотіла перед ним, але це її влаштовувало. Вона доторкалася до вищого світу. Вона ніколи не ображалася на Кліффорда; він був для неї дивом, часткою того великого дива, що зветься вищим світом і є таким далеким від неї, — хоч зараз вона пізнає його трохи ближче. Вона більш невимушено почувала себе з леді Чаттерлі, і, до того ж, все зрештою залежить від господині.

Місіс Болтон допомагала Кліффордові вкластися до ліжка; сама вона спала в кімнаті навпроти і приходила до нього, коли він викликав її дзвоником. Вона також допомагала йому вранці й скоро стала обслуговувати його повністю, навіть голила своєю ніжною чутливою рукою. Вона була дуже вправна й кмітлива і невдовзі збагнула, як тримати його в покорі. Не так вже він і різниться від шахта-

рів, коли намилюєш йому підборіддя та голиш щетину. Його суха зверхність і зарозумілість не ображали її; вона просто набувала певного досвіду.

Кліффорд, однак, в душі так і не пробачив Конні, що вона дозволила сторонній найманій жінці дбати про нього. Він казав собі, що це занастило живий цвіт їхньої близькості. Але Конні не звертала на те уваги. Цвіт їхньої близькості був для неї схожий на орхідею, що паразитує на дереві життя й породжує досить мізерні, як на її погляд, квіточки.

Тепер у неї з'явилось більше часу для самої себе, і вона могла тихенько грати на піанолі у своїй кімнаті та наспівувати: «Кропиви не торкайся... бо пута кохання не розірвати». Вона донедавна не уявляла, як їх боляче рвати, ці пута. Але, дякувати небові, вона все ж таки розірвала їх! Вона так раділа можливості побути на самоті, не говорити з ним шохвилини. Він, залишаючись сам, клацав, клацав, клацав на друкарській машинці — без кінця й краю. А коли він не «працював» і вона була поруч, він говорив, говорив без упину; нескінченне аналізування людей, мотивів і наслідків їхньої поведінки, характерів, дійових осіб — аж доки їй це не остогидло. Упродовж років вона любила це, але тепер їй було того досить і навіть більш ніж досить. Вона радо залишалася наодинці з собою.

Здавалося, тисячі й тисячі дрібних корінців його та її свідомості переплелися, склубочились у химерне плетиво, де їм ніде рости, і тому вся рослина гине. Але тепер вона почала обережно, старанно розплутувати цей клубок, розбираючи нитки одна по одній, то з надзвичайним терпінням, то нетерпляче прагнучи ясності. Пута такої любові важче скинути долу, ніж будь-які інші, але поява місіс Болтон стала їй у великій нагоді.

Він все ще бажав відновити колишні вечори удвох із Конні, коли вони розмовляли або читали вголос. Але їй скоро вдалося влаштувати так, щоб о десятій приходила місіс Болтон. Тепер у такий час Конні могла піднятись на гору, а Кліффорд потрапляв до владних рук місіс Болтон.

Місіс Болтон їла разом з місіс Бетс у кімнаті економки, оскільки вони добре поладнали між собою. Було дивно, наскільки ближче підступило до господарів життя слуг, — майже під самі двері кабінету Кліффорда, а раніше воно перебігало на такій віддалі. Місіс Бетс часто сиділа у кімнаті місіс Болтон, і Конні, чуючи їхні стихшені голоси, іноді відчувала незнайомий подих життя «простої людини», що майже не проникав до вітальні, де вони з Кліффордом залишалися удвох. Такі зміни прийшли до Рагбі з появою місіс Болтон.

І Конні відчула, що вона на волі, в іншому світі, де навіть дихається легше. Вона все ще побоювалася, що надто багато її корінців сплуталися з корінцями Кліффорда, — деякі, можливо, довіку. Але все ж таки їй дихалося легше, і в її житті мала початись нова ера.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Місіс Болтон стежила своїм невсипущим оком і за Конні, вважаючи за свій святий професійний і жіночий обов'язок піклуватись про неї. Вона весь час умовляла її світлість піти прогулятись, з'їздити до Атвейту, побути на свіжому повітрячку. А Конні то сиділа біля вогню, вдаючи, ніби читає, то знехотя шила — і взагалі не мала особливого бажання робити хоч що-небудь.

В один із вітряних днів після від'їзду Хільди місіс Болтон сказала:

— Може, ви б сходили до лісу, помилувалися нарцисками біля лісного будинку? Ви більше ніколи такої краси не побачите, як оці квіточки в березні. Зробили б собі букетика для вітальні; вони ж такі гарні, ті нарциски!

Конні сподобалася ця думка, навіть «нарциски» замість нарцисів. Дикі нарциски! Зрештою, досить їй отак нидіти у чотирьох стінах. Надворі весна... «Все повернеться, та не для мене засяє день і ніжне світло вечорів та ранків».

А лісник, його струнке біле тіло, мов самотній пагін невидимої квітки! Вона й забула про нього у своїй дрімотній нудзі. Але зараз щось у її душі ворухнулося... «О, блідість склепінь і колонад...» Треба лише ступити під ці склепіння та колонади.

Вона зміцніла, їй було легше ходити, і в лісі вітер мав бути не таким сильним, як у парку, де він ледве не збивав її з ніг. Вона хотіла забути, забути про все на світі, про цих огидних людей, що ніби гниють заживо. «І ти народишся знову! Я вірую у воскресіння плоті! Пшеничне зерно, що впаде у землю й не вмере, знов відродиться. Коли проросте первоцвіт, постану й я — і знову побачу сонце...» Вона йшла назустріч березневому вітерцеві, і нескінченні слова пропливали у її свідомості.

Крихітні сонячні зайчики ковзали по ковдрі чистотілу на узліссі, під ліщиновими вітами; вони були такі яскраві, мов золоті. А ліс стояв спокійний, тихий — і водночас оживав у мінливому сонячному відблиску. Вже проклюнулися перші квіти, ліс немовби посвітлішав від анемонів, що вкрили пробуджену землю. «Світ посвітлішав від твого подиху!» Від подиху Персефони, що вийшла з пекла у ранкову прохолоду.

Подув холодний вітер і, розгніваний, гойднув вершини дерев. Він заблукав у верховітті й намагався вирватись на волю, мов Авесалом. Анемони тремтіли від холоду, їхні бліді тільця мерзлякувато шулились над крінолевими зеленими спідничками. Але вони вистоять. Обабіч стежки боязко розкривали свої бутончики перші примули.

Вітер скажено ревів нагорі, а вниз долітав лише його ослаблений подих. Ліс зачудував Конні, її обличчя спалахнуло рум'янцем, в очах світилася ніжна блакить. Вона повільно йшла, зірвавши кілька первоцвітів і фіалок, що пахли так солодко й холодно, солодко й холодно. Йшла куди очі дивились.

Так вона дійшла до просіки в кінці лісу й побачила зелену покрівлю кам'яного будинку, що здавався рожевим, мов свіже тіло гриба; камені стін були зігріті ласкою сонця. Біля

дверей, біля зачинених дверей, саяв білий пломінь жасмину. Тиша; не гавкає собака, з димаря не йде дим.

Вона тихо пройшла на задне подвір'я, до схилу, — хотіла подивитися на нарциси.

І вони були там, піднімалися на своїх коротких стеблинках, майоріли на вітерці, тріпочучи, струшуючи голівками, немовби злякані холодним вітром, — ніжні, яскраві, вони відвертали свої личка від його суворого подиху. Квіти ніби хвилювалися за своє святкове вбрання, адже вони мали їм справді пишатися, а може, їм просто подобалось отак витанцьовувати.

Конні присіла перед ними навпочіпки, притулившись спиною до молодій сосни, що стриміла за нею, сповнена гінкої сили, спрямована вгору в юному могутньому пориві. Міцне живе створіння, що прагне до сонця! Вона дивилася, як нарциси виблискують золотом під сонячними променями, що зігрівали їй руки й коліна. Вона чула їхні тонкі, майже неловимі пахощі. Навіть тут, у такому привіллї й спокої, її знов підхопила течія власної долі. Її зв'язували пута, вона марно шарпалася в різні боки, намагаючись їх розірвати, мов човен на припоні; але нарешті стала вільною й вирвалася у безмежний відкритий простір.

Сонячне світло зникло, поступаючись тинистій прохолоді; нарциси вкрила тінь, і вони тихо схилили перед нею свої голівки. Тепер вони стоятимуть так увесь вечір і довгу холодну ніч. Які ж вони стійкі у своїй тендітній ніжності!

Вона підвелася, бо трохи замерзла; зірвала кілька нарцисів і стала спускатися схилом. Конні не любила зірваних квітів, але їй так хотілося, щоб вони й далі були з нею разом. Адже вона мала повернутись до Рагбі, до його стін, які зараз ненавиділа, — так, особливо ці грубі кам'яні стіни. Стіни! Усюди ці стіни! Хоч на такому вітриську краще сховатись за ними.

Коли вона прийшла додому, Кліффорд спитав невдоволено:

— Де ти ходиш?

— Трохи прогулялася лісом. Поглянь, хіба ці нарциси не чудові? Навіть не віриться, що їх створила земля!

— Так само, як повітря й сонце, — сказав він.

— Але породила їх земля, — відповіла вона так гаряче, що це здивувало навіть її саму.

Наступного дня Конні знову вирушила до лісу. Вона пішла широкою дорогою, що звивалася в різні боки поміж ялівців і бігла вгору, до струмка під назвою «Джонсова криниця». На цьому боці пагорба завжди було прохолодно, у ялівцевому затінку — жодної квітки. Але крижаний струмок так вільно, спокійно дзюркотів по своєму руслу, вимощеному гладкою білою й червоною рінню. Він іскрився і сявав, мов чистий лід. Мов діаманти! Це лісник, звичайно, виклав його дно крапчастими камінцями. Вона слухала дзвінке дзюрчання, з яким малий струмок збігав униз пагорбом. Його дзвін, мов дзенькіт малих дзвіночків, був чутний навіть крізь похмурий шепіт ялівців, що розпростерли над пагорбом хижий, зловісний морок своїх тіней.

Це було смутне, холодне, вогке місце. Криниця сотні років напувала перехожих. А тепер ні. Тепер її джерело було незайманим у своїй чистій самотині.

Конні підвелася й повільно пішла до будинку. Наближаючись, вона почула тихій стукіт і спинилася, щоб послухати. Що це — стук молотка чи дятел? Напевно, все ж таки молоток.

Вона рушила далі, прислухаючись. Незабаром помітила вузьку стежку поміж молодих ялин, що вела до старої діброви. Вона пішла стежкою, і стук молотка все чіткіше лунав у вітряній тиші лісу — адже дерева вміють перетворювати на тишу навіть шум вітру.

Вона побачила малу галявину, на якій причаїлася маленька хижка з необтесаних дощок. Вона ще ніколи тут не була. Їй раптом спало на думку, що в цій тихій місцині повинні водитись фазани. Лісник у сорочці без піджака стояв навколішки, прибиваючи щось молотком. Собака кинувся вперед з коротким різким гавканням, і лісник, стрімко повернувши обличчя, побачив її. В його погляді майнув переляк.

Він випростався й відсалютував, мовчки дивлячись на неї, а вона підійшла до нього непевними кроками. Він був

невдоволений її появою; він оберегав свою самотність, мов єдину й останню свободу, що залишилась йому в житті.

— А я думала, хто це стукає, — сказала вона, відчувши, що їй перехоплює подих від раптової слабкості. Вона трохи боялася його, а він вп'явся в неї суворим поглядом.

— Оце халабудку ладнаю для курчат, — сказав він, помісцевому розтягуючи слова.

Вона не знала, що відповісти, і раптом відчула себе такою втомленою.

— Я б трохи посиділа, — сказала вона.

— Сядьте ось-дого в хатці, — сказав він і пішов перед нею до халупи, дорогою відкидаючи вбік ошкурки та обрізки деревини. Витяг грубого стільця, сплетеного з ліщинового пруття.

— Мо' вам вогонь запалити? — спитав він; діалект надавав його словам якоїсь просторікуватості.

— О, не хвилюйтесь, — відповіла вона.

Але він дивився на її руки: вони майже посиніли від холоду. Тому він швидко вкинув до великого каміна в кутку кілька ялинових гілок, і за хвилю жовте полум'я потяглося вгору. Він звільнив їй місце на цегляному припічку.

— Посидьте трохи, зігрієтесь, — сказав він.

Вона підкорилася. Він говорив з певною владністю захисника, якій вона мала скоритись. Тому вона сиділа й гріла руки біля вогнища, і підкидала хмиз у вогонь, в той час як він знову стукав молотком надворі. Насправді їй не хотілося сидіти отут, в кутку; вона б краще дивилася на нього з дверей, але він дбав про неї, і вона мала його слухатись.

Хижка була досить затишна, обкладена зсередини шкарубкою деревиною; в ній був малий дерев'яний стіл і лава біля її стільця, теслярський верстат, поруч з ним — великий короб з усіляким приладдям, дошки, цвяхи; і ще багато речей висіли по стінах: сокира, різак, капкани, ще якийсь начиння у торбах, його піджак. Вікна тут не було, світло проходило крізь відчинені двері. Тут було неприбрано, але чимось це місце нагадувало потаємне сховисько.

Вона слухала стук молотка, в якому вчувалося щось невеселе. Цей чоловік був пригнічений тим, що хтось зазіхає на його особистий світ. Це ж небезпека! Жінка! Він перебував у тому стані, коли єдине, чого ти бажаєш, — це самотність. Але він був безсилий у своєму прагненні до самотності; він був найманий робітник, а ці люди — його хазяї.

А спілкуватися з жінкою йому не хотілось найдужче. Він боявся цього: надто тяжкої рани йому завдали колишні зв'язки. Він відчував, що не зможе жити, якщо не усамітниться; якщо йому не дозволять усамітнитись — тоді він просто загине. Його відразу до оточуючого світу була надто сильною; ліс став його останнім притулком, де можна сховатись.

Конні зігрілась біля вогню, який тепер палав у повну силу, їй стало жарко. Вона підійшла до лави біля порогу і, всівшись, спостерігала, як чоловік працює. Він здавалося, не помічав її, але знав, що вона поруч, і продовжував працювати, вдаючи, ніби з головою зануривсь у роботу, а його коричневий собака сидів поряд й гордовито поглядав на весь цей світ, що навряд чи вартий уваги.

Стрункий, спокійний і вправний, чоловік склав клітку для курчат, перевернув її, перевірив розсувні дверцята, потім відклав її убік. Звівся, пішов по стару клітку і приніс її до місця, де працював. Присівши, він оглянув усі рейки, деякі ламалися у нього в руках, і почав витягати цвяхи. Потім перевернув клітку догори дном і замислився, і було видно, що йому вже цілком байдуже до присутності жінки.

А Конні пильно дивилася на нього. І бачила ту саму відчужену самотність, що й того разу, коли він був оголений. Відчужений і насторожений, мов звір, що полює сам, але весь під владою гнітючих роздумів, як будь-яка душа, що прагне уникнути людського дотику. Навіть тепер він мовчазно, але вперто уникав її. І саме ця безсловесна терплячість у пристрасному нестриманому чоловікові глибоко зворушила Конні. Вона бачила її у його схилений голо-

ві, у вправних спокійних руках, у згині його струнких, напружених стегон; щось покірне і водночас ніби відсутнє. Вона зрозуміла, що його життєвий досвід набагато глибший і ширший, ніж її власний; глибший, ширший і, може, страшніший. І це раптом звільнило її від самої себе — вона відчула, що більш не повинна ні про що турбуватись.

Вона сиділа на порозі хижки, ніби уві сні, втративши відчуття часу й реальності. Вона так глибоко поринула у свої думки, що він, швидко зиркнувши на неї, побачив на її обличчі лише задуманий спокій. Але для нього це був спокій чекання. І тонкий племін жаги спалахнув у його стегнах, у самому корені його тіла, і душа його застогнала у відчаї. Він з огидою відсахнувся від думки про можливе зближення з нею. Він над усе бажав, щоб вона скоріш пішла звідси, залишила його у його власній царині. Він ненавидів її жіноче бажання і її сучасну жіночу настирливість. А ще більш він ненавидів її холодну безсоромність, її прагнення будь-що правити своєю. Зрештою, він для неї лише найманий робітник. Він зненавидів її вже за те, що вона була поруч.

Конні, прийшовши до тями, раптом знітилась. Вона встала. День непомітно перетікав у вечір, але їй ще не хотілося йти. Вона підійшла до чоловіка, що стояв, мов приречений, звернувши до неї втомлене, застигле, байду-же обличчя.

— Тут так гарно, так затишно, — сказала вона. — Я тут досі ще не бувала.

— Ні?

— Я тепер буду іноді сюди приходити.

— Так?

— Ви замикаєте хатину, коли йдете звідси?

— Так, ваша світлість.

— Як ви гадаєте, могла б я узяти іншого ключа, щоб іноді тут посидіти? Адже у вас два ключі?

— Не, де їм узяця.

Він знов заговорив на діалекті. Конні завагалася: він вочевидь чинив їй опір. Зрештою, це ж його хатина.

— То можна зробити інший ключ, — у її м'якому тоні лунала наполегливість жінки, яка знає, чого хоче.

— Інший? — повторив він, дивлячись на неї з глузливим роздратуванням.

— Так, дублікат, — мовила вона, зашарівшись.

— Мо', в сера Кліффорда є, — сказав він, ніби відмахуючись від неї.

— Так, — сказала вона, — напевно, він має іншого ключа. Або доведеться зробити дублікат з вашого. На це піде день-два, не більше. Думаю, ви можете позичити свого ключа на такий короткий час.

— Не мо' вам сказати, ваша світлість! Не знаю, хто тута робе ключі.

Конні спалахнула від гніву.

— Добре, — мовила вона. — Я сама дізнаюся.

— Добре, ваша світлість.

Їхні очі зустрілися. Його погляд був холодним, сповненим неприхованої відрази й байдужості до того, що буде далі. Її очі гнівно блищали.

У її серці ніби щось обірвалося, вона бачила, що він майже відкрито ненавидить її за її перемогу. І в той же час в ньому вчувалася якась безнадія.

— До побачення.

— До побачення, моя леді! — він відсалютував і, рвучко повернувшись, відійшов від неї. Вона збудила у ньому правду лють, лють чоловіка проти надто зарозумілої жінки. Але він був безсилий, цілком безсилий — і знав про це.

А вона так само лютилася, думаючи про чоловічу впертість. Подумаєш, якийсь слуга!... Розгнівана, вона попрямувала додому.

Конні побачила місіс Болтон на пагорбі під великим в'язом; та вже видивлялася, чи вона йде.

— Я просто вийшла подивитись, чи ви вже повертаєтесь додому, — життерадісно вигукнула вона.

— Хіба я спізнилася? — спитала Конні.

— О... просто сер Кліффорд хотів чаювати.

— То чому ж ви не приготували чай?

— О, я не думаю, що це моя справа. Я не думаю, що сер Кліффорд взагалі це схвалить, моя леді.

— Не розумію чому, — сказала Конні.

Вона пройшла у кабінет Кліффорда, де стояв на таці старий мідний чайник, шойно знятий з вогню.

— Я спізнилася, Кліффорде? — мовила вона, відкладаючи зірвані квіти й беручи до рук чайницю — як була, у капелюшку й шарфику. — Вибач! Чому ти не звелів місіс Болтон приготувати тобі чай?

— Я про це не подумав, — насмішкувато відповів він. — Яюсь не уявляю, що вона головуватиме за чайним столом.

— Але ж навіть срібний чайник — не така вже священна річ, — посміхнулася Конні.

Він зацікавлено подивився на неї.

— Де ти була цілий день? — спитав він.

— Ходила на прогулянку в одне потаємне місце. Ти знаєш, у старій діброві ще й досі є ягоди.

Вона зняла шарф і, лишаючись у капелюшку, сіла готувати чай. Гости могли б бути й свіжіші. Конні поклала на чайник серветку і підвелася, щоб дістати невелику склянку для своїх фіалок. Бідолашні квітки немічно схилилися на зів'ялих стеблинках.

— Вони ще оживуть, — сказала вона, ставлячи їх перед ним у склянці з водою, щоб він відчув їхні пахощі.

— Солодші за вії Юнони, — процитував він.

— Не бачу тут зв'язку із звичайними фіалками, — сказала вона. — Куди не кинь, усюди твої елизаветинські вірші.

Конні налила йому чаю.

— Як ти гадаєш, є другий ключ від хатинки біля Джонсової криниці, де водяться фазани? — спитала вона.

— Повинен бути. А навіщо він тобі?

— Я сьогодні натрапила на це місце, — ще ніколи там не була. Такий гарний куточок. Я б могла там інколи посидіти, хіба ні?

— А Мелорз там був?

— Так! Тому я й знайшла це місце, він там стукав молотком. Здається, він був далеко не в захваті від мого вторг-

нення. Власне, він повівсь не дуже чемно, коли я спитала його про ключ.

— І що він сказав?

— О, нічого особливого, ти ж знаєш його манери. Сказав, що нічого не знає про ключі.

— Один ключ повинен бути в батьковому кабінеті. Бетс знає про всі ключі, вони всі мають бути там. Я скажу йому, нехай пошукає.

— Так, скажи!

— То Мелорз поводивсь грубо?

— О ні, справді нічого особливого! Просто я думаю, він не хотів пускати мене до своїх володінь, от і все.

— І я думаю, що не хотів.

— Але я не бачу, чого йому так боронитись. Це ж, зрештою, не його дім! Не його особиста власність. Не бачу, чого б мені там не посидіти, якщо я захочу.

— Звичайно! — сказав Кліффорд. — Він надто високої думки про себе, цей хлопець.

— Ти так гадаєш?

— О, безперечно! Він впевнений, що являє собою якийсь винятковий явище. Знаєш, у нього була жінка, і в них щось там не клеїлось, тому він у 1915 році пішов до війська; і його послали в Індію, по-моєму. Так чи інакше, деякий час він працював квалем у кавалерійських військах в Єгипті, завжди крутився біля коней, до цього він має хист. Потім якийсь індійський полковник звернув на нього увагу, і йому надали звання лейтенанта. Так він отримав підвищення. Я думаю, тоді він і повернувся до Індії з тим полковником, на північно-західний кордон. Там він захворів, отримав пенсію. Але до минулого року лишався в армії, по-моєму. Звичайно, для такого хлопця, як він, не так легко знов опуститись до колишнього рівня. Але, наскільки я знаю, свої обов'язки він виконує добре. А до лейтенанта Мелорза мені немає діла.

— Як вони тільки могли зробити його лейтенантом, з його дербіширською вимовою?

— Він розмовляє так, лише коли йому заманеться. А взагалі може говорити напрочуд правильно, як для нього. На-

певне, йому здається, що у простому оточенні треба удавати з себе простачка.

— Чому ти раніше не розповідав мені про нього?

— О, мене якось не приваблює подібна романтика. Таке трапляється скрізь. Можна згадати тисячі таких історій.

Конні була схильна згодитись з ним. Що гарного у таких невдоволених невдахах, що не знайшли себе у житті?

Радіючи гарній погоді, Кліффорд також захотів вибратись на прогулянку. Вітер був все ще холодний, але трохи послабшав, і сонячне світло, переможне й сяюче, закликало до життя.

— Це просто диво, — сказала Конні, — у такі чудові дні почуваєш себе зовсім інакше. Адже тут зазвичай навіть повітря ніби напівмертве. Люди його отрууюють.

— Ти думаєш, це роблять люди? — спитав він.

— Думаю, так. Люди виділяють стільки нудьги, стільки невдоволення, злості, що все це просто повисає в повітрі. Я впевнена, що так і є.

— А може, це атмосферні умови так впливають на людей? — спитав він.

— Ні, просто люди псують усе навколо себе, — заперечила вона.

— Паскудять власне гніздо, — уточнив Кліффорд.

Крісло пихкало далі. У ліщинових заростях мигтіли золотаві котики, а на сонячних галявинах розпустилися анемони, ніби співаючи від щастя жити, так само прекрасні, як у ті далекі дні, коли й люди могли співати разом з ними. Вони пахли яблуневим цвітом. Конні зірвала кілька квіток для Кліффорда.

Він узяв їх і розглядав з цікавістю.

— Ти — незаплямована наречена тиші, — процитував він. — Здавалося б, ці слова личать квітці ще більше, ніж давньогрецькій вазі.

— Заплямована — таке жахливе слово, — сказала Конні. — Взагалі тільки люди можуть щось сплямувати.

— Ну, не знаю... а слимаки? — сказав він.

— Слимаки тільки щось з'їдають... і бджоли також не забруднюють нічого.

Її дратувала його звичка усе обертати на слова. Фіалки — «вії Юнони», анемон — «незаплямована наречена». Як вона зненавиділа ці слова, що завжди поставали між нею й життям; саме вони спаплюжували усе, якщо взагалі були здатні хоч щось робити — ці готові слова і вислови, що висотали кров справжнього життя з усіх живих речей докола!

Прогулянка з Кліффордом виявилася невдалою. Між ним і Конні з'явився розлад, якого кожний намагався не помічати, але він все ж таки існував. Вона раптом відштовхнула його від себе з усією силою свого жіночого інстинкту. Конні хотіла віддалитись від нього, а особливо від його думок, його слів, його самозакоханості, його нескінченних пустопорожніх освідчень в любові до самого себе і своїх слів.

Знов почалися дощі. Але через день чи два вона вийшла й пішла до лісу. А в лісі відразу ж рушила до хатинки. Йшов дощ, але було не дуже холодно, і ліс здавався таким тихим і відчуженим, недосяжним за пеленою дощу.

Конні вийшла на галявину. Нікого! Хатинка була замкнена. Але вона сіла на порозі під дерев'яним навісом і зігрівалася власним теплом. Вона сиділа так, дивлячись на дощ, прислухаючись до його безгучного шереху, слухала, як дивно зітхає вітер у верхів'ї дерев, хоча їхні віти застигли у спокої. Старі дуби, сірі, могутні, потемнілі від дощу, сповнені дужої сили, оточили її, простягаючи до неї свої незламні віти. Чиста земля квітла, заклечана анемонами; неподалік виднілися кілька кущів шипшини і темно-червоне павутиння глоду; бурі пасма торішньої трави майже зникли під біло-зеленою пухнастою ковдрою з анемонів. Напевне, це і є одне з незаплямованих місць. Незайманих! Увесь світ колись був незайманий.

Деякі речі не можна спаплюжити. Ти не можеш зганьбити банку сардин, — а більшість жінок і чоловіків схожі на неї. Але землю!...

Дощ поволі стихав. Морок поміж дубів почав світлішати. Конні вирішила йти, але сиділа далі. Вона змерзла, але її ніби скувало заціпеніння від глибокої спустошеності усередині.

Заплямована! Можна бути заплямованою, навіть коли тебе ніхто не торкався. Заплямованою мертвими словами,

що перетворилися на непотріб, і мертвими думками, що обертаються маренням.

Мокрий коричневий собака підбіг до неї, але не загавкав, тільки метляв мокрою пір'їною свого хвоста. За ним ішов чоловік у мокрій чорній шкіряній куртці, як у шофера. Його лице спалахнуло. У тому, як він сповільнив кроки, побачивши її, їй вчулася ворожість. Вона підвелася у своєму сховищі, на крихітному сухому клаптику під дерев'яним навісом. Він, повільно підходячи ближче, мовчки відсалютував. Конні повернулася, щоб іти.

— Я вже збиралася йти, — сказала вона.

— Чекали, щоб зайти всередину? — спитав він, дивлячись на хижку, а не на неї.

— Ні, я лише посиділа кілька хвилин під навісом, — мовила вона зі спокійною гідністю.

Він глянув на неї. Мабуть, змерзла.

— Ну що, сер Кліффорд не знайшов ключа? — спитав він.

— Ні, але це не так важливо. Я можу чудово сидіти під оцим навісом. До побачення!

Конні ненавиділа цю його протяжну вимову. Він дивився, як вона йде. Потім розстібнув куртку, засунув руку до кишені і витяг ключа.

— Ви лучче візьміть оцього ключа, а я десь найду під загін для курчат друге місце, — сказав він.

— Що ви маєте не увазі? — спитала вона.

— Я кажу, мо', найду якесь друге місце, аби виводити фазанів. Як ви хочете бувати тута, не тре' мені вам під ногами плутаця.

Вона дивилася на нього, насилу вхоплюючи зміст його слів крізь туман діалекту.

— Чому ви не розмовляєте нормальною англійською мовою? — холодно спитала вона.

— Я? А чого це я ненормально говорю?

Кілька хвилин вона мовчала від гніву.

— Так ви беріть ключа, якщо хочте. А мо', візьміть лучче завтра. Я до завтраго все приберу звідси. Як вас це, устроює? Конні ще більш розлютилася.

— Мені не потрібний ваш ключ, — сказала вона. — І вам не треба нічого звідси забирати. Я, зрештою, зовсім не хочу виганяти вас із вашої хатини, ні, дякую! Я просто хотіла іноді мати змогу посидіти тут, так як сьогодні. Але я можу чудово перепочити під навісом, тому прошу вас більше не зачіпати цієї теми.

Він знову глипнув на неї своїми нахабними блакитними очима.

— Та чого-о? — почав він знову на своєму протяжному діалекті. — Вашу світлість тут чекають, мов празника. Осю вам хижка, осю ключ і вобщє шо хочте. А зара' у фазанів курчата будуть виводиця, і я тут маю за ними глядіти, то такеє. Взимку я тута й не буваю. Та ж як весна, сер Кліффорд хоче, аби були фазани... А ваша світлість не захоче, аби я тута в вас над душею стояв.

Конні слухала його з неясним подивом.

— Чому мені повинна заважати ваша присутність? — спитала вона.

Він промовисто подивився на неї.

— Ви мене одвлікаєте, — мовив він коротко, але досить багатозначно.

Вона зашарілася.

— Добре! — сказала вона нарешті. — Я не буду вам заважати. Щоправда, думаю, мені б сподобалося тут посидіти, подивитись, як ви доглядаєте пташенят. Але якщо вас це дратуватиме, не бійтесь. Ви лісник сера Кліффорда, а не мій.

Ця фраза прозвучала якось дивно, Конні й сама не знала чому. Але їй хотілося це сказати.

— Не, ваша світлість. Це ж ваша власна хатина, вашої світлості, в будь-який час, як тіки схочте. Ви мене можете витуриць звідсіля, тільки за неділю попередьте. Уже ж було...

— Що було? — вражено перепитала вона.

Він зсунув капелюха на потилицю трохи блюзнірським жестом.

— Вже ж було, що ви хтіли тута побути самі, як отоді прийшли, і хтіли, аби я тута не товкся.

— Чому? — сердито вигукнула вона. — Ви що, не цивілізована людська істота? Ви думаєте, я маю вас боятись?

Чому я взагалі повинна звертати увагу на вас і на те, чи ви є тут, чи вас немає? Яке це взагалі має значення?

Він дивився на неї, і його обличчя світилося глузливою посмішкою.

— Ніяке, ваша світлість. Аж зовсім ніяке, — сказав він.

— То в чому ж річ? — спитала вона.

— Так мені дістати для вас іншого ключа?

— Ні, дякую! Він мені не потрібний.

— Та я все'дно його зроблю. Тре', щоб в нас було двоє ключів од цієї хати.

— Як на мене, ви забагато собі дозволяєте, — сказала Конні, трохи задихаючись.

— Не, не! — швидко заговорив він. — Не тре' отако казати! Не! Я ні про що таке не думав. Я тіки подумав, як ви сюди прийдете, мені тре' буде вимітація, а це займе багато часу, найти друге місце. Але якщо ваша світлість не буде мене замічати, то... Це хатина сера Кліффорда, і все буде, як ваша світлість захоче, все як завгодно вашій світлості, тим паче як ви не будете мене замічати і все, що я тут роблю.

Конні пішла звідти дещо спантеличена. Вона не мала певності, чи її скривдили і завдали їй смертельної образи, чи ні. Напевно, цей чоловік справді мав на увазі тільки те, про що сказав: ніби він думає, що вона не хотіла його бачити поруч. Можна подумати, вона про це тільки й мріяла! Можна подумати, це справді має для неї якесь значення — він і його нікчемна присутність.

Вона йшла додому збентежена, не розуміючи, що вона насправді думає і що відчуває.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Конні відчула несподівану дивну відразу до Кліффорда. І навіть більше: їй здавалося, що він завжди викликав у неї це почуття. Це була не ненависть — просто глибока фізична огида. Їй здавалося, що й заміж за нього вона вийшла саме завдяки цій дивній, потаємній відразі. Звичай-

но, за тих часів її приваблював його розум, вона вважала, ніби розумово він вищий за неї.

Але тепер її захват поволі згас, поступившись місцем фізичній огиді, що підіймалася з глибини самого ества. Це почуття точило її зсередини.

Вона почувалася украй стомленою і розгубленою. Їй хотілося, щоб хтось прийшов їй на допомогу. Але ніхто у світі не міг їй допомогти. Суспільство навіювало жах своїм божевільям. Так, цивілізоване суспільство божевільне. Гроші і так зване кохання — ось його хвороблива мана; на-самперед гроші. Особистість може пристосуватись до загального божевілля лише через гроші або через любов. Досить згадати лише Майкліса! Його життя і діяльність — суцільне гарячкове марення; і його любов — також лише різновид хворої маячні.

І те ж саме з Кліффордом. Усі його балачки! І ця писанина! І ці судомні корчі у намаганні пролізти уперед! Це було просто маренням. І воно дедалі гіршало, стаючи справді маніакальним.

Конні була геть знесилена. Але зрештою, Кліффорд тепер переніс увагу з неї на місіс Болтон. Він сам не помічав цього. Як і в більшості душевнохворих, про глибину його божевілля свідчило небажання бачити очевидні речі, глибина провалля у свідомості.

Місіс Болтон, безперечно, мала безліч чеснот. Але також їй була притаманна дивна владність, прагнення нав'язувати власну волю іншим, — риса, що є симптомом божевілля в сучасних жінок. Вона справді гадала, що жертвує собою і живе заради інших. Кліффорд зачарував її саме тим, що завжди — або дуже часто — інстинктивно пригнічував її волю. Його бажання ствердитись було глибшим і тоншим за її власне. І це її підкорило.

Напевне, так він колись причарував і Конні.

— День сьогодні чудовий! — місіс Болтон промовляла це своїм турботним, втішливим тоном. — Було б дуже добре вам покататись трошки у вашому кріслі, он сонечко як гарно світить.

— Справді? Будьте ласкаві, подайте мені книжку — так, оцю, в жовтій обкладинці. І ще, чи не могли б ви прибрати звідси гіацинти?

— Ой, вони ж такі гарніюні! — вона вимовила останнє слово через «у»: «гарню-уні!». — А пахнуть як, просто розкіш!

— Саме запах я й мав на увазі, — сказав він. — Трохи відгонить цвинтарем.

— Ви так думаєте? — вигукнула вона трохи ображено, але видно було, що ці слова справили на неї враження. І вона винесла з кімнати гіацинти, підкорена його шляхетною вибагливістю.

— Мені поголити вас сьогодні, чи ви зробите це самі? — і завжди той самий м'який, погідний, послужливий тон — і владний водночас.

— Не знаю. Заждіть трохи. Я подзвоню вам, коли буду готовий.

— Дуже добре, сер Кліффорд! — відповідала вона так м'яко й покірливо — і спокійно відходила від нього. Але кожна відмова спонукала її до нового опору.

Коли він через деякий час викликав її дзвоником, вона з'являлася одразу ж. І тоді він казав:

— Я думаю, буде краще, якщо сьогодні ви мене поголите.

Її серце тріпотіло у відповідь, і вона казала з невимовною ніжністю:

— Дуже добре, сер Кліффорд!

Вона голила його, доторкаючись до нього так м'яко, так обережно й співчутливо. Спочатку йому був неприємний навіть цей легкий дотик, відчуття її пальців на своєму обличчі. Але потім він почав отримувати з цього чуттєву насолоду. Він дозволяв їй голити себе майже щодня: її обличчя було так близько, очі так пильно придивлялися, чи все робиться як слід. І скоро її пальці до найменших подробиць вивчили його обличчя, його щоки й губи, його підборіддя й шию. Він був добре вгодований, випещений, мав такі лице та шию, як і належить джентльменові.

Вона також була гарна — бліда, з трохи видовженим і дуже спокійним обличчям, з яскравими, але позбавлени-

ми будь-якого виразу очима. Поволі, з безмежною ніжністю і покорою, вона все ж таки прибрала його до рук — і він здався на її милість.

Тепер вона робила для нього майже все, і він почував себе з нею більш затишно, аніж з Конні; він не так стидався її інтимного догляду. А їй подобалося доглядати за ним. Вона полюбила його тіло до найменших дрібниць саме завдяки цим інтимним послугам. Одного дня вона сказала Конні:

— Чоловіки усі мов діти, якщо зазирнути глибше. Я ж доглядала мужніх шахтарів, що працюють у забої. А варто лише їм заслабнути, щоб тобі довелося за ними глядіти, — і вони мов дітлахи, великі дітлахи. І так з усіма!

Спершу місіс Болтон гадала, що з джентльменом, справжнім джентльменом, таким як сер Кліффорд, все буде по-іншому. Тому спочатку Кліффорд брав над нею гору. Але поступово, коли їй вдалося зазирнути глибше — якщо уживати її власний термін, — виявилось, що й він подібний до інших, просто дитина, що виросла до розмірів дорослого чоловіка; але дитина з вередливим норовом і з гарними манерами, що вміє володіти собою і має знання, які їй навіть не снилися і які її просто приводили у захват.

Конні іноді поривалася сказати йому:

— Заради Бога, не піддавайся отак цій жінці!

Але вона розуміла, що тепер не має права сказати це: вона ж бо сама віддала його до її влади.

В них ще залишалася звичка проводити вечори удвох — до десятої години. Вони розмовляли або читали, або працювали над його рукописом. Але все це робилося без справжньої цікавості. Його рукописи їй остогидли. Вона все ще добросовісно друкувала їх на машинці. Але згодом місіс Болтон прийняла на себе і цей обов'язок.

Конні якось запропонувала місіс Болтон навчитися друкувати. І місіс Болтон, завжди готова прислужитися, почала вчитись одразу і старанно вправлялась у новому вмінні. Тому тепер Кліффорд диктував їй деякі листи, і вона друкувала їх дещо повільно, але без помилок. А він був дуже терплячим, вимовляв для неї по літерах складні слова та

французькі вислови. Це так її хвилювало, що навчати її було справжньою втіхою.

Тепер Конні могла іноді, зіславшись на головний біль, піти до своєї кімнати після обіду.

— Може, місіс Болтон зіграє з тобою в пікет? — питала вона Кліффорда.

— О, зі мною все буде гаразд. Йди до своєї кімнати, люба, і відпочинь трохи.

Але, ледве вона встигала вийти, він дзвонив місіс Болтон і запрошував її зіграти з ним партію в пікет або безик, або навіть у шахи. Він навчив її грати у всі ці ігри. І Конні чомусь було навдивовижу неприємно бачити місіс Болтон, що нерішуче й боязко, мов мале дівчатко, торкалася королеви або коня своїми тремтливими пальцями, а потім знов відсмикувала їх назад. А Кліффорд, злегка всміхаючись, з повчальною поблажливістю казав їй:

— Треба казати: «j'adoube!»¹

Вона звертала до нього сяючі, віддані очі і бурмотіла слухняно й покірливо:

— J'adoube!

Так, він навчав її. І це його тішило, давало йому відчуття влади. А вона була збентежена. Вона по крихті причащалася всім, чим живе справжня шляхта, всім, що, крім грошей, робить цих людей вищим класом. Це хвилювало її до глибини душі. І водночас вона прагнула, щоб її присутність стала бажаною для нього. Йому це лестило і також деякою мірою його зворушувало.

Конні бачила справжнє обличчя Кліффорда: для неї він був обмеженим, сірим, добре вгодованим чоловічком. Невміле хитрування і просторікуватість місіс Болтон також були для неї очевидними. Але Конні й не підозрювала про глибоке хвилювання, яке викликав у цієї жінки Кліффорд. Було б помилкою стверджувати, що вона закохалася в нього. Вона просто була у захваті від можливості спілкуватися з людиною вищого класу, з цим титулованим джентль-

¹ Б'ю! (Фр.)

меном, з автором оповідань і поем, чії фотографії з'являються в ілюстрованих часописах. Її хвилювання поступово переросло у нестримну пристрасть. І те, що він «навчав» її, змушувало її зазнавати гострішого збудження, аніж будь-яка любовна пригода. Насправді саме усвідомлення того, що між ними не може трапитись ніякої любовної пригоди, давало їй змогу вільно віддатися своїй насолоді від причетності до всього, що знане й відоме йому.

Тому можна було б сказати, що ця жінка закохалася в нього у свій, особливий, спосіб. Все залежить від того, яке значення ми надаємо слову «кохати». Вона була така гарна і часом здавалася майже юною, і її сірі очі іноді справді були чарівні. І вона сяяла від таємної втіхи, від глибокого відчуття своєї особистої перемоги. О, це потаємне самовдоволення! Яким огидним воно здавалося Конні!

Проте нічого дивного, що Кліффорд впіймався на гачок цієї особи! Вона ж так вшановувала його, демонструючи це у своїй настирливій манері; вона віддала себе у його цілковите розпорядження, щоб він користувався нею так, як це було для нього зручно. Нічого дивного, що він піддався на ці лестоші!

Конні чула їхні нескінченні бесіди. Хоча то були швидше монологи місіс Болтон. Вона виливала на нього увесь каламутний потік пліток і теревенів селища Тевершел. Це були навіть більш ніж плітки. Це були місіс Гаскел і Джордж Еліот і міс Мітфорд в одній особі, і її роль була незрівнянно важливішою від тієї, що випала на долю цих жінок. Почавши говорити, місіс Болтон здатна була перевершити будь-якого літописця. Вона ж знала усіх так близько і у своєму переказі вміла надати особливо гострого присмаку до подробиць їхнього життя; і це виглядало спокусливо, це приваблювало й відштовхувало водночас. Спочатку вона не наважувалася «говорити про Тевершел», як вона це називала. Але, одного разу почавши, вже не могла зупинитись. Кліффорд вислуховував усе це як «творчий матеріал» для своїх оповідань, — так, матеріалу тут вистачало. Конні зрозуміла, що на цьому й вичерпувалася його так звана

геніальність: він мав надзвичайний талант до пліток — розумний і цілком відсторонений. Місіс Болтон «говорила про Твершел» дуже тепло, навіть захоплено. Адже це так чудово, що в житті трапляються певні речі й що вона про них знає. Вона б могла написати про це з десятків томів.

Конні ці розповіді чимось принадажували. Але потім вона трохи соромилася їх. Можна було б і не слухати з такою надмірною цікавістю. Зрештою, можна дізнаватися про особисті справи інших людей, але лише з повагою до тієї пригніченої, знедоленої сутності, що зветься людською душею, і зі співчуттям до неї. Адже навіть сатира — це різновид співчуття. Це лише спосіб, у який наше співчуття до людей висміює й засуджує все, що перешкоджає людські жити. І саме в цьому полягає найважливіше значення чесних літературних творів. Вони спрямовують у певний бік нашу свідомість, звертають до когось нашу симпатію і відвертають її від тих речей, що її не варті. Тому чесний твір оголює перед нами найпотаємніші закути життя, де ховається найсильніша пристрасть, бо вони найбільш потребують освіжаючого, чистого притоку співчуття.

Але твір, схожий на плітки, може також викликати симпатію й співчуття — тільки механічні, що змертвлюють душу. Твір може уславити найганебніші з почуттів, якщо вони є «невинними» у загальноновживаному значенні. Тоді твір справді стає ганебним, мов плітка, і навіть ще ганебнішим — бо він завжди стоїть на боці янголів. Плітки місіс Болтон завжди були на янгольському боці. «І він такий паскудний хлопець, а вона така мила жіночка». Хоча, як могла зрозуміти Конні з цієї розповіді, жінка була просто брехливою лицеміркою, а хлопець — грубим, але чесним. Але груба чесність робила «негідника» з нього, а солодка брехливість — «милу жіночку» з неї, і винна в цьому була стороння, однобока симпатія місіс Болтон.

З цієї точки зору плітка є огидною. І з цього ж погляду більшість творів, особливо найпопулярніші, також були огидними. Захват читачів також є іноді показником ганебності того, чим вони захоплюються.

Так чи інакше, із слезування місіс Болтон можна було скласти дещо нове уявлення про Твершел. Вимальовувалася картина бурхливого, сповненого сороміцьких таємниць життя, хоча на перший погляд здавалося, що там панують лише побутові нудні дріб'язки. Кліффорд, звичайно, знав більшість людей, про яких йшла мова. Конні знала лише декількох. Але все це більш скидалося на якісь африканські пристрасті, аніж на життя англійського селища.

— Я думаю, ви чули, міс Олсоп вийшла заміж минулого тижня! Ви тільки уявіть собі! Міс Олсоп, донька старого Джеймса! Ви ж знаєте їх, їхній дім на Пай-Крофт. Старий помер торік, як упав. Йому було вісімдесят три роки, а скавав, мов хлопчисько. Оце він і посковзнувся на Бествудському пагорбі, на ковзанці, що тої зими влаштували хлопці. Зламав стегно, от і по всьому, горопашний старий! Ну, він залишив Тетті усі свої грошенята, хлопчикам ані пенні не лишив. А Тетті я знаю, дай Боже, оце вже п'ятий рік, мабуть, — так, їй восени п'ятдесят три минуло. Знаєте, вони такі були всі побожні, не те слово! Вона тридцять років вчителювала у недільній школі, аж поки батько не вмер. А тоді й почала вештатись із отим типом з Кінсбрука, не знаю, чи ви його знаєте, підстаркуватий, із червоним носом, але такий собі чепурний, Віллок його прізвище, працює в Гарсона на пилорамі. Оце йому шістдесят п'ять, як не більше, а ви б подивились на них — просто тобі голуб з голубкою, ходять під ручку, цьомаються біля воріт; так, вона в нього сидить на колінах просто перед вікном, отам на Пай-Род, щоб усім було видно. А в нього синам по сорок років, дружину тільки два роки як поховав. Старий Джеймс Олсоп, мабуть, у гробі перевертається: він би їй не дав отако розпускатись! Ну, і оце тепер вони побрались і переїхали до Кінсбрука, і люди кажуть, що вона з ранку до вечора шмигає туди-сюди у халаті, оце картина! Я думаю, це жахливо — на старості літ отак загубити останній сором! Вони ж гірші за молодих, просто дивитись бридко. Якщо хочете знати мою думку, це все кіно винувате. Але ж від нього нікуди не дінешся. Я зав-

жди кажу: підіть краще на якийсь гарний повчальний фільм, тільки, ради Бога, не дивіться ви оті мелодрами та любовні стрічки. Або хоч дітей тримайте подалі! Але ж дорослі ще гірші за дітей, а старі — ті просто совісті не мають. І ще щось там кажуть про мораль! Нікому вона більше не потрібна. Народ живе, як хоче, і краще, ніж він того вартий. Але зараз їм тяжко доводиться, шахти так погано працюють, люди не отримують платні. Як же ж вони жаліються, це взагалі жах якийсь, особливо жінки! Чоловіки усі такі добрі й терплячі, та й що ж вони можуть вдіяти? А жінки, о, ті гнуть своє! Ходять, сцени влаштовують, збирають гроші на весільний подарунок принцесі Мері, а потім, як побачать усі ті речі, що їй надарували, і починають викидати коники: як це так, та хто вона така, ніби вона за нас краща! «Чого це «Сван і Едгар» не подарує мені нову шубу замість того, щоб їй дарувати шість! Краще б я собі лишила ті десять шилінгів! Що я з того матиму, хотіла б я знати? Я тут не можу собі одне пальто на весну справити, хоч батько і б'ється мов риба об лід, а в неї їх вагони. Час уже й бідним мати якісь гроші, багатим їх і так вистачає. Я хочу нове пальто на весну, а де я його візьму?» Я їм кажу: будьте вдячні, що ви ситі й одягнені непогано, хоч і без отих обновок, що вам далися! А вони знов своє торочать: «А чого б принцесі Мері не бути за те вдячною і не ходити у старих лахах? У таких, як вона, одержі вагони, а я не можу собі пальто на весну справити. Це ж сором. Принцеса! Одоробло чисте, а не принцеса! Гроші, ось в чому річ. Вона багата, от їй і дають ще більше! А мені дулю з маком, хоч у мене права такі ж самі, як в неї. І не треба мені казати за ту освіту! Гроші, ось в чому справа. Я хочу нове пальто на весну, хочу, а де воно візьметься, нема ж бо грошей...» Про це вони тільки й думають, про всяке ганчір'я. Вони тільки того й хочуть, щоб купити пальто за сім чи вісім гіней — це шахтарські доньки, чуєте? — та дитячу панамку за дві гінеї. І тоді вони йдуть до церкви у своїх капелюшках за дві гінеї, це ті дівчата, що раділи б капелюшкові за три шилінги шість пенсів за моїх часів. Я чула, що до річниці нашої методистської церкви збуду-

ють поміст для дітей з недільної школи — заввишки до самої стелі, і місіс Томпсон, що веде перший клас у дівчаток, каже, ніби на одягу для дітей, що там сидітимуть, пішло тисячу фунтів, отак! Що вдієш — такі часи! Але цього уже не спинити. Вони схибнулися на тому ганчір'ї. І хлопці так само. Останнє пенні на себе витрачають — на ганчірки, на цигарки, на пияцтво у «Майнерз Велфер», їздять до Шеффілда двічі на тиждень, а то й тричі. Що ви хочете, це ж інший світ! І нічого вони не бояться, і нічого для них нема святого, для цих молодих. Старші чоловіки — ті добрі, терплячі, дозволяють жінкам робити що заманеться. І ви гляньте, до чого це веде. Жінки — це ж справжні дияволиці. Але й хлопці вже на своїх батьків не схожі. Ні від чого не відступляться, все лише задля себе. Ви спробуйте скажіть їм, що треба якесь пенні відкласти для сім'ї, — знаєте, що вони скажуть: «Це підожде, хай йому грець, я ще хочу для себе пожити. Хай хтось інший щось там відкладає, як хоче!» О, вони ж такі грубі, такі егоїсти, як хочете знати! А всі клопоти дістаються старшим. І взагалі як поглянеш довкола, то ніде немає нічого доброго.

Кліффорд почав дивитись на селище іншими очима. Це місце завжди його лякало, хоча здавалося більш-менш зрозумілим. А зараз?...

— А люди вірять у соціалізм, у більшовизм? — питав він.

— О! — продовжувала місіс Болтон. — Деякі про те розп'якують. Але, як правило, тільки жінки роззявляють рота. Чоловікам байдуже. Я не думаю, що тевершельські чоловіки раптом побіжать за червоними. Вони для того надто порядні люди. Хоча молоді, буває, щось таке базікають. Не те щоб вони справді тим переймалися. В них одне на думці — мати гроші, щоб можна було погуляти у Велфері або у Шеффілді. Більш їм нічого не треба. А коли в кишнях порожньо, от вони й слухають балачки червоних. Та ніхто їм не вірить насправді.

— То ви вважаєте, що небезпеки немає?

— О, ні! Якби робота йшла добре, її б не було. Але якщо так вестиметься й далі, то молоді ж покажуться! Я ж

вам кажу, що то егоїстичний, лінивий народ. Але, як на мене, вони навряд чи колись візьмуться за розум. Їм усе байдужісінько, аби лишень похизуватися на своїх мотоциклах та потанцювати у Пале-де-Данс у Шеффілді. З них пуття не буде. А ті, що серйозніші, ті вдягають вечірні костюми і їдуть до Паллі, залицятись до дівчат і танцювати оті нові чарльстони, чи як там вони зветься. Я впевнена, скоро автобус на Паллі буде забитий отими хлопцями у вечірніх костюмах, хлопцями з шахти; це ще окрім тих, хто їде з дівчатами на машинах чи на мотоциклах. Вони серйозні речі навіть до голови не беруть — хіба, може, перегони у Донкастері або в Дербі: отут вони б'ються об заклад на кожний забіг. А футбол! Хоча й футбол зараз уже не той, як колись, що й казати. Досить нам гробитись, отак вони кажуть. Краще гасати на мотоциклах у Шеффілд та в Ноттінгем щосуботи.

— А що вони роблять, як приїздить туди?

— О, просто вештаються собі, п'ють у якійсь кав'ярні, на зразок «Мікадо», або йдуть до Паллі чи в кіно з дівчатами. Дівчата так само волю собі дають, мов хлопці. Що захочуть, те й роблять.

— А що вони роблять, коли в них немає грошей на всі ці розваги?

— Та вони їх десь-таки дістають. І кажуть при цьому гидкі речі. Але я не розумію, звідки візьметься більшовизм, якщо все, що їм треба, — це лише гроші на їхні розваги, а дівчатам — на модне ганчір'я: їм більш ні до чого немає діла! В них просто розуму не вистачає, щоб бути соціалістами, — і ніколи не вистачить.

Конні подумала, наскільки схожі погляди у нижчих і вищих класів. Усюди одне й те саме — у Твершелі, в Мейфері чи в Кенсінгтоні. Залишився тільки один клас — грошелюбів. Лише одна відмінність між хлопцями та дівчатами — хто скільки має грошей і скільки хоче їх мати.

Під впливом місіс Болтон Кліффорд знову зацікавився шахтою. Він відчув, що це його власність. І його охопило нове прагнення самоствердитись. Зрештою, він справжній

хазяїн Тевершела, хазяїн шахти. Це було відновлене відчуття влади, яке раніше змушувало його здригатися від жаху.

Тевершельські рудники майже вичерпали себе. Лишилося тільки два кар'єри: у Тевершелі і Нью-Лондоні. Тевершел колись був славетною шахтою і давав величезний прибуток. Але його кращі дні залишились позаду. Нью-Лондон ніколи не був справді багатим і за минулих часів тримався на середньому рівні. Але зараз настала тяжка пора, і такі рудники, як Нью-Лондон, були занедбані.

— Багато хто покинув Тевершел і подався до Стакс-Гейта та Вайтовера, — не вгавала місіс Болтон. — Ви ніколи не бачили нові цехи у Стакс-Гейті, що відкрилися після війни, сер Кліффорд? О, вам треба якось туди з'їздити, це щось цілком нове: нові хімічні цехи біля шахти, навіть не схоже на кар'єр! Кажуть, там отримують більше грошей з якихось хімічних відходів, аніж з вугілля, — от тільки я забула, з чого саме. А які будинки у робітників, справжні маєтки! Звичайно, туди стікається наволоч з усієї країни. Але з Тевершела також багато хто туди перебрався і заробляє добре, з нашими чоловіками й не зрівняти. Кажуть, Тевершелу скоро кінець: ще кілька років — і його просто закриють. Але першим закриють Нью-Лондон. Боже милостивий, оце буде страх Господень, коли Тевершел зупиниться! Звичайно, в страйку теж хорошого мало, але як він закрийється на віки вічні, це ж буде мов кінець світу. Коли я була ще малою, то був найкращий рудник у всій країні, вважалось за щастя працювати на ньому. О, тут можна було заробити добрі гроші. А тепер люди тікають звідси, мов з потопаючого корабля. Хіба це не жахливо? Але, звісно, багато хто залишиться тут до кінця. Декому не до вподоби всі ті новомодні шахти, з їх глибиною і з усією машинерією, що там понатикана. Дехто просто боїться «залізних шахтарів», як вони називають оті машини, що рубають вугілля, — це ж завжди робили тільки люди. Кажуть, то досить не вигідно. Але ті, хто на це витрачає гроші, виграють у зарплатні, причому пристойно. Здається, скоро люди взагалі стануть непотрібні, все будуть робити

машини. Правда, подейкують, ніби те ж саме говорили, коли довелось відмовитись від старих підпорок у шахті. Я ще таке пам'ятаю. Але згадаєте мої слова: чим більше машин, тим більше людей має біля них поратись! Кажуть, не можна видобувати ті ж самі хімікати у Тевершельському кар'єрі, що у Стакс-Гейт, та — це ж смішно, вони один від одного за три милі! Але так кажуть. Всі вважають, що це нікуди не годиться, коли немає жодних перспектив у плані роботи ні для чоловіків, ні для дівчат. Дівчата ж щодня чалапають до Шеффілда! Господи, оце була б милість Божа, якби Тевершел хоч трохи заворушився, після того як йому наврочили кінець. Бо всі говорять, що він мов потопуючий корабель, от і втікають з нього, мов пацюки. Але люди взагалі забагато балакають. Звісно, тут у війну було таке страхіття. Але сер Джефрі зняв із себе всю відповідальність і тому зберіг свої гроші, так кажуть. Кажуть, навіть хазяї й управителі з цього рудника не мають грошей. Ні, ви можете у таке повірити? Я завжди думала, що шахти працюватимуть довіку. Коли я була малою, ніхто такого й уявити не міг! Але Нью-Інгленд закрився, і Колвік-Вуд так само. Аж якось моторошно стає, коли там проходиш, бачиш, як Колвік-Вуд стоїть за деревами покинутий, а біля забою ростуть куші і рейки геть поіржавіли. Це ніби сама смерть, отой мертвий рудник! А що ж буде, як Тевершел закрийється? Навіть думати про таке тяжко. Завжди там була сила-силенна народу, ну, може, тільки не під час страйку, — та навіть тоді хоча б колеса крутилися, якщо не піднімали коней нагору. Дивний оцей світ: не знаєш, що з тобою за рік скоїться, взагалі ні про що не знаєш.

Ці розмови з місіс Болтон надихали Кліффорда на боротьбу. Його прибуток, як пояснила вона, був стабільним завдяки батьковим операціям, хоч і не дуже великим. Шахти не цікавили його по-справжньому. Він прагнув завоювати інший світ — світ літератури і творчої слави; світ популярності, а не праці.

Тепер він збагнув різницю між успіхом у суспільстві та успіхом у праці, між прихильниками насолоди і тими, хто

схиблений на роботі. Він хотів догоджати своїми творами прихильникам насолоди. І йому це вдалося. Але під цим прошарком скупчувалася маса робочого люду — похмура, грізна, навіть страшна. І вона також мали задовольняти свої потреби. Догодити їй було значно важче, і займатися цим було аж зовсім не так весело, як задовольняти примхи любителів насолоди. Поки він вправлявся у своїй творчості і «робив собі ім'я» у світі, Твершел повільно конав.

Він тепер зрозумів, що облудна богиня успіху вгамовує свою хіть, приймаючи не самі лестощі й слиняві цюмкання митців різного гатунку, що крутяться навколо неї, — ні, вона також із її зажерливим, хижим апетитом прагне м'яса й кісток. А м'ясо й кістки богиня успіху дістає з тих, хто заробляє собі на життя працею.

Отже, дві зграї хортів женуться за богинею успіху: зграя підлабузників, що несуть їй свої твори, фільми, пісні; та інші зграя — непоказна, але дика й знавісніла зграя тих, хто годує її м'ясом, справжньою сутністю грошей. Випещені песики з першої зграї гарчать, гризучись між собою за ласку облудної богині. Але серед тих, хто дає їй м'ясо й кістки, панує мертва тиша, мовчанка боротьби не на живіт, а на смерть.

Та під впливом місіс Болтон Кліффорд насмілився вскочити до цієї бійки й завойовувати цю богиню грубою силою, налагоджуючи свою промислову діяльність. Він якось спромігся підвести голову. Можна сказати, що місіс Болтон знов зробила його людиною. Конні це так і не вдалося. Конні тримала Кліффорда на віддалі і цим змусила його стати надто чутливим, заглибленим у себе та свої переживання. А місіс Болтон звертала його увагу на зовнішні явища. Усередині він став м'якшим від глею, а зовні почав міцніти.

Він навіть примусив себе іще раз відвідати шахту. Там він спустився вниз, і його у вагонетці підвезли до самого забою. І все, що він вивчав до війни й що здавалося цілком забутим, несподівано повернулось до нього. Скалічений, він сидів там, у вагонетці, і наглядач підземних робіт

освітлював перед ним пласт породи могутньою лампою. Він говорив мало. Але його розум почав працювати.

Він узявся перечитувати свої технічні праці з вугільної промисловості, вивчав урядові звіти та ретельно стежив за новітніми досягненнями у гірничій справі та в хімії кам'яного вугілля і глинистих сланців, про які здебільшого писалося німецькою мовою. Звичайно, найважливіші відкриття трималися в секреті, наскільки це було можливе. Але, почавши досліджувати стан гірничої промисловості, методи й засоби добування вугілля та вторинних продуктів, він відчув справжній захват від невтомної винахідливості сучасної технічної думки. Мабуть, не хто інший, як сам сатана, ділиться своєю пекельною мудрістю із вченими, що працюють на промисловість. Це було незмірно цікавішим, ніж мистецтво, ніж література, ніж цей нікудишний мотлох. У технічній галузі люди прирівнювалися до богів, або до демонів, вони були охоплені натхненням, робили відкриття й відважно боролися за їх впровадження. У своїй розумовій діяльності ці люди вирвалися далеко за межі свого часу. Але Кліффорд знав, що у сфері емоцій та звичайних людських почуттів вони були на рівні тринадцятирічних підлітків. І така невідповідність здавалася ненормальною, жахливою. Але нехай так — хай люди поступово скочуються до рівня ідіотів у своїх «загальнолюдських» почуттях, — Кліффорда це не обходило. Пішло воно все під три чорти. Його цікавили тільки модерні технології гірництва та виведення Тевершелу з кризи.

Він бував у шахті щодня, він прискіпувався до головного керуючого, до наглядача підземних робіт, до інженерів так, що їм світ був милий. Влада! Нове відчуття влади буяло в ньому, відчуття влади над цими людьми, над сотнями шахтарів. Він віднайшов себе.

І справді: здавалося, ніби він народився вдруге. До нього повернулося життя! Із Конні він повільно вмирав, відірваний від нього у своєму вигаданому творчому існуванні. Але тепер з минулим було покінчено, нехай воно засне вічним сном. Він відчував, як із вугілля, з шахти до нього

переливається життєва сила. Задушливе повітря кар'єру було для нього життєдайнішим за чистий кисень. Воно давало йому владу, так, владу! Він щось робив і збирався робити надалі. Він збирався перемогти, так, перемогти, — не так, як він перемагав своїми творами, запосівши дешевою популярність у злісній товкотнечі нікчем. Перемогти мов справжній чоловік!

Спочатку Кліффорд гадав, що розв'язанням проблеми стане перетворення вугілля на електроенергію. Потім з'явилася нова ідея. Німці винайшли локомотивний двигун з самоподавальним механізмом, що не потребує кочегара. Він працював на новому паливі, якого за певних умов дуже мало згоряло при високих температурах.

Ідея використання нового концентрованого палива, що дуже повільно згоряє при високій температурі, була першою з тих, що привабили Кліффорда. Це потребувало певного зовнішнього стимулювання, а не простої подачі повітря. Він почав експериментувати й залучив до справи здібного молодого хлопця, що подавав надії як майбутнє світило хімії.

І Кліффорд почувався переможцем. Він нарешті здійснив потаємну мрію, що переслідувала його все життя: стати вільним від самого себе. Мистецтво виявилось неспроможним йому зарадити. Воно тільки погіршило справу. Але тепер так, тепер він нарешті вчинив це.

Кліффорд навіть не усвідомлював, яку важливу роль відіграла в цьому місіс Болтон. Він так і не збагнув, наскільки залежить від неї. Але наодинці з нею він починав говорити невимушеним, інтимним, навіть дещо вульгарним тоном.

З Конні він тримався трохи скуто. Він відчував, що усім їй завдячує, і ставився до неї з повагою, в той час як вона лише удавала, ніби поважає його. Хоча було очевидним, що в душі він її побоюється. Новий Ахіллес у ньому мав свою вразливу п'яту, і в цю п'яту жінка на зразок Конні могла завдати смертельного удару. Він тріпотів від запопадливого страху в її присутності і поводивсь з нею дуже греч-

но. Але його голос трохи тремтів у розмові з нею, і тому він став все більше мовчати, коли вона була поруч.

Тільки наодинці з місіс Болтон він відчував себе справжнім лордом, господарем, і їхні голоси зливалися в один так легко й щасливо, ніби це був один голос — її власний. І він дозволяв їй себе голити, дозволяв мити губкою все своє тіло, мов дитині, — так, ніби й справді він був дитиною.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Конні все більше залишалася на самоті. Гостей у Рагбі поменшало — тепер вони були не потрібні Кліффордові. Він уникав навіть «давніх друзів». Ставав дедалі дивакуватішим. Завів радіо — це було досить дорогою забавкою, але він все ж таки домігся свого. І тепер йому іноді щастило зловити Мадрид або Франкфурт — це тут, у Мідлендському закутку!

І він годинами сидів біля приймача. Конні це просто вражало. Адже він сидів із цілковито порожнім заціпенілим обличчям, ніби втративши останні крихти розуму, і слухав — або удавав, ніби слухає, — щось чутне лише йому.

Чи слухав він насправді? Може, це був для нього лише своєрідний трунок, що присипляє свідомість, в той час як у її глибині точиться моторошна, згубна праця? Конні цього не знала. Вона тікала до своєї кімнати або до лісу. Її сповнював невимовний жах, жах перед божевільям усього людства.

Але тепер, коли Кліффордом заволодів напад ділової активності й він перетворився на одну з тих дивних істот, що ховають під твердою мушлею м'які, плюсклі тільця, — наче краби й лангусти новітнього промислового та фінансового світу, вони захищають непробивним панциром своє тлусте, драглисте нутро, — в Конні зовсім опустилися руки.

Вона так і не стала вільною, адже Кліффорд весь час бажав, щоб вона була поруч. Він впадав у істеричний відчай при думці, що вона його покине. Його струхлявіла серцевина прикипіла до неї з судомною жадобою, як це буває в дітей або в ідіотів. Вона мала бути тут, у Рагбі, во-

на ж була леді Чаттерлі, його дружина. Без неї він ставав безпомічним, мов дурень, що втрапив у багно.

Ця страхотлива залежність жахала Конні. Вона чула його розмови з керуючими шахт, із керівництвом, із молодими вченими й дивувалася його гострій проникливості, його незбагненній владі над цими діловими людьми. Він і сам став діловою людиною, надзвичайно хитрим і могутнім ділком, справжнім хазяїном. Конні приписувала це впливові місіс Болтон, якого він зазнав у кризову мить свого життя.

Але цей хитрий і практичний ділок ставав майже божевільним, залишаючись наодинці зі своїми почуттями. Він обожнював Конні. Вона була його дружиною, вищим створінням, і він обожнював її з боязким зачудуванням, мов дикун — свого ідола. В основі цього дивного поклоніння лежав нездоланий страх і навіть ненависть до всемогутнього грізного божка.

Він вимагав від Конні лише одного: хай вона присягне, так, нехай присягне йому, що ніколи його не покине, не піде від нього.

— Кліффорде, — сказала вона йому невдовзі після того, як дістала ключа від хижки, — ти справді хочеш, щоб я колись народила дитину?

Він глянув на неї з неприхованим острахом у блідих опуклих очах.

— Я не проти, якщо це нічого між нами не змінить, — мовив він.

— Чого не змінить? — спитала вона.

— Нічого між тобою і мною. У нашій любові. А якщо це справді щось змінить, тоді я проти. Бо колись, можливо, я сам буду здатний мати свою власну дитину!

Вона здивовано поглянула на нього.

— Я маю на увазі, що колись у мене все може відновитися.

Вона продовжувала отетеріло дивитись на нього, і він трохи знітився.

— Так ти не хочеш, щоб я мала дитину? — уточнила вона.

— Я лише сказав, — швидко відповів він, ніби огризачуючись, — що я нічого не матиму проти, якщо це не зачепить твоїх почуттів до мене. Якщо ж воно якось вплине на них, то мені краще вмерти.

Конні мовчала, сповнена холодного жаху й огиди. Ці його розмови справді звучать мов белькотіння ідіота. Він, мабуть, і сам не усвідомлює, що каже.

— О, це аж ніяк не вплине на моє ставлення до тебе, — насмішковано промовила вона.

— От і добре! — сказав він. — Річ тільки в цьому. Тоді я, власне, не заперечую. Це ж буде просто чудово — чути, як десь поруч бігає дитина, і бути впевненим, що даси їй пристойне майбутнє. Я знатиму, за що боротись у житті, адже це буде твоя дитина, чи не так, любя? І для мене вона буде все одно що моя власна. Це ж тільки твоя участь щось значить, так, моя любя? А мене можна не брати до уваги, я — ніщо. Ти для мене — все, і так буде завжди. Ти ж знаєш про це. Я маю на увазі, що завжди так вважатиму. Я тут — повне ніщо. Я живу лише для тебе і для твого майбутнього. Для себе я нічого не вартий.

Конні слухала його з дедалі більшою відразою і обуренням. Це було однією з тих огидних напівправд, що отруюють людське існування. Який чоловік у здоровому глузді зможе сказати таке жінці? Але чоловіки втратили останній розум. Хіба ж стане той, у кого залишилася хоч краплина гідності, покладати на жінку такий страшний тягар і кидати її у таку безнадійну пустці?

І це було ще не все: за півгодини Конні почула, як Кліффорд розмовляє з місіс Болтон — гаряче, знервовано, виливаючи усю свою безживну пристрась до цієї жінки, що була йому напівкоханкою, напівмачухою. А місіс Болтон дбайливо одягала його у вечірній костюм, бо ввечері мали прийти його ділові партнери.

Конні часом здавалося, що в одну з таких хвилин вона просто помре. Вона відчувала, що її повільно вбиває ця огидна брехня й незбагненна жорстокість ідіотизму. Ділові успіхи Кліффорда також по-своєму лякали її, а його

здичавіле обожнювання викликало в неї справжній жах. Тепер між ними не залишилося жодних почуттів. Вона навіть не доторкалася до нього, а він — до неї. Він вже ніколи не брав її за руку і не тримав її ніжно, як було колись. Ні! І саме тому, що вони так уникали тілесного дотику одне до одного, він почав катувати її своїм ідолопоклонництвом здалеку. Це була жорстокість вбогої немоці. І вона відчувала, що колись збожеволіє або загине.

За будь-якої нагоди Конні втікала до лісу. Одного дня, коли вона сиділа у задумі, спостерігаючи за крижаним кипінням Джонсової криниці, до неї підійшов лісник.

— Я зробив для вас ключа, моя леді, — сказав він, віддаючи честь, і простягнув їй ключа.

— Дуже вам вдячна, — відповіла вона, приголомшена.

— У хижці не дуже прибрано, вибачте, — мовив він. — Я, що зміг, повиносив звідти.

— Але я не хотіла вам завдавати клопоту, — сказала Конні.

— Та ніякий це не клопіт. Я вже тиждень як підсадив курей. Та вас вони не повинні боятись. Мені треба буде до них приходити зранку та ввечері, але більш я вам постараясь не заважати.

— Ви б мені зовсім не заважали, — ніби виправдовуючись, мовила вона. — Але краще я зовсім не буду ходити до тієї хатинки, якщо це вам неприємно.

Лісник зацікавлено подивився на неї своїми блакитними очима. Доброзичливо й відчужено водночас. Але, зрештою, він хоч був при здоровому глузді, і в ньому вчувалася якась певність, хоча виглядав він досить хворобливим, навіть кволим. Він увесь час покашлював.

— У вас кашель, — сказала вона.

— Пусте, трохи застудився. Після пневмонії ніяк не вичухаюсь. Але це пусте.

Він тримався від неї на віддалі і не підходив ближче.

Конні стала часто приходити до хижки, вранці та ввечері, але його ніколи там не було. Звичайно, він просто уникає її. Хоче зберегти свою незалежність.

Він прибрав у хижці, поставив там маленький столик і стілець біля вогню, залишив дрова і трохи хмизу, сховав подалі усе приладдя й капкани, щоб нічим не нагадувати про себе. Надворі, біля дровітні, він побудував невеличкий загін із соломи й гілок — курник, де стояло п'ять кліток для курей. І, прийшовши одного разу, вона побачила, що в клітках сидять дві коричневі курки, нашорошені, з розпушеним пір'ям, — вони висиджували фазанячі яєчка й були такі горді, зосереджено віддаючись одвічному покликові своєї жіночої крові. Це вразило Конні в самісіньке серце. Вона раптом відчула, якою вона є самотньою і нікчемною, — просто залякана жертва своїх жахів.

Потім курки з'явилися у всіх п'ятьох клітках — три коричневі, сіра й чорна. І всі вони сиділи над яєчками, зігріваючи їх ніжним і сильним теплом свого жіночого ества. Їхні блискучі очиці стежили за Конні, коли вона підступала до них ближче, і вони коротко, різко квокали у сердитій тривозі, із суто жіночою злостивістю боронячись від чужого вторгнення.

Конні знайшла зерно в козубі, що стояв у хижці. Вона простягнула його на долоні куркам. Вони не стали їсти. Лише одна курка сильно дзьобнула її у долоню, так що Конні злякалася. Але вона так хотіла дати їм хоч щось, цим відданим матусям, що навіть не їли й не пили. Вона принесла їм води у маленькому слоїку і раділа, побачивши, що одна курка п'є з нього.

Тепер вона щодня приходила до курей, вони стали єдиними істотами в світі, що зігрівали її серце. Кліффордіві промови змушували її холонуту усім тілом. Голос місіс Болтон обсипав її холодом, так само як голоси ділових людей, що приходили до будинку. І випадковий лист від Майкліса також приніс їй відчуття холоду. Вона відчула, що справді помре, якщо так триватиме далі.

Але все ж таки була весна, у лісі з'явилися проліски, і бруньки ліщини мигтіли, мов бризки зеленого дощу. Як це жахливо, що надворі весна, а все ніби схололо до самої серцевини. Лише курки, що так линули до своїх яєчок,

були теплі, бо їх зігрівав внутрішній жар материнського тепла. Конні весь час почувалася так, ніби ось-ось зомліє.

А потім настав день, чудовий сонячний день, коли під ліщиновими кущами майоріли пишні китиці первоцвітів, стежки вкрилися пухнастою фіалковою ковдрою, і вона ввечері прийшла до загону і побачила, що одне маленьке, малесеньке відважне курчатко гордо чимчикує навколо курника, а його мати сполохано квокче. Курчатко було крихітне, ніжне, сіреньке з темними крапочками, і це було найживіше створіння у всіх королівствах землі. Конні присіла поруч і дивилася на нього у захваті. Життя, життя! Чисте, сяюче, безстрашне нове життя! Нове життя, таке крихітне, але напрочуд безстрашне! Навіть коли курча поцокотіло до клітки на переляканий материнський поклик і сховалося під маминим пір'ям, воно насправді нічого не боялося — то була лише гра, життєва гра. Адже за хвилину воно, вистромивши маленьку голівку з-поміж золотавого пір'я курки, споглядало Всесвіт.

Конні була зачарована. І в той же час вона ще ніколи не відчувала так гостро усю безнадію власної жіночої долі. Це було неможливо перебороти.

Тепер нею володіло єдине бажання — піти у ліс, до курника. Все інше здавалося просто хворобливою маячною. Але іноді вона мала весь день сидіти у Рагбі, виконуючи обов'язки господині. І тоді їй здавалося, ніби вона провалюється у страшну порожнечу, в пустку божевілля.

Одного вечора, покинувши гостей, Конні зникла після чаювання. Була вже пізня година, і вона бігла крізь парк так, ніби боялася, що її наздоженуть. Сонце вже заходило, коли вона нарешті увійшла до лісу. Але Конні йшла далі, ступаючи по квітках. Ще є час до темряви.

Вона прибігла до галявини, задихана, напівнепритомна. Лісник був там, вдягнений у свою сорочку з короткими рукавами: зачиняв клітки на ніч, щоб їхні мешканці почувалися у безпеці. Але одна трійця ще походжала під солом'яним дахом: ці малі розбишаки ніби не чули відчайдушного лементування переляканої матусі.

— Я хотіла подивитись на курчат, — сказала вона, трохи задихаючись, і зніяковіло, майже боязко поглянула на лісника. — Вже з'явилися нові?

— Тридцять шість уже, — сказав він. — Непогано!

Йому також подобалося спостерігати за появою цих малих створіннячок.

Конні присіла перед останньою кліткою. Трійко курчат чкурнули туди. Їхні голівки витикалися поміж жовтих пір'їн, потім ховалися знов, і згодом лише одна крапчаста голівка вигулькнула з-під огрядного материного тіла.

— Можна, я до них доторкнуся? — сказала вона, обережно просовуючи пальці крізь пруття клітки. Але куркамати сердито дзьобнула її в руку, і Конні відсахнулася, здивована й перелякана.

— Вона мене просто ненавидить! — прошепотіла вона. — Але ж я їм нічого не зроблю!

Чоловік, що стояв біля неї, засміявся, присів поруч навпочіпки, розставивши коліна, і повільно, із спокійною впевненістю простяг руку до клітки. Стара курка дзьобнула і його також, але не з такою люттю. І повільно, ніжно, впевненою і обережною рукою він намацав поміж курячого пір'я і витяг назовні курчатко, що стиха пискнуло.

— Ось! — сказав він, простягаючи його Конні. Вона взяла малого бешкетника до рук, і курчатко стояло на її долоні, гордо тримаючись на своїх манюніх ніжках, — тремтлива крихта життя. Конні відчувала тріпотіння його майже невагомого тільця. Але воно звело свою гарненьку гостру голівку, гордо озирнулося довкола і промовило: «Пі-іп!»

— Отакий ти гарний! Такий сміливий! — ніжно шепотіла вона.

Лісник, сидячи біля неї, з посмішкою дивився на зухвале мале пташенятко у її долонях. І раптом він побачив, що їй на зап'ястя впала сльоза.

Він підвівся, відійшов від неї і став біля іншої клітки. Бо він раптом відчув, що колишнє полум'я здіймається й палає у його тілі, — хоча він і сподівався, що воно згасло навіки. Він намагався боротись із ним, він повернувся до

жінки спиною. Але воно палало, палало, охоплюючи його з голови до ніг.

Він обернувся знов і глянув на неї. Вона стояла навколішки, повільним, сліпим порухом простягнувши обидві руки уперед, повертаючи курчатко матері. І в ній звучала така німа безнадійна самотність, що співчуття до неї пронизало усе його ество.

Він несвідомо ступив до неї і, опустившись поруч, виїняв курчатко з її рук, бо вона боялася курки, та поклав його у клітку. Вогонь жаги пік його нестерпним болем.

Він стривожено поглянув на неї. Вона відвернула обличчя й сліпо плакала, і в цьому плачі вчувався біль та розпач усіх так само знедолених, як вона. Його серце тануло, мов віск перед лицем вогню, він простягнув руку і торкнувся пальцями її коліна.

— Не треба плакати, — тихо сказав він.

Але вона, закривши руками обличчя, відчувала, що її серце справді розбите і ніщо в житті більш нічого не важить для неї.

Він поклав руку їй на плече і обережно провів пальцями по її спині, сліпим, поривчастим дотиком спускаючись вниз, до її напружених стегон. І там його рука пестила її так ніжно-ніжно, з тією ж сліпою несвідомою ласкою.

Вона відшукала хустку й наосліп витирала лице.

— Ви зайдете до хатини? — спитав він стиха й невиразно.

І, ніжно стиснувши її руку, він допоміг їй звестися та повів до хижки, не випускаючи, поки вона не зайшла всередину. Тоді він відставив убік стільця і стіл, витяг із шафи для інструментів коричневу армійську ковдру й повільно розстелив її. Вона, нерухомо стоячи, глянула йому в обличчя.

Його лице було блідим, без будь-якого виразу — як у людини, що скоряється долі.

— Лягайте тут, — тихо сказав він і зачинив двері, так що тепер було темно, зовсім темно.

Із дивною покорою вона простяглася на ковдрі. Вона відчула, як його рука у палкій, жадаючій та безпорадній

ніжності пестить її тіло і прагне доторкнутись до обличчя. І, навпомацки знайшовши її лице, він погладив його ніжно-ніжно, з безмежним співчуттям, ніби бажаючи захистити — і вона відчула на своїй щоці його легкий поцілунок.

Вона лежала зовсім спокійно, ніби уві сні, ніби неприємна. Потім вона відчула, що його рука ніжно, але владно пробирається крізь її одяг. Його рука знала, як оголити її там, де руці цього бажалося. І він стягнув долу її шовкову білизну, повільно, обережно стягнув її через ноги. Потім, тремтячи у гострому збудженні, він торкнувся її теплого ніжного тіла і припав у поцілунку до її пупка. І тепер він мав увійти до неї одразу ж, щоб віднайти теплий, земний притулок у її спокійному тілі. Входячи до жіночого тіла, він завжди набував найчистішого, найвищого спокою.

Вона лежала зовсім тихо, як уві сні, весь час ніби уві сні. Активність і оргазм належали йому, тільки йому; вона більше не могла боротися за себе. Навіть міць його рук, що обіймали її, навіть його здригання і виверження його сім'я у її тіло були для неї наче сон, від якого вона не могла прокинутися аж доти, доки він не скінчив і, поривчасто дихаючи, не завмер у неї на грудях.

І тоді вона відчула подив, просто неясний подив, — чому? Чому це було їй так потрібно? Чому це скинуло з неї її страшний тягар і принесло їй спокій? Невже це насправді? Невже насправді?

Її змучена свідомість сучасної жінки досі не знала спокою. Але тепер — неville це насправді? І вона усвідомила: якщо вона віддалася чоловікові, то так, це насправді. А якщо вона зберігає себе для самої себе — це маячня. Вона відчувала себе старою, такою старою, наче її мільйон років. І вона не могла нести далі тягар самої себе. Її мав хтось узяти.

Чоловік лежав у загадковому мовчанні. Що він відчуває? Чи думає він про щось? Вона того не відала. Він був для неї чужинцем, і вона зовсім не знала його. Вона могла тільки чекати, не наслідуючись порушити його таємничої мовчанки. Він лежав, обіймаючи її руками, притиска-

ючись до неї, його вологе тіло було таке близьке — і зовсім незнайоме. Але в ньому не відчувалося неспокою. Його мовчання було цілком спокійне.

Вона зрозуміла це, коли він відпустив її і встав — так, ніби лишив її напризволяще. Він напнув її спідницю вниз на коліна і якусь мить стояв, застібаючись. Потім спокійно відчинив двері і вийшов.

Вона побачила сяючий малий місяць, що світив над дібровою. Швидко підвелася й поправила на собі одяг; потім підійшла до дверей хижки.

Увесь ліс долу лежав у сутінках, майже в п'ятмі. Небо вгорі було мов кришталеве, без жодної зірки. Він виступив з тіні, його лице світліло у темряві.

— Пішли? — спитав він.

— Куди?

— Я тебе проведу до хвіртки.

Він робив усе на власний розсуд. Замкнув двері хатинки і пішов за нею.

— Ти ж не жалкуватимеш, правда? — спитав він, порівнявшись із нею.

— Ні! Ні! — вигукнула вона. — А ти?

— Про це? Ні, — сказав він. І додав за хвилину: — Але ж є й інші речі.

— Які інші речі? — спитала вона.

— Сер Кліффорд. Інші люди. Усілякі складнощі.

— Які складнощі? — спитала вона, розчарована.

— Це завжди так. І для тебе так само, як для мене. Усе це завжди непросто.

Він впевнено просувався уперед в п'ятмі.

— І тобі шкода, що?.. — спитала вона.

— Так, трохи, — відповів він, дивлячись вгору, в небо. — Я думав, із цим покінчено. А тепер усе знов починається.

— Що починається?

— Життя.

— Життя! — повторила вона із дивним хвилюванням.

— Це життя, — сказав він. — І нікуди від нього не дінешся. А як ховатись від нього, то можна так само про-

сто лягти й померти. Так що мені судилось програти, от я й програю.

Вона була не зовсім згодна, але...

— Це просто кохання, — жваво мовила вона.

— Може, й так, — погодився він.

Вони йшли далі крізь лісову темряву у мовчанці, аж доки не опинилися біля її хвіртки.

— Але ж ти не зненавидиш мене, правда? — засмучено спитала вона.

— Не, не, — відповів він. І раптом, міцно обійнявши її, притис до себе з тією ж пристрасстю, як і раніше. — Не, мені гарно було з тобою, дуже гарно. А тобі як?

— І мені також, — сказала вона, трохи злукавивши, — адже вона не відчула майже нічого.

Він цілував її ніжно, ніжно й тепло.

— От якби не було стільки інших людей в цьому світі, — невесело промовив він.

Вона засміялась. Вони стояли перед парковою брамою. Він відчинив її.

— Я далі не піду, — сказав він.

— Ні! — і вона простягла йому руку, прощаючись. Він стиснув її обома руками.

— Мені приходиться ще? — несміливо спитала вона.

— Так! Так!

Вона лишила його і пішла крізь парк.

Він стояв і дивився, як вона зникає в п'ятьмі над блідим обрієм. Він майже скорботно дивився їй услід. Вона знову зв'язала його, в той час як він прагнув залишатися вільним. І це коштувало йому власної незалежності, гіркої свободи чоловіка, що обрав самотність.

Він повернувся до темряви лісу. Все застигло в мовчанні, місяць зник. Але він чув усі нічні звуки, шум двигунів у Стакс-Гейті, гудіння машин на шосе. Він повільно піднявся на голий пагорб. І з його вершини він озирнувся довкола, побачив яскраві вогники ліхтарів у Стакс-Гейті, трохи менші вогні Тевершельської шахти, жовті сполохи світла у селищі Тевершел, вогні скрізь, усюди — світло на

тлі темряви. Удалині палахкотів вогонь печей, легкий, рожевий — ніч була ясна — відблиск розплавленої криці. Гострі хижі вогні Стакс-Гейту! Скільки у них невимовно-го зла! Скільки одвічного зловісного мороку в цих мідлендських ночах. Він почув, як у Стакс-Гейті опускається до шахти кліть, — заступала ранкова зміна. Шахта працювала в три зміни.

Він знову спустився до тиші й темряви лісу. Але він знав, що навіть лісова тиша є оманливою. До неї вривався робітничий галас, безжальне світло, хоч і невидиме тут, сміялося з неї. Людина більше не може залишатись самотньою. Світ не терпить відлюдництва. Тож тепер він взяв жінку і знову муситиме пройти крізь пекельне коло, крізь страшний суд. Він знав це на власному досвіді.

Це станеться не з вини жінки, не з вини любові й навіть не з вини сексу. Винні знаходяться там, у моторошному електричному сьайві та зловісному скреготі двигунів. Там, у світі зажерливих механізмів і механізованої зажерливості, що сліпить вогнями і дихає металевим жаром, там, у реві двигунів, причаїлося зло, ладне розтрити все, що йому не до вподоби. Скоро воно знищить ліс, і проліски більш не розквітатимуть. Все тендітне й слабке загине під залізною п'ятою.

Він із журливою ніжністю згадав про жінку. Нещасне покинуте створіння, вона проте прекрасніша, ніж сама може собі уявити, і надто гарна для того тупоголового кодла, з яким їй доводиться мати справу. В ній є щось від тендітності лісових гіацинтів, вона не зліплена з гуми й перекису, як усі ці модні дівчата. Та її зживуть зі світу. Життя завжди вбиває справжню ніжність. Ніжність! Так, у ній була ніжність, ніжність гіацинтових паростків, якої позбавлені целулоїдні жінки сьогодення. І він захистить її — хай ненадовго, але захистить. Ненадовго, на якусь хвилю, доки залізний світ, ідол механічної жадоби, не розчавить його — так само, як її.

Він пішов додому з рушницею і своїм песиком, прийшов до темного котеджу, запалив світло, розвів вогонь

і з'їв свою вечерю — хліб, сир, молоду цибулю та пиво. Він був зовсім один, у самоті, яку так любив. Його кімната була чистою, охайною, та досить незатишною. Але вогонь яскраво палав у комині, черінь розжарилася до білого кольору, і газова лампа світила на стіл, вкритий білою клеїонкою. Він спробував читати книжку про Індію, але цього вечора йому було не до читання. І він сидів біля вогню у своїй сорочці з короткими рукавами, з кухлем пива в руці. І думав про Конні.

Чесно кажучи, він шкодував про те, що сталося, шкодував через неї. Його непокоїло неясне передчуття. Він ні в чому не винний: він не вчинив гріха, і його не мучили докори сумління. Він знав, що сумління — це здебільшого страх перед суспільством або перед самим собою. Він себе не боявся, але свідомо уникав суспільства, інстинктивно відчуваючи в ньому кровожерного оскраженілого звіра.

Жінка! Якби вона могла бути поруч і більше нікого в цілому світі! Хіть знову спалахнула у ньому, пеніс ожив, здригнувшись, мов птах, що розправляє крила. І водночас гнітючий смуток, небажання підставляти себе і її під удар того ворожого мороку, що блимає своїм убивчим вогнем, придавило його, мов тягар. Зрештою, ця нещасна жінка для нього просто молода самиця, з якою він злягався і якої знову бажає.

Зітхнувши від жаги, — адже він не знав жінки упродовж останніх чотирьох років, — він підвівся й знову вдягнув піджак, узяв рушницю, загасив вогонь у лампі й вийшов у зоряну ніч. Собака біг слідом. Сповнений тілесної жаги й відрази до ворожого світу, що зловтішається з нього, він робив свій нічний обхід. Він любив темряву і радо заглибився в неї, а вона поволі заспокоювала муки його спраглого бажання, що всупереч усьому було його дорогоцінним скарбом, — бентежне збудження пеніса, живий вогонь поміж стегон! О, якби поруч з ним був іще хтось, здатний дати відсіч вогняному морокові довкола, захистити ніжність життя, ніжність жінки і природний скарб тілесної жаги. Якби поруч були люди, що підтримають його

у цій нерівній боротьбі! Але люди там, на іншому боці, вони уславлюють Морок і вклоняються йому — чи гинуть, розчавлені його механічною жадобою.

А Констанс тієї миті спішила додому й ні про що не думала. Їй було не до того, вона мала встигнути на обід.

Але, на її подив, двері були замкнені. Довелося дзвонити. Їй відчинила місіс Болтон.

— О, це ви, ваша світлість! А я вже хвилююся, чи ви не заблукали! — жартівливо сказала вона. — Сер Кліффорд про вас і не питався, бо в нього містер Лінлі, про щось вони там балакають. Він наче залишиться на обід, так, моя леді?

— Напевне, — сказала Конні.

— Тоді я накрию на стіл за чверть години? Ви якраз встигнете спокійно перевдягтися.

— Так, це буде краще.

Містер Лінлі був головним керуючим шахт, літній чоловік родом із півночі, він мав не досить пробивної сили, щоб догодити Кліффордові; неквапний, обачливий, він так і не пристосувався ні до повоєнних умов, ні до стану шахт за цих умов. Але Конні він подобався, а сьогодні вона зраділа ще й тому, що цього разу обійдеться без підлабузництва його дружини.

Лінлі залишився на обід, і Конні була господинею з тих, що найбільше подобаються чоловікам: скромна, але дуже уважна, розумна, з великими, широко розплющеними блакитними очима й нечутною манерою поводитись, що успішно приховувала її справжній настрій. Конні досить часто грала цю роль, і вона стала майже її другим «я»; щоправда, все ж таки тільки другим. Однак, коли вона грала її, все інше просто зникало зі свідомості.

Вона терпляче чекала, поки можна буде підняти на гору й залишитись наодинці з думками. Вона завжди чекала чогось, і, може, саме в цьому була її сила.

Але у своїй кімнаті вона раптом відчула себе ніяково. Вона не знала, що й думати. Що він за людина насправді? Чи дійсно вона йому подобається? Не дуже, мабуть. Вона відчувала це. Але все ж таки він добрий. В ньому була

тепла наївна доброта, дивна й несподівана, — і саме ця доброта відкрила йому її лоно. Але вона відчувала, що так само добрим він може бути до будь-якої жінки. Та нехай так, — все одно він втішив її і заспокоїв. Він справжній чоловік, із здоровою пристрастю. Може, йому не потрібна справжня близькість; він поводитиметься з будь-якою жінкою так само, як з нею. В цьому немає нічого особливого. Вона для нього — просто самиця.

Хоча, може, це й на краще. Зрештою, він був добрим до її жіночого «я», а цього вона ще не зустрічала в жодному чоловікові. Чоловіки поважали її особистість, але жорстоко кривдили її жіноче ество, нехтуючи ним або взагалі його не помічаючи. Чоловіки ставилися добре до Констанс Рейд або до леді Чаттерлі, тільки не до жінки, якою вона була. А він і гадки не мав про Констанс або про леді Чаттерлі — він пестив її стегна та груди.

Наступного дня вона знову пішла до лісу. Було сіро і тихо, темно-зелені проліски вкривали землю під кущами ліщини, а дерева завмерли в урочистій мовчанці, в німому зусиллі розкриваючи бруньки. Вона відчула це ніби власним тілом, відчула могутнє буяння життєвої сили в міцних стовбурах дерев, що здіймалася вгору, аби вирватись на волю, спалахуючи вогниками малих дубових листків, золотавих, мов кров. Це була стрімка хвиля, що рветься вгору й розтікається в небі.

Вона вийшла на галявину. Його там не було. Та вона й не дуже сподівалася, що його зустріне. Курчата шмигали довкола, легкі, мов комахи, а в клітках занепокоєно квокали кури. Конні сиділа, дивилась на них і чекала. Просто чекала. Навіть курчат вона ледве помітила. Вона чекала його.

Час спливав із дрімотною неквапливістю, а він все не приходив. Вона вже й не сподівалася, що він прийде. Він ніколи не приходив вдень. А їй треба додому, до чаю. І вона змусила себе піти.

Коли вона йшла додому, сів дрібний дощ.

— Знову дощ? — спитав Кліффорд, побачивши, як вона струшує свого капелюшка.

— Трохи мжичить.

Вона мовчки розливала чай. Її охопила непокірна впертість, вона мала будь-що побачити лісника, переконатись, чи було це все насправді. Чи було насправді?

— Може, я тобі почитаю? — сказав Кліффорд.

Вона глянула на нього. Невже він щось відчув?

— Мені щось недобре, мабуть, це все весна. Краще відпочину трохи.

— Як хочеш. Тобі ж не дуже зле, правда?

— Ні! Просто трошки втомилася... це весна. Може, місіс Болтон у щось зіграє з тобою?

— Ні. Я буду слухати радіо.

В його голосі прозвучала дивна втіха. Вона піднялася нагору, до своєї спальні. І там почула, як гримить гучно-мовець, як ідіотський оксамитово-м'який голос закликає до чогось з усією брехливою ширістю досвідченого оратора. Вона натягла свого старенького дощовика бузкового кольору і вислизнула з будинку через задні двері.

Пелена дрібного дощу, м'яка й зовсім не холодна, оповила світ, мов таємничий серпанок. Конні стало жарко, поки вона спішила крізь парк. Вона розстебнула дощовика.

Ліс стояв мовчазний, тихий і зачаєний у вечірньому дощовому присмерку, він оберігав свої таємниці — відкладені пташині яєчка, набубнявілі бруньки, напіврозкриті квіти. Деревя виблискували в сутінках своєю темною голизною, так, ніби вони самі наважились оголити себе, а у зеленому розмаїтті землі гуло й дзижчало життя.

На галявині все ще не було нікого. Курчата майже всі сховалися під квочок, лише зо два малі шукачі пригод походжали по сухому клаптиковій землі під солом'яним дахом. Але й вони також почувалися непевно.

Отак! Він не приходить. Не приходить навмисне. А може, з ним щось трапилось? Треба піти до нього додому і взнати.

Але вона була народжена для чекання. Вона відімкнула хатинку своїм ключем. Тут було прибрано, зерно лежало у козубі, складені ковдри — на полиці, в кутку — солома, аку-

ратна копичка свіжої соломи. Ліхтар висів на гвіздку. Стіл та стільці знов на тому самому місці — де тоді лежала вона.

Вона сіла на лаві біля дверей. Який спокій усюди! Дошова завіса затягнула світ легкою плівкою, яка заглушала шум вітру: не було чути жодного звуку. Деревя стояли мов нездоланні бійці — похмурі, темні, мовчазні й живі. Все довкола було живе.

Знову спускалася ніч; вона мала йти. Він вочевидь уникає її.

Але раптом він з'явився, стрімко ступив до хатини в своїй чорній шкіряній куртці, як у шофера, що блищала від вологи. Він кинув швидкий погляд у хижку і, ледве привітавшись, відвернувся, пішов до кліток. Там він мовчки оглянув усе, потім дбайливо позачиняв дверцята. І на решті повільно підійшов до неї. Вона так само сиділа на лаві. Він став перед нею на ганку.

— Прийшла все-таки, — сказав він з підкресленою діалектною вимовою.

— Так, — сказала вона, дивлячись на нього знизу. — А ти спізнюєшся!

— Та! — кинув він, дивлячись убік, у лісову темряву.

Вона поволі підвелася, відсунувши лаву убік.

— Ти зайдеш? — спитала вона.

Він гостро поглянув на неї.

— А що люди скажуть, що ти сюди кожен вечір ходиш? — мовив він.

— А що? — вона розгублено дивилась на нього. — Я ж казала тобі, що прийду. Ніхто не знає.

— Скоро визнають, — відповів він. — І тоді що?

Вона розгубилася й не відповідала нічого.

— Чому вони мають знати? — спромоглася вона.

— Люди завжди все знають, — приречено сказав він.

Її губи затремтіли.

— Тоді я нічим не зможу зарадити, — прошепотіла вона.

— Не, — сказав він. — Зможеш, як не будеш сюди приходити... якщо захочеш, — додав він тихіше.

— Але я не захочу, — видихнула вона.

Він дивився у бік лісу й мовчав.

— А як люди визнають? — нарешті проказав він. — Подумай! Подумай, як ти себе теряєш... із слугою.

Вона дивилася на його відвернуте обличчя.

— Отже, — прошепотіла вона, — отже, ти мене не хочеш?

— Та ти ж подумай! — сказав він. — Подумай, люди ж визнають усе... і сер Кліффорд, і... і всі, що вони скажуть?

— Тоді я поїду звідси.

— Куди?

— Куди-небудь! У мене є власні гроші. Мати лишила мені двадцять тисяч, я знаю, Кліффорд ними не скористається. Я поїду звідси.

— А мо', ти не захочеш їхати?

— Захочу! Мені байдуже, що зі мною буде.

— Та, це ти зара' так думаєш! А тоді буде не байдуже. І це так і тре', аби було не байдуже, — як ото всім. Ви пойміть, ваша світлість, ви стрічаєтесь із лісником. Це інша річ, аніж я був би джентльменом. І то зовсім не байдуже. Аж зовсім.

— А мені все одно! І я не «її світлість», я ненавиджу це! Я знаю, що люди потай глузують щоразу, як вимовляють ці слова. Справді! Навіть ти смієшся з мене.

— Я?

Він уперше подивився на неї, їй в очі.

— Я не сміюся з тебе, — сказав він.

І в її очах він побачив, що його очі тьмянішають, стають зовсім темними, а зіниці розширюються.

— І ризик тебе не хвилює? — хрипко спитав він. — Подумай! Бо тоді буде пізно.

У його голосі лунала дивна пересторога.

— Мені нема чого втрачати, — зухвало мовила вона. — Якби ти знав, як усе насправді, ти б зрозумів, що таке життя нічого не варте. А ти що, боїшся за себе?

— Так! — різко відказав він. — Боюся. Боюся. Боюся отої речі.

— Якої речі? — спитала вона.

Він мотнув головою назад, вказуючи на світ ззовні.

— Отої. Всіх! І всього.

І раптом він схилився до неї і поцілував її смутне обличчя.

— Не, мені байдуже так само, — сказав він. — Пішли. І хай іде воно все до біса. Але якщо ти пожалкуєш, що це зробила...

— Не проганяй мене, — попрохала вона.

Він провів пальцями по її щоці і поцілував її знов.

— Тоді дай я знайду, — ніжно сказав він. — І знімай свого плаща.

Він повісив рушницю, скинув свою мокру шкіряну куртку і поліз за ковдрою.

— Я ще ліжника приніс, — сказав він, — вкриємось, якщо хочеш.

— Я не можу довго лишатись, — сказала вона. — Обід о пів на восьму.

Він швидко глянув на неї, потім на годинника.

— Добре, — сказав він.

Він зачинив двері й засвітив маленького вогника у ліхтарі.

— Колись побудеш довше, — сказав він.

Він ретельно розстелив ковдру, одну поклав їй під голову. Потім сів на лаву і пригорнув її до себе, міцно обіймаючи її однією рукою, а іншою пестив її тіло. Вона відчула, як він затамував подих, натрапивши на те, чого шукав: під тонким флером нижньої спідниці на ній не було нічого.

— Ой, як там у тебе гарненько, — сказав він, а його пальці пестили ніжну, теплу таїну її стегон. Він схилив обличчя і притулився щокою до її живота та стегон — знову й знов. Її чував захват, у який він впадає від цього. Вона не розуміла, що за красу він знаходить у ній, доторкаючись раз у раз до живої таємниці її тіла. Але це було поклоніння красі, яке може збудити лише пристрасть. Коли пристрасть мертва або її нема взагалі, то чарівний подих краси є невловимим, навіть невідчутним; дотик теплої, живої краси вражає глибше, ніж її споглядання. Вона відчувала, як його

обличчя притискається до її стегон, живота і сідниць, відчувала дотик його жорстких вусів і м'якого, густого волосся, і в неї тремтіли коліна. Вона відчула себе по-новому оголеною, і це нове, незнайоме відчуття оголеності народжувалося десь у глибині її тіла. Вона майже злякалася цього. Вона майже не хотіла, щоб він пестив її так. Він заволодів усім її еством. Але вона чекала, чекала.

І коли він з полегшенням ввійшов у неї, і коли скінчив, досягши свого чистого, вільного спокою, вона все ще чекала. Вона почувалася ніби далекою від нього. І це якоюсь мірою була її власна вина. Раніше вона сама прагнула цієї віддаленості, а тепер, певно, була приречена до неї. Вона лежала спокійно, відчуваючи, як він рухається у ній, входячи ще глибше, потім здригається, вивільнивши сім'я, а потім поволі затихає. Ці поштовхи його сідниць, це справді трохи смішно. Якщо ти жінка і знаєшся на цій справі, то оті поштовхи чоловічих сідниць просто смішать тебе. Взагалі чоловік виглядає так смішно у цьому положенні під час акту!

Але вона просто спокійно лежала, не беручи в цьому участі. Навіть коли він скінчив, вона не спромоглася отримати власну втіху, як робила це з Майклісом; вона спокійно лежала, і сльози повільно текли з її очей.

Він також лежав нерухомо. Але міцно обіймав її і прикривав ногами її голі ноги, щоб їх зігріти. Лежачи на ній, він віддавав їй своє незбагненне тепло.

— Змерзла? — спитав він тихо й ніжно, так, ніби вона була близько до нього. А вона була далеко, у безмежній віддалі.

— Ні! Але мені треба йти, — спокійно відповіла вона.

Він зітхнув, міцніше притис її до себе і знов розслабився.

Він не зрозумів, чому вона плаче. Він думає, що вона тут, із ним поруч.

— Мені час іти, — повторила вона.

Він звівся, на мить став біля неї навколішки і поцілував внутрішній бік її стегон, потім опустил на ній спідницю і розгублено почав застібатись, навіть не відвертаючись від неї у блідому світлі ліхтаря.

— Тре' тобі якось прийти до моєї хати, — сказав він, дивлячись на неї згори теплим відвертим поглядом. Але вона лежала нерухомо й дивилася на нього з байдужою думкою: «Чужий! Чужий!» І щось у ньому навіть трохи її дратувало.

Він надяг піджака і тепер шукав капелюха, що кудись упав; потім накинув на плече рушницю.

— То ходімо? — сказав він, дивлячись на неї так само ласкаво й тепло.

Вона поволі встала. Їй не хотілося йти. Вона все ще відчувала дивну образу. Він допоміг їй одягти дощовика і подивився, чи в порядку її одяг.

Потім він відчинив двері. Надворі панувала темрява. Вірний собака, зрадівши хазяїнові, скочив на ганок. Крізь морок мерехтів дрібний дощ. Було зовсім темно.

— Чекай, я ліхтаря візьму, — сказав він.

Він ішов вузькою стежкою, розмахуючи ліхтарем, що вихоплював із пітьми мокру траву, чорні блискучі корені дерев, схожі на змії, безбарвні квіти. Все інше тануло в сірій дощовій мряці.

— Приходь якось до моєї хати, — попросив він, — прийдеш? Все одно, не вмер, так здох, як то кажуть.

Їй здалося дивним його настирливе бажання бути з нею, в той час як між ними немає нічого спільного, адже вони навіть ніколи не розмовляють одне з одним, — і дратувала його діалектна вимова. Його «приходь якось» було зверну- те не до неї, а до якоїсь простакуватої молодички. Вона впізнала куш очанки при дорозі й збагнула, де вони йдуть.

— Чверть на восьму, — сказав він, — якраз устигнеш.

Його голос змінився — мабуть, він відчув її неприязнь. Коли вони минули останній поворот і підійшли до ліщи- нових заростей біля брами, він загасив ліхтаря.

— Тут уже видко, — сказав він, обережно взявши її за руку.

Йти було важко, земля під ногами ховалася в темряві, але він звично пробирався навпомацки. Біля брами він дав їй свого електричного ліхтарика.

— У парку світліше, — сказав він, — але візьми, бо ще згубиш стежку.

У відкритому просторі парку, мов привиди, маячили якісь сірі тіні. Він раптом притяг її до себе і, засунувши руку їй під спідницю, торкнувся теплою тіла мокрою, холодною долонею.

— Я б на смерть пішов, аби бути з такою жінкою, як ти, — видихнув він. — Залишся ще трохи.

Вона відчула, що він знову бажає її з нестримною силою.

— Ні, мені треба бігти, — сказала вона трохи злякано.

— Так, але... — і, схаменувшись, він відпустив її.

Вона пішла, але раптом обернулася до нього й попросила:

— Поцілуй мене.

Він, невидимий у півтімі, схилився до неї й поцілував її в ліве око. Вона підставила йому вуста, і він ніжно поцілував їх, але одразу ж відсторонився. Він ненавидів цілуватися в губи.

— Я прийду завтра, — сказала вона, повертаючись, щоб іти, і додала: — Якщо зможу.

— Давай! Тіки не так пізно, — відповів він із темряви. Вона вже зовсім його не бачила.

— На добраніч, — сказала вона.

— На добраніч, ваша світлість, — пролунав його голос.

Вона зупинилась і поглянула назад, у дощову півтьму, в якій маячила лише його неясна постать.

— Чому ти це сказав? — спитала вона.

— Та не, — відповів він. — На добраніч, біжи!

Вона ступила до темно-сірої густої імлі. Задні двері було відчинено, і вона непомітно прослизнула до своєї кімнати. Коли вона зачинила за собою двері, пролунав гонг, але вона все одно мала прийняти ванну, так, їй треба прийняти ванну. «Ніколи більш не запізнюся», — подумала вона. — «Це так дратує».

Наступного дня вона не пішла до лісу. Замість цього поїхала з Кліффордом до Атвейта. Тепер він іноді виїздив кудись, завів шофера — молодого дужого хлопця, що у ра-

зі потреби допомагав йому вийти з машини. Він, власне, хотів побачитись із своїм хрещеним батьком Леслі Вінтером, що жив у Шиплі-холі неподалік від Атвейту. Вінтер був літнім джентльменом і багатієм, одним із найбагатіших власників вугільних шахт, що пішли вгору за часів короля Едуарда. Король Едуард кілька разів гостював у Шиплі, приїжджаючи на лови. Це був гарний старий будинок, оздоблений ліпниною, дуже елегантно вмебльований. Старий кавалер Вінтер вельми пишався, що обставив будинок згідно з власним смаком. Щоправда, краєвид дещо псували шахти. Леслі Вінтер прихильно ставивсь до Кліффорда, але не надто його поважав — через усі оті фотографії в газетах, через його письменство. Старий був взірцем джентльмена за часів короля Едуарда і вважав життя надто серйозною річчю, щоб витратити його на якусь писанину.

З Конні старий есквайр поводився дуже галантно; він вважав її приємною молодою особою, що даремно так носить з Кліффордом, і дуже шкодував, що вона не зможе народити нащадка для Рагбі. В нього також не було спадкоємців.

Конні цікавило, що б він сказав, дізнавшись, що лісник Кліффорда має з нею любовний зв'язок і казав їй: «Приходь якось до моєї хати». Він би зненавидів її — адже він ненавидів будь-які намагання робітничого класу просуватися вперед. Якби мова йшла про чоловіка її класу, він би не мав нічого проти, адже природа обдарувала Конні не тільки зовнішністю скромної покірливої жінки — їй справді були дещо властиві ці риси. Вінтер називав її «любє дитя» і майже силоміць подарував їй дуже милу мініатюру з портретом якоїсь леді XVIII століття.

Конні трохи втомилася думати про свою любовну пригоду з лісником. А містер Вінтер, зрештою, був справжнім джентльменом і людиною вищого світу, він сприймав її як особистість і вважав винятково тонкою натурою. Він не змішував її докупі з пересічним жіноцтвом своїми «не!» і «та!»...

Вона не пішла до лісу ні того, ні наступного, ні третього дня. Вона не йшла туди, поки відчувала — принаймні їй

так здавалося, — що чоловік чекає на неї, що він її хоче. Але на четвертий день вона вже не знаходила собі місця. Вона все ще опиралася бажанню йти до лісу і розкривати свої стегна перед тим чоловіком, змушувала себе думати про інші справи, що могли б її відволікти: поїздка до Шеффілду, візити знайомим, — але всі ці справи здавалися їй просто осоружними. Врешті-решт вона вирішила піти на прогулянку, але не до лісу, а в протилежному напрямку: вона піде до ферми Мерхей, через маленьку залізну хвіртку в іншому боці паркової огорожі.

Був тихий сірий весняний день, майже теплий. Вона йшла, заглибившись у невиразні думки, яких навіть сама не усвідомлювала повністю. Вона не помічала нічого довкола себе, доки поруч не залунав собачий гавкіт з ферми Мерхей. Ферма Мерхей! Її пасовиська простягалися до паркової огорожі Регбі, отже, вони були сусідами, але минуло вже багато часу відтоді, як Конні відвідувала їх востаннє.

— Бел! — мовила вона до здорового білого бультер'єра. — Бел, ти що, забув мене? Не впізнаєш? — Вона боялася собак, а Бел стояв поряд з нею і гавкав, аж надривався, заступаючи стежку до фермерського подвір'я, що проходила повз кролячий загін.

Вийшла місіс Флінт. Це була ровесниця Конні, шкільна вчителька, проте Конні потай вважала її лицемірним дівчиськом.

— Ой, та це ж леді Чаттерлі! Боже мій! — очі місіс Флінт зблиснули, і вона зашарілася, мов мале дівчатко. — Бел, Бел, годі вже! Що ти гавкаєш на леді Чаттерлі! Бел! Ану тихо! — вона ступила вперед і махнула на пса білою ганчіркою, яку тримала в руці, потім підійшла до Конні.

— Він мав би мене знати, — сказала Конні, тиснучи їй руку. Флінти були орендаторами в Чаттерлі.

— Звісно ж, він знає вашу світлість! Просто себе показує, — сказала місіс Флінт, сяючи й дивлячись на неї трохи зніяковіло. — Він так давно вас не бачив. Сподіваюся, вам уже краще.

— Так, дякую, зі мною все гаразд.

— Ми ж усю зиму з вами не бачилися. Заходьте, подивитесь на малу.

— Ну, — Конні завагалася. — Лише на хвильку.

Місіс Флінт рвонулася до будинку, хоч трохи прибрати, а Конні повільно увійшла слідом і затрималася в темній кухні, де на вогні кипів чайник. Повернулася місіс Флінт.

— Ви вже вибачте за розгардіяш, — сказала вона. — Заходьте.

Вони зайшли до вітальні, де на плетеному килимку сиділа дитина, а стіл був спішно накритий для чаювання. Юна служниця боязко позадкувала до передпокою.

Дитина була жвавим малим створіннячком не старше одного року, з рудим волоссям, як у батька, і сміливими світло-блакитними оченятами. Це було дівчатко, і напрочуд сміливе. Воно сиділо між подушками, в розкішному оточенні ляльок та інших іграшок.

— Ой, які ж ми гарні! — сказала Конні. — А як вирости! Ну, вже доросла дівчина!

Коли вона народилася, Конні подарувала їй хустину, а на Різдво — целулоїдних каченят.

— Дивися, Жозефін! Хто це до тебе прийшов? Хто це, Жозефін? Леді Чаттерлі, — ти ж знаєш леді Чаттерлі, правда?

Маля з цікавістю витріщалось на Конні. Для цієї істоти всі леді, і навіть «їхні світлості», були ще однакові.

— Ходи сюди! Підеш до мене? — поклікала Конні.

Дитині було байдуже, тому Конні підняла її й посадила собі на коліна. Як це чудово — відчувати тепло дитини, її ніжні рученята та непевні малі ніжки.

— А я оце якраз надумала випити чашечку міцного чаю. Люк поїхав на ринок, то я можу себе побалувати трохи. Вип'єте чайку, леді Чаттерлі? Я розумію, це не те, до чого ви звикли, але, якщо ви не проти...

Конні не була проти, хоча й не любила, коли їй нагадували, до чого вона звикла. На стіл було урочисто постелено нову скатертину, принесли найкращого чайника і чайний сервіз.

— О, не варто так турбуватись, — сказала Конні.

Але місіс Флінт треба було чимось потішитись. Тому Конні бавила дитину, милуючись хоробрістю цієї крихітної жінки й насолоджуючись її затишним теплом. Юне життя! І таке сміливе! Таке сміливе, тому що беззахисне. Всі інші люди просто жалюгідні у своєму боягузтві.

Вона випила чашку чаю, що виявився дуже міцним, скуштувала дуже смачного хліба з маслом і маринованими сливами. Місіс Флінт розпашілася з гордощів, сяючи у невимовному захваті, наче Конні була славетним лицарем, що зглянувсь на неї. І вони славно гомоніли про своє, про жіноче, й отримували від цього справжню втіху.

— Чайок, звичайно, такий собі, — сказала місіс Флінт.

— Набагато смачніший, ніж у нас вдома, — відверто зізналася Конні.

— О!.. — сказала місіс Флінт, звісно не повіривши їй. Нарешті Конні підвелася.

— Мені час додому, — сказала вона. — Чоловік, мабуть, і не уявляє, куди я могла подітись.

— Він нізащо не вгадає, що ви тут, — засміялася місіс Флінт. — Інакше б послав за вами гінця.

— До побачення, Жозефін, — сказала Конні, поцілувавши маля і скуйовдивши його руде волоссячко.

Місіс Флінт наполягла на тому, щоб відчинити замкнені й закриті на засув парадні двері. Конні вийшла у малий квітник на подвір'ї, обнесений живоplotом з вовчих ягід. Обабіч стежки в два ряди росли розкішні золотаві примули.

— Чудові примули, — сказала Конні.

— З примхами, так про них Люк каже, — засміялася місіс Флінт. — Я вам нарву трошки.

І вона почала зривати пишні блідо-жовті квітки.

— Досить, досить, — зупинила її Конні.

Вони підійшли до садової хвіртки.

— Як ви підете? — спитала місіс Флінт.

— Повз кролівник.

— Так, зачекайте... Ага, корів уже позаганяли. Але хвіртка зачинена, доведеться вам перелазити.

— Я можу й перелізти, — сказала Конні.

Вони пішли вниз злиденним, поскубаним кролями пасовиськом. У лісовій хащі розливались пташині голоси. Якийсь чоловік скликав череду корів, що поволі тяглися з витоптаного пасовиська.

— Щось вони пізенько доять сьогодні, — суворо мовила місіс Флінт. — Знають, що Люк аж поночі приїде.

Вони підійшли до паркану, за яким наїжачився темний молодий ялиник. В огорожі була маленька хвіртка, але вона виявилась замкненою. На траві з того боку стояла порожня пляшка.

— Це лісникова пляшка з-під молока, — пояснила місіс Флінт. — Ми йому приносимо молоко просто сюди, а він його сам забирає.

— Коли? — спитала Конні.

— О, та в будь-який час, коли тут проходить. Найчастіше зранку. Ну, на все добре, леді Чаттерлі! Заходьте, будь ласка! Так гарно ми з вами посиділи.

Конні перелізла через огорожу на вузьку стежку між густими молодими ялинами. Місіс Флінт побігла назад через пасовисько у капелюшку від сонця — вона ж справді була шкільною вчителькою.

Конні не подобався цей молодий ялиник, він здавався їй надто тісним і похмурим. Вона швидко йшла, дивлячись собі під ноги, і думала про дитину Флінтів. Мила дівчинка, але ніжки трохи кривенькі, будуть як у батька. Це вже зараз видно, але, може, згодом минеться. Яка це невимовно тепла радість — мати дитину, і як місіс Флінт цим пишається! В неї є те, чого в Конні ніколи не було і, напевне, не буде. Так, місіс Флінт трохи виставляє напоказ своє материнство. А Конні трішки, зовсім трішечки задрить їй — і з цим нічого не можна вдіяти.

Вона раптом здригнулася, виринувши із своїх роздумів, і ледь не скрикнула з переляку. Просто перед нею стояв чоловік. Це був лісник. Він спинився посеред стежки, мов Валаамова віслиця, заступаючи їй шлях.

— А це ж яким вітром? — здивовано спитав він.

— Звідки ти взявся? — ледве вимовила вона.

— А ти? Ти була в хижці?

— Ні, ні! Я ходила на ферму Мерхей.

Він допитливо подивився на неї, і вона трохи присоромлено опустила погляд.

— А тепер ідеш до хижки? — жорстко спитав він.

— Ні! Я не можу. Я затрималася на фермі. Ніхто не знає, куди я пішла. Вже пізно. Я мушу бігти.

— А я — облизня спіймати. Так? — мовив він, іронічно всміхаючись.

— Ні! Ні. Не так. Просто...

— Та чого там, — він ступив до неї й обійняв її. Вона відчула лякаючу близькість його живої напруженої плоті.

— О ні, ні, не зараз! — скрикнула вона, намагаючись видертись з його обіймів.

— Чого? Зара тільки шоста. Ще маєш півгодини! Не, не! Я тебе хочу.

Він схопив її і притис до себе. Вона відчула його перевагу. Древній інстинкт підказував їй, що треба боротись. Але в ній було іще щось, дивне, безвладне, важке. Його тіло силувало її, а її серце було безсиле опиратися. Він озирнувся довкола.

— Ходімо, пішли сюдою! Осюди, — сказав він, уважно вдивляючись у густі хащі молодих ялин.

Він оглянувся на неї. Вона побачила його погляд, насторожений, майже злий, без любові. Але воля покинула її, тіло скувала дивна слабкість. Вона піддавалася. Корила-ся йому.

Він вів її крізь стіну колючих дерев, продиратися крізь них було важко, але нарешті він вивів її на невелику галявину з купою сухого хмизу. Він скинув долу кілька гілок, поклав зверху свій піджак, і вона мала лягти тут, під деревами, мов звір, а він чекав, стояв над нею у сорочці й штанах, дивлячись на неї жадібними очима. Але він все ж таки виявився чемним, він вмостив її зручно, дуже зручно. Тільки обірвав застібки на її білизні, бо вона не допомогла йому роздягати себе, лежала не ворущаючись.

Він також оголив своє тіло спереду, і вона відчувала на собі його оголену плоть, коли він входив у неї. Якусь мить він нерухомо стояв у ній, тугий і збуджений, потім почав рухатись у раптовому, безпомічному екстазі, що збудив у ній дивну хвилю насолоди. Ця хвиля підхопила її, підхопила й несла, несла, несла все далі, огортаючи її, мов ніжне полум'я, і малі племінці, ніжні, мов пир'їнки, пестили її тіло, вони спалахували в її лоні, і вона танула в їхньому сяючому вогні. Вони співали в ній, калатали, мов дзвони, прагнучи до найвищої ноти. Вона лежала, не чуючи своїх нестямних коротких скриків. Але все скінчилося скоро, надто скоро, а вона не могла подовжити свою насолоду власними силами, як колись. Все було інакше, зовсім інакше. Вона нічого не могла вдіяти. Вона не могла втримувати його в собі задля власної втіхи. Вона могла тільки чекати, чекати, і душа її стогнала у розпачі від передчуття, що він зараз покине її тіло, покине її, вислизне з неї і шезне. А її лоно розкрилося ніжно, мов квітка, що розгортає пелюстки, воно тріпотіло, наче морський анемон у береговій хвилі, і линуло до нього, щоб він повернувся і знов заповнив його собою. Вона линула до нього у нестямі пристрасті, і він лишався у ній, і вона відчувала, як його тугий пагін знов розпускається у її лоні, і ці дивні коливання знову спалахували у ній, все яскравіше, все гостріше, поки не засліпили її знесилену свідомість, і могутня стрімка течія знов підхопила її, зтягуючи все глибше й глибше у вир насолоди, перетворюючи її всю, її душу і плоть, на єдиний згусток почуття, і вона лежала, несвідомо й дико скрикуючи. Це був голос прадавньої ночі, голос життя! Чоловік слухав його зачаровано, так, наче це його життя переливалося в неї. І коли все скінчилось, він також затих і лежав у невимовному безмежному спокої, а її обійми потроху слабшали, і нарешті вона простяглась нерухомо. Вони лежали так, розгублені, і не знали нічого, не знали навіть одне про одного. Потім він підвівся, раптом усвідомивши свою беззахисну оголеність, і вона тільки тепер зрозуміла, що він вийшов із неї. Він полишав її, але вона знала, що

не пробачить йому, якщо він цього разу лишить її неприкритою. Він мав її вкрити.

Він нарешті встав і поцілував її, і вкрив, і лише тоді почав одягатися. Вона лежала, дивлячись у верховіття, все ще не в змозі поворухнутись. Він стояв і, озираячись, застібав штани. Навколо були тільки лісові нетрі й тиша, і принишклий собака лежав, поклавши писок на лапи. Він сів на хмиз і мовчки взяв Конні за руку. Вона подивилась на нього.

— Сьогодні ми з тобою скінчили разом, — сказав він.

Вона не відповіла.

— Гарно, коли так виходить. Буває, люди за все життя так і не визнають цього, — задумано мовив він.

Вона поглянула на його замріяне лице.

— Правда? — спитала вона. — А ти радий?

Він знов глянув їй в очі.

— Радий, — сказав він. — Та облишмо це. — Він не хотів, щоб вона про це говорила. Схилився над нею і поцілував її.

Нарешті вона сіла.

— А чому це рідко буває, що люди скінчають разом? — спитала вона з наївною цікавістю.

— У багатьох ніколи так не буває. Це по них одразу видно. — Він говорив неохоче, шкодюючи, що затіяв цю розмову.

— А в тебе бувало так з іншими жінками?

Він з посмішкою подивився на неї.

— Не знаю, — сказав він. — Не знаю.

І вона зрозуміла, що він ніколи не скаже їй того, чого не захоче казати. Вона дивилася на його лице, і її знов охопила пристрасть до нього. Вона опиралася цьому, як могла, — адже це означало для неї втрату власного «я».

Він надів піджак і став знову пробиратись до стежки. Останні промені сонця пронизували ліс.

— Я не піду з тобою, — сказав він. — Так буде краще.

Вона засмучено поглянула на нього і відвернулася. Собака нетерпляче чекав його, щоб іти, і здавалося, що йому більш нема чого їй сказати. Все скінчилось.

Конні повільно рушила додому, намагаючись досягнути усю глибину своєї внутрішньої зміни. Нова, незнайома сутність ожила в ній, палаюча й ніжна, спрагла до нього. Вона прагнула його так, що це знесиловало її. Її лоно, її плоть, усе її ество жадали його так спрагло й ніжно, так безпорадно й безтямно — вона була наївною у своєму замилюванні ним, мов будь-яка проста жінка. Це як з дитиною, сказала вона собі, це так, наче в тобі жива дитина. І справді, її лоно, завжди ніби замкнене, тепер відкрилося для нового життя — і несло у собі його солодкий тягар.

«Якби я мала дитину! — подумала вона. — Якби він був у мені, як дитина!» І при цій думці в неї ніби щось розтануло всередині. Вона розуміла, яка це величезна різниця: мати дитину для самої себе чи для та від чоловіка, якого ти так жадаєш. Перше було звичайним вчинком; але мати дитину від чоловіка, якого прагнеш тілом і душею, — сама думка про це довела її, наскільки вона тепер різниться від себе, колишньої. Вона ніби поринула в глибінь одвічної жіночності, що була створена раніше, ніж світ.

Не пристрасть була новою для неї, а це ніжне замилювання. Вона завжди боялася його, боялася стати безпомічною; боялася й тепер. Якщо вона буде ніжною до нього, то втратить себе, своє власне «я». А вона не хоче бути покірною рабинею, мов будь-яка жінка. Вона не рабиня. І вона боялася своєї ніжності, але не поспішала з нею боротись, хоча знала, що зможе перемагти. В її душі жив бунтівний дух опору, здатний перемагти й знищити ніжність її лона. Вона могла це зробити навіть зараз — або їй так здавалося. Вона зможе згодом побороти свою ніжність своєю власною волею.

Так! Бути палкою вакханкою, шалено мчати крізь лісові хащі, викликаючи Вакха, сяючий фалос, чисту сутність чоловічого ества — божественного слугу жінки! Чоловік, людська чоловіча натура — він не має з цим нічого спільного. Він просто служить богові жаги, він є носієм та охоронцем сяючого фалоса — і її власністю.

І, ніби могутнім поштовхом поставши від сну, у ній знов спалахнула грізна тілесна жага до цього чоловіка, але

тепер він був для неї лише носієм фалоса, що втрачає свою владу після того, як вдовольнить її хіть. Вона відчувала, як вакхічна сила вирує в її лоні, у її палкому тілі, сила жінки, що підкорює собі чоловіка. І від цього почуття на серце їй ліг дивний тягар. Вона не хотіла цього, все це було таке знайоме, безживне й нікчемне; ні, її дорогоцінним скарбом стало замилювання. Воно було таким незбагненим і ніжним, таким глибоким — і незнайомим для неї. Ні, ні, вона відмовиться від своєї жіночої сили — вона втомилась від неї. Вона постане відродженою з купелі нового життя, з глибин свого лона і плоті, що звеличують цього чоловіка в молитовному замилюванні.

— Я була на фермі Мерхей, випила чаю з місіс Флінт, — сказала вона Кліффорду. — Хотіла подивитись на її малу. Вона просто чарівна, волосся, мов руда кульбабка. Таке сонечко! Містер Флінт поїхав на ярмарок, а ми — я, вона й дитина — чаювали разом. Ти не хвилювався, де я поділась?

— Хвилювався. Але я так і подумав, що ти завітала до когось на чай, — ревниво сказав Кліффорд. Він інстинктивно відчув у ній щось нове, цілком незбагненне для нього, але вирішив, що це через дитину. Це вже справді перетворюється в неї на якусь манію, та дитина!

— Я бачила, як ви йдете через парк до залізної хвіртки, моя леді, — сказала місіс Болтон. — Тому я подумала, що ви, мабуть, ходили до парафії.

— Я туди й збиралася. А потім зайшла на ферму.

Очі двох жінок зустрілися: сірі, яскраві й допитливі — в місіс Болтон, а в Конні — затьмарені, мов мерехтлива бликить, і навдивовижу гарні. Місіс Болтон була майже впевнена, що Конні має коханця, але як це може бути і хто ж він такий? Звідки він узявся?

— О, це так добре, що ви хоч виходите трошки і людей бачите, — сказала місіс Болтон. — Я вже говорила серу Кліффорду, що вашій світлості лише на користь, як вона буде серед людей.

— Так, я рада, що вийшла. Якби ти бачив, Кліффорде, яке це маля гарне, таке сміливе, — сказала Конні. — Во-

лосся, мов павутиннячко, руде, а очі хитрючі й блакитні-блакитні, як лазурна емаль. Дівчинка, звичайно, — інакше б не була такою хороброю, справжній тобі сер Френсіс Дрейк.

— Так, моя леді, — справжнє мале Флінтенятко. У них вся сім'я така — руді й розбитні, — погодилася місіс Болтон.

— Ти б не хотів на неї подивитись, Кліффорде? Я їх запросила на чай, щоб ти її побачив.

— Кого? — спитав він, дивлячись на Конні зі справжнім острахом.

— Місіс Флінт із малою, наступного понеділка.

— Ти можеш пригостити їх чаєм у своїй кімнаті, — мовив він.

— Ти що, не хочеш подивитись на дитинку? — вигукнула вона.

— Я подивлюся на неї, але мені не хочеться просидіти з ними увесь вечір.

— О, — ледве спромоглася Конні, подивившись на нього широко розплющеними очима так, ніби це був хтось інший.

— Ви можете гарненько почаювати у вашій кімнаті, моя леді, і місіс Флінт буде зручніше почуватись без сера Кліффорда, — сказала місіс Болтон. Вона була впевнена, що Конні має коханця, і торжествувала в душі. Але хто ж він? Хто він? Можливо, місіс Флінт щось підкаже.

Конні цього вечора не приймала ванни. Відчуття його дотику було дороге для неї мов святиня.

Кліффорд почувався як сам не свій. Він не відпустив її після обіду, хоча вона й хотіла побути на самоті. Вона лише подивилася на нього — але була напрочуд спокійна.

— Зіграємо партію, чи я тобі почитаю? Або, може, щось інше? — знервовано спитав він.

— Почитай мені, — сказала Конні.

— Що почитати — вірші чи прозу? Можливо, драму?

— Почитай Расіна, — попросила вона.

Колись це був його коронний номер — читати Расіна у величній манері французьких трагіків. Але зараз він почав

того трохи соромитись, і його все більше приваблював гучно-мовець. А Конні шила, шила малу сукенку з рожевого шовку, яку викроїла для дитини місіс Флінт із своєї старої сукні. Вона покроїла її перед обідом і тепер тихо сиділа, поринувши у свої думки, ніби марячи під шум Кліффордого слововиверження.

Вона чула у собі безгучне відлуння пристрасті — так гуде затихаючий дзвін.

Кліффорд сказав їй щось про Расіна. Конні збагнула, про що йде мова, лише по хвилі.

— Так! Так! — погодилась вона, глянувши на нього. — Це прекрасно.

Він з острахом дивився у блакитне марево її очей, і його жахав її ніжний, м'який спокій. Він ніколи не бачив її такою спокійною. І, відчуваючи себе безпомічним, ніби його отруював цей подих ніжності, він спроквола продовжував читати, і його ніби придушена французька вимова звучала для неї так само, як вітер у димарі. Від Расіна до неї не долиняло жодного звуку.

Вона знов поринула у ніжний туман свого марення, немов у лісову глибину, застигла в солодкому стогоні посеред буяння весни. І в цьому світі з нею поруч був чоловік, безіменний чоловік, прекрасний у своїй фалічній таємниці. І вона відчувала його в собі, в кожній краплині своєї крові, — чоловіка та його дитину. Його дитина теж була в кожній краплі її крові — мов світло життя.

«Бо не мала вона ні рук, ні очей, ні золотого багатства волосся...»

Вона була, мов праліс, мов темне плетиво діброви, що нечутно гуде, розкриваючи міради бруньок. А летючі птахи бажання спочивали у безмежній гушавині.

А Кліффордів голос гуготів далі, видобуваючи недоладні звуки. Який він був потворний, цей голос! І яким потворним був він сам, схилений над книжкою, — дивний, хижакуватий, проте вишуканий, з широкими плечима і без справжніх ніг! Що за чудернацьке створіння з жорсткою, холодною вдачею хижого птаха і позбавлене живого

тепла! Одне з тих створінь майбутнього, в яких немає душі — тільки нелюдська напружена воля, крижана воля. Вона здригнулася від огиди. Але її теплий, ніжний племінний життя був сильніший за нього.

Читання припинилось. Вона прийшла до тями. Глянула на нього — і злякалася, побачивши, що Кліффорд вп'яв у неї блідий, божевільний від люті погляд.

— Дякую тобі. Ти так гарно читаєш Расіна, — м'яко промовила вона.

— Майже так само гарно, як ти слухаєш, — люто відповів він. — Що ти робиш?

— Шию платтячко для дитини місіс Флінт.

Він відвернувся. Дитина! Дитина! Тільки про це вона й здатна думати.

— Взагалі, — промовив він декламаторським тоном, — кожен отримує від Расіна те, чого бажає. Але в будь-якому разі впорядковані й витончені емоції вартісніші за безладні почуття.

Вона дивилася на нього широко розплющеними, затьмареними очима.

— Так, — сказала вона.

— Сучасний світ лише вульгаризує емоції, даючи їм волю. Потрібен класичний контроль.

— Так, — повільно промовила вона, думаючи, що з таким самим ідіотським виразом обличчя він слухає радіо. — Люди удають, ніби щось відчувають, а насправді в них немає жодних почуттів. Вони ж гадають, що це дуже романтично.

— Саме так! — сказав він.

Він втомився. Цей вечір втомив його. Краще б він справді послухав радіо, або почитав технічні праці, або побалакав з керуючим шахти.

Увійшла місіс Болтон з двома склянками пряженого молока: для Кліффорда, щоб йому краще спалося, і для Конні, щоб вона зміцніла після одужання. Вона сама запровадила цей звичай — склянку молока на ніч.

Конні була рада піти і вдячна, що їй не треба допомагати Кліффордові вклатися до ліжка. Вона взяла свою

склянку й поставила на тацю, яку потім підхопила, щоб вийти з нею із кімнати.

— На добраніч, Кліффорде. Спи солодко. Расін навіть хороші сни. На добраніч!

Вона пішла, не поцілувавши його. Він стежив за нею холодним гострим поглядом. Он як! Вона навіть не поцілувала його на ніч після того, як він витратив цілий вечір на це читання. Зчерствіла до глибини душі! Навіть якщо цей поцілунок — просто данина звичці, саме з таких звичок складається життя. Вона більшовичка по своїй суті. У неї більшовистські інстинкти! Він злостиво й холодно зиркнув на двері, через які вона вийшла. Прокляття!

І його знов огорнули нічні жахи. Він став клубком нервів, і коли він не занурювався у роботу, що сповнювала його енергією, або не слухав радіо, його охоплювало нервово збудження та відчуття жахливої порожнечі довкола. Він боявся. Лише Конні могла зарадити цьому лихові — якщо хотіла. Але вона не хотіла, і це було очевидним. Вона була черствою, холодною й байдужою до всього, що він робить для неї. Він віддав їй своє життя, але їй це байдуже. Вона живе лише задля себе. «Я — господиня власної долі».

Тепер вона марить про дитину. Про її власну дитину, її власну, а не його!

Кліффорд зовні виглядав напрочуд здоровим. У нього було випещене рум'яне обличчя, широкі міцні плечі, він був досить огрядним і дихав на повні груди. Але він боявся смерті. Небезпека чигала на нього звідусіль, жахлива порожнеча, що висотувала з нього життєві сили. Знеможений, він часом відчував себе мертвим, справді мертвим.

Тому його опуклі бліді очі мали дивний, нечулий, навіть жорстокий погляд: такий холодний і водночас зухвалий. Це була дивна зухвалість — наче він кидав виклик самому життю. «Бо хто пізнає таємницю волі, той і над янголами має владу...»

Але справжні тортури для нього означала безсонна ніч. Це було справді жахливо — адже зловісна пустка підступала до нього з усіх боків, загрожуючи розчавити. Як тільки

страшно — існувати поза межами життя, існувати у безживній нічній п'їтьмі!

Тепер він міг подзвонити місіс Болтон. І вона завжди приходила. То було величезне полегшення. Вона приходила в халаті, з прибраним на ніч волоссям, тендітна й ніби юна, хоча її каштанове волосся деінде виблискувало сивиною. І вона грала з ним у шахи або в пікет. Вона з чисто жіночою здібністю примудрялася грати в шахи навіть у напівсні — досить добре для того, щоб у неї легко було вигравати. І так вони сиділи у мовчазній нічній близькості, або вона сиділа, а він лежав у ліжку, і настільна лампа кидала на нього своє самотнє світло; вона — майже уві сні, а він — майже повністю під владою нічних жажів. І вони грали знов, потім випивали по чашці кави з бісквітом — ледве розмовляючи у нічній тиші, але заспокоюючи одне одного своєю присутністю.

Але цієї ночі вона розмірковувала, хто ж був коханцем леді Чаттерлі. І ще думала про свого Теда, що помер так давно, — але для неї він ніколи не вмирав. І коли вона подумала про нього, у ній знов прокинулася давня, давня відраза до усього світу — а особливо до хазяїв, що вбили Теда. Насправді це не вони вбили його. Але для неї — як вона це відчувала — то були вони. Глибоко в душі вона стала через це нігілісткою або навіть анархісткою.

У її напівсні думки про Теда і про леді Чаттерлі змішувалися до купи, і тоді вона відчувала, що поділяє з цією жінкою її невимовну огиду до сера Кліффорда і до всіх його переконань. Але в той же час вона грала з ним у пікет, і вони робили ставки по шість пенсів. І це також було для неї джерелом насолоди — грати у пікет з бароном і навіть програвати йому по шість пенсів.

Граючи в карти, вони завжди робили ставки на гроші. Тоді він забував про все на світі — і завжди вигравав. Цієї ночі він виграв також, тому не збирався спати аж до світанку. На щастя, світати починало десь о пів на п'яту.

Конні лежала в ліжку й спала. А лісникові не вдалося спочити. Він позачиняв клітки і зробив свій нічний обхід,

потім прийшов додому й повечеряв, але не лягав спати. Сидів біля вогню і думав.

Він думав про свою юність у Твершелі, про п'ять чи шість років свого подружнього життя. Думав про свою дружину — і, як завжди, з гіркою відразою. Вона була така зла. Він не бачив її з 1915 року, з тої весни, як записався до війська. Але вона була тут, майже поруч, за три милі від нього, — ще осоружніша йому, ніж будь-коли. Він сподівався, що за свого життя більше її не побачить.

Він подумав про свою службу в армії за кордоном. Індія, Єгипет, потім знов Індія — сліпе, безтямне животіння біля коней, полковник, що був прихильний до нього і якого він також любив; кілька років у офіцерському званні, лейтенантом з перспективою дослужитись до капітана. Потім — смерть полковника від пневмонії. Його самого також ледве врятували від смерті — здоров'я було підірване. Глибокий відчай: подання у відставку і повернення до Англії, до робітничого життя.

Він усе зволікав із власним влаштуванням. Йому здалося, що в цьому лісі він почуватиметься безпечно — принаймні деякий час. Тут навіть не полюють, треба тільки охороняти фазанів. Він не хотів брати до рук зброю. Він хотів просто залишитись на самоті, подалі від дійсності. Хотів мати якийсь притулок. А це були його рідні місця. Тут жила його мати, — хоча вона для нього завжди небагато значила. І він міг існувати день у день без живого зв'язку з будь-чим і будь-ким, без надії. Але він не знав, що з собою вдіяти.

Він не знав, куди себе подіти. Декілька років він був офіцером, і, дещо обтесавши себе між іншими офіцерами та цивільними службовцями з їхніми дружинами й сім'ями, він втратив будь-яке бажання видертись вгору. Там панувала самовдоволення, обмежена, безживна тупість, і, побачивши, якими є насправді ці вищі й середні класи, він відчув до них лише холодну огиду.

Тому він повернувся до свого власного класу. І знайшов те, про що встиг забути за ці довгі роки, — вбогість

мислення та потворну брутальність поведінки. Тільки тепер він збагнув, наскільки важливою є манера гарно поводитись, наскільки важливо вдавати, що тебе не турбують життєві дріб'язки. Але прості люди не звикли вдавати безтурботності: подорожчання шинки на півпенса для них трагічніше за порушення евангельської заповіді. Він не міг стерпіти такого.

А ця гризня навколо зарплатні! Поживши в середовищі власників капіталу, він знав, що на розв'язання проблеми із зарплатнею годі й сподіватись. Розв'язання не існує — окрім смерті. Все, що можна вдіяти щодо зарплатні, — це не турбуватися про неї.

Але якщо ти бідний, ти приречений турбуватися. І навіть більше: це єдина річ, що турбує тебе насправді. Так, турбота про гроші, мов ракова пухлина, пожирає людей — до якого б класу вони не належали. А він не бажав піддаватися їй.

І що тоді? Що може запропонувати йому життя замість турботи про гроші? Нічого.

Все ж таки він міг жити сам-один, отримуючи з цього певну втіху, — міг вирощувати фазанів, аби в них стріляли після сніданку вгодовані людиці. Це було нікчемним, у мільйони разів нікчемнішим за будь-що.

Але нащо пручатись, нащо картати себе? І він не пручався досі, — доки до його життя не увійшла жінка. Він майже на десять років старший за неї. І на тисячу років старший за своїм досвідом. Йому довелося піднятися з самого дна. Зв'язок між ними стає усе тіснішим. Він навіть уявляє собі той день, коли вони поєднаються остаточно й почнуть будувати спільне життя. «Пути кохання не розірвати!»

І що тоді? Що тоді? Як він почне все спочатку, коли нема з чого починати? І хіба може він втягнути у безвихідь цю жінку? А усі ці страхітливі чвари з її скаліченим чоловіком, з його власною причинною дружиною, що його ненавидить? Страждання! Нескінченні страждання! А він не такий уже й молодий і не такий витривалий. І не такий

товстошкірий. Будь-яка образа, будь-яка грубість завдає йому болю; а як воно буде з цією жінкою?

Навіть якщо вони звільняться від сера Кліффорда та його власної дружини, навіть якщо вони стануть вільні — що їм тоді робити? Що робити йому самому? Що йому робити з власним життям? А робити щось треба. Він не зможе сидіти в неї на шії, жити з її коштів і своєї крихітної пенсії.

То була суцільна безвихідь. Єдине, що він міг придумати, — це поїхати до Америки і там почати нове життя. Він взагалі не дуже вірив у долар. Але, може, існує, може, існує щось інше?

Він не міг спочити, навіть просто лягти у ліжку. До півночі він сидів на місці, віддаючись своїм гірким роздумам. Потім різко підвівся і взяв свій піджак та рушницю.

— Ходімо, друже, — сказав він собаці. — Прогуляємося з тобою трохи.

Була зоряна ніч. Він ішов повільно, м'яко ступаючи, сторожко видивляючись навкруги. Єдиною річчю, проти якої він протестував, були капкани на кролів, що їх ставили біля ферми Мерхей шахтарі зі Стакс-Гейту. Але зараз була пора гону, і це спиняло навіть шахтарів.

Так чи інакше, але нечутний обхід у пошуках браконьєрів трохи заспокоїв його і відволік від смутних роздумів.

Повільно, з ретельною уважністю оглянувши усі кордони — а це була прогулянка довжиною у п'ять миль, — він відчув втому. Він піднявся на вершину пагорба й озирнувся довкола. Жодного звуку, окрім тихого шороху, шарудіння шахти Стакс-Гейт, де робота ніколи не зупинялася; і жодного вогника, крім цівки електричних ламп біля цехів. Світ лежав у тяжкому, задимленому сні. Було о пів на третю. Але навіть уві сні світ залишався неспокійним, жорстоким, здригаючись від гуркоту поїздів та ревіння машин на шосе, спалахуючи рожевими відблисками доменних печей. Це був світ заліза й вугілля, сповнений жорстокості заліза і просякнутий кіптявою вугілля, і безмежною жадобою цих своїх володарів. Тільки жадоба надихала його навіть уві сні.

Було холодно, і він закашлявся. Вершину пагорба овівала свіжа прохолода. Він подумав про жінку. Зараз він віддав би усе, що мав чи сподівався мати, за те, щоб тримати її, таку теплу, у своїх обіймах, щоб лежати з нею під одною ковдрою і спати з нею поруч. Всі свої одвічні сподівання, всі надбання минулого він віддав би за те, щоб вона була поруч, за те, щоб відчувати її тепло і спати, просто спати з нею під одною ковдрою. Йому здавалося, що сон із цією жінкою в обіймах — це єдине, що йому потрібне у житті.

Він увійшов до хижки, загорнувся у ковдру і ліг на підлозі. Але він не міг заснути, він змерз. І до того ж він із болючою гостротою відчував непевність своєї долі, неповноцінність своєї ідеї самотності. Він бажав її, бажав доторкнутись до неї, пригорнути її до себе і спати з нею поруч.

Він знову встав і вийшов надвір, і цього разу рушив до паркової брами, потім повільно попростував стежкою до будинку. Була четверта година, ясна, холодна ніч, і розвиднятись іще не починало. Але він зник до темряви і добре бачив у ній.

Поволі, поволі величезний будинок притягав його до себе, мов магніт. Він хотів бути ближче до неї. Це було не бажання, ні. Просто болуче відчуття неповноцінності самотнього існування, що штовхало його до обіймів цієї тихої жінки. Може, він знайде її. Може, навіть покличе її сюди — або сам знайде шлях до неї. Вона була так йому потрібна.

Він поволі, тихо пробрався пагорбовим схилом до будинку. Потім обійшов дерева на вершині пагорба і ступив на дорогу, що огинала ромбовидний газон перед входом до будинку. Він бачив звідси два могутні буки, що бовваніли на цьому рівному клапті трави напроти будинку, мов темні тіні на тлі темряви.

Дім стояв перед ним, низький, довгий, похмурий. Світло горіло лише в одному вікні на першому поверсі — у кімнаті сера Кліффорда. Але в якій кімнаті вона, ця жінка на другому кінці ланцюга, що так безжально скував їх одне з одним?

Він підійшов трохи ближче і завмер на дорозі з рушницею в руці, дивлячись на будинок. Навіть зараз він все ще

сподівався знайти її. Дім — не фортеця: будь-який злодій придумав би спосіб втрапити усередину. Чому б і йому не спробувати?

Він стояв нерухомо, очікуючи, і за ним поволі розгорявся блідий світанок. Він побачив, що в будинку згасло світло. Але не помітив, як місіс Болтон підійшла до вікна і ледь відхилила убік темно-блакитну шовкову штору; вона стояла у непевному світлі ранкової зорі і чекала, доки розвидниться, щоб Кліффорд переконався, що уже ранок. Дізнавшись, що світає, він засинав одразу ж.

Майже осліпла від бажання спати, вона стояла біля вікна. І раптом ледве не скрикнула, побачивши темну постать чоловіка на дорозі. Вона насторожилась і почала придивлятись до нього, але нічого не казала, аби не налякати сера Кліффорда.

Ранкове сяйво заповонило світ, і темна постать ніби поменшала, стала вимальовуватись чіткіше. Вона впізнала рушницю і гетри лісника, його куртку — так, це Олівер Мелорз. Так, — он і собака шмигає біля нього, мов тинь.

Але чого він хоче? Сполохати увесь дім? Чого він стирчить тут, залякнувши на місці, втупившись у будинок, немов пес — у будку, де спить сучка?

Господи милосердний! Це відкриття було для місіс Болтон мов грім із ясного неба. Це ж він — коханець леді Чаттерлі! Він! Він!

Ви тільки уявіть собі! Адже вона, Айві Болтон, також колись була трохи закохана в нього. Коли він був шістнадцятирічним парубком, а вона — двадцятишестирічною жінкою. Він тоді навчався і допомагав їй з анатомією та іншими предметами, що вона мала вивчати. Він був розумний хлопець, отримував стипендію у Шеффільдській школі, вивчав французьку і таке інше; це щоб потім стати старшим ковалем у шахті, підковувати конячок, — бо любить коней, так він завжди казав; але насправді тому, що боявся зіткнутися обличчям з обличчя зі світом людей, хоча ніколи й не зізнався б у цьому.

Але він був гарним хлопцем, дуже гарним, багато в чому їй допоміг, так добре пояснював їй усю цю шкільну пре-

мудрість. Він був майже так само розумним, як сер Кліффорд; і з жінками ладнав непогано. Подейкували, аж наче краще, ніж із чоловіками.

А потім — на тобі! — одружився з тією Бертою Коутс, ніби собі назло. Багато людей одружуються собі назло, коли розчаруються в чомусь. Не дивина, що йому з нею погано велося. Стільки років про нього не було чути, усю війну; став лейтенантом і таке інше, майже джентльменом, справді майже джентльменом! Аби потім отак повернутись до Тверше-ла і піти у лісники! Справді, деякі люди не можуть скористатися з нагоди, яка їм випадає! І говорить він знов з отією дербіширською хлопською вимовою, — але вона, Айві Болтон, знає, що він може говорити як джентльмен, справді може!

Ну-ну! Так її світлість за ним упадає! Ну, її світлість не перша; в ньому таки є щось. Але ж ви подумайте, люди добрі! Твершельський мужик, що тут народився й виріс, і її світлість з Рагбі-холу! Боже ж мій, оце так ганьба для всемогутніх Чаттерлі!

А він, лісник, глянувши в очі новому дню, збагнув: так не годиться! Не годиться втікати від самого себе. Ти зрісся із своєю самотністю. І лише іноді тобі щаститиме вирватися із неї. Іноді! Але цього «іноді» треба чекати. Прийми свою самотність і живайся з нею все життя. Отоді зможеш прийняти й це «іноді», коли воно прийде. Але воно має прийти саме. Не треба його підганяти.

І несподівано болісне бажання, що вело його до неї, зникло. Він сам знищив його, бо так мало бути. Вони повинні йти одне до одного разом, кожний зі свого боку. А якщо вона не захоче прийти до нього, він не буде її силувати. Він не повинен цього робити. Він має зараз піти геть і чекати, поки вона прийде сама.

Він повільно, задумано відвернувся, повертаючись обличчям до своєї самотності. Він знав, що так буде краще. Вона має прийти до нього; і нема чого за нею волочитись. Не варто!

Місіс Болтон бачила, як він пішов, бачила, як собака побіг за ним слідом.

— Ну-ну! — мовила вона. — На нього б я й не подумала ніколи; а якраз на нього треба було б подумати! Він ще хлопцем був ласкавий до мене, коли я втратила Теда. Ну-ну! Що б він сказав, якби дізнався!

І вона, переможно глянувши на Кліффорда, що вже спав, нечутно випливла з кімнати.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Конні прибирала в одній із нежилых кімнат Рагбі. Їх було декілька: дім нагадував захарашену клуню, родина ніколи нічого не продавала. Батько сера Джефрі шанував живопис, а мати — меблі у стилі чінквіченко. Сер Джефрі любив старі скрині з різьбленого дуба, скрині для церковного збіжжя. Так велося від покоління до покоління. Кліффорд скуповував полотна модерних живописців за дуже помірними цінами.

Тому в цій кімнаті вистачало поганеньких «пташиних гнізд» сера Едвіна Ландзеера і патетичного Вільяма Генрі Ханта, та подібного академічного мотлоху, аби настрахати доньку члена Королівської академії мистецтв. Але вона наважилася одного дня передивитися й розібрати цей завал. До того ж, її цікавили ті страхопудні меблі.

Ретельно запакована, щоб уникнути псування, знайшлася стара фамільна колиска з рожевої деревини. Довелося її розпакувати, щоб подивитись на неї. Вона мала в собі якісь чари. І Конні довго її роздивлялася.

— Як шкода, що вона нікому не знадобиться, — зітхнула місіс Болтон, що їй допомагала. — Хоча такі речі вже вийшли з моди.

— А може, й знадобиться. Може, в мене буде дитина, — недбало мовила Конні, так, наче мова йшла про новий капелюшок.

— Ви маєте на увазі, як щось станеться із сером Кліффордом? — пробурмотіла місіс Болтон.

— Ні! Я маю на увазі, якщо все залишиться, як зараз. У сера Кліффорда тільки м'язовий параліч, що не зашко-

див усьому іншому, — відповіла Конні, збрехавши досить невимушено.

Цю думку заронив їй Кліффорд. Він сказав:

— Звичайно, я ще зможу мати дитину. Я ж не повний каліка. Потенція може легко повернутись, навіть якщо м'язи ніг паралізовано. І тоді можна ввести сім'я.

І він справді відчував під час припливів енергії, коли працював над проблемами шахт, що його сексуальна потенція повертається. Конні це жахало. Але вона була досить кмітливою, щоб обернути його сподівання собі на користь. Тоді вона зможе народити дитину — тільки не від нього.

Ошелешеній місіс Болтон на мить забракло повітря. Але, оговтавшись, вона ніяк не могла повірити в це. Хоча лікарі за наших часів начебто можуть творити такі дива: пересадити сім'я.

— Ну, моя леді, я вам одне скажу: дай-то Боже! Це буде просто чудово, і для вас, і для всіх. Боже, дитинка у Рагбі! Тоді тут все піде по-іншому!

— Ще б пак! — сказала Конні.

І вона вибрала три картини членів Королівської академії, шестирічної давнини, щоб надіслати їх шортлендській герцогині для наступного благодійного ярмарку. Її називали «базарною герцогинею», бо вона завжди просила надіслати їй такі речі на продаж. Вона буде у захваті від цих академічних полотен. Мабуть, завітає до них, щоб висловити своє захоплення. Як лютився Кліффорд, коли вона приїжджала!

«О Господи милосердий! — думала місіс Болтон. — Невже ж ти нам подаруєш дитину Олівера Мелорза? Боже, тевершельське дитя у колисці Рагбі! Але воно її все одно не зганьбить!»

Серед цих страхіть занедбаної кімнати була громіздка чорна лакована скринька, напрочуд гарно змайстрована шістдесят чи сімдесят років тому, вигадливо оздоблена, напхана усіляким начинням: зверху лежав туалетний набір — пензлики, пляшечки, люстерка, гребінці, коробочки, навіть три гарні бритви у футлярах, склянка для голін-

ня і тому подібні речі. Далі йшов прошарок письмового приладдя: пера, чорнильниці, папір, конверти, записнички; а нижче — чудовий набір для шиття, з трьома ножицями, різними за розміром, наперстками, голками, шовковими й бавовняними нитками, «грибом» для штопки, — і все це було найвищої якості і гарно зроблене. Ще там була маленька аптечка — з пляшечками, позначеними: «Лауданум», «Міррова мікстура», «Гвоздична есенція» і так далі, — але порожніми. Все це було новісіньке, і вся скринька, якщо її закрити, була завбільшки з невелику, але містку сумку для уїк-ендів. А всередині все трималося докупи, мов частки головоломки. Пляшечки не могли поперекидатися, бо їм бракувало вільного місця.

Ця річ була зроблена майстерно і зі справжнім смаком, чудовий витвір вікторіанської епохи. Але в ній було щось страхітливе, і це іноді відчували навіть Чаттерлі — тому ніколи й не користувалися нею. Це була цілковита бездушність.

Але місіс Болтон була зачарована.

— Погляньте, які ж гарні пензлики, такі дорогі, є навіть пензлики для гоління, цілих три штуки, такі чудові! А ці ножиці! Таких зараз ні за які гроші не купиш. Оце-то річ, я розумію!

— Справді? — сказала Конні. — Тоді все це ваше.

— О ні, моя леді!

— Звичайно ж! Воно тут пролежить до другого пришестя. Якщо ви не візьмете, то я відішлю це герцогині разом з картинами, а вона навряд чи на це заслуговує. Візьміть, прошу!

— О, ваша світлість! Не знаю, як вам і дякувати!

— То й не треба, — засміялась Конні.

І місіс Болтон попливла униз із величезною чорнюшою скринькою в руках, порожевіла від захвату.

Містер Бетс відвіз її зі скринькою додому, до селища, на своїй таратайці. І вона просто вимушена була запросити декількох знайомих, щоб показати їм своє дорогоцінне надбання: шкільну вчительку, дружину аптекаря, місіс Відон —

дружину молодшого касира. Вони знайшли, що річ просто чудова. А потім розмова плавно перейшла на дитину леді Чаттерлі.

— Так, дива іще трапляються! — сказала місіс Відон.

Але місіс Болтон була переконана: якщо так станеться насправді, то це буде дитина сера Кліффорда. Отак!

Невдовзі після того пастор чемно спитав Кліффорда:

— То ми справді можемо сподіватись, що в Рагбі з'явиться спадкоємець? О, це воістину буде милість Божа!

— Ну, сподіватися ми можемо, — сказав Кліффорд з легкою іронією, але водночас досить впевнено. Він починав вірити, що справді зможе мати власну дитину.

Якось опівдні прийшов Леслі Вінтер, есквайр Вінтер, як його всі називали: худорлявий, бездоганно вдягнений у свої сімдесят років і джентльмен до останнього дюйма — так сказала місіс Болтон місіс Бетс. Навіть до останнього міліметра! Зі своєю старосвітською манерою говорити, раз у раз вставляючи поміж слів «хо!хо!», він здавався старішим, ніж перуки з буклями. Час у своєму польоті губить отакі гарні старі пір'їни.

Вони розмовляли про шахти. Кліффорда захопила ідея, що вугілля, навіть низької якості, можна переробляти на тверде концентроване паливо, яке згорятиме за високої температури, якщо підтримувати притік вологого підкисленого повітря і сильний тиск. Давно вже було визначено, що, коли дме сильний вологий вітер, бік шурфу згоряє дуже швидко, майже не дає диму і лишає по собі просто попіл замість дрібного рожевого гравію.

— Але де ви знайдете необхідні двигуни, що працюватимуть на вашому паливі? — спитав Вінтер.

— Я сам їх виготовлятиму. І сам буду використовувати своє пальне. І продаватиму електроенергію. Я впевнений, що зможу це зробити.

— Якщо ви зможете, це буде чудово, чудово, мій любий хлопчику. Хо! Хо! Чудово! Якщо я зможу чимось вам допомогти, буду вельми радий. Боюся, я трохи відстав від часу і мої шахти разом зі мною. Але хтозна, можливо, коли

мене не стане, на моє місце придуть такі чоловіки, як ви. Чудово! Тоді люди знову будуть зайняті роботою, і вам не доведеться знову продавати вугілля або марно намагатись його продати. Чудова ідея, і, я сподіваюся, вона увінчається успіхом. Якби я мав синів, то, безперечно, у Шиплі також з'явилися б нові ідеї. Жодного сумніву! До речі, любий хлопчику, чи є якісь підстави для чуток, що ми можемо плекати надію на спадкоємця Рагбі?

— А що, ходять такі чутки? — спитав Кліффорд.

— Ну, мій любий хлопчику, Маршал із Філінгвуда спитав мене, — це все, що я можу сказати стосовно чуток. Звичайно, я не почну передавати їх, як на те немає підстави.

— Ну, сер, — промовив Кліффорд ніяково, але із дивним блиском очей, — надія є. Є надія.

Вінтер перетнув кімнату і потис Кліффорду руку.

— Мій любий хлопчику, любий мій, ви навіть уявити не можете, що це для мене значить — таке почути! Почути, що ви працюєте з надією на сина і що ви знову зможете дати роботу усьому Твершелу. О мій хлопчику! Підтримати рівень нації і давати роботу кожному, хто хоче працювати!..

Старий геть розчулився.

Наступного дня Конні розставляла високі жовті тюльпани у скляній вазі.

— Конні, — сказав Кліффорд, — ти знаєш, ходять чутки, ніби ти збираєшся ошчасливити Рагбі сином і спадкоємцем?

Конні стало млосно від жаху, але вона опанувала себе — і продовжувала поправляти квіти.

— Ні! — сказала вона. — Це що — жарт? Або хтось зловтішається?

Він зробив паузу перед тим, як відповісти:

— Ні те ні інше. Я сподіваюсь, що це пророцтво.

Конні займалася квітами.

— Я вранці отримала листа від батька, — сказала вона. — Він хоче дізнатись, чи мені відомо, що сер Александр Купер запрошує мене на віллу «Есмеральда» у Венеції в липній серпні.

— У липні й серпні? — спитав Кліффорд.

— О, я не буду там так довго. А ти впевнений, що не хочеш поїхати?

— Я не маю наміру подорожувати, — різко сказав Кліффорд.

Вона поставила квіти на підвіконня.

— Ти не проти, якщо я поїду? — спитала вона. — Знаєш, я пообіцяла приїхати цього літа.

— І надовго ти збираєшся їхати?

— Думаю, тижнів на три.

Деякий час панувала тиша.

— Ну, — повільно й трохи понуро мовив Кліффорд. — Я сподіваюсь, що витримаю три тижні; але якщо матиму певність, що ти захочеш повернутись.

— Я дуже захочу повернутись, — сказала вона просто й рішуче. Вона мала на увазі іншого чоловіка.

Кліффорд відчув її впевненість і якось легко повірив у неї, вирішивши, що Конні думає про нього. Він відчув справжнє полегшення й одразу ж повеселішав.

— В такому разі, — сказав він, — думаю, все буде добре. Чи не так?

— І я так гадаю, — відповіла вона.

— Тобі приємно змінити оточення?

Вона звела на нього замріяний погляд блакитних очей.

— Мені так хочеться знову побачити Венецію, — відповіла вона, — поплавати в лагуні біля скелястого острова. Ти ж знаєш, я ненавиджу Лідо! І я не в захваті від сера Александра Купера та леді Купер. Але якщо Хільда там, ми візьмемо власну гондолу, і це буде чудово. Я дуже хочу, щоб ти також поїхав.

Вона сказала це щиро. Вона справді хотіла зробити для нього щось приємне.

— О, та уяви собі, як я виглядатиму на Гар-дю-Норд і на набережній Кале!

— Ну то й що? Я бачила, як інвалідів війни переносять на спеціальних кріслах. До того ж ми всю дорогу будемо їхати машиною.

— Нам доведеться взяти двох служників.

— О ні! Філд і сам упорається. І завжди можна знайти ще якогось чоловіка на місці.

Але Кліффорд похитав головою.

— Не цього року, люба! Не цього року! Наступного, може, я зберуся із силами.

Вона вийшла з кімнати у роздумі. Наступного року! Що принесе з собою наступний рік? Насправді їй не хотілося до Венеції тепер, коли інший чоловік з'явився у її житті. Але вона хотіла дотримати свого слова, і до того ж, якщо в неї буде дитина, Кліффорд подумає, що вона зійшлася з кимось у Венеції.

Був уже травень, а поїздки призначили на червень. Завжди ці збори! Завжди щось ускладнює тобі життя! Немов колеса крутяться й тягнуть тебе за собою, і ти не маєш жодної змоги керувати ними!

Був травень, холодний і вогкий. Холодний, вогкий травень — справжня благодать для жнив і косовиці. От жнива й косовиця — то важлива річ! Конні мала з'їздити до Атвейту, маленького містечка, де Чаттерлі досі вважалися «тими самими Чаттерлі». Вона поїхала сама, Філд сидів за кермом.

Незважаючи на те, що був травень і вже зазеленіло, місцина навкруги мала досить тоскний вигляд. Було прохолодно, і дощ відгонив димом, а повітря тхнуло газовими відходами. Саме людське існування тут — ніби акт протесту. Тому не дивно, що ці люди такі потворні й такі огрубілі.

Машина пробиралася вгору крізь довжелезне занехаяне безладдя Твершела: почорнілі цегляні будинки, чорні шиферні дахи, що виблискують своїми гострими кутами, грязюка, чорна від вугільного пилу, мокрі чорні тротуари. Все було просякнуте безнадійним смутком. Неприхована ненависть до природної краси, до радощів життя, цілковита відсутність інстинктивного потягу до краси, що властивий будь-якій пташині й будь-якому звірові, наявна загибель людських почуттів — все це навіювало жах. Купи мила у бакалійній крамниці, ревеню й лимонів — у овочевій! Жахливі капелюхи у магазині одягу! Все, що промайнуло повз

неї, було потворне, а далі виринув позолочений гіпсовий ідол кінотеатру з його мокрими афішами «Кохання жінки!», а ще далі — нова велика євангельська церква, досить примітивна, з грубої цегли і з зелено-малиновим вітражем у вікні. Методистська церква з почорнілої цегли стояла трохи вище, за металевою огорожею і алеєю із закіптюжених ріденьких кущиків. Конгрегаціоністська церква, що ставила себе над усіма іншими, була збудована з обтесаного піщанику й увінчана шпилем — щоправда, не дуже високим. За нею виднілися нові шкільні будівлі з дорогої рожевої цегли та спортивний майданчик за металевими штахетами — все мало дуже пристойний вигляд і скидалося на суміш церкви з тюрмою. В учениць п'ятого класу саме був урок співів, лунала «Жвава дитяча пісенька». Щось більше не схоже на пісню, на природний спів, важко було навіть уявити. У дикому воланні лише часом вдавалося вловити якийсь проблиск мелодії. Навіть не як у дикунів, — у тих хоч тонші ритми. І не як у звірів: звірі промовляють про щось своїм ревінням. Це було не схоже на будь-які земні звуки, але вважалося співом. Конні сиділа й слухала, похоловши від жаху, поки Філд заправляв бензином бак. Якими виростуть ці маленькі люди, люди, в яких змалечку вбито людські почуття, в яких залишається тільки цей здичавілий лемент і нелюдська, механічна воля?

Віз, навантажений вугіллям, риплячи під дощем, спускався з пагорба їм назустріч. Філд рушив з місця угору, повз похмурі крамниці та пошту, і виїхав на маленький ринковий майданчик, де Сем Блек, визирнувши з дверей шинку «Сонце», — що, до речі, іменував себе не шинком, а заїздом, і де зупинялися здебільшого комівояжери, — вклонився леді Чаттерлі.

Ліворуч, поміж чорних дерев, стояла церква. Автомобіль спустився з пагорба, проминув «Майнерз Армз». Позаду вже лишилися «Веллінгтон», «Нельсон», «Три кити» і «Сонце», а тепер оцей «Майнерз Армз», потім — «Механікс-хол» і нарешті новий «Майнерз Велфер». І потім, обминувши декілька нових «вілл», машина виїхала на поче-

рнілу дорогу серед темного чагарнику і темно-зелених полів, що вела до Стакс-Гейта.

Тевершел! Це був Тевершел! Весела Англія! Шекспірівська Англія? Ні, Англія сьогодні. Конні зрозуміла це відтоді, як тут оселилася. Цей край плодив нову породу людей, яка переймається грошима, політикою і соціальним життям, але їхні людські почуття відмерли. Всі вони — напівмерці, але із страхітливою механічною волею. В цьому було щось потойбічне й огидне. Це був потойбічний і цілком не передбачуваний світ. Хіба можна зрозуміти мислення напівмерців? Коли Конні побачила великі вантажівки, забиті сталеварами з Шеффілда — дикуватими, жалюгідними людиноподібними істотами — під час поїздки до Метлока, у неї всередині все стислося з огиди. Вона подумала: «Господи, що людина зробила з самої себе? Що роблять політичні лідери для людей, яким вони мають бути поводитрями? Вони принизили їх до рівня цих нелюдських істот, і про яке братерство можна тепер казати? Це ж просто кошмар якийсь!»

Її знов охопив жах перед цією сірою млявою безнадією. Коли з таких істот складається робітничий клас і всі відомі їй вищі класи, то надії не лишається місця — жодній надії. А вона ще хоче мати дитину, спадкоємця Рагбі! Нашадка Рагбі! Вона здригнулася від огиди.

Але ж Мелорз також вийшов звідси! Так, але він став так само далеким від цього, як і вона. Він навіть не мав братніх почуттів до цих людей. Братерство вмерло. Зосталася тільки пуста й безнадія. І це була Англія, більша частина Англії, як вважала Конні, адже вона їхала із самого її центру.

Автомобіль піднімався до Стакс-Гейта. Дош ущух, і повітря знов заграло ніжним, прозорим травневим світлом. Країна простиралася у далечінь, мов безкрає море, на південь — Пік, на схід — Менсфілд і Ноттінгем. Конні їхала на південь.

Коли вони піднялись на узвишшя, вона побачила зліва на пагорбі, над хвилями луків, тьмяну, могутню постать

замку Варсоп. Він був темно-сірий, унизу до нього тулилися червонуваті нові будиночки шахтарів, а ще нижче — темні клуби диму й білі кужелі пари тяглися з величезного вугільного кар'єру, що приносив не одну тисячу річного прибутку герцогові та іншим акціонерам. Могутній старий замок перетворився на руїни, які зберігали лише його обриси на низькому небосхилі, під чорними димовими хмарами і білими бурунами парових хвиль, що брижилися у вогкому повітрі.

Ще поворот — і вони виїхали до Стакс-Гейта. Стакс-Гейт, якщо дивитися з боку шосе, являв собою просто величезний готель у помпезному стилі — «Конінгсбі Армз», що у бундючній самотності майорів у всій своїй строкатій, червоно-білій позолоченій красі біля шосе.

Але якщо придивитися, ліворуч можна було побачити ряди гарненьких новітніх осель, що вишикувались, мов кістки доміно, з їхніми подвір'ями й квітниками, — дивна гра в доміно, якою забавляються на землі невідомі гравці. А за цими сучасними домівками височіли гнітючі споруди новітньої шахти, хімічні цехи та довгі галереї, велетенські, не схожі на будь-що, досі відоме людям. Головна будівля і вхід до самої шахти губилися поміж цими новими спорудами. А перед ними залякли у подиві прямокутники доміно, ніби чекаючи, поки гравці візьмуть їх до рук.

Це був Стакс-Гейт, нова цятка на обличчі землі, що з'явилася після війни. Але, по суті — хоча навіть Конні цього не усвідомлювала, — Стакс-Гейт лежав за півмилі нижче від «готелю», справжній старий Стакс-Гейт із маленькою старою шахтою, почорнілими цегляними халупами, з кількома старими капличками і малим шинком.

Але його більше не брали до уваги. Велетенські димові хмари валували з нових цехів нагорі, і тепер це був справжній Стакс-Гейт: без церков, без шинків, навіть без крамниць. Лише величезні «цехи», сучасний Олімп із храмів усього божественного пантеону; і зразкові будиночки, і готель. «Готель», зокрема, був лише шахтарською пивничкою — але виглядав першокласно.

Коли Конні прибула до Рагбі, ці нові будівлі вже існували, і цегляні домівки заселяла різномаста публіка, що стікалася сюди звідусіль і, окрім інших занять, полювала на Кліффордівих кролів.

Автомобіль їхав поміж пагорбів, і неосяжні простори графства, мов хвилі, розбігалися в усі боки. Графство! Колись воно було гордим і шляхетним, це графство. Попереду, ніби розпростерши хижі крила над небокраєм, бовваніла темна споруда замку Чезвік-хол, суцільні порожні вікна замість стін, один із найславетніших замків елизаветинського періоду. Тепер він самотньо здіймався у великому парку, занедбаний, покинутий усіма. Його руїни цікавили лише туристів: «Погляньте, як жили наші прашури!»

Це було минуле. А сьогодення лежало внизу. Господь відає, де лежить майбутнє. Автомобіль уже розвертався між старих почорнілих шахтарських халупок, щоб спуститись до Атвейту. Атвейт цієї дощової днини посилав свій почет із димових хмар і пари у небо, мабуть, до Господа Бога. Атвейт лежав унизу, у долині, зі своїми сталевими нитками залізниць, що тяглися до Шеффільда, із вугільними шахтами й ливарними заводами, що вивергали кіптяву із своїх довгих труб і дихали вогнем, із зворушливим маленьким штопором шпилью над церквою, що, здавалося, ось-ось зламається, намагаючись відкоркувати задимлене небо. Це місто завжди неприємно вражало Конні. Це було старовинне торговельне містечко, де завжди проводились ярмарки, — серце долини. Один із головних шинків звався «Чаттерлі Армз». Там, в Атвейті, Рагбі був знаний як Рагбі, так, ніби то була окрема місцина, а не просто будинок, як для інших; Рагбі-хол біля Твершела, Рагбі — «фамільне гніздо».

Почорнілі будинки шахтарів вилізли аж на тротуар з тією відвертістю убозтва, що притаманна лише шахтарським халупам сторічної давнини. Вони простяглися уздовж всього шляху. Шлях переходив у вулицю, і, виринувши на неї, ви одразу ж мали забути про відкритий безмежний простір графських земель, де все ще владарювали старовинні замки — щоправда, наче примарні господарі. Тепер

ви втрапляли до павутиння оголених залізничних рейок, а ливарний та інші цехи обступали вас так тісно, що ви бачили перед собою лише стіни. І клацання заліза відлунювало у стінах, і земля двигтіла під величезними вантажівками, і пронизливо лементували свистки.

Але, коли ви з'їжджали донизу в'юнкими й петлястими вуличками центру міста та завертали за церкву, ви знову потрапляли на два сторіччя в минуле, у криві провулки, де стояв «Чаттерлі Армз» і стара аптека, провулки, що колись вели у свавільний відкритий простір замків і мовчазних величних будинків.

На розі махнув рукою полісмен, і три вантажівки, напхані залізяччям, прогуркотіли вулицею, змусивши бідолашну стару церкву здригнутись від жаху.

Ось як воно було тепер. Над старовинною звивистою вуличкою скупчились блаженські почорнілі шахтарські домівки. А одразу ж за ними рожевіли ряди нових великих будинків, що заповнили собою долину, — житла заможних робітників. А далі, у широкому просторі замкових угідь, стелилися хвилі диму й пари, і латки шкарубкої червоної цегли позначали нові шахтарські оселі; деінде вони поцяткували долину, деінде видерлися нагору і з недоладною потворністю заступали обрій на вершинах пагорбів. А поміж ними, у проміжку, припишкли рештки старої Англії котеджів і кебів, навіть Англії Робін Гуда, де у вільний від роботи час ниділи шахтарі, з похмурою впертістю прагнуть дати вихід своїм пригніченим спортивним інстинктам.

Англія, моя Англія! Але де моя Англія? Ошатні старовинні будинки — гарна здобич для фотографів, адже вони створюють ілюзію зв'язку із елизаветинською епохою. І величні старовинні маєтки часів доброї королеви Анни і Тома Джонса. Але кіптява давно сплямувала їхню обшарпану ліпнину, яку вже ніколи не вкриє нова позолота. І один за одним, як і старовинні будинки, вони порожніють, а скоро й зовсім зникнуть з лиця землі. А котеджі Англії — ось вони, скупчення цегли на тлі безнадійного краєвиду.

Тепер старі будинки зносять, і георґіанські маетки скоро підуть у небуття. Фрічлі, прекрасний палац у георґіанському стилі, руйнували саме цієї миті — коли Конні проїздила повз нього машиною. Він був у гарному стані: заможна родина Везерлі мешкала тут до війни. Але зараз він здавався надто великим, щоб утримувати його в належному стані, і не пасував до оновленої місцевості. Шляхта перебиралася у приємніші місця, де можна витратити гроші, не натикаючись поглядом на їхнє джерело.

Такою є історія. Одна Англія знищує іншу. Шахти збагатили ці маетки. А тепер вони їх знищували, так само, як знищили котеджі. Робітнича Англія знищувала селянську Англію. Одне завжди знищує інше. Нова Англія знищувала стару. І спадковість була не природною, а механічною.

Конні, належачи до вищого класу, була прихильною до старої Англії. Минули роки, аж поки вона збагнула, що стару Англію справді знищила нова, жажлива й потворна, і знищення триватиме далі, доки її не рознесуть вщент. Уже немає Фрічлі, немає Іствуда, Шиплі залишалося жити лічені дні — Шиплі, фамільному будинкові есквайра Вінтера.

Конні завітала до Шиплі. Паркова брама позаду будинку виходила просто на рейки шахтової залізниці — рудник Шиплі знаходився за деревами парку. Брамуну було відчинено, оскільки крізь парк протоптали собі стежку шахтарі. Вони жили довкола парку.

Машина обминула декоративні ставки, у які шахтарі кидали старі газети, і звернула на в'їзну алею. Будинок стояв збоку, на пагорбі, — вельми пишно оздоблена споруда середини XVIII сторіччя. Поруч гарна алея з тисових дерев вела до ще давнішої будівлі, і старовинний маеток ніби розлігся у привіллї та лукаво підморгував своїми георґіанськими вікнами. За ним широчів прекрасний парк.

Конні тут подобалося набагато більше, ніж у Раґбі. Тут було більше світла, більше життя й вишуканої елегантності. Стіни кімнат було оббито кремовими панелями, стелі оздоблено позолотою, і все трималося у бездоганному по-

рядку, незважаючи на дорожнечу. Навіть звивисті коридори у своєму плавному вигині здавалися сповненими життя. Але Леслі Вінтер був тут самотнім. Він обожнював свій будинок. Парк межував із трьома його власними рудниками. Есквайр мав широкі погляди — ледве не закликав шахтарів відвідувати його парк. Хіба ж не вони його збагатили? Тому, дивлячись на обідранців, що вешталися біля його декоративних ставків, — щоправда, не в приватній частині парку, ні, там він провів межу, — він казав: «Шахтарі, може, й не так втішають око, як олені, але дають набагато більший прибуток».

Та це був золотий — у грошовому розумінні — час правління королеви Вікторії. Шахтарі ще були «славними роботящими хлопцями».

...Вінтер якимось виголосив цю заступницьку промову перед своїм гостем — принцем Вельським. І принц відповів своєю гортанною англійською мовою:

— Ви маєте рацію. Якби поблизу Сендрігела було вугілля, я б розбив шахти на газонах і вважав це окрасою пейзажу. О, я радо проміняв би своїх оленів на шахтарів за таку ціну. Ваші хлопці до того ж славні хлопці, наскільки я знаю.

Але принц, напевне, надто захоплювався ідеєю краси чистого прибутку і промислової благодаті.

Однак принц став королем, а король помер, і тепер правив інший король, чиєю головною метою, здавалося, було впровадження безкоштовних їдалень для бідняків.

А «славні хлопці» поступово підбиралися до Шиплі. Нові шахтарські селища потіснили парк, і есквайр якимось одразу відчув, що це навала чужинців. Він звик відчувати себе — попри усю властиву йому доброзичливість — повноправним власником свого маєтку і своїх шахт. А тепер невловимий подих нових часів здмухував його геть з дороги. Він ніби опинився на узбіччі. Він не помилявся в цьому. Шахти, промисловість мали свою власну волю, і ця воля посталала проти власника-джентльмена. Всі шахтарі поділяли

цю волю, і змагатися з нею було важко. Це викидало тебе з насидженого місця і водночас із життя.

Есквайр Вінтер, старий боєць, стояв непохитно. Тільки більше не наважувався прогулюватись у парку після обіду. Він увесь час скнів у чотирьох стінах. Одного разу він з непокритою головою у своїх лакованих шкіряних черевиках і пурпурних шовкових шарпетках прогулювався з Конні біля паркової брами, розмовляючи з нею у своїй старосвітській манері. Але коли вони проходили повз невеликий гурт шахтарів, що витріщились на них без жодного натяку на вітання, Конні відчула, що цей худорлявий, витончений старий чоловік знітився, зіщулився, мов граціозна антилопа у клітці під стороннім недобрим поглядом. Шахтарі не мали до нього кожен особистої неприязні, зовсім ні. Але від них віяло холодом, і вони відкрито демонстрували це. А під цим холодом причаїлася глибока зневага. Вони «працювали на нього». І своїм занехаяним виглядом вони ніби глузували з його елегантної, випещеної чемної особи. «Та хто він такий!» Це була відмінність, яка обурювала їх до глибини душі.

Ідесь у своєму стриманому англійському серці, як справжній солдат, він вірив, що вони праві у своєму обуренні. Він і сам відчував щось хибне у своїх привілеях. Але все ж таки він був представником своєї системи і не хотів, аби вона виштовхнула його геть. Хіба що його виштовхне смерть.

І смерть дійсно прийшла невдовзі після візиту Конні, цілком несподівано. І він люб'язно згадував Кліффорда у своєму заповіті.

Спадкочемці одразу ж наказали розібрати Шиплі. Надто великі кошти витрачалися на його утримання. Ніхто не збирався тут жити. Тому будинок було зруйновано. Алею з тисів вирубали. Парк також вирубали на дрова і поділили на окремі ділянки. Він пролягав досить близько до Атвейта, тому на нікчемному голому пустирищі «нічийної землі» вирости дві новенькі вулички двоквартирних котеджів, без яких ніяк не можна було обійтись. Ось вам і маєток Шиплі-хол!.. Це сталося через рік після останнього візиту

Конні. Тепер нікому навіть не спаде на думку, що лише рік тому тут стояв будинок, оздоблений ліпниною.

Але це — закономірна стадія розвитку садівничої діяльності короля Едуарда, декоративна шахта на газоні.

Одна Англія знищує іншу. Англія есквайрів Вінтерів і Рагбі-холів пішла у небуття, загинула. Але знищення триватиме далі.

Що прийде натомість? Конні не могла собі цього уявити. Вона тільки бачила нові нагромадження цегли, що розповзаються все далі, нові будівлі, що виростають над шахтами, нових дівчат у шовкових панчохах, нових шахтарських хлопців, що вештаються у Паллі або у Велфері. Нове покоління не мало жодної уяви про стару Англію. Це було провалля у духовній спадщині — майже американське, але цілком сучасне. Що ж далі?

Конні відчувала, що далі не буде нічого. І їй хотілося сховати голову в пісок, або принаймні на грудях живої людини.

Світ був таким складним, таким свавільним і осоружним! Простих людей так багато, і вони справді жакливі. Так вона думала, повертаючись додому, бачачи, як із шахти чвалають втомлені шахтарі, сіро-чорні, спотворені, згорблені, човгають своїми важкими, підбитими залізом черевиками. Підземні сірі обличчя, білки вирячених очей, шиї скривлені низькою стелею шахти, плечі безвільно опущені. Люди! Люди! Так, на жаль, на свій лад добрі й терплячі люди. А з іншого боку, вони ніби не існують насправді. Те щось, що повинна мати людина, в них розтрошене й вбите назавжди. І все ж таки це люди. Вони плодять дітей. Хтось народжує їм дітей. Жаклива, жаклива думка! Вони добрі, добросерді люди. Але вони — лише частка, сіра частка людської істоти. «Добра» частка. Але й доброта її лише часткова. Припустимо, що мертве в них колись все ж таки постане... Та ні, страшно навіть думати про таке. Конні боялася цих робітничих мас. Вони здавалися їй повністю здичавілими. Їх життя було позбавлене будь-якої краси, позбавлене почуттів — весь час «у шахті»!..

Діти від таких чоловіків! Боже, Боже! Проте Мелорз теж мав такого батька. Правда, не зовсім такого. За сорок років щось змінилось, змінилися й чоловіки. Залізо й вугілля сточили зсередины їхні тіла та душі.

Сама потворність — і все ж таки жива! Що з ними буде? Можливо, видобувши усе вугілля, вони просто зникнуть із лица землі? Вони ж з'явилися із порожнечі на поклик вугілля. То, може, вони — лише породження вугільних пластів? Створені іншою реальністю, вони — просто природне явище, що супроводжує вугілля; так само як робітники-сталевари — явище, що супроводжує залізну руду. Не люди, а людиці з вугілля, заліза й глини. Похідні речовини від вуглецю, заліза, кременію. Вони мають у собі якусь нелюдську досконалість цих мінералів, диких витворів неживої природи — полиск вугілля, міць і витривалість заліза, прозорість скла. Вони належать вугіллю, залізові, глині — так само, як риба належить морю і хробаки — мертвій деревині. Одухотворені рештки розпаду мінералів!

Конні рада була повернутись додому й знову сховати голову в пісок. Вона зраділа навіть белькотінню Кліффорда. Страховиська шахтарського і ливарного Мідленда навіяли на неї дивну слабкість у всьому тілі, мов грип.

— Мені довелося випити чаю у крамничці міс Бентлі, — сказала вона.

— Справді? Вінтер пригостив би тебе чаєм.

— Так, але я не наважилася розчарувати міс Бентлі.

Міс Бентлі була кощавою старою дівою з досить великим носом і романтичною вдачею, що пригощала чаєм із турботливою настирливістю, вартою самопожертви.

— Вона питала про мене? — поцікавився Кліффорд.

— Звичайно! «Можна спитати вашу світлість, як справи в сера Кліффорда?» Думаю, вона ставить тебе вище за сестру Кейвел!

— Я сподіваюся, ти сказала, що мої справи на висоті?

— Так! І вона просто зацікавилася, наче я сказала їй, що тебе взято живим на небо. Я запропонувала їй провідати тебе, коли буде у Тевершелі.

— Мене? Заради Бога! Навіщо я їй?

— Як це навіщо, Кліффорде? Не можна приймати таку шану без жодної віддяки. Святий Георгій Побідоносець для неї ніщо в порівнянні з тобою.

— І ти думаєш, вона приїде?

— О, вона так зашарілася! І якусь мить була майже гарна, бідолашне створіння. Чому чоловіки не одружуються з жінками, які їх так обожають?

— Жінки надто спізнюються із своїм обожнюванням. І вона сказала, що приїде?

— О! — Конні зобразила ошелешену міс Бентлі. — «О, ваша світлість, якщо я тільки наважуся насмілитись!»

— Наважуся насмілитись! Повний абсурд! Але я сподіваюсь, Господь не допустить нашої зустрічі. І як її чай?

— О, справжній «Ліптон», і дуже міцний. Але, Кліффорде, ти хоч зрозумій, що для міс Бентлі і багатьох її подібних ти — «Roman de la rose».

— Навіть якщо так, це мені не лестить.

— Вони вшановують, мов святиню, кожен з твоїх фотографій в ілюстрованих газетах і, напевне, згадують тебе у вечірній молитві. Це ж просто чудово.

Вона пішла нагору перевдягатись.

Того вечора він сказав їй:

— Ти ж справді згодна, що в шлюбі є щось вічне?

Вона глянула на нього.

— Кліффорде, твоє «вічне» — це ніби довгий ланцюг, що тягнеться за людиною усюди, куди б вона не рушила.

Він приголомшено подивився на неї.

— Я маю на увазі, — сказав він, — що навіть коли ти пойдеш до Венеції, сподіваючись на якусь любовну пригоду, ти не будеш її сприймати *au grand serieux*¹, чи не так?

— Любовну пригоду у Венеції — *au grand serieux*? Ні, запевняю тебе! Ні, я можу сприймати любовну пригоду у Венеції лише *au tres petit serieux*².

Вона говорила з дивною зневагою. Він насупив брови, спостерігаючи за нею.

¹ надто серйозно (фр.).

² цілком несерйозно (фр.).

Вранці, спустившись униз, вона побачила собаку лісника, Флоссі, що сиділа в коридорі напроти Кліффордвої кімнати і тихенько скавчала.

— Флоссі! — ніжно мовила вона. — Що ти тут робиш?

І вона тихо відчинила двері кімнати. Кліффорд сидів у ліжку, відсунувши убік столика й друкарську машинку, а лісник стояв поряд біля ліжка, уважно слухаючи його.

Флоссі вбігла до кімнати. Злегка хитнувши головою, Мелорз наказав їй знову вийти, і вона вибігла геть.

— О, доброго ранку, Кліффорде! — сказала Конні. — Я не знала, що ти зайнятий.

Вона поглянула на лісника, вітаючись до нього. Той промимрив щось у відповідь, дивлячись ніби повз неї. Але вона відчула, як її овіяв подих пристрасті від самої його присутності.

— Я тобі не заважаю, Кліффорде? Вибач!

— Ні, нічого особливого.

Вона вислизнула з кімнати й піднялася у свій блакитний будуар на другому поверсі.

Вона сиділа біля вікна й бачила, як він спускається по дорозі своєю дивною стишеною ходою, ніби засмучений. У ньому була природна спокійна гідність, мовчазна гордість, навіть якась витонченість. Найманий робітник! Один із найманих робітників Кліффорда! «Тут винні, любий Брте, не зірки. А ми самі — бо звикли плазувати».

І він також звик плазувати? Він! А що ж він думає про неї?

Був сонячний день, і Конні працювала в саду, а місіс Болтон їй допомагала. Жінки зблизилися одна з одною в тому припливі несвідомої симпатії, що часом виникає між людьми. Вони позначали кілками лунки для гвоздики й висаджували на літо розсаду. Це була робота, що подобалася їм обом. Конні відчувала справжню втіху, вкладаючи ніжні корінці рослин до м'якої чорної землі, мов до коліски. Цього ранку напровесні вона знов відчувала дивне хвилювання свого лона — ніби його торкнулося й зігріло сонце.

— Багато років минуло відтоді, як ви втратили свого чоловіка? — спитала вона місіс Болтон, беручи наступного саджанця і втикаючи його до лунки.

— Двадцять три! — сказала місіс Болтон, дбайливо розбираючи купку розсади. — Двадцять три роки, як вони принесли його додому.

Серце Конні затріпотіло від страшної безнадії цих слів. «Принесли додому!»

— Чому його вбило, як ви гадаєте? — спитала вона. — Він був щасливий з вами?

Це було суто жіноче питання. Місіс Болтон відкинула пасмо волосся з обличчя тильною стороною долоні.

— Не знаю, моя леді! Він був із тих, що ніколи не піддаються, він не йшов з усіма. І ні перед ким не схиляв голови. Оця впертість його і вбила. Ви розумієте, він ніколи за себе не боявся. Це все шахта винна. Краще б йому було ніколи не лізти до шахти. Але батько змусив його спуститись туди ще хлопцем; а потім, коли тобі двадцять, піднятись звідти не так вже й легко.

— А він говорив, що ненавидить шахту?

— О ні! Ніколи! Він так ні про що не казав. Усе йому були смішки. Він просто був із тих, що за себе не бояться: як ті хлопці, що першими пішли на війну і загинули одразу ж. Він насправді не був легковажним. Але не боявся за себе. Я йому весь час втовкмачувала: «Ти не боїшся нікого й нічого! Не можна так!» Але це, мабуть, неправда, все ж таки він боявся дечого! Він непорушно сидів біля мене, коли я народжувала свою першеньку, а потім так приречено на мене дивився, коли все скінчилось! Мені самій було непереливки, та довелося його втішати: «Нічого, хлопче, все добре, все буде добре!» А він зиркнув на мене й посміхнувся так дивно. Він ніколи не говорив про це, але я не думаю, що після того він мав від мене якусь втіху вночі; ніколи більше не давав собі волі. Я вже його вмовляла: «Давай, хлопче, йди до мене, отак!» Часом була навіть грубою з ним. А він не казав нічого. Просто не хотів давати собі волі або не міг. Не хотів, аби в мене ще були діти.

Я думаю, це його мати винна, вона ж тоді впустила його до кімнати. Він не мав права туди заходити. Чоловіки надто переймаються тим, що цього не варте.

— А він так сильно переживав? — вражено спитала Конні.

— Так, він якось не міг повірити, що все це природно —пологовий біль. І це йому відбило усю втіху в шлюбі. Я до нього казала: «Я ж не боюся, то чого тобі боятись? То вже моя справа!» А він лише відповів: «Це неправильно!»

— Мабуть, він був надто чутливий, — мовила Конні.

— У тому й річ! Коли глибше пізнаєш чоловіків, то бачиш, що такі вони й є: чутливі не там, де треба. І я вірю, що він ненавидів шахту, хоча сам того й не знав, але ненавидів її. Він виглядав таким спокійним, коли вмер, ніби звільнився від чогось. Він був такий гарний хлопець. У мене просто серце розривалось на частки, коли я дивилася на нього: такий спокійний, невинний, наче сам хотів умерти. О, це мені просто краяло серце. Але то була шахта.

Вона зронила кілька гірких сльозинок. Конні поплакала трохи довше. Був теплий весняний день, пахло землею й квітами. Розпускалися бруньки, і сад стояв залитий сонцем.

— Це, мабуть, було для вас жахливо! — обізвалася Конні.

— О, моя леді! Я ніби не зрозуміла всього спочатку. Тільки й змогла сказати: «Хлопче, нащо ж ти мене покинув?» То була єдина моя скарга. Я якось вірила, що він повернеться.

— Але ж він не хотів вас покидати, — мовила Конні.

— О ні, моя леді! То були лише мої незрозумілі слова. Хоча я справді чекала на нього, особливо вночі. Прокинувся й думаю: «Чому він не тут, не зі мною поруч?» Я не допускала, що його немає. Вірила, що він має прийти й лягти поруч, щоб я відчула його. Тільки цього я й хотіла — відчути, що він тут, поруч. І так було тисячу разів, аж поки я не збагнула, що він не повернеться; та на це пішли роки.

— Його дотик, — сказала Конні.

— Так, моя леді. Його дотик! Я досі цього не забула і не забуду ніколи. Якщо є над нами царство небесне, то він

буде там, коли я помру, я тільки тоді зможу заснути, коли він ляже поруч зі мною.

Конні поглянула на її вродливе задумливе обличчя майже з острахом. Ще одна пристрасна тевершельська натура! Його дотик! «Бо пута кохання не розірвати!»

— Це страшно — щоб чоловік був у тебе в крові, — сказала вона.

— О, моя леді! Це і є найтяжче. Я відчуваю, що хазяї хотіли його смерті. І шахта хотіла його смерті. Але я знаю: якби не шахта і не оті всі, хто там управляє, вони б його мені все одно не лишили. Бо всі хочуть розлучити чоловіка й жінку, якщо вони разом.

— Якщо вони близькі, — сказала Конні.

— Так, моя леді! Скільки у світі людей з кам'яним серцем! І шоранку, коли він прокидався та йшов до шахти, я відчувала, що це зле, справді зле. Та що він міг вдіяти? Що чоловік може вдіяти?

Дивна ненависть спалахнула у жінці.

— Але хіба може дотик тривати так довго? — раптом спитала Конні. — Так довго, що ви досі його відчуваєте?

— О, моя леді, а що мені лишилося, окрім цього? Діти повиростають і втечуть від тебе. А чоловік — ні. Хоча навіть це хочуть у тобі вбити, саму згадку про його дотик. Навіть твої власні діти! Так, авжеж! Ми могли б розійтися, хтозна. Але почуття — це щось інше. Часом краще не брати їх близько до серця. Тільки ж, знаєте, дивлюся я іноді на жінок, яких чоловік ніколи не зігрівав по-справжньому, і вони мені такими нещасними здаються, хоч би як не чепурилися. Ні, я лишуся при своїй думці: не дуже я поважаю людей.

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ

Конні пішла до лісу відразу ж після ланчу. День був справді чудовий, світили малі сонця перших кульбабок, біліла плоскінь. Ліщинові зарості перетворилися на ошат-

не мереживо з напіврозкритих листків і поодиноких сережок. Жовтаві квітки чистотілу тріпотливо блимали, показуючи сонцю своє святкове вбрання у всій його сяючій красі. Це було переможне золотаве саяво весни. І примули також широко розгорнули свої пелюстки, полишивши удавану сором'язливість. А зелене море гіацинтів брижилосся, наче сп'яніле від власної вроди, і їхні бліді брости коливалися, мов пшеничне колосся, оберігаючи захований унизу коштовний скарб із чорнильно-пурпурових самоцвітів фіалок. Під кущами лежала блакитнувата шкаралупа пташиних яєць. Все навкруги квітло, буяло в могутньому пориві життя!

Лісника в хатинці не було. Надворі весело гасали курчата. Конні пішла до його будинку, — їй слід було із ним побачитись.

Будинок застиг на узліссі у сонячних променях. В маленькому квітнику біля розчинених навстіж дверей у два ряди росли кущики нарцисів, а стежку облямовували подвійні ряди жовтогарячих маргариток. Залунав собачий гавкіт, і Флоссі вибігла надвір.

Двері відчинено! Отже, він вдома. Сонце горіло на червоних кам'яних плитах підлоги. Ідучи стежкою, вона побачила його у вікні — він сидів за столом у своїй сорочці з короткими рукавами й снідав. Флоссі стиха гавкнула, помахаючи хвостом. Він підвівся і пішов до дверей, на ходу дожовуючи, витираючи рота червоною хусткою.

— Можна зайти? — спитала вона.

— Заходь!

Сонце світило у голу кімнату, де пахло бараниною, засмаженою на вогні у голландській грубці, — бо грубка все ще стояла на черені. У комині на листку паперу стояла чорна пательня з бульбою. Вогонь ледь жеврів червонуватим пломінцем, свистів чайник.

На столі стояла тарілка з бульбою і недоїденим м'ясом, хліб у кошику, сіль і блакитний кухоль із пивом. Замість скатертини була постелена біла клейонка. Він стояв у тіні.

— Ти щось запізнюєшся, — сказала Конні. — Їж, прошу.

Вона сіла на дерев'яний стілець, що стояв біля дверей на сонці.

— Їж, — сказала вона.

Але він не торкнувся до їжі.

— Мо', щось скуштуєш? — спитав він. — Хоч чаю? Зара' чайник скипить.

Він знову почав підніматись із-за столу.

— Якщо ти дозволиш мені самій заварити, — сказала вона, також підвівшись.

Він виглядав засмученим, і вона відчула, що її прихід його гнітить.

— Ну, чайник ось-дого, — він вказав на маленьку обшарпану шафу в кутку. — І чашки. А чай оно на полиці, над головою в тебе.

Вона витягла чорного чайника для заварки і бляшанку з чаєм. Сполоснула чайника кип'ятком і якусь хвилю стояла, вагаючись, куди б його вилити.

— Вилий надвір, — сказав він, зрозумівши. — Він чистий.

Вона ступила до дверей і вихлюпнула воду на стежку. Як тут гарно, як тихо, майже як у самому лісі! Дуби вбралися у жовті шати, а червоні маргаритки в саду скидалися на плюшеві помпони. Вона поглянула на чималу плиту з обтесаного піщаника біля порогу: на неї майже ніхто не ступає.

— Як тут гарно, — сказала вона. — Така чудова тиша, все живе і спокійне.

Він знову почав їсти, повільно й ніби знехотя, і вона відчувала, що він трохи соромиться. Вона мовчки заварила чай і поставила чайник на полицку в комині; вона знала: так роблять. Він відсунув тарілку і пішов до комори; брязнула ляда, за хвилю він повернувся з сиром і маслом на тарілці.

Вона поставила на стіл дві чашки; їх і було лише дві.

— А ти вип'єш чаю? — спитала вона.

— Давай. Цукор отам на полиці. У малому глечику вершки. Молоко в кухні, у глеку.

— Я приберу твою тарілку? — спитала вона.

Він глянув на неї, злегка всміхаючись.

— Ну... якщо хочеш, — сказав він, повільно жуючи хліб із сиром. Вона зайшла до комори. Ліворуч були двері, мабуть, кухонні. Вона відчинила їх і ледь не розсміялася, побачивши комірчину, яку він називав кухнею. На довгій, добіла вискромадженій вузькій полиці стояло барильце з пивом і кілька полумисків, лежали якісь недоїдки. Вона налила трохи молока з жовтого глека.

— Де ти береш молоко? — спитала вона, повертаючись до столу.

— У Флінтів! Вони мені лишають пляшку біля кролячої стежки. Ти знаєш, — там, де ми тоді зустрілись.

Але він усе ще соромився.

Вона налила чай і потяглася за глечиком з вершками.

— Мені без молока, — сказав він їй, сторожко прислухаючись, кинув боязкий погляд на двері.

— Мо', давай закриємось? — спитався він.

— Не варто, — відповіла вона. — До тебе ж ніхто не має прийти?

— Та навряд чи. Але хтозна, все може бути.

— Хай навіть так, мені байдуже, — сказала вона. — Ми просто п'ємо чай. Де в тебе ложечки?

Він повернувся і витяг стоволу шухляду. Конні сиділа за столом у сонячному світлі, що лилося з відчинених дверей.

— Флоссі! — гукнув він до собаки, що лежала на маленькому килимку біля ганку. — Іди стережи!

Він підняв палець, і його «стережи» прозвучало досить суворо. Флоссі підтюпцем потрусила на варту.

— Ти сьогодні сумуєш? — спитала вона.

Він швидко звів на неї свої блакитні очі.

— Сумую? Не сумую, а нидюся! Треба піти отримати позов на двох браконьєрів, що я зловив, і... ну, не люблю я людей.

Він говорив холодно, правильною англійською, і у його голосі бриніла лютя.

— Ти ненавидиш свою роботу? — спитала вона.

— Ні! Бути лісником непогано... поки лишаєшся один. Але коли треба товктись у поліцейському відділку та інших таких місцях і чекати, поки тебе прийме якийсь дурень... о, тоді просто сказитися можна... — й він посміхнувся трохи глузливо.

— І ти не можеш бути цілком незалежним? — спитала вона.

— Я? Можу, напевне... Якщо ти маєш на увазі, жити на пенсію. Я можу! Але мушу працювати, інакше просто загину. Річ у тім, що я маю бути чимось зайнятий. У мене не вистачає запалу, щоб працювати просто для себе. Треба, щоб моя праця була комусь потрібна, а то я її просто залишу через місяць, якщо буду не в гуморі. А так мені тут зовсім непогано, особливо останнім часом...

Він знову глузливо всміхнувся до неї.

— А чому ти зараз не в гуморі? — спитала вона. — Чи в тебе завжди такий настрій?

— Майже, — відповів він з посмішкою. — Просто жовч бродить.

— Яка жовч? — спитала вона.

— Ну жовч! — сказав він. — Не знаєш, що це таке?

Вона принишкла й сиділа тихо, розчарована. Він не звернув на те уваги.

— Я ненадовго поїду звідси наступного місяця... — сказала вона.

— Поїдеш? Куди?

— До Венеції.

— Венеція! Із сером Кліффордом? Надовго?

— Десь на місяць, — відповіла вона. — Кліффорд не їде.

— Залишитесь тут? — спитав він.

— Так! Він ненавидить подорожі... тепер, коли він такий.

— От сердега! — сказав він із жалем.

Запала мовчанка.

— Ти мене не забудеш за цей час, правда ж? — спитала вона.

Він знов уважно подивився на неї.

— Забуду? — сказав він. — Ти ж знаєш, ніхто нікого не забуває. Не в пам'яті річ.

Вона хотіла спитати: «А в чому?» — але промовчала. Натомість стиха промовила:

— Я сказала Кліффордові, що в мене може бути дитина.

Тепер він подивився на неї по-справжньому — гостро й допитливо.

— Ти так сказала? — нарешті спитав він. — І що він тобі відповів?

— О, він не проти. Він буде радий, справді, — так, ніби це його власна дитина.

Вона не наважувалась звести погляд на нього. Він довго мовчав, потім глянув їй у лице.

— І про мене ні слова, так? — спитав він.

— Ні. Про тебе ні слова, — мовила вона.

— Так, він навряд чи схвалить мене у ролі племінного плідника. І де ж ти візьмеш цю дитину?

— У мене міг би бути роман у Венеції, — сказала вона.

— Міг би, — повільно мовив він. — Отже, затим і їдеш?

— Не за любовними пригодами, — вона благально подивилась на нього.

— Тільки за чимось схожим, — сказав він.

Тиша. Він сидів, втупившись у вікно, із легкою, ледь глузливою, трохи болісною посмішкою. Вона ненавиділа цю його посмішку.

— То ти нічого не робила, щоб вберегтися? — раптом спитав він. — Бо я не робив нічого.

— Ні, — тихо мовила вона. — Я це ненавиджу.

Він глянув на неї, потім знов у вікно — так само злегка всміхаючись. Знову запала напружена мовчанка.

Нарешті він повернувся до неї й насмішкувато промовив:

— То ти хотіла мене лише заради дитини.

Вона опустила голову.

— Ні. Неправда, — сказала вона.

— А що правда? — в'їдливо спитав він.

Вона подивилася з докором і мовила:

— Не знаю.

Він розсміявся.

— Тоді чорти б мене забрали, якщо я знаю.

Запанувала холодна довга мовчанка.

— Ну, — сказав він нарешті, — це вже як вашій світлості завгодно. Якщо ти народиш дитину, сер Кліффорд тільки зрадіє. А я нічого не втрачаю, якщо розібратись. Зрештою, я досить гарно провів час, справді гарно! — І він, стенувши плечима, відкинувся назад. — Якщо ти мною навіть і скористалася, — провадив він далі, — то це ж не вперше хтось мене отак використовує. Але мушу визнати, що досі це не було настільки приємним. Хоча, звичайно, це не та річ, яка додає тобі самоповаги. — Він знову стенув плечима, випнувши підборіддя.

— Але я тебе не використовувала, — благально промовила вона.

— Радий служити вашій світлості, — відповів він.

— Ні, — сказала вона. — Мені подобалося твоє тіло.

— Справді? — відповів він і засміявся. — Ну, тоді ми квити, бо мені подобалося твоє.

Він подивився на неї потьмянілими очима.

— Не хочеш підняти нагору? — спитав він притишено.

— Ні, не тут. Не зараз! — ледве вимовила вона, думаючи, що не зможе опиратися, якщо він її присилує.

Він знов відвернувся і, здавалося, забув про неї.

— Я хочу доторкнутись до тебе так, як ти мене торкаєшся, — сказала вона. — Я ніколи по-справжньому не торкалася твого тіла.

Він поглянув на неї і знову всміхнувся.

— Зараз? — спитав він.

— Ні! Ні! Не тут! У хижці. Ти не проти?

— А як я тебе торкаюся? — спитав він.

— Ти відчуваєш мене.

Він подивився на неї і зустрів її жагучий палкий погляд.

— І тобі це подобається? — спитав він, все ще з посмішкою.

— Так, а тобі? — спитала вона.

— О, мені! — і його голос змінився. — Так. Ти й сама знаєш.

І це було правдою.

Вона підвелася і взяла свого капелюшка.

— Мені треба йти, — сказала вона.

— Вже йдеш? — чемно уточнив він.

Вона хотіла, щоб він доторкнувся до неї, сказав їй хоч що-небудь, але він не казав нічого, лише ввічливо чекав, поки вона піде.

— Дякую за чай, — сказала вона.

— Це я маю дякувати вашій світлості за те, що ви зробили мені таку честь, — відповів він.

Вона віддалялася стежкою, а він стояв у дверях, злегка всміхаючись. Флоссі підбігла до нього, вимахуючи хвостом. Конні ж спроквола йшла до лісу, знаючи, що він стоїть і стежить за нею з отою дивною посмішкою.

Вона повернулась додому пригнічена й розчарована. Їй було тяжко згадувати його слова про те, що вона ним скористалася, адже певною мірою це була правда. Але йому не слід було таке казати. Тому вона вагалася між двома почуттями — відразою до нього й бажанням бути з ним поруч.

Вона насилу висиділа за чаюванням, роздратована й знічена, а потім одразу ж піднялась до своєї кімнати. Але й там їй було зле. Вона просто не знаходила собі місця. Треба щось із цим вдіяти. Вона піде до хижки; а якщо його там немає — от і чудово.

Конні вислизнула надвір з чорного ходу й рушила до лісу — швидко, але дещо невпевнено. Вийшовши на галявину, вона зовсім знітилась. Але він був там, у сорочці з підкоченими рукавами, і, присівши навпочіпки біля курника, випускав курей із кліток. Фазанчата шмигали навколо, вже великі, набагато гарніші за звичайних курчаток. Вона ступила просто до нього.

— Бачиш, я прийшла, — сказала вона.

— Та бачу! — Він звівся й поглянув на неї трохи здивовано.

— Випускаєш курей погуляти? — спитала вона.

— Так, а то вже досиділись, що самі кістки оно стирчать, — сказав він. — Їм зара' і їсти не хочеться. Квочка про себе не дбає, в неї одне на думці — яечка або курчата.

Бідні матусі-курки — така сліпа відданість! Навіть до яець, що не є їхніми власними! Конні співчутливо дивилась на них. Безпорадна мовчанка зависла між чоловіком і жінкою.

— Пішли до хижки? — спитав він.

— А ти мене хочеш? — поцікавилась вона трохи недовірливо.

— Ну як ти хочеш, то зайдемо.

Вона мовчала.

— Та заходь! — сказав він.

І вона пішла з ним до хижки. Коли зачинилися двері, стало зовсім темно, тому він засвітив маленького вогника у ліхтарі, як раніше.

— Ти своє спідне поскидала? — спитав він.

— Так!

— То чекай, тре' й мені своє зняти.

Він розстелив ковдри, поклавши одну збоку, щоб вкритися. Вона зняла капелюшка, хитнула головою, струшуючи волоссям. Він сидів, стягав черевики, гетри, потім спустив свої грубі штани.

— Ну, лягай! — сказав він, стоячи в одній сорочці. Вона мовчки скорилася, і він ліг поруч з нею та натяг зверху ковдру.

— Отак! — сказав він.

І, задерши на ній сукню, він припав до її грудей. Він ніжно цілував їх, захоплюючи губами пипки.

— Ох, яка ж ти гарна, яка гарна! — прошепотів він і швидким порухом притулив обличчя до її теплого живота. І вона обіймала його під сорочкою, але боялась, боялась його стрункого, гладкого оголеного тіла, що здавалося таким могутнім, боялась його напружених м'язів. Вона відсахнулася від нього, злякана.

Та коли він сказав, задихаючись: «Ох, яка ж ти гарна!» — щось у ній затремтіло, і душа її ніби сахнулася у відразі від

цієї жахливої тілесної близькості, від принизливого поспіху злягання. І цього разу пристрасть не охопила її; вона лежала, мляво поклавши руки на його жадібне тіло, вона робила все, що належить, але її душа, здавалося, споглядала усе це згори, й тому його судомні поштовхи здавалися їй смішними, а квапливе прагнення пеніса випорснути свою мізерну вологу скидалося на якийсь фарс. Так оце й зветься коханням — ці кумедні стрибки його сідниць, а потім жалюгідна знемога зів'ялого вогкого пеніса? Оце і є божественне кохання? Зрештою, модерністи мали рацію, називаючи все це просто нездарною виставою; це справді вистава! І правда, що Бог — як кажуть деякі поети — напевне, керувався почуттям чорного гумору, створюючи людину, адже, наділивши її розумом, він водночас змусив її приймати ці сміхотворні пози й нав'яз їй сліпе прагнення до цієї сміхотворної вистави. Навіть Мопассан вважав це просто огидним способом зняти напругу. Люди зневажають ставетвий акт — і все ж таки вдаються до нього.

Її жіноча свідомість холодно й глумливо спостерігала за цим, і, хоч вона лежала цілком спокійно, їй хотілося підняти стегна, скинути з себе цього чоловіка, звільнитися від його чіпких рук і неодоладних борсань. Його тіло було просто безмозкою знахабнілою неоковирною істотою, огидною у своїх незграбних корчах. Звичайно, колись довершена еволюція відмовиться від цієї функції розмноження, від цієї вистави.

Але, коли він скінчив, надто скоро, і лежав спокійно, дуже спокійно, заглибившись у мовчання, дивно віддалившись від неї, далекий, ще віддаленіший, ніж обрії її свідомості, — її серце заплакало. Вона відчувала, що він лине геть від неї, покидаючи її, мов хвиля припливу покидає камінь на морському узбережжі. Він віддалився від неї, його душа покидала її. І він знав це.

І в справжньому розпачі, змучена роздвоєнням власної свідомості та почуттів, вона розридалася. Він не звернув на те уваги — чи просто не помітив. Ридання посилились, здригаючи все її тіло.

— Та! — сказав він. — Цього разу вийшло не так гарно. Ти не була зі мною.

Отже, й він про це знав! Вона голосно схлипувала.

— Ну то й що? — сказав він. — Так часом буває.

— Я... я не можу тебе кохати, — схлипнула вона, відчуваючи, що її серце розбите.

— Не можеш? Ну то й не бери до голови! Нема такого закону, щоб тре' було це робити. Просто змирися.

Він усе ще лежав, тримаючи руку в неї на грудях. Але вона розняла свої обійми.

Його слова не втішали її. Вона плакала.

— Та ну! — сказав він. — Раз на раз не трапляється. Цього разу просто не пощастило, от і все.

Вона гірко плакала, схлипуючи:

— Але ж я хочу кохати тебе — і не можу. Це страшно. Він посміхнувся трохи болісно й задумливо.

— Нема тут нічого страшного, — сказав він, — навіть якби ти так хотіла. І не тре' з цього творити якісь страхи. Не мучся, що ти мене не кохаєш. Не можна ж себе присилувати. У кошику завше один порожній горіх трапиться. Не плутай грішне з праведним.

Він зняв руку з її грудей і більш не торкався її. І вона раптом відчула дивну втіху, що вона є такою недосяжною для нього. Вона ненавиділа його говірку — всі ці «та», «не» і «ось-дого». Він міг навіть встати, якщо йому так захочеться, і стояти тут перед нею, застібаючи свої цупкі грубі штани. До речі, Майклісові хоч вистачало чемності відвернутись. Цей чоловік такий самовпевнений, але навіть не підозрює, яким пришелепуватим недоумком його вважають інші.

Але, коли він мовчки хотів звестися й полишити її, вона перелякано вчепилася в нього:

— Ні! Не йди! Не кидай мене! Не сердься на мене! Обійми мене! Обійми міцніше! — вона шепотіла це у сліпій нестямі, навіть сама не знаючи, що каже, і линучи до нього у нестримному пориві. Їй хотілося втекти від самої себе, від холоду власної ворожості й зневаги. Але як владно скував її цей холод!

Він знов обійняв її і пригорнув до себе, і вона раптом відчула себе такою маленькою в його обіймах, крихітною й тендітною. Холод зникав, розтаючи у теплі затишного спокою. І вона також розтанула, перетворилася на крихітку тепла в його руках, кохану й бажану для нього; в кожній краплині його крові палала могутня, але ніжна жага до неї, до її ніжності, до її краси, що мерехтіла у нього в руках і проникала у його кров.

І повільно, з безмежною ніжністю цієї чистої жаги, він проводив рукою по шовковистому вигині її стегон — вниз, вниз, поміж її ніжних теплих сідниць, наближаючись до її найсолодшої таїни. І вона відчувала його, як чистий полум'я жаги, і бажала розтанути в цьому полум'ї до останку. Вона скорилася. Вона відчула, як його пеніс здіймається до неї у своїй міцній могутній силі, і скорилася йому. Вона віддавалася його владі, ніби линула в обійми смерті, вона йшла до нього відкрита й беззахисна. І якщо він зараз не буде до неї ніжним, то як це жорстоко, адже вона така відкрита й беззахисна перед ним!

Вона затріпотіла, коли він могутнім поштовхом заглибивсь у неї, так шалено й нестримно! Він міг підкорити її ніжно розкриті тіло, мов удар меча, і це було б як смерть. Вона заціпеніла в раптовому нападі страху. Але він влився до неї течією повільного спокою, і ця темна течія несла у собі мир і ніжність, первісну ніжність, давнішу, ніж світ. І страх розтанув у її лоні, воно було сповнене лише миру й спокою. Вона віддала йому все, що мала, віддала всю себе, щоб злитися з цією течією. Вона полинула у неосяжне море, у темну й незбагненну глибину, чії хвилі несли її, зтягуючи у стрімкий вир; цим морем, цією темною глибиною була вона сама, прадавня п'ятьма її ества. Вона стала морем, і хвилі здіймалися й опалили у ній, у могутньому припливі досягаючи серцевини її палаючої плоті, — а він занурювався все глибше, все глибше, досягаючи найпотаємніших глибин, і вона все глибше розкривалася йому назустріч, і її хвилі линули до невідомого берега, доки вона раптом не затріпотіла у живому вогні, її лоно пламеніло, вона палала, вона згоріла дотла — і народилася знову ж і н к о ю.

Це було прекрасно, надто прекрасно! Тільки шезнувши, розчинившись у темній глибині, вона осягнула, як це прекрасно. І тепер усе її тіло в ніжному замилюванні линуло до незнаного чоловіка і до пониклого пеніса, що ніжно, м'яко вислизав з неї після свого могутнього вторгнення. І, коли він вийшов, покинув її тіло, цей таємничий чужинець, вона тихо скрикнула від почуття втрати й хотіла повернути його назад. Він був таким прекрасним! І вона так кохала його!

Тільки зараз вона пізнала стриману життєдайну силу й ніжність цього живого пагона і знов скрикнула від незбагненного болісного зачудування, милуючись тендітною слабкістю того, хто підкорив її з такою силою.

— Це було прекрасно! — простогнала вона. — Так прекрасно!

Але він не сказав нічого, тільки ніжно цілував її. І вона стогнала у розпачі насолоди, мов жертва, мов новонароджена.

І її душа прагнула до нього в подиві. Чоловік! Дивна чоловіча сила! Вона обвила його руками, все ще трохи злякана. Злякана цим дивним, чужим, навіть ворожим створінням, яким він був для неї, — чоловіком. Але тепер вона доторкалася до нього, і це було так, ніби смертна жінка торкається нащадка богів. В ньому вчувалася чиста, незаймана краса натхненної плоти. Він був прекрасний — сильний, стрункий і ніжний у своєму спокої чутливого тіла. Цілковитий спокій сильної й ніжної плоти. Прекрасний! Її руки боязко спустилися донизу, до ніжних невеликих півкуль його сідниць. Краса! Яка краса! Її ніби осяяло прозріння. Хіба це можливо — милуватися красою того, що досі викликало в тебе відразу? Невимовна краса дотику до теплих, живих сідниць! Дотику життя — до життя, до природної, міцної, живої краси! І дивний тягар мішечків між його стегон! Яка це таїна! Дивна таємниця, що обважніло й м'яко лягає до твоєї долоні! Корінь усього прекрасного, первинний корінь всієї справжньої краси.

Вона притулилась до нього, зітхнувши у захваті, що мезував майже з острахом. Він міцно обіймав її, але не казав

нічого. Він ніколи нічого не казав. Вона тулилася ближче до нього, все ближче. І з глибини незбагненого спокою вона знову відчула миттєве збудження його фалоса, новий приплив сили. Її серце тануло в розчуленій ніжності.

Цього разу його занурення в неї було таким легким і чистим, сяючим, мерехтливим дотиком, що його не могла осягнути свідомість — її єство тріпотіло несвідомо й сліпо, мов серцевина плоду. Вона не знала, що це. Не могла згадати, як це було. Тільки знала, що це — найпрекрасніше у світі. Тільки це. А потім вона застигла, мов непритомна, і не знала, як довго тривав цей несвідомий спокій. І він тихо лежав поруч і мовчав. Вони ніколи б не стали про це говорити.

Коли до неї повернулася свідомість, вона притулилася до нього, шепочучи: «Коханий! Коханий мій!» І він мовчки обійняв її, і вона завмерла в нього на грудях.

Але його мовчання тривало надто довго. Його руки сплелися на ній, мов вінок із квітів.

— Де ти? — прошепотіла вона. — Де ти? Поговори зі мною! Скажи мені що-небудь.

Він ніжно поцілував її, стиха промовивши:

— Ох ти, моя любонько!

Вона не зовсім розуміла, що це має значити, і не знала, де він. Здавалося, вона втратила його.

— Ти мене любиш, правда? — прошепотіла вона.

— Так ти ж сама знаєш! — сказав він.

— Але скажи мені це! — благала вона.

— Так! Ти хіба не відчула? — сказав він неясно, але ніжно й упевнено. І вона тісніше притулилась до нього. Він був спокійним, набагато спокійнішим від неї, і вона хотіла, щоб він заспокоїв її.

— Ти мене любиш! — вимогливо прошепотіла вона. І його руки погладили її ніжно-ніжно, мов квітку, без жадоби бажання, але з обережною ніжністю. Та нею заволоділо неспокійне прагнення впевнитись у його любові.

— Скажи, що завжди будеш мене кохати! — благала вона.

— Та! — сказав він невиразно, і вона відчула, що ці запитання віддаляють його від неї. — Нам ще не час іти? — спитав він нарешті.

— Ні! — сказала Конні.

Але вона відчула, що він сторожко прислухається до звуків надворі. Вона поцілувала його, з жіночою тугою збагнувши, що її час минув.

Він підвівся, прикрутив гніт у ліхтарі, потім почав швидко натягувати свій одяг. Він стояв перед нею, просто над нею, застібаючи штани, і дивився вниз, на неї, тьмяними широко розплющеними очима, його лице пашіло, волосся скуйовдилось, і він здавався напрочуд теплим, спокійним, прекрасним у непевному світлі ліхтаря, таким прекрасним, — вона ніколи б не змогла розповісти йому, який він прекрасний. Її знову потягло до нього, вона бажала обійняти його і прилинати до нього у розпачі, бо у його вроді таїлася тиха, задумлива самотність, що викликала в неї бажання заплакати, й обійняти його, і пригорнути до себе. І володіти ним. Але вона ніколи не зможе ним заволодіти.

Конні лежала на ковдрі, оголивши стегна, і він навіть не уявляв, про що вона думає, бо вона була для нього просто прекрасним ніжним незбагненим створінням, у яке можна заглибитись і забути про все.

— Я люблю те, що можу увійти до тебе, — сказав він.

— Я тобі подобаюсь? — спитала вона, затамувавши подих.

— Це ніби порятунок, що я можу увійти в тебе. Я люблю, що ти мені розкриваєшся. Люблю, що можу ввійти у тебе, як щойно.

Він схилився до неї й поцілував її ніжний живіт, потерся об нього щокою, потім прикрив його.

— І ти ніколи мене не покинеш? — спитала вона.

— Не питай про таке, — сказав він.

— Але ж ти віриш, що я тебе кохаю? — спитала вона.

— Ти зара' мене кохаєш більше, ніж колись могла подумати. Але хтозна, що буде, як ти поміркуєш трохи про все це!

— Ні, не кажи так! Ти ж більше не вважаєш, ніби я хотіла тобою скористатись, ти так не думаєш, правда?

— Для чого?

— Щоб народити дитину...

— У цьому світі будь-хто може мати дитину, — сказав він, зашнуровуючи черевики.

— О ні! — скрикнула вона. — Ти ж не це мав на увазі?

— Та чого ж! — мовив він, поглядаючи на неї спідлоба. — Це було б найліпше.

Вона лежала не рухаючись. Він обережно відчинив двері. На темно-блакитному небі висів тонкий кришталевий місяць. Він вийшов надвір позачиняти клітки і ласкаво сказав щось собаці. А вона лежала, дивуючись безмежній чарівності життя.

Коли він повернувся, вона все ще лежала, очі в неї блищали, мов у циганки. Він всівся на лаву поруч із нею.

— Тре?, аби ти прийшла якось вночі до моєї хати, доки не поїдеш, гаразд? — спитав він, запитливо звівши брови; його руки вільно звисали між колінами.

— «Гаразд?» — повторила вона, передражняючи його вимову.

Він посміхнувся.

— Ну, то гаразд? — повторив він.

— Та! — сказала вона, так само дражнячись.

— Еге ж! — сказав він.

— Еге ж! — повторила вона.

— І перепиши зі мною, — сказав він. — Так треба. То коли забіжиш до мене?

— Колись забіжу, — сказала вона.

— Не, — сказав він, — так не піде. Коли?

— Мо', в неділю, — сказала вона.

— Мо', цеї неділі! Та!

Він пирхнув.

— Не, ти не вспієш, — заперечив він.

— Чому «не вспію?» — спитала вона.

Він засміявся. Її намагання вдатись до його діалекту були такі кумедні.

— То ходи, тре' йти! — сказав він.
— Ходи, — сказала вона.
— Ходімо, — поправив він.
— Чому я маю казати «ходімо», коли ти кажеш «ходи», — заперечила вона. — Це нечесно, як на мене.
— А як на мене, чесно, — сказав він, ступивши до неї, і ніжно погладив її обличчя.
— В тебе гарна гавурка, знаєш таке? Найліпша у світі!
— А що це — гавурка? — спитала вона.
— Та, хіба не знаєш? Гавурка! Це ти — там, унизу; там, де я входжу, де ти мені даєш! Оцеє!
— «Оцеє», — передражнила вона. — Тоді це — те саме, що злягатись.
— Не, не! То тварини злягаються. А гавурка — це щось краще. Це ти сама. Дивися, в тебе ж є щось ліпше, аніж в тварини, хіба ні? Навіть коли злягаєшся! Та це ж твоя краса, моя любко!
Вона підвелася й поцілувала його в очі, що дивилися на неї так тьмяно й ніжно, з невимовною теплотою, такі безмежно прекрасні.
— Справді? — спитала вона. — І я тобі потрібна?
Він мовчки поцілував її.
— Тобі тре' йти, дай я тебе обтрушу, — сказав він.
І його рука пропливла по вигинах її тіла, без жадібної спраги, але з ніжною певністю впізнання.
Коли вона бігла додому в сутінках, все навкруги здавалося їй сном; і дерева в парку виринали й хиталися, мов якір у хвилі припливу, а схил пагорба біля будинку дихав, ніби живий.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

У неділю Кліффордові забаглося до лісу. Був чудовий ранок, білів яблуневий цвіт.

Як це жорстоко, що навколо все живе й квітне, а його пересаджують з домашнього крісла у крісло з моторчиком. Сам він забув про це, зазвичай знаходячи навіть дивну

втіху в своєму каліцтві. А Конні все ще страждала, бачачи, як перекладають з місця на місце його мертві ноги. Тепер це робили місіс Болтон або Філд.

Вона чекала на нього при дорозі, на узліссі букового гаю. Його крісло дирчало їй назустріч із бундючною пишюю. І, під'їхавши до жінки, він мовив:

— Сер Кліффорд на баскому коні!

— На коні, що голосно ірже, — засміялась вона.

Зупинившись, він поглянув на бурій фасад низького присадкуватого будинку.

— А Рагбі й оком не змигне! — сказав він. — Та, зрештою, йому це байдуже. Я ж їду на витворі людського розуму, що обганяє коней.

— Так, звичайно. А душам, що в Платона здійснюються до раю на колісниці, запряженій парою коней, мабуть, довелося б їхати на «форді», — сказала вона.

— Або на «ролс-ройсі»: Платон був аристократом.

— Авжеж. І немає вороного коня, якого треба пришпорювати та поганяти. Платон, напевне, ніколи не думав, що ми матимемо щось краще від його вороного та білого коней, і що взагалі ми матимемо не коней, а двигуни.

— Двигуна й бензин, — додав Кліффорд. — Я сподіваюся, наступного року ми зможемо зробити хоч якийсь ремонт у будинку. Гадаю, на це піде не менше тисячі. Все ж бо коштує так дорого.

— О, це було б добре! — сказала Конні. — Якби тільки вони більше не страйкували!

— А яка їм користь із нових страйків? Тільки зруйнують промисловість, — вірніше, те, що від неї залишилося. Навіть ці недоумки починають щось розуміти.

— Може, вони й не проти знищити промисловість, — сказала Конні.

— О, ти говориш як типова жінка! Промисловість набиває їхні черева, навіть якщо вони не в змозі так само швидко напхати гаманця, — сказав він, вдаючись до дивних мовних вихлясів, що нагадували базікання місіс Болтон.

— А хіба ти не називав себе нещодавно консерватором-анархістом? — невинно спитала Конні.

— А ти не зрозуміла, що я мав на увазі? — скипів він. — Я тільки завважив, що люди можуть бути такими, як вони є, і відчувати, що хочуть, і робити, що їм до вподоби — звичайно, лише в особистій сфері, не зачіпаючи самої форми життя, його механізму.

Конні пройшла декілька кроків мовчки. Потім вперто відказала:

— Це те ж саме, що сказати — хай яйце протухне, аби тільки шкаралупа лишилася цілою. Але тухле яйце все одно лусне.

— Я не думаю, що люди так вже схожі на яйця, — сказав Кліффорд. — І навіть на великодні яєчка, моя маленька проповіднице.

Цього ранку він перебував у доброму гуморі. У небі над парком виспівували жайворонки, крізь дерева було видно, як із димаря над шахтою тихо кужелить пара. Все було майже як за старих добрих часів, ще до війни. Конні не хотілося сперечатись. Але сама ця прогулянка до лісу з Кліффордом також не вельми її приваблювала. Тому вона йшла поруч із його кріслом дещо роздратована.

— Ні, — повернувся він до розмови. — Страйків не буде, якщо господарювати належним чином.

— Чому?

— Тому що в них просто не буде можливості страйкувати.

— А хіба вони це дозволять? — спитала вона.

— Ми й не збираємося їх питати. Ми зробимо все так, що вони навіть не помітять, — для їхньої ж користі, для порятунку промисловості.

— І для свого власного добробуту, — уточнила вона.

— Звичайно! Для добробуту всіх і кожного. Для їхнього навіть більшою мірою, ніж для мого власного. Я можу прожити й без шахти. А вони — ні. Без шахти вони сконують з голоду. А я знайду, як прохарчуватись.

Вони дивилися на долину перед шахтою і далі — на чорні покрівлі тевершельських будинків, що п'ялися вгору пагорбовим схилом, мов змії, виповзаючи з кубла. У старій церкві дзеленчали дзвони: не-ді-ля, не-ді-ля, не-ді-ля!

— А хіба вони дозволять диктувати собі умови? — спитала вона.

— Моя люба, їм доведеться; треба лише робити це з розумом.

— Чи не можна мирно дійти згоди?

— Це виключено. Тільки якщо вони збагнуть, що індустріальний чинник важливіший за індивідуальний.

— І цей індустріальний має належати тільки тобі? — спитала вона.

— Ні. Але певною мірою я справді керую промисловістю, і навіть значною мірою. Володіння майном перетворилося на релігійне питання — так ведеться ще від часів Христа і святого Франциска. Але тепер питання звучить інакше: не «Візьми все, що маєш, і віддай бідним», — а «Доклади всіх своїх зусиль, щоб підняти промисловість і дати бідним роботу». Це єдиний спосіб нагодувати й одягти усіх. Роздаючи бідним все, що маємо, ми сконаємо з голоду разом із ними. А загальний голод не є тією метою, до якої прагне людство. І загальна бідність — також не дуже приємна перспектива. Бідність потворна.

— А нерівність?

— А це вже питання долі. Чому планета Юпітер більша за планету Нептун? Ти не можеш змінити загальний хід речей!

— Але ж ці заздрощі, ця злість і невдоволення, якщо вони вже зародилися... — почала вона.

— Тоді роби все, щоб їх послабити. Хтось повинен керувати цією виставою.

— А хто нею керує? — спитала вона.

— Люди, що володіють промисловістю і розвивають її. Запала довга мовчанка.

— Як на мене, з них не надто гарні керівники, — мовила вона.

— Тоді скажи, як вони мають чинити.

— Вони не досить серйозно сприймають своє панівне становище, — сказала вона.

— Вони сприймають його набагато серйозніше, ніж ти — своє баронетство, — відповів він.

— Але мені його нав'язали. Я ніколи не хотіла бути «її світлістю!» — вигукнула вона. Він зупинив крісло і подивився на неї.

— А зараз хто скидає з себе відповідальність? — сказав він. — Хто зараз намагається втекти від свого панівного становища, як ти це називаєш?

— Але я не хочу ні над чим панувати, — заперечила вона.

— Он як! Але ж усе це боягузтво. Доля наділила тебе цим становищем і ти маєш бути гідною його. Хто дав шахтарям все, що чогось варте: їхню політичну свободу, освіту, якою вона є зараз, охорону здоров'я, їхні санітарні умови, їхню музику, їхні книжки? Хто дав їм усе це? Інші шахтарі? Ні! Всі рагбі та шиплі Англії зробили свій внесок — і мають продовжувати так надалі. Це наш обов'язок.

Конні, слухаючи його, густо зашарілася.

— Я б хотіла дати їм щось, — сказала вона. — Але не маю дозволу. Зараз все продається і за все треба платити. І все, про що ти щойно згадував, Рагбі і Шиплі продають людям, отримуючи з того непоганий прибуток. Все продається. У тебе немає й крихти справжнього співчуття до цих людей. І, до речі, хто відібрав у них їхнє природне життя і все, що в них є людського, а натомість дав їм цей індустріальний жах? Хто це зробив?

— А що я можу вдіяти? — спитав він, позеленівши від люті. — Запросити їх прийти й пограбувати мене?

— Чому Тевершел такий потворний, такий жалюгідний? Чому в них таке безнадійне життя?

— Вони самі побудували свій Тевершел, це частка їхньої гри у свободу. Вони самі звели цей милий Тевершел і живуть у ньому так, як їм подобається. А я не можу жити по-їхньому. Кожна комахка має прожити своє власне життя.

— Але ж ти змушуєш їх працювати на тебе. Вони живуть життям твоєї вугільної шахти.

— Зовсім ні. Кожна комаха здобуває собі їжу, як захоче. Жоден з них не мусить працювати на мене.

— Їхні життя індустріалізовані й безнадійні так само, як наше! — вигукнула вона.

— Не думаю, що все насправді так. Це просто романтичний мовний зворот, що залишився від старовинних часів. Ти зараз аж ніяк не схожа на втілення безнадії, люба Конні.

І це була правда. Її темно-блакитні очі сяяли, щоки горіли рум'янцем, і вона здавалася сповненою бунтівної наснаги, а не безнадії. Вона помітила у траві маленькі лютики, що мигтіли, мов у ніжному серпанку, і з гнівним подивом подумала, чому так може бути: вона знає, що Кліффорд помиляється, але не скаже йому цього, тому що не може збагнути, де саме він схибив.

— Не дивно, що люди тебе ненавидять, — мовила вона.

— Ні! — сказав він. — І не впадай в абсурд. У тому розумінні, яке ти вкладаєш у це слово, вони — не люди. Вони тварини, яких ти не розумієш і ніколи не зможеш зрозуміти. Не поширюй своїх ілюзій на інших. Маси завжди були й залишаться однаковими. Раби за часів Нерона дуже мало відрізнялися від наших шахтарів, або від робітників Форда. Це — маси, а вони незмінні. Особистість може вирватися звідти. Але це не змінює самих мас. Вони незмінні. І це вирішальний чинник у будь-якій із суспільних наук. *Pauper et circenses!*¹ Правда, за наших часів освіта перетворилася на кепський замітник цирку. Зле насправді лише одне — що ми добряче спаскудили нашу циркову програму, отруївши людей освітою, яка для них справді згубна.

Коли Кліффорд отак вибухав гнівом на адресу простих людей, Конні зазвичай лякалася. В його словах була якась нищівна правда. Правда, що вбиває.

Побачивши, що вона зблідла й мовчить, Кліффорд знову зрушив своє крісло, і між ними більше не пролунало жодного слова, аж доки він не зупинився біля паркової брами й вона не відчинила її.

— А от що нам тепер справді потрібне, — сказав він, — то це нагаї, а не мечі. Маси споконвіку були під чиеюсь

¹ Хліба й видовищ! (*Лат.*)

владою — і лишатимуться під нею доти, доки матимуть у цьому потребу. Та казати, ніби вони самі в змозі керувати собою, — це лицемірне словоблуддя.

— А ти можеш ними керувати? — спитала вона.

— Я? О так! Мій розум і волю не скалічено; а ноги для того, щоб керувати, мені не потрібні. Я можу зробити свій внесок до справи управління, і досить вагомий внесок; дай мені сина — і він зможе це продовжити.

— Але ж він не буде твоїм власним сином, сином твого панівного класу, певно, що ні, — з притиском мовила вона.

— Мене не хвилює, ким виявиться його батько, якщо, звісно, він буде здоровою людиною з інтелектом, не нижчим за звичайний. Дай мені дитину від здорового нормального чоловіка, і я зроблю з неї справжнього нащадка Чаттерлі. Не те важливе, хто нас породжує, а те, на яке місце ставить нас доля. Впусти будь-яку дитину до середовища панівних класів — і вона виросте лідером, бодай на своєму рівні. А введи королівського або герцогського сина до середовища мас, і вони виростуть маленькими плебеями, продуктом маси. Це всепереможний вплив оточення.

— Тоді прості люди — це не раса і аристократи теж не аристократи крові, — уточнила вона.

— Ні, крихітко! Все це — романтичні ілюзії. Аристократія — це лише суспільна функція, що залежить від гри фортуни. А маси — функціонування іншої частки, що бере участь у грі. Особистість нічого не значить. Річ лише в тому, для якої функції тебе виховано й призначено. Не особистості створюють аристократію, а функціонування самої аристократії в цілому. Загальне ж функціонування мас породжує як продукт просту людину — таку, якою вона є.

— Тоді між нами немає нічого загальнолюдського!

— Це вже як тобі до вподоби. Ми всі прагнемо напхати собі черево. Але коли йдеться про експресивну або виконавчу функцію, я впевнений, що існує прірва, причому нездоланна прірва, між панівними й підлеглими класами. Ці дві функції протистоять одна іншій. А функція визначає особистість.

Конні дивилася на нього затьмареними очима.

— Чому ти не їдеш далі? — спитала вона.

І він знову рушив крісло. Він сказав те, що хотів. І тепер він заглибився у свою звичну відчужену апатію, що так тривожила Конні. Вона будь-що вирішила не сперечатися з ним у лісі.

Відкрита дорога перед ними немовби розсікала стіну ліщинових заростей та зелені. Крісло неквапно пропливало по незабудковій піні, що здавалася молочно-блакитною навіть у густому затінку. Кліффорд хотів вибратись на середину, де залишилась вузька втоптана стежка між квітів. А Конні, йдучи позаду, бачила, як колеса підстрибують по грамофонах польової берізки і кульбабах, як розчавлюють малі жовті чашечки лютиків. Тепер настала черга незабудок.

Всі квіти були тут — і навіть блакитні острівці дзвіночків, мов маленькі ставки з тихою водою.

— Ти маєш рацію, стверджуючи, що тут прекрасно, — сказав Кліффорд. — Якщо існує щось справді прекрасне, то це — англійська весна.

Для Конні подібне схвалення весни з його вуст пролунало, мов судовий вирок. Англійська весна! Чому не ірландська? Не єврейська? Крісло повільно котилося вперед, у зарості дзвіночків, що здіймалися, мов пшеничне колосся, над сірим лопуховим листям. Коли вони вийшли на прогалину, де колись вирубали дерева, їх залив потік сонячного світла. Галявина була рясно помережана блакитними смугами дзвіночків, що миготіли, переливаючись бузково-пурпуровими відблесками. А поміж ними зводили свої звивисті бурі голівки віти папороті — мов легіони зміїв, готових прошепотіти Єві свою згубну таємницю.

Кліффорд дав кріслу докотитися до самої вершини пагорба. Конні повільно простувала слідом. На деревах уже зовсім розкрилися коричневі ніжні бруньки. Все поступово втрачало колишню суворість. Навіть кострубаті несхитні дуби випускали ніжні листочки, тріпотливі, тоненькі золотаві крильця — як у малих кажанів на світанку. Чо-

му ж лише люди ніколи не зазнають такого оновлення, залишаються непроникними для подиху живої свіжості? Залізні створіння!

Кліффорд зупинив крісло на вершині пагорба і глянув униз. Тепла блакить дзвіночків омивала широкий шлях і стікала по пагорбу.

— Кольори самі по собі досить привабливі, — сказав Кліффорд, — але для живопису не годяться.

— Так, — байдуже мовила Конні.

— Помандруємо у весняну далечінь? — спитав Кліффорд.

— А крісло зможе ще раз піднятися нагору? — поцікавилась вона.

— Спробуємо. Ризик — благородна справа.

І крісло почало повільно, хитко спускатися мальовничою дорогою, що майже зникла у повені голубих гіацинтів. О самотній кораблю на гіацинтовій міліні! Мале суденце в останній тихій плавбі по водах цивілізації! Куди простуєш, о самотній кораблю на колесах, куди проляга твій таємничий шлях?.. Спокійний і самовдоволений, Кліффорд сидів на своїй колісниці фортуни у старому чорному капелюсі і твідовому піджаку, незворушний, розважливий. О Капітане, мій Капітане, ми здолали наш довгий шлях! Ба ні, ще не зовсім! Конні спускалася додолу, у своїй сірій сукні, стежачи, як крісло підплигує на схилі.

Вони проминули стежину, що вела до хижки. Дякувати небові, вона була завузька для крісла: там і людині ніде розвернутися. Крісло досягло підніжжя пагорба й зникло за поворотом. Конні почула стишений свист позаду. Вона хутко озирнулася. Лісник прямував до неї, Флоссі пленталася за ним слідом.

— Сер Кліффорд збирається завітати до мене? — спитав він, глянувши їй у вічі.

— Ні, лише до струмка.

— А! Гарзд! Тоді я триматимуся подалі. Але ввечері хочу тебе побачити. Чекаю біля брами о десятій.

І він знов подивився їй в очі.

— Так, — відповіла вона.

Вони почули вищання ріжка, яким Кліффорд підкликав Конні. Вона гукнула: «Аго-ов!» у відповідь. По обличчю лісника ковзнула легка посмішка, і він, простягнувши до неї руку, ніжно провів знизу догори по її грудях. Вона відповіла йому зляканим поглядом і кинулася бігти схилом, знов озиваючись до Кліффорда. Лісник спостерігав за нею згори, потім, злегка всміхаючись, повернувся до стежки.

Вона знайшла Кліффорда, коли той поволі пробирався до струмка, на півдорозі до вершини пагорба у ялиновій хащі.

— Воно виправдало сподівання, — сказав він, маючи на увазі крісло.

Конні подивилася на величезні сірі листки лопухів, що визирали з узлісся, мов привиди, — люди називають їх «ревінь Робін Гуда». Як тихо й сумно було біля криниці! Але вода дзюрчала так вільно й хороше. І тут росли братчики та блакитні сокирки.... А подалі, під лавою, ворушилася жовта купка землі. Кріт! Він виліз, показуючи малі рожеві лапки, і, сліпо задерши писок, поведив ним туди-сюди.

— Здається, він бачить кінчиком носа, — сказала Конні.

— І ще краще, ніж очима! — сказав Кліффорд. — Ти будеш пити?

— А ти?

Вона зняла з гілки емальованого кухлика і схилилася, щоб набрати води. Він пив, жадібно глотаючи. Потім вона нахилилася знов, щоб зачерпнути трохи й собі.

— Просто крижана! — сказала вона, задихаючись.

— Смакує непогано, чи не так? Ти загадала бажання?

— А ти?

— Я — так. Але не скажу.

Вона слухала стукіт дятла, шум вітерця, що шарудів у гущавині. Потім глянула на небо. Блакить ховалася в білі хмари.

— Хмарки, — сказала вона.

— Мов білі ягнятка, — докинув він.

На галявину впала тінь. Кріт виліз на крихку жовту землю.

— Неприємна істота, треба було б його вбити, — сказав Кліффорд.

— Поглянь! Він наче пастор на кафедрі, — сказала вона.

Вона зірвала кілька стеблинок цмину і кинула Кліффордові.

— Свіже сіно! — сказав він. — Пахне, як романтичні леді минулого сторіччя, що, до речі, вміли дати собі раду!

Вона поглянула на білі хмарки.

— Боюся, буде дощ, — сказала вона.

— Дощ? Чому? Ти хочеш дощу?

Вони вирушили додому. Кліффорд обережно торохтів вниз по пагорбі. Вони спустилися на темне дно долини і, повернувши праворуч, обминули підніжжя довгого схилу, де під сонцем застигли дзвіночки.

— Ну давай, стареньке! — сказав Кліффорд, скеровуючи туди крісло.

Підйом був крутим і вибоїстим. Крісло долало його ніби знехотя. Проте воно сяк-так дерлося нагору, поки не втрапило до одного з гіацинтових острівців; там воно загрузло у квітах і, шарпнувшись разів зо два, вклякло на місці.

— Краще посурми у ріжок, може, лісник підійде, — сказала Конні. — Він зможе трохи його підштовхнути.

— Дамо йому відпочити, — сказав Кліффорд. — Може, ти підкладеш під колесо якусь цурку чи щось подібне?

Конні знайшла камінь. Вони стали чекати. За хвилину Кліффорд знов увімкнув мотор. Крісло сіпалося вперед і спинялося, мов хвора істота, видаючи дивні звуки.

— Дай я підштовхну, — сказала Конні, підійшовши ззаду.

— Ні! Не штовхай! — розлючено сказав він. — Яка користь з цієї клятої бандури, якщо її треба штовхати! Підклади новий камінь!

Ще одна пауза і наступний старт, набагато невдаліший від попереднього.

— Ти повинен дати мені його підштовхнути, — сказала вона. — Або посурми в ріжок і поклич лісника.

— Зачекай!

Вона чекала; і він зробив ще одну спробу, що принесла більше шкоди, ніж користі.

— Все-таки посурми у ріжок, якщо не дозволяєш мені його підштовхнути, — попросила вона.

— Чорт забирай! Ти можеш помовчати?

Вона могла помовчати. Він оскаженіло воював з маленьким мотором.

— Ти його геть зламаєш, Кліффорде, — вмовляла вона, — ти просто витрачаєш нерви.

— Якби лише я міг встати та подивитись на цю кляту штукенцію! — засапано промимрив він. І з люттю засурмив у ріжок. — Може, Мелорз скаже, що з нею не так.

Вони чекали, стоячи у потовчених квітах, під небом, що поволі затягувалося хмарами. У тиші почав воркотіти лісовий голуб: хурр! хурр! Кліффорд заткнув пельку клятому птахові, щосили задудівши у ріжок.

Лісник з'явився несподівано, виринувши з-за рогу. Він привітався, салютуючи.

— Ви хоч трохи знаєтеся на двигунах? — різко запитав Кліффорд.

— Боюсь, що ні. Він зламався?

— Ясна річ! — зірвався Кліффорд.

Чоловік, схилившись до крісла, вдивлявся у мотор.

— Боюсь, я нічого не тямлю в механіці, сер Кліффорд, — спокійно сказав він. — Якщо вистачає бензину й мастила...

— Подивіться уважно, і ви побачите, якщо десь є пошкодження, — пирхнув Кліффорд.

Лісник притулив рушницю до дерева, скинув піджак і поклав його поряд. Собака сів вартувати. Лісник присів, зазирнув під крісло, обережно помацав пальцем масний маленький мотор, вочевидь боячись забруднити свою чисту недільну сорочку.

— Ніби нічого не зламано, — сказав він. І, підвівшись, зсунув капелюха на потилицю, потер лоба, розмірковуючи, як бути далі.

— А ви дивилися на коліщата внизу? — спитав Кліффорд. — Гляньте, чи вони працюють.

Чоловік випростався на землі, витягнув шию, зазираючи під двигун і торкаючись його пальцем. Конні подумала, яка людина все-таки безпорадна істота — особливо коли лежить отак, немічна й маленька на великій землі.

— Наскільки я розумію, все в порядку, — долинув здавлений голос.

— Не думаю, що ви зможете чимось зарадити, — сказав Кліффорд.

— Здається, не зможу. — І він, підвівшись, присів на впочіпки — як шахтарі. — Але наявних пошкоджень немає, це точно.

Кліффорд завів мотор, потім витиснув зчеплення. Крісло не зрушило з місця.

— Увімкніть, хай попрацює довше, — порадив лісник.

Кліффорда обурювало його втручання, але він розігнав мотор так, що той задзижжав, мов гедзь. Нарешті двигун хахикнув, ревно і ніби почав працювати.

— Звучить ніби краще, — сказав Мелорз.

Але Кліффорд уже привів крісло до руху. Воно трохи поточилося убік і спроквола смикнулося вперед.

— Якщо я підштовхну, воно поїде, — сказав лісник, ідучи слідом.

— Облиште! — гримнув Кліффорд. — Воно само впрається.

— Але, Кліффорде! — втрутилася Конні. — Ти ж знаєш, воно не витягне. Чому ти такий впертий?

Кліффорд зблід від злості. Він натиснув на важіль управління. Крісло зробило відчайдушний ривок, прокотилося ще кілька ярдів і завершило свій горезвісний шлях у тихій пристані поміж дзвіночків.

— От і все! — сказав лісник. — Йому потужності не вистачає.

— Досі воно тут підіймалося, — холодно мовив Кліффорд.

— Тільки не цього разу, — зауважив лісник.

Кліффорд не відповів. Він почав експериментувати з мотором, змушуючи його працювати то швидше, то повільніше — так, ніби мав на меті почути усю гаму його звучання. У лісі відлунювався страхітливий скрегіт. Потім він рушив з місця і натис на гальмо.

— Ви його таки доламаєте, — пробурмотів лісник.

Крісло поточилося у бік схилу.

— Кліффорде! — закричала Конні, кидаючись до нього. Але лісник вже схопив крісло за поруччя. Кліффорд, однак, натискаючи з усієї сили на важелі, спромігся видертись на стежку, і з диким ревом крісло почало долати підйом. Мелорз невпинно підштовхував його ззаду, і воно повзло вгору, ніби прагнучи довести власну спроможність.

— Бачите, воно їде! — кинув Кліффорд, переможно сяючи, і озирнувся назад. Там він побачив лісникове обличчя.

— Ви його штовхаєте?

— Інакше воно б не поїхало.

— Облиште його. Я, здається, вас не просив. Дайте йому спробувати! — гарикнув Кліффорд з несамовитою люття.

Лісник відступив від нього і пішов за піджаком та рушницею. Крісло тієї ж миті залякло й стояло нерухомо. Кліффорд, опинившись у пастці, побілів від гніву. Він смикав важелі руками, адже ноги були безпомічні. У знавіснілому збудженні він шарпав малі руків'я і видобував із крісла ще більше звуків. Але воно не хотіло рухатись. Ні, рухатись воно не хотіло. Він заглушив мотор і заляк, стопівши від люті.

Конні сиділа на вершині пагорба й дивилась на потовчені, розчавлені квітки дзвіночків. «Ніщо не може бути прекраснішим за англійську весну». «Я можу зробити свій внесок». «Що нам потрібне — то це нагаї, а не мечі». «Панівні класи!»

Лісник підійшов, тримаючи піджака й рушницю. Флоссі обачливо супроводжувала його. Кліффорд знову попросив чоловіка зробити щось з мотором. Конні, що анітрохи не розумілася на технічних особливостях двигунів і не мала

досвіду подібних аварій, принишкла на пагорбі, відчуваючи себе зайвою. Лісник знову ліг на живіт. Панівні класи й підлегли класи!

Він звівся на ноги і спокійно промовив:

— Ану, спробуйте знов.

Лісник говорив терпляче, немов з дитиною.

Кліффорд завів мотор, і Мелорз, швидко ступивши до крісла ззаду, почав штовхати. Воно їхало, і частка зусиль належала моторові, інша — людині.

Кліффорд озирнувся, жовтий від гніву.

— Забирайтеся геть звідси!

Лісник поклав рушницю і почав надягати піджак. З нього було досить.

Крісло повільно позадкувало.

— Гальмуй, Кліффорде! — закричала Конні.

Вона, Мелорз і Кліффорд схаменулися одночасно. Конні і лісник перечепилися одне за одного. Крісло стало. Хвилину панувала мертва тиша.

— Очевидно, мені доведеться здатись на вашу милість! — сказав Кліффорд. Він аж позеленів від злості.

Ніхто не відповів йому. Мелорз прилагоджував на плече рушницю, його обличчя було дивно позбавлене будь-якого виразу. Флоссі, що завмерла напоготові біля ніг хазяїна, боязко поворухнулась, зиркаючи на крісло з надзвичайною підозрою і ворожістю, геть збита з пантелику поведінкою дивних людських істот. *Tableau vivant*¹ застигла посеред знівечених квітів, ніхто не вимовив ані слова.

— Я думаю, його доведеться штовхати, — нарешті виголосив Кліффорд з підкресленою *sang froid*².

Жодної відповіді. Лице Мелорза лишалося відсутнім, ніби він нічого не почув. Конні збентежено позирала на нього. Кліффорд оглядався довкола.

— Ви не проти штовхати крісло до будинку, Мелорзе? — спитався він із холодною зверхністю. — Сподіваюсь,

¹ Жива картина (*фр.*).

² Тут: удаваною байдужістю (*фр.*).

я не сказав нічого, що б могло вас образити, — додав він майже ворожим тоном.

— Нічого, сер Кліффорд. То ви хочете, аби я підштовхнув крісло?

— Будьте ласкаві.

Чоловік підійшов до нього. Але цього разу їх спіткала невдача: гальмо заклинило. Вони тягли, штовхали, лісник знову зняв піджака та рушницю. Але тепер Кліффорд не казав ні слова. Нарешті лісник відірвав від землі задню частину крісла і водночас ударом ноги спробував вивільнити колеса. Але це йому не вдалося. Крісло вгрузло у землю. Кліффорд стискав поруччя. Чоловік зморено відхекувався.

— Не робіть цього! — вигукнула Конні.

— Якщо ви штовхнете колесо туди, отако! — Він повернувся до неї, показуючи, що треба зробити.

— Ні! Ви не повинні його піднімати! Ви підірветесь, — відказала вона, спалахнувши від гніву.

Але він подивився їй в очі й хитнув головою. І їй довелося підійти та тримати колесо. Він теж підтримав його, вона рвонула з усієї сили, і крісло заточилося убік.

— Заради Бога! — перелякано скрикнув Кліффорд. Але все обійшлося добре, гальмо відпустило. Лісник підклав камінь під колесо і, відійшовши, сів на пагорбі. Він важко дихав і зблід, немов у запамороченні. Конні дивилася на нього, ладна заволати від безсилового гніву. Запала мовчанка. Вона побачила, що його руки, безвільно зронені на коліна, тремтять.

— Ви поранилися? — спитала вона, ступивши до нього.

— Ні. Ні! — він відвернувся майже розлючено.

Панувала мертва тиша. Кліффорд не повертав голови. Навіть Флоссі застигла нерухомо. Небо вкрилося хмарами.

Нарешті він зітхнув і висякався у червону хустку.

— Це пневмонія мене підкосила, — сказав він.

Ніхто не відповів. Конні прикидала, чи велике зусилля потрібне, щоб підняти таке крісло з гладким Кліффордом. Велике, надто велике! Тільки б це йому не зашкодило!

Він звівся, знов узяв свого піджака і перекинув його через спинку крісла.

— То ви готові, сер Кліффорд?

— Так, прошу.

Він зупинився, витяг камінь з-під колеса, потім навалився на крісло. Він був дуже блідий — Конні ще ніколи не бачила його таким — і відчуженіший, ніж будь-коли. Кліффорд важив чимало, а схил був крутий. Конні стала поруч із лісником.

— Я також буду штовхати! — сказала вона.

І вона штурхнула крісло з бурхливою жіночою енергією злості. Крісло покотилося швидше. Кліффорд озирнувся.

— Це необхідно? — спитав він.

— Вкрай необхідно! Чи ти хочеш вбити людину? Якби ти дав моторові працювати, коли це було...

Але вона не доказала, захекавшись. Трошки вповільнила кроки, бо робота виявилась на диво важкою.

— Гей! Тихше! — сказав чоловік, всміхаючись самими очима.

— Ви впевнені, що не завдали собі шкоди? — стривожено спитала вона.

Він хитнув головою. Вона дивилася на його невелику струнку засмаглу руку. Це була та сама рука, що пестила її. А вона навіть ніколи не дивилася на неї. Ця рука здавалася такою ж спокійною, як він сам, сповненою дивною внутрішньої тиші, що приваблювала її своєю недосяжністю. І її душа у стрімкому пориві озвалася до нього: він був таким мовчазним і недосяжним! А він відчув раптовий приплив снаги. Штовхаючи крісло лівою рукою, він поклав праву на округле біле зап'ястя Конні й стиснув його з легкою ласкою. І вогник життєдайної сили запалав у ньому, спускаючись вниз по спині до його стегон. А вона раптом схилилась і поцілувала його руку. Кліффордова потилиця тим часом безживно бовваніла перед ними.

На вершині пагорба вони перепочили, і Конні була рада йти далі. Досі вона дозволяла собі плекати невиразну мрію про дружбу між цими двома чоловіками: один — її чоло-

вік, другий — батько її дитини. Тепер їй відкрилось усе жалюгідне глупство задуманого. Ці чоловіки були непримиреними, мов лід і вогонь. Вони несвідомо заперечували одне одного. І вона вперше в житті збагнула, що це за дивна річ — ненависть. Вперше в житті вона свідомо й жагуче ненавиділа Кліффорда — так, ніби прагнула стерти його з лиця землі. І якою навдивовижу вільною, якою насправді живою вона почувалася, даючи собі волю ненавидіти його й зізнаючись собі у своїй ненависті. «Тепер, коли я його ненавиджу, я не зможу жити з ним далі», — промайнула в неї чітка думка.

На рівному місці лісник міг штовхати крісло сам. Кліффорд завів бесіду з Конні, лише щоб продемонструвати власне самовладання: про тітку Єву, що була у Дьєпі, про сера Малкольма, котрий питається у листі, як Конні поїде до Венеції: разом з ним у його невеличкому автомобілі чи з Хільдою — поїздом.

— Я б краще поїхала поїздом, — сказала Конні. — Не люблю довгі подорожі автомобілем, особливо коли на дорогах пилюка. Але я почекаю, що скаже Хільда.

— Вона захоче їхати своєю машиною і взяти тебе з собою, — сказав він.

— Можливо!.. Тут я повинна допомогти. Ти, мабуть, і не уявляєш, яке це крісло важке.

Вона підійшла до крісла ззаду й пішла пліч-о-пліч з лісником, штовхаючи крісло вгору рожевою стежкою. Їй було байдуже, чи хтось їх побачить.

— Чому б вам не залишити мене тут почекати і не залучити до справи Філда? Він досить міцний для такої роботи, — запропонував Кліффорд.

— Уже близько, — відповіла вона, задихаючись.

Але обоє — і вона, і Мелорз — витирали спітнілі обличчя, піднявшись на пагорб. Дивно, але завдяки цій спільній праці вони відчули себе набагато ближчими одне до одного, ніж досі.

— Дуже вам вдячний, Мелорзе, — сказав Кліффорд, коли вони підійшли до дверей будинку. — Я поставлю ін-

ший мотор, от і все. Може, зайдете на кухню пообідати? Здається, вже час.

— Дякую, сер Кліффорд. Я сьогодні збираюся обідати в матері — неділя.

— Як хочете.

Мелорз накинув піджак, глянув на Конні, відсалютував і пішов. Конні, розгнівана, піднялась нагору.

За ланчем вона не змогла стриматися:

— Чому ти дозволяєш собі виявляти таку зневагу до людей, Кліффорде? — спитала вона.

— До кого саме?

— До лісника! Якщо це, на твою думку, свідчить про належність до панівних класів, то мені тебе шкода.

— Чому?

— Цей чоловік тяжко хворів і досі ще не видужав! Присягаюся, якби я належала до вищого класу, ти б навряд чи діждався моїх послуг. Ти б у мене погопцював.

— Не сумніваюся в цьому.

— Якби він сидів у кріслі з паралізованими ногами і поводився так, як ти, що б ти зробив для нього?

— Моя люба проповіднице, твоя схильність змішувати до купи людей і те, що вони собою являють, — це не що інше, як вияв поганого смаку.

— А твоє огидне чистоплюйське бажання співчуття смакує ще гірше. *Noblesse oblige!*¹ Тебе і твій панівний клас!

— І до чого ж вона має мене зобов'язувати? Палати любов'ю до мого лісника? Я відмовляюся. Залишаю цю можливість для моєї проповідниці.

— Можна подумати, він не така сама людина, як ти!

— Він мій лісник, і я сплачую йому два фунти на тиждень та надаю помешкання.

— Сплачуєш! За що, по-твоєму, ти йому платиш?

— За його послуги.

— Ха! Я б тобі порадила притримати при собі ці два фунти.

¹ Честь зобов'язує (*фр.*).

— Може, він був би радий цьому, але, на жаль, не може дозволити собі таку розкіш.

— Ти, з твоєю владою! — сказала вона. — Ти ні над ким не маєш влади, не бреши хоч самому собі. Ти лише маєш більше грошей, ніж на те заслуговуєш, і тому змушуєш людей працювати на тебе за два фунти на тиждень — або погрожуєш їм голодною смертю. Влада! Що тобі за користь з твоєї влади? Ти ж давно стратився ні на що! Тільки й можеш, що хизуватись своїми грошима, мов якийсь жид або Шибер!

— Ви дуже вишукано висловлюєтесь, леді Чаттерлі!

— Запевняю тебе, ти також був вельми вишуканим там, у лісі. Мені було просто за тебе соромно. Мій нетитулований батько в десять разів людяніший і вихованіший за тебе, хоч ти й лорд Чаттерлі!

Він схопив дзвоника і викликав місіс Болтон. Він весь пожовк від люті.

Конні пішла до своєї кімнати, розгнівана, промовляючи до себе: «І такий, як він, купує людей! Ну, мене йому не купити, тому нема чого мені з ним залишатися. Дохла рибина у подобі джентльмена з його целулоїдною душею! Як же вони себе високо підносять з їхніми манерами, з їхнім іронічним мудруванням і гречністю! У них стільки ж почуттів, як у целулоїдної іграшки».

Вона обмірковувала свої плани на ніч і вирішила викинути Кліффорда з голови. Їй не хотілося його ненавидіти, не хотілося взагалі бути пов'язаною з ним будь-якими почуттями. Не хотілося, щоб він знав бодай щось про неї — і особливо про її кохання до лісника. Ці його випадки щодо ставлення до слуг — то давня баечка. Він вважав її надто фамільярною з ними, а вона його — по-дурному бундючним, загуслим, мов каучук, як тільки мова заходила про інших людей.

Коли настав час обідати, вона спустилася вниз — спокійна, тримаючись холодно і ввічливо. Він все ще був жовтий: в нього стався напад печінкової хвороби, що траплялося з ним завжди після надмірного нервового збудження. Він читав французьку книжку.

- Ти коли-небудь читала Пруста? — спитав він.
- Якось спробувала, але він мене втомлює.
- Він справді виняткове явище.
- Можливо! Але він мене втомлює своєю демагогією.

В нього немає почуттів, тільки нескінченні розмови про почуття. Я втомлююся від самозакоханого словоблуддя.

— Тебе більш приваблює самозакохана тваринна жвавість?

— Напевне, так. Але взагалі не обов'язково бути в такому захваті від самого себе.

— Ну а я поважаю витонченість Пруста і його шляхетну анархію.

— Це й робить тебе таким безживним, справді.

— Ось як вважає моя маленька проповідниця.

Все повернулося на круги своя. Але вона не могла побороти бажання сперечатися з ним. Здавалося, що біля неї сидить ожиллий кістяк і підкорює її своєю похмурою, холодною волею мерця. Вона майже відчувала, як цей мертвий кістяк захоплює її і душить у своїх холодних обіймах. Він був добре озброєний, і вона трохи боялася його.

Конні, як могла раніше, пішла нагору і відразу лягла спати. Але о пів на десяту вона встала і вийшла за двері, прислухаючись. Не було чути жодного звуку. Вона накинула халат і спустилася вниз. Кліффорд та місіс Болтон грали в карти на гроші. Напевне, досидять аж до півночі.

Конні повернулася до своєї кімнати, кинула піжаму на зім'яту постіль, надягла тонку сукню для гри в теніс, а зверху — ще одну, вовняну; взяла гумові тенісні туфлі й накинула легкий плащ. Тепер вона була готова. Якщо їй хтось трапиться назустріч, то вона просто вийшла подихати свіжим повітрям. А вранці, коли повертатиметься додому, хай буде, ніби вона просто ходила прогулятися по росі, як часто це робила до сніданку. Залишалася єдина небезпека — що хтось зайде до її кімнати вночі. Але це майже неможливе: один шанс на сотню.

Бетс ще не замкнув двері. Він замикав дім о десятій годині і відчиняв знову о сьомій ранку. Вона вислизнула

надвір непомітно й тихо. Тонкий ріг місяця сяяв досить яскраво, щоб у світі було трохи світліше, і не досить, щоб можна було помітити її в темно-сірому плащі. Вона швидко йшла крізь парк, охоплена не збентеженням від майбутньої зустрічі, а бунтівним гнівом і відразою, що палали в її серці. Звісно, це не краший настрій для любовного побачення. Але *a la queerre comme a la queerre!*¹

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Підійшовши до паркової брами, вона почула, як брязнула клямка. Отже, він тут, у лісовій темряві, і бачить її!

— От добре, що ти так рано, — сказав він. — Ну як, все обійшлося?

— Так, все чудово.

Він обережно зачинив за нею хвіртку, і бліда пляма світла з ліхтарика ковзнула по землі, вихоплюючи з пільми сірі квіти, що не встигли ще закрити на ніч свої пелюстки. Вони мовчки пішли вперед.

— Тобі точно не заподіяло шкоди те крісло вранці? — спитала вона.

— Ні, ні!

— А в тебе були якісь ускладнення після цієї пневмонії?

— Та нічого страшного! Просто серце трохи послабшало, і легені вже не ті, що раніше. Але так воно завжди.

— І тепер тобі не можна перевтомлюватись?

— Та небажано.

Вона йшла далі у похмурій мовчанці.

— Ти ненавидиш Кліффорда? — нарешті промовила вона.

— Ненавидіти його! Ні! Я зустрічав надто багато таких, як він, щоб через це його зненавидіти. Я вже загодя знаю, що ця порода мене не турбує, от і все.

— Яка порода?

¹ На війні як на війні (*фр.*).

— Та, ти ж знаєш краще за мене. Оця порода підтоптаних молодиків, схожих на старіючих жінок і без яечок.

— Яких яечок?

— Яечок! Чоловічих яечок!

Вона нарешті збагнула.

— Але хіба в цьому річ? — спантеличено мовила вона.

— На дурня кажуть, що в нього не вистачає мізків; на негідника — що він не має серця. А якщо комусь бракує того шматка м'яса, що чоловіка робить чоловіком, — то кажуть, що він без яечок. Недороблений.

Її це ошелешило.

— І Кліффорд також? — спитала вона.

— Звісно, він недоробок, тому так і казяться; як усі такі хлопці, ледве щось не по них.

— А ти, звичайно, не такий.

— Та певно ж, не зовсім.

Вдалині заблимало жовте світло. Вона завмерла.

— Там світло! — сказала вона.

— Я в хаті завжди лишаяю світло, — сказав він.

Вона пішла поруч з ним, але не торкаючись його, дивуючись, чого вона іде з ним взагалі. Він відімкнув хижку, вони зайшли, і він зачинив двері на засув. «Ув'язнена», — подумала вона. Над червоним вогнем у комині висвистував чайник, на столі стояли чашки.

Вона сіла у дерев'яне крісло біля вогню. Після нічної прохолоди було приємно зігрітись.

— Я зніму туплі, вони геть мокрі, — сказала вона.

Вона сиділа, простягнувши до вогню ноги в панчохах. Він вийшов на кухню й повернувся з їжею: хліб, масло, варений язик. Вона, зігрівшись, зняла плащ. Він повісив його біля дверей.

— Що будеш пити: какао, чай або каву? — спитав він.

— Мені щось нічого не хочеться, — сказала вона, поглянувши на стіл. — А ти їж.

— Та це не втече нікуди. Зара' погодую собаку.

Він, неквапно ступаючи по кам'яних плитах підлоги, перетнув кімнату, насипав собаці їсти у коричневу чашку. Спаніель нетерпляче втупився у нього.

— Оце твоя вечерея, і не дивися на мене, ніби я тебе голодом морю, — сказав він.

Він поставив чашку на килимку, а сам, всівшись на стілець біля стіни, почав стягувати гетри й черевики. Флоссі, замість того щоб їсти, підбігла до хазяїна і занепокоєно дивилася на нього знизу.

Він поволі роззувався. Собака присунулася ближче.

— Та що за халепа! Марудишся, що тут хтось є, окрім мене? Ох ти, бабисько! Ану йди, вечерея.

Він поклав руку на собачу голову, і сучка, виструнчившись, притулилась до нього. Він ласкаво потріпав її за довге шовковисте вуха.

— Иди! — сказав він. — Иди їж бігом!

Він посунув стільця до килимка з мискою, і собака слухняно взялася до їжі.

— Ти любиш собак? — спитала Конні.

— Не так щоб дуже. Надто вони запопадливі, це набридає.

Він стяг гетри і почав розшнуровувати свої важкі черевики. Конні відсунулася від вогню. Якою ж голою здається ця мала кімната! Над його головою на стіні висіла досить бридка збільшена фотокартка, що увічнювала молоде подружжя — його і жінку з нахабною пикою, без сумніву, його дружину.

— Це ти? — спитала Конні.

Він повернувся і поглянув на речовий доказ над своєю головою.

— Та! Зняли разом, невдовзі як побрались. Мені було двадцять один.

Він байдуже дивився на фото.

— Тобі подобається? — спитала Конні.

— Щоб таке подобалось? Ні! Ніколи не любив цю штуку. Та вона вбила собі в голову, що нам конче треба знятися разом, — сказав він.

Він продовжував роззуватись.

— Якщо тобі не подобається, чого ти її тут тримаєш? Може, твоя жінка хотіла б її забрати, — сказала вона.

Він поглянув на неї з раптовим усміхом.

— Вона всеньке повітягла з хати, скільки їй рук вистачило, — сказав він. — А це залишила!

— Тоді навіщо ти її тримаєш? З сентиментальності?

— Не, я на неї й не дивлюся ніколи. І не помічав, що вона тут. Вона висить з тої пори, як ми тут оселилися.

— Чому б тобі її не спалити? — спитала вона.

Він знов обернувся і глянув на фотографію. Її було вставлено в грубезну позолочену рамку. Чисто поголений, нашоршений хлопчина у затісному комірці і огрядна нахабна молодичка з високо зачесаним, завитим волоссям, у темній атласній блузі.

— А це непогана ідея, справді! — мовив він.

Він зняв черевики і взув капці. Потім встав на стілець і зняв фотографію. На зеленкуватій шпалері залишилася велика бліда пляма.

— Пил з неї витирати нема чого, — сказав він, поставивши її до стіни.

Він пішов до комори й повернувся з молотком та кліщами. Сівши на своє старе місце, він почав відривати від рами паперову підклеюку і висмикувати цвяхи, на яких трималася задня дошка. Він працював, з головою поринувши у роботу, як це було йому властиво.

Він швидко повиймав усі гвіздки; потім витяг підкладку, потім саму картку в широкій білій оправі. Насмішкувато подивився на фото.

— Бач, який я був: молоденький дячок. А вона — хамло, — сказав він. — Зануда й хамло!

— Дай я подивлюся, — сказала Конні.

Він був чисто поголений і взагалі дуже чистенький, охайний хлопець — двадцять років тому. Але навіть на фото його очі дивилися сторожко й зухвало. А жінка не здавалася такою вже поторочєю, хоч і випнула важке підборіддя. В ній навіть вчувалася певна принада.

— Не слід зберігати такі речі, — сказала Конні.

— Так, не слід! Не тре' їх навіть робити!

Він розламав цупку фотокартку об коліно і, подержавши її на шматки, кинув у вогонь.

— Та вона й вогонь спортить, — сказав він.

Скло та дошку він відніс нагору. Раму розчачнув кількома ударами молотка, так що в повітря здійнялась гіпсова пилюка. Потім забрав друзки до кухні.

— Ми їх спалимо завтра, — сказав він. — Тут забагато гіпсу.

Прибравши все геть, він знову сів.

— Ти кохав свою жінку? — спитала вона.

— Кохав? — перепитав він. — А ти кохала сера Кліффорда?

Та вона не хотіла здаватись.

— Але ж ти залицявся до неї? — наполягала вона.

— Залицявся! — він вишкірився у посмішці.

— Може, ти й тепер до неї небайдужий, — сказала вона.

— Я?! — він широко розплющив очі. — Не-е, я про неї й думати не можу, — спокійно сказав він.

— Чому?

Він похитав головою.

— Тоді чому ти з нею не розлучишся? Вона візьме й повернеться до тебе, — зауважила Конні.

Він гостро поглянув на неї.

— Вона й на мило до мене не підійде. Вона мене ненавидить ще більше, ніж я її.

— Ось побачиш, вона повернеться.

— Ніколи вона так не зробить. Тому кінець! Мене знудить, як я її побачу.

— Ти її побачиш. Ви ж офіційно не розлучені, ні?

— Ні.

— О, тоді вона повернеться, і тобі доведеться її прийняти.

Він дивився на Конні застиглим поглядом. Потім дивно затрусив головою.

— Може, ти й права. Я скоїв дурницю, що повернувся сюди. Та набридло тинятись бозна-де, хотілося мати дах над головою. Не бути перекотиполем. Але ти права. Я отримую розлучення і стану вільним. Мені всі оті речі гірші за смерть — усілякі установи, суди, судді. Але якось та пройду через все це. І отримаю розлучення.

Вона помітила, що він зціпив зуби. У душі вона торжествувала.

— Думаю, тепер нам треба випити чаю, — сказала вона.

Він підвівся — приготувати чай. Але його лице замкнулося.

Коли вони сіли за стіл, вона спитала:

— Чому ти з нею одружився? Вона була простіша за тебе. Місіс Болтон говорила мені про неї. Вона ніколи не могла збагнути, чому ти з нею одружився.

Він пильно поглянув на неї.

— Я розповім тобі, — сказав він. — Першу дівчину я мав у шістнадцять років. Вона була донькою шкільного вчителя з Олertonу, мила, насправді гарна. А мене вважали розумником з Шеффільдської школи, я трохи бекав французькою й німецькою, — словом, велике цабе. Вона була з тих романтичних дівчат, що ненавидять усе просте. Напосідала на мене з поезією та усіляким читанням: можна сказати, робила з мене людину. І я читав, аж шкура на мені горіла. Я був клерком у Батерлі, худе, бліде хлопчєня, що марило читанням. І я з нею про все говорив, про будь-що. Нас заносило аж до Персеполіса й Тімбукту. Двійко найлітературніших пущівірінків на всі десять графств. Я був у захваті від неї, просто у захваті! Ходив як очманілий. І вона мене обожнювала. Але змією, причаєною в траві, був секс. Хоча в неї цього якось зовсім не було на думці; у всякому разі, не досить. А я аж всох і ледь не сказився. Потім сказав, що ми повинні стати коханцями. Укооськав її, — як то завжди ведеться. І вона мені віддалася. Я був на сьомому небі, але вона ніколи цього не хотіла. Не хотіла і все. Вона мене обожнювала, любила, щоб я з нею говорив і цілував її; так вона виявляла своє кохання до мене. А щодо іншого — вона просто цього не хотіла. Таких жінок вистачає. Я ж хотів цього, «іншого». Тому ми врешті-решт розбіглися. Я вчинив жорстоко, що покинув її. Але став крутити з іншою дівчиною, вчителькою, що до того мала історію з жонатим чоловіком: він просто вчадів від неї. Вона була така собі ніжна, з біленьким личком, — дуже ніжна, старша за

мене, от і правила бал. То була справжня дияволиця. Їй подобалося в коханні все, окрім сексу. Можеш з нею обніматись та притискатись, скільки тобі заманеться, а як справа дійде до сексу — вона лише зуби зціплює й ніби ненавидить тебе. Але я силував її до сексу, і тому вона мене ледь не заморозила своєю ненавистю. Отак мене знов надурили. І я все послав під три чорти. Я хотів жінку, яка б хотіла мене і хотіла «отого».

А потім з'явилася Берта Коутс. Вони жили поруч з нами, відколи я ще був малим; то я знав її добре. Вони були прості люди. Ну, Берта десь там поїхала до Бірмінгема; вона казала, ніби служить компаньйонкою в якоїсь леді, а інші — що офіціанткою в готелі чи щось таке. Так чи інакше, коли я був уже ситий по горло тою іншою дівчиною, і мені був уже двадцять один рік, повернулася Берта: все при ній — гарно вдягнена, цвіте й пахне. Дівчина так розцвітає, коли стає жінкою або шльондрою. А я вже ладен був накласти на себе руки. Покинув роботу у Батерлі, бо вважав, що я там зайвий, і став старшим ковалем у Тевершелі, здебільшого підковував коней. Батько уже працював там, і я весь час був біля нього. Ця робота мені подобалась: я любив коней. Я перестав говорити «гарно», як вони це називають, тобто правильною англійською; знову почав балакати по-тутешньому. Книжки ще читав, але тільки вдома; а взагалі був ковалем, мав власну таратайку з конячкою — за тутешніми поняттями, пан-господар. Батько залишив мені триста фунтів у спадок. От я й закрутив з Бертою. Радів, що вона така проста. Я хотів, щоб жінка була простою. І сам хотів бути простим. Ну, ми одружилися, і спершу нам велося аж геть незлецько. Ті «чисті» жінки ледь яечка в мене не повідсушували, — а вона в тому ділі тямилла добре. Вона хотіла мене і не робила з того проблеми. А я радів — аж світився. Це було те, чого я бажав: щоб жінка хотіла зі мною трахатись. І я її трахав як належить. Думаю, вона мене трохи зневажала за те, що я такий радий тому і приношу їй сніданок у постіль. А потім зовсім розприндилась. Навіть не годувала мене доброю ве-

черею, як я приходив з роботи. І варто було лише їй дорікнути — накидалася на мене. Я теж у боргу не залишався. Вона в мене швиргоне чашкою, а я її хапаю за петельки і ну душу з неї витрясати. Отакі справи! Але вона геть знахабніла. До того дійшла, що перестала мені давати, коли я того хотів. Просто відпихала мене, та ще й вельми грубо, — як тобі це подобається? А потім, коли вона мене отако розхолодить і я її вже справді не хочу, — тоді починаються сюсі-пусі, і вона лізе до мене і сама мене трахає. І я завжди корився. Але поки я її мав, вона ніколи не кінчала, ніколи! Просто лежить і чекає. Я себе стримував по півгодини, вона ж трималася ще довше. А коли я все-таки скінчав, отоді вона відкривала власний рахунок. І я мав стирчати у ній, доки вона себе не доведе до кінця: вищить, карячиться і стискає, стискає себе там, а потім скінчить і кайфує: «Як гарно було!» Потроху мене стало від того нудити, а в неї виходило все гірше. Їй все тяжче було кінчати, і вона товкла мене мов якимсь дзьобом. Господи, думаєш, ніби жінка там м'яка, мов інжир. Але я тобі скажу, у таких хвойд ніби дзьоб якийсь між ногами, і вони тебе ним товчуть, аж поки тебе не занудить. Сама! Сама! Сама! Все сама! І товче, і аж вищить, мов скажена! Щось там кажуть про чоловічий егоїзм, та як назвати оцю погань, коли жінка тебе тупо товче і добирає смаку, мов стара шльондра! І вона нічого з цим не могла вдіяти. Я їй казав про те, казав, як я це ненавиджу. Вона навіть спробувала себе побороти. Спробувала лежати тихо і дати мені самому впоратись. Спробувала — та нічого не вийшло, бо вона не мала з того ніякої втіхи. Їй треба було самій це зробити, самій себе оддрючити. І я бачив, що їй не йметься, і вона нарешті дала собі волю і товкла мене, товкла, товкла, ніби в неї уже не було ніяких почуттів, крім тих, що на кінчику дзьоба, на кінці тої довбні, що в неї там товче й шарпає. Так завжди буває із старими шльондрами, принаймні чоловіки так кажуть. У неї був якийсь невгамовний свербіж, мов у п'янички. Ну і я зрештою не витримав. Ми стали спати окремо. Вона сама цього якось схотіла, як на неї

вкотре наїхало, — в неї часом з'являлась така заморочка, нібито я нею гребую. Вона сама почала спати в іншій кімнаті. А потім я й сам не захотів, аби вона до мене приходила. Не хотів, і край. Я її зненавидів. А вона ненавиділа мене. Господи, як вона мене ненавиділа ще до того, як народилася дитина! Я часто думаю, що вона спромоглася її народити лише з ненависті до мене. В усякому разі після народження дитини я її не чіпав. Потім почалася війна, і я вступив до війська. І не повертався, доки не взнав, що вона живе з тим хлопцем із Стакс-Гейта.

Він затнувся, блідий з лица.

— І що це за чоловік із Стакс-Гейта? — спитала Конні.

— Такий собі лобуряка, лається без упину. Вона з ним гиркається, і обоє п'ють.

— Послухай, а раптом вона повернеться?

— Хай Бог милує! Тоді я знову поїду звідси.

Запала мовчанка. Фотокартка у комині перетворилась на сірий попіл.

— Отже, коли ти отримав жінку, що тебе хотіла, — сказала Конні, — вийшло, як то кажуть, «що занадто, те не здорово?»

— Еге ж! Щось таке! Та це все одно краще від отих цнотливих дівуль: перша — світле юнацьке кохання, і та, друга — мов блекота, і всі інші.

— А що інші? — спитала Конні.

— Інші! Та нема ніяких інших. Просто, за моїм досвідом, жінки майже всі такі: вони хочуть чоловіка, але не хочуть сексу, лише відробляють його, мов якусь панщину. Ті, що старомодніші, ті просто лежать, мов колоди, поки ти над ними вправляєшся. Потім вони наче й не від того, починають до тебе лашитись. Але сама ця справа для них — ніщо, просто гидота якась. І багатьом чоловікам це подобається. Та я таке ненавиджу. А ще є брехухи — вони подібні до перших, але прикидаються, ніби не такі. Вдають, ніби отримують втіху. Та все це брехня. Вони просто комедію ламають. Потім є ще такі, що люблять усе, всілякі там любощі й пестощі, всякі викрутаси, окрім природних. Вони

змушують тебе кінчати куди завгодно, лише не туди, куди треба. Потім ідуть «міцні горішки», в дідька їх доведеш до кінця, — як ото моя жінка. Вони беруть цю справу на себе. А є й такі, що виштурхають тебе раніш, ніж ти скінчиш, і далі самі себе вдовольняють. Але це вже лесбійські штучки. Просто диво, як багато жінок є лесбійками, знають вони про це чи ні. Мені здається, вони майже всі лесбійки.

— І тобі це не до вподоби? — спитала Конні.

— Повбивав би їх. Коли мені трапляється справжня лесбійка, мене аж корчить, так хочеться її прибити.

— І що ти робиш?

— Просто кидаюся навтьоки.

— Ти гадаєш, що лесбійки гірші за гомосексуалістів?

— Так! Бо я від них більше начувався. А взагалі, я про це не думав. Коли я маю справу з лесбійкою, байдуже, знає вона про це чи ні, — я просто скаженію від люті. Ні, ні! Та я вже не хотів мати справи з жодною жінкою. Я хотів лишатись на самоті, вберегти хоч краплю свободи й совісті.

Він був блідий, брови насуплені.

— І ти шкодував, що зустрів мене? — спитала вона.

— І шкодував, і радів.

— А тепер?

— Мені шкода, що є ці зовнішні обставини: всі ці складнощі, звинувачення, — воно ж прийде рано чи пізно. В мене просто кров холодне, як про це подумаю. А як попустить — о, тоді я радію. Так, ніби я все-таки переміг. Я ж справді просто занемагав, думав, що вже не лишилося справжнього сексу, немає жінки, що кінчала б разом із чоловіком; хіба лише чорні жінки, — але ж ми, ну, ми все-таки білі, а в них є щось нечисте.

— То тепер ти мені радієш? — спитала вона.

— Так! Коли забуваю про все інше. А коли не можу забути, мені хочеться залізти під стіл і померти.

— Чому під стіл?

— Чому? — він засміявся. — Щоб сховатись, мабуть. Як дитині!

— Здається, у тебе жахливий досвід спілкування з жінками, — сказала вона.

— Бачиш, я не можу себе обдурювати. А більшості чоловіків це вдається. Вони ніби стають у позу і приймають цю брехню. Я ж ніколи не міг себе обдурити. Завжди знав, чого хочу від жінки, і не міг збрехати, що я це отримав, коли було зовсім не так.

— А тепер ти отримав це?

— Та нібито.

— Чому ж ти такий блідий і нещасний?

— Певно, від спогадів. І ще боюся самого себе.

Знову запанувала тиша. Було вже пізно.

— А ти гадаєш, що це важливо — чоловік і жінка? — спитала вона.

— Для мене — так. Для мене це — сенс життя: мати правильні стосунки з жінками.

— А якщо ти їх не матимеш?

— Тоді доводиться якось змиритися.

Вона трохи повагалась, перед тим як спитати:

— І ти вважаєш, що завжди поводишся з жінками як слід?

— Господи, ні! Я сам змусив свою жінку стати такою. Я її розбестив. А ще я дуже недовірливий. Тобі доведеться про це пам'ятати. Мені важко комусь довіритись усією душею. Може, я теж махлюю в дечому. Я недовірливий. Але ніжність не повинна помиляться.

Вона глянула на нього.

— Ти не ймеш віри своєму тілу, покликові своєї крові, — сказала вона. — Чи тоді твоя недовіра зникає?

— На жаль, ні! Звідси й уся мука. Мій розум цьому не вірить.

— Хай не вірить. Яке це має значення!

Флоссі на килимку стомлено зітхнула. Вогонь догоряв під купкою попелу.

— Ми — двійко подоланих бійців, — сказала Конні.

— І ти також подолана? — він засміявся. — То давай постанемо до бою!

— Давай! А то я вже геть перелякалась.

— Та!

Він підвівся, поклав її туфлі сушитись, потім витер свої черевики і поставив їх ближче до вогню. Вранці він їх почистить. Він відкинув попел згорілої фотокартки якомога далі від вогню.

— Вона смердить, навіть спалена, — сказав він.

Потім він приніс дрова і склав їх на черені, щоб вранці було чим топити. І на якусь хвилю вийшов надвір з собакою.

Коли він повернувся, Конні сказала:

— Я теж вийду на хвилину.

Вона вийшла у темряву. Вгорі сяяли зорі. Вона вдихнула свіжі нічні пахощі квітів. І відчула, що її туфлі знов промокають. Але їй хотілося піти геть, подалі від нього і від будь-кого взагалі.

Було прохолодно. Вона стріпнулася і пішла до будинку. Він сидів біля ледь жевріючого вогню.

— Хух! Холодно! — вона здригнулася.

Він підклав у вогонь дров, потім приніс іще, — доки у комині не запалало справжнє багаття. Живі хвили жовтого полум'я трохи звеселили їхні серця й душі.

— Не журися! — сказала вона, взявши його за руку. А він сидів мовчазний і відчужений. — Ти робиш все, що можеш.

— Та! — він зітхнув з невеселою посмішкою.

Вона линула до нього, у його обійми, а він продовжував сидіти нерухомо, дивлячись у вогонь.

— Забудь усе! — прошепотіла вона. — Забудь!

Він міцно притис її до себе у теплих хвилях. Вогонь навіював забуття. А ніжний, теплий, стиглий тягар її тіла! Його кров поволі закипала, знов надаючи йому сили й снаги.

— Мабуть, жінки справді хотіли бути з тобою і кохати тебе, просто їм не вдалося. Та, може, не з їхньої вини, — сказала вона.

— Я знаю. Невже ти думаєш, я не розумію, що сам був мов гадюка з перебитим хребтом, яку розчавили!

Вона притулилася до нього. Їй не хотілося починати все спочатку. Але її підбурювала якась дивна впертість.

— Але ж зараз ти не такий, — сказала вона. — Ти зараз не такий!

— Не знаю, що з мене буде. Чорні дні ще попереду.

— Ні! — скрикнула вона, пригортаючись до нього. — Чому? Чому?

— Чорні дні ще попереду — і в нас, і в будь-кого, — повторив він із пророчою тугою.

— Ні! Не треба так казати!

Він мовчав. Але вона відчувала в ньому чорну пустку у відчаю. Це була смерть усіх бажань, смерть кохання: відчай, що таїться десь глибоко всередині людини, мов чорне провалля, і затягає до себе її душу.

— І ти так холодно говориш про секс, — сказала вона. — Ти говориш так, ніби все, що для тебе важливе, — це лише твоя власна втіха й насолода.

Вона знервовано протестувала проти його відчаю.

— Не! — сказав він. — Я хотів отримати втіху від жінки і ніколи її не отримував, тому що ніколи не міг зазнати насолоди від неї, доки вона водночас не зазнає від мене того ж. Тут потрібні двоє.

— Але ти ніколи не вірив у своїх жінок. Ти й у мене не віриш по-справжньому, — сказала вона.

— Я не знаю, як це — вірити в жінку, — сказав він.

— Бачиш, у тому-то й справа!

Вона все ще сиділа, згорнувшись у нього на колінах. Але його душа була змерклою й відсутньою, він більше не був поруч з нею. І все, що він говорив, віддаляло його від неї ще дужче.

— А в що ти взагалі віриш? — наполягала вона.

— Не знаю.

— Ні в що, як і всі чоловіки, кого я знала, — припустила вона.

Обоє мовчали. Потім він випростався й мовив:

— Так, у щось я вірю. Я вірю в доброту, особливо у доброту в коханні, в те, щоб трахатись із доброту в серці. Я вірю: якщо чоловік може трахати жінку з доброту в серці, а жінка з добрим серцем це сприймає, — отоді все буде гаразд. А холодне злягання — це смерть, ідіотизм.

— Але ж ти не трахаєш мене з холодним серцем, — заперечила вона.

— Я взагалі не хочу тебе трахати. Моє серце зараз холодне, як остигла картопля.

— О! — сказала вона, жартівливо цілуючи його. — То давай зробимо з неї sautee¹.

Він розсміявся.

— Отож-бо! — сказав він. — За крихту доброти віддаси все що завгодно. Але жінкам це не подобається. І навіть тобі насправді це не подобається. Тобі треба просто гарненько потрахатись з холодним серцем, а потім ти вдаєш, ніби було солодко. Де твоя ніжність до мене? Ти довіряєш мені, як собаці — кішка. Кажу тобі, для ніжності й доброти у коханні потрібні двоє. Ти любиш потрахатись, чом би й ні, але ти ще й хочеш, аби це називали чимось величним і грандіозним, — це лестить твоєму самолюбству. Твоє самозвеличення для тебе разів у п'ятдесят важливіше за будь-якого чоловіка і за стосунки з ним.

— Але про це я тобі й кажу. Твоє самолюбство для тебе — все.

— Еге ж! От і чудово! — сказав він, пориваючись встати. — То давай-но розбіжимося. Я б краще вмер, аніж став іще колись трахатись з жінкою із холодним серцем.

Вона зісковзнула з його колін, і він встав.

— А ти думаєш, я цього хочу? — спитала вона.

— Сподіваюсь, що ні, — відповів він. — В усякому разі, ти йди спати, а я ляжу тут, унизу.

Вона поглянула на нього. Він був блідий, брови насуплені. У своїй відразі він безмежно віддалився від неї. Всі чоловіки однакові.

— Я не можу повернутись додому до ранку, — сказала вона.

— Ні! Йди спати. Вже чверть на першу.

— Чесно кажучи, я не хочу, — сказала вона.

Він взяв свої черевики.

— Тоді я вийду! — сказав він.

Він почав зузуватись. Вона дивилася на нього.

¹ Печеня (фр.).

— Зачекай! — вигукнула вона. — Зачекай! Що з нами коїться?

Він схилився, зашнуровуючи свої черевики, і не відповів їй. Збігали хвилини. Вона була мов у запамороченні. Її свідомість тьмарилася, і вона стояла, широко розплющивши очі, дивлячись на нього, мов на незнайомця, більше нічого не розуміючи.

Насторожений мовчанкою, він поглянув на неї, побачив її затьмарений погляд і розгубився. І ніби могутній порив підхопив його і жбурнув до неї. Одна нога в черевіку, друга боса, він ступив до неї, міцно її обійняв, притис до себе — і дивним чином йому передався її біль. І так він стояв, тримаючи її в обіймах, а вона все тулилася до нього.

Потім його руки навмання спустилися вниз, голублячи її, пестячи її під одежею, де вона була така тепла й ніжна.

— Любонько моя! — пробурмотів він. — Любка моя хороша! Давай з тобою не воювати! Давай ніколи більше не воювати! Я люблю тебе, люблю бути з тобою. Тільки не супереч мені! Не треба! Не треба! Давай будемо разом.

Вона підняла обличчя і подивилася на нього.

— Не хвилюйся, — сказала вона спокійно. — Не треба так хвилюватись. Ти справді хочеш, щоб ми були разом?

Вона дивилася йому в лице серйозними, широко розплющеними очима. Він раптом завмер і замовк, відвернувши обличчя. Його тіло розслабилося, але більш не було відчуженим. Потім він підвів голову, глянув їй в очі зі своєю дивною, трохи глузливою усмішкою і сказав:

— Еге ж! Їй-богу, ми будемо разом.

— Ні, справді? — спитала вона, і на очі їй набігли сльози.

— Та справді ж! І серцем, і тілом, і печінками.

У його погляді, зверненому на неї, все ще блищав іронічний, трохи болісний усміх.

Вона мовчки плакала, і він вклав її тут, просто біля комина, і взяв її, і так вони помирилися. А потім скоренько пішли до ліжка, адже ставало прохолодніше, і там вже натішилися одне одним. І вона пригорнулася до нього, відчуваючи себе такою маленькою і щасливою, і обоє від-

разу ж міцно заснули. І так вони собі лежали, аж поки над лісом не піднялося сонце і не почався новий день.

Тоді він прокинувся і побачив світло. Фіранки були спущені. Він слухав гомінкий лемент дроздів у лісі. День обіцяв бути чудовим, було пів на шосту — він зазвичай вставав о цій годині. Він так міцно спав! Та вже новий день! Жінка згорнулася калачиком і все ще спала, така ніжна. Його рука потяглася до неї, і вона розплющила блакитні здивовані очі, сонно всміхаючись.

— Вже не спиш? — спитала вона.

Він глянув їй в очі. Всміхнувся їй поцілував її. І вона звелася й сіла на ліжку.

— Я тут! Дивина та й годі! — сказала вона.

Вона озирала побілену малу спальню із похилою стелею і слуховим віконцем, закритим білими фіранками. Кімната була майже гола, за винятком маленького комода, пофарбованого в жовтий колір, і стільця, і маленького білого ліжка, де вони лежали разом.

— Чудово, що ми тут, — сказала вона, поглянувши вниз, на нього. Він лежав, не в змозі відвести від неї погляд, і ніжно гладив її груди під тонкою нічною сорочкою. Коли він був такий — теплий, розчулений — він виглядав напрочуд юним і вродливим. Його очі могли дивитися так тепло. І весь він був свіжим і юним, мов цвіт невідомої квітки.

— Я хочу зняти це, — сказав він, стягаючи з неї через голову тонку батистову сорочку. І тепер вона сиділа, оголивши плечі та краплевидні важкі груди, вся золота. Він любив ніжно погойдувати її груди — мов дзвони.

— Тоді ти також зніми піжаму, — сказала вона.

— Та не!

— Так, так! — наказала вона.

І він стягнув свою стару бавовняну піжаму, зняв штани. Окрім рук, зап'ястків, обличчя й шиї, він був білий, як молоко, його плоть була ніжна й сильна. Конні він раптом здався так само невимовно гарним, як того разу, коли вона побачила його за вмиванням.

Золоте сонячне сяйво пробивалося крізь білі фіранки. Вона відчувала, як його промені рвуться до кімнати.

— Розчини вікно! Он як пташки співають! Впусти до нас сонце, — сказала вона.

Він сковзнув з ліжка, повернувшись до неї спиною, голий, білошкірий і тонкий, і пішов до вікна, трохи зсутулившись. Розсунув фіранки і якусь хвилю дивився надвір. Його спина була біла й струнка, невеликі сідниці — красиві справжньою міцною чоловічою красою, шия ззаду була засмагла, тонка, але міцна. Це була внутрішня міць прекрасного досконалого тіла.

— Але ж який ти гарний! — вигукнула вона. — Який чистий і гарний! Іди сюди! — і вона простягла до нього руки.

Він стидався повернутись до неї оголений, бо його чоловіча плоть постала. Тому він схопив з підлоги свою сорочку і, затулившись нею, підійшов до ліжка.

— Ні! — промовила вона, простягаючи до нього прекрасні тонкі руки і відкривши золоті краплини грудей. — Дай мені подивитись на тебе!

Він випустив сорочку й стояв, дивлячись на неї. Промені сонця, пройшовши крізь низьке вікно, осяяли його стегна і плаский живіт, і напружений фалос, що палко здійснювався й темнів крізь хмарку золотаво-рудого волосся.

— Як дивно! — поволі мовила вона. — Як дивно він там стоїть! Такий великий! Такий темний, такий хоробрий! То ось він який?

Чоловік поглянув униз, на своє біле тіло, й засміявся. Волосся на його грудях було темне, майже чорне. Але унизу живота, де стояв міцний вигнутий фалос, воно було золотаво-руде і кучерявилось легкою хмаркою.

— Такий гордий! — прошепотіла вона. — Такий зухвалий! Тепер я знаю, чого чоловіки так владно поведуться. Але він чудовий, справді. Мов якась інша істота! Навіть трохи лякає! Але справді чудовий! І він іде до мене! — вона прикусила нижню губу в зляканому захваті.

Чоловік мовчки поглянув униз, на збуджений фалос, що продовжував стояти.

— Еге! — стиха сказав він. — Ах ти, мій хлопцю! Та ти на це маєш право. Можеш високо тримати голову. Ти ж будь-що правиш своєї, так? І тобі до всіх байдуже. Навіть до мене, Джоне Томасе! Ти мій хазяїн? Так? Та ну, ти ж хоробріший за мене і менше балакаєш, Джоне Томасе! Ти її хочеш? Хочеш мою леді Джейн? Куди ж ти знов падаєш? Чи смієшся з мене? То давай, встроми їй! Встроми леді Джейн! Скажи: зведіть голови і відчиніть браму, аби славетний король міг увійти. Еге, та ти смієшся! Гавурка, ось що в тебе на думці. Скажи леді Джейн, що ти хочеш до гавурки. Джон Томас і гавурка леді Джейн!

— О, не дражни його, — сказала Конні, підповзаючи навколішки до краю ліжка, і, охопивши руками його струнки білі стегна, притягла до себе, так що її груди, тремтливо коливаючись, торкнулися кінчика напруженого фалоса і зловили на себе краплю його вологи. Вона міцно тримала чоловіка.

— Лягай! — сказав він. — Лягай! Дай мені увійти!

А потім, коли вони обоє спокійно лежали, жінка знов забажала подивитись на таємницю фалоса.

— А тепер він такий крихітний, ніжний, мов маленька брунечка життя! — сказала вона, взявши малий ніжний пеніс у руку. — Хіба ж він не гарний? Такий сам собі на думці, такий чудний! І такий невинний! І так глибоко заходить до мене! Знаєш, ти ніколи не повинен його обржати. Бо ж він і мій також. Не тільки твій. Він мій! І такий любий і невинний!

І вона ніжно тримала пеніс у своїй руці.

Він розсміявся.

— Благословенний будь зв'язок, що поєднав серця у кровних узах, — сказав він.

— Авжеж! — мовила вона. — Навіть коли він такий м'який і маленький, я відчуваю, що просто люблю його всім серцем. А яке тут гарне волоссячко! Зовсім-зовсім інше!

— Це ж не моє волосся, а Джона Томаса, — сказав він.

— Джон Томас! Джон Томас! — І вона швидко поцілувала м'який пеніс, що знову почав підійматись.

— Еге! — мовив чоловік, майже болісно потягуючись. — Він вкорінився аж у моїй душі, цей джентльмен. Я часом просто не знаю, що з ним вдіяти. Він живе на свій розсуд, йому важкенько догодити. Але й заподіяти йому зле не хочеться.

— Це не дивне, чоловіки завжди його боялись! — сказала вона. — Він такий страхітливий.

Тіло чоловіка здригнулося, і течія його свідомості знову змінила свій напрямок, полинувши донизу. Він був безпомічним, його пеніс набрякав повільними, м'якими поштовхами, здіймався, стримів, міцний і переможний, у своїй чудній непорушній твердині. Жінка теж затремтіла, спостерігаючи за ним.

— Ось! Бери його! Він твій, — сказав чоловік.

Вона тріпотіла, її свідомість танула. Пекучі й ніжні хвилі жаги омивали її, і вона знов розтавала у них, тремтячи в мерехтливому племінні, поки її не охопив останній сліпучий спалах невимовної насолоди.

Він почув далекі гудки Стакс-Гейта, що сповіщали сьому годину ранку, — був понеділок. Він зіщулився, щоб їх не чути, і сховав обличчя між її грудей так, що вони затулили йому вуха. Вона ж навіть не почувла гудків. Вона лежала у цілковитому спокої, її душа була омита й прозора.

— Тобі тре' вставати, ні? — пробурмотів він.

— А котра година? — почувся її сонний голос.

— Вже сурмлять на сьому.

— Доведеться вставати.

Вона, як завжди, опиралася примусу.

Він сів і бездумно дивився у вікно.

— Ти мене справді кохаєш? — тихо спитала вона.

Він подивився униз, на неї.

— Та ти ж знаєш, що так. Нащо знову питати! — сказав він трохи роздратовано.

— Я хочу, щоб ти втримав мене, не дав мені піти, — попросила вона.

Його очі ніби затяглися теплим ніжним серпанком — без жодної думки.

— Коли? Зараз?

— Зараз — із твого серця. Бо я хочу скоро прийти до тебе і жити з тобою завжди.

Він сидів голий на ліжку, опустивши голову, не в змозі це обміркувати.

— Хіба ти не хочеш цього? — спитала вона.

— Та!

І тоді, так само потьмянілими у сутінках іншої свідомості очима, немов уві сні, він поглянув на неї.

— Не силуй мене зара'! — сказав він. — Дай мені одійти. Я люблю тебе. Люблю, коли ти отак лежиш. Жінка — це чудово, коли її гарно трахаєш, і гавурка — то добре. Я люблю тебе, твої ноги, і все в тобі, все твоє, жіноче. Я люблю все жіноче в тобі. Люблю тебе тілом і серцем. Та не силуй мене зара'! Не силуй мене з відповіддю. Дай мені одпочити поки що. Потім будеш до мене чіплятись, як хочеш. А зара' дай мені спокій.

І він ніжно поклав руку на її горбик Венери, на м'яке рудувате волосся, а сам сидів на ліжку голий і мовчазний, з незворушним, майже як у Будди, обличчям. Нерухомий, осяяний невидимим світлом іншої свідомості, він сидів, поклавши на неї руку, і ніби чекав якоїсь зміни.

По хвилі він узяв сорочку і надів її, потім швидко й мовчки одягся повністю, подивився, як вона лежить на ліжку, гола і, мов троянда, сяюча у своїй золотій красі, — і вийшов. Вона чула, як він унизу відчиняє двері.

А Конні все ще лежала, задумана. Було так тяжко піти звідси, піти геть від його обіймів. Він гукнув їй знизу: «Пів на восьму!» Вона зітхнула і встала з ліжка. Гола маленька кімната! Нічого, крім комодика й невеличкого ліжка. Але дощата підлога відшкрябана аж блищить. А в кутку біля слухового вікна була полиця з кількома книжками — деякі бібліотечні. Вона придивилась. Тут були книги про більшовицьку Росію, про подорожі; том про будову атома й електрона, інший — про склад земної кори і причини землетрусів; кілька романів; три книжки про Індію. Отак! Він все ще читає.

Сонце з вікна сяло на її тілі. Надворі вона побачила Флоссі. Ліщинові віти ховалися у зеленому туманці, а під ними темніла рясна зелень споришу. Був чистий, прозорий ранок, весело цвірінькали пташки. Якби тільки вона могла лишитись! Якби не було отого іншого осоружного світу з диму й заліза! Якби тільки він один міг стати її світом.

Вона спустилася вниз крутими, вузькими дерев'яними сходами. Вона вже зжилася з цим малим будиночком так, ніби це був її власний світ.

Він уже вмився, запалив вогонь у комині.

— З'їси щось? — спитав він.

— Ні! Тільки позич мені гребінця.

Вона пішла з ним до кухні і розчесала волосся перед люстерком, завширшки з долоню, на задніх дверях. Тепер вона готова піти.

Вона постояла у маленькому квітнику, дивлячись на відкриті росаю квіти, на сірі ряди гвоздик, що вже розкривали бруньки.

— Я б хотіла, щоб увесь інший світ зник, — сказала вона, — і ми б жили тут з тобою.

— Він не зникне, — мовив він.

Вони йшли, майже не розмовляючи, крізь чудовий росяний ліс. Але вони були удвох у своєму власному світі.

Їй було гірко повертатись до Рагбі.

— Я хочу невдовзі прийти і жити з тобою, — сказала вона, прощаючись.

Він посміхнувся і не відповів нічого.

Вона тихо й непомітно увійшла до будинку і піднялася до своєї кімнати.

РОЗДІЛ П'ЯТНАДЦЯТИЙ

На таці для сніданку лежав лист від Хільди. «Батько цього тижня збирається до Лондона, а я заїду за тобою в четвер, сімнадцятого червня. Ти маєш підготуватись, щоб ми одразу могли виїхати. Я не хочу гаяти час у Рагбі, це

жахливе місце. Напевне, переночую у Редфорді в Коулменів, тоді я зможу приїхати у четвер до ланчу. Ми з тобою вийдемо після чаю і ночуватимемо в Грентемі. Немає жодної потреби проводити вечір із Кліффордом. Якщо він проти твого від'їзду, це його не дуже втішить».

Отак! Знов її переставляють, мов шахову фігуру.

Кліффордові було прикро, що вона їде, оскільки без неї він почувався непевно. Її присутність надавала йому відчуття безпеки і змоги займатись тим, що його цікавило. Він дуже серйозно зайнявся шахтою і всією душею віддався майже безнадійній проблемі видобування вугілля у найекономічніший спосіб та його подальшого продажу. Він знав, що мусить віднайти якийсь спосіб видобування або переробки вугілля, такий, щоб не доводилось його продавати або мати клопіт у разі невдалого продажу. Але якщо він вироблятиме електроенергію, чи вдасться її продавати або використовувати? А переробляти вугілля в мастило — це потребує завеликих коштів і занадто складних технологій. Щоб підтримувати промисловість, треба було розширювати її, — якесь замкнене коло божевілля.

Це справді було божевіллям, і, напевно, лише душевнохворий міг досягти тут певного успіху. Але він і справді був трохи не в собі. Так думала Конні. Сама його наполегливість і кмітливість у справах шахти здавалася їй проявом божевілля, а його натхнення було одним із хворобливих симптомів. Він ділився з нею усіма своїми діловими проектами, і вона, з подивом вислуховуючи його, дозволяла йому говорити. Потім, коли потік слів вичерпувався, він тягнувся до радіоприймача й робився відсутнім, у той час як проекти продовжували маячити в його свідомості — мов сни.

І щонаочі він грав у понтон, цю улюблену гру англійських солдат, з місіс Болтон. Вони робили ставки по шість пенсів. І в цей час він знову ніби впадав у забуття, його присипляла отрута порожнечі, або отруйна пустка — як не називай, це було все одно саме так. Конні не витримувала цього видовища. Але коли вона йшла спати, він і місіс Болтон грали до другої чи третьої години ночі — весело,

з дивним азартом. Місіс Болтон була ще азартнішим гравцем, ніж Кліффорд, — бо здебільшого програвала.

Якось вона сказала Конні:

— Минулої ночі я програла серу Кліффорду двадцять три шилінги.

— І він взяв у вас гроші? — вражено спитала Конні.

— Аякже, моя леді! Борг честі!

Конні відверто висловила їй все, що вона думає з цього приводу, і була сердита на обох. Врешті-решт сер Кліффорд підвищив річну платню місіс Болтон на сотню фунтів, щоб вона могла грати на ці гроші. Конні іноді здавалося, що він справді мертвіє.

Вона нарешті сказала йому, що виїжджає сімнадцятого.

— Сімнадцятого! — перепитав він. — А коли повернешся?

— Щонайпізніше до двадцятого липня.

— Так! Двадцяте липня.

Він здивовано й безглуздо втупивсь у неї — з розгубленістю дитинчати і водночас із старечою похмурою підозрою.

— Ти мене не покинеш зараз? Ні? — спитав він.

— Як це?

— Коли поїдеш. Я маю на увазі, ти впевнена, що повернешся?

— Впевнена, як і в будь-чому, що я роблю. Я повернуся.

— Так! Добре! Двадцятого липня.

Він так дивно дивився на неї.

Йому навіть хотілося, щоб вона поїхала. Це було дивно. З одного боку, добре, що вона поїде, — може, заведе невеличку любовну пригоду і в результаті повернеться додому вагітна. Але водночас він боявся її від'їзду.

Конні ж тріпотіла душею, бачачи, що відкривається можливість покинути його раз і назавжди, але очікуючи того моменту, коли вони обоє будуть готові до цього...

Згодом вона сиділа і розмовляла з лісником про свій від'їзд.

— Коли я повернуся, — говорила вона, — я скажу Кліффордові, що мушу його покинути. І ми з тобою зможемо

поїхати звідси. Їм навіть не обов'язково знати, що це був ти. Ми можемо поїхати до іншої країни, правда ж? До Африки або Австралії. Поїдемо?

Її справді схвилював цей план.

— Ти ніколи не бувала в колоніях? — спитав він.

— Ні! А ти?

— Я був в Індії і в Південній Африці, і в Єгипті.

— Чому б нам не поїхати до Південної Африки?

— Можна! — повільно відказав він.

— Чи ти не хочеш? — спитала вона.

— Мені байдуже. Мені геть байдуже, що з собою робити.

— Тебе це не радує? Чому? Нам не доведеться бідувати. Я матиму шість сотень на рік, я вже дізналася. Це небагато, але нібито й досить, правда ж?

— Для мене це розкіш.

— О, як усе буде чудово!

— Але я повинен отримати розлучення, і ти також, — якщо ми не збираємося зажити собі ускладнень.

Тут було про що поміркувати.

Наступного дня вона розпитувала його про нього самого. Вони були в хижці, надворі клекотала злива.

— І ти не почувався щасливим, коли був лейтенантом і джентльменом?

— Щасливим? Так. Мені був до душі мій полковник.

— Ти любив його?

— Так! Любив.

— А він тебе?

— Так! По-своєму.

— Розкажи мені про нього.

— А що тут розповідати? Він вийшов із рядових. Любив армію. Ніколи не був одружений. Він був на двадцять років старший за мене. І був дуже інтелігентною людиною, самотньою в армії, як завжди буває з такими людьми; по-своєму пристрасна натура і дуже розумний офіцер. Я був ним просто зачарований. Дозволив йому керувати моїм життям. І ніколи не шкодував про це.

— І ти дуже сумував, коли він помер?

— Я й сам був при смерті. А коли видужав, почувався так, ніби втратив частку самого себе. І потім завжди пам'ятав, що колись прийде смерть. Все має свій кінець, на тому стоїть світ.

Вона сиділа задумана. Надворі скаженіла буря. А вони були ніби у малому ковчезі під час всесвітньої повені.

— Мабуть, ти зазнав чимало поневірянь, — сказала вона.

— Я? Мені здається, я вже помирав раз або двічі. Та вичухався — аби зараз знову вскочити в халепу.

Вона замислилась, слухаючи шум дощу.

— І коли твій полковник помер, ти вже не був щасливий як офіцер і джентльмен?

— Ні! То було паскудне кодло. — Він раптом розсміявся. — Полковник завжди казав: «Хлопче, англійські середні класи повинні пережовувати кожний шматок разів тридцять, бо в них такі тонкі кишки, що там і горошина застрягне. Це найпаскудніше кодло жлобкуватих нікчем — ледь не луснуть з пихи, перелякані, коли в них шнурок на череву розв'яжеться, гнилі до самого нутра — і завжди праві. Оце мене просто вбивало. Лижуть дупу всім, хто хоч трошки вищий, аж поки язика не намозолять; але завжди й у всьому праві. Зануди! Покоління занудних недоробків, кожен напівкастрований.

Конні засміялася. Шумів дощ.

— Він ненавидів їх!

— Ні, — заперечив він. — Не завдавав собі такого клопоту. Вони йому просто не подобались. А це різні речі. Бо, як він казав, рядові «томмі» стають такими ж занудами без яечок і з тонкими кишками. Людство приречене йти цим шляхом.

— І прості люди, робочі люди також?

— Всі без винятку. Їхній дух мертвий. Автомобілі, кіно, аероплани висотали останню його краплю. Кажу тобі, кожне покоління народжує ще більш кроляче покоління, з кишками із індійської гуми і бляшаними пиками. Люди з бляхи! І це все той більшовизм, він просто вбиває все

людське і славить все механічне. Гроші, гроші, гроші! Вся ця новітня погань просто кайфує, вбиваючи рештки людських почуттів, перемелюючи на фарш стареньких Адама і Єву. Всі вони однакові. Весь світ такий: вбиймо людину, фунт — за шкуру, два — за яйця! І трахаються вони, як ті машини. Всі однакові. Заплати їм — і вони у всього світу пісюна одчкрижать. Плати їм гроші, гроші, гроші, і вони видеруть з людини останню краплину мужності, аби zostались лише такі собі механічні іграшки.

Він сидів там, у хижці, його лице було скривлене у глузливій іронії, він слухав шум дощу надворі. І здавався таким самотнім.

— Але колись це має закінчитись, — сказала вона.

— Та певно ж. Вони самі себе порятують. Коли вб'ють останню справжню людину, і залишаться самі кастрати — білі, чорні, жовті, всіх кольорів; і всі з'їдуть з глузду. Бо ж глузд коріниться у яечках. І тоді вони всі подуріють і підуть на одне велике аутодафе. Ти знаєш, що «аутодафе» означає «діяння істини»? От вони й утнуть своє велике істинне діяннячко. Принесуть один одного в жертву.

— Тобто повбивають один одного?

— Так, моя пташечко! Якщо так піде далі, через сто років на цьому острові і десяти тисяч людей не набереться. А може, й десятка. Вони дуже люб'язно вкоротять віку один одному.

— Як мило! — сказала вона.

— Дуже мило! Коли отак поміркуєш трошки про знищення людської породи і довгу паузу, що триватиме до зародження якоїсь нової парості, — це так заспокоює. Якщо ми ступимо на цей шлях, всі ми — інтелектуали, художники, урядовці, промисловці й робітники, і будемо завзято нищити в собі останні людські почуття, останню крихту інтуїції, останні рештки здорового інстинкту, й усе це зростатиме в алгебраїчній прогресії, як це відбувається зараз, — тоді трам-тарарам усій людській породі! До побачення, рідна! Змія жере сама себе і залишає пустку — смердючу, але не безнадійну. Дуже мило! У Рагбі будуть

гавкати скажені пси, а в Твершельському кар'єрі — бігати здичавілі шахтарські поні! Те Deum laudamus!¹

Конні засміялась, але не дуже весело.

— Тоді ти маєш радіти, що всі більшовики, — сказала вона, — так поспішають до свого кінця.

— А я їй радію. Я не спиняю їх. Бо не зможу, навіть якби хотів.

— Тоді чого тобі так тяжко?

— Та ні! Навіть якщо в мене прутень стоїть востаннє — хай так, я не проти.

— А якщо в тебе буде дитина? — спитала вона.

Він схилив голову.

— Та ну, — сказав він нарешті. — Як на мене, це кепський жарт — приводити в цей світ дитину.

— Ні! Не кажи так! Не кажи! — скрикнула вона. — Я думаю, в мене буде дитина. Скажи, що ти цьому зрадієш!

Вона поклала долоню на його руку.

— Я радий, що для тебе це радість, — сказав він. — Але для мене це — підла зрада ненародженої істоти.

— О ні! — промовила вона, вражена. — Тоді ти не можеш і мене хотіти по-справжньому! Ти не можеш мене хотіти, якщо в тебе такі почуття!

Він знову мовчав, його лице було засмучене. Надворі невпинно шумів дощ.

— Це неправда! — прошепотіла вона. — Це не вся правда! Є й інша правда.

Вона відчувала, що він такий смутний ще й через те, що вона полишає його, їдучи до Венеції. І це її трохи втішало.

Вона розстебнула на ньому сорочку, оголивши живіт, і поцілувала його в пупок. Потім притулилася щокою до його живота і оповила руками його теплі спокійні стегна. Вони були удвох посеред повені.

— Скажи, що ти зрадієш дитині! — пробурмотіла вона, притискаючись лицем до його живота. — Скажи, що ти цього хочеш!

¹ Тебе, Господи, прославляємо! (*Лат.*) Назва і початок католицької молитви.

— Слухай, — сказав він нарешті, і вона відчула, що йому спало на думку щось інше: його тіло здригнулося, раптово розслабившись. — Слухай, я інколи думаю — можна ж щось вдіяти, навіть тут, серед шахтарів. Вони зараз погано працюють і заробляють мало. От якби їм сказати: «Не живіть ви лишень заради грошей. Якщо подумати, скільки людині треба, то це не так вже й багато. Давайте жити не тільки заради грошей!»

Вона ніжно потерлася щогою об його живіт і взяла в руку ніжні важкі мішечки. Пеніс ледь ворухнувся, ніби оживаючи, але не встав. Надворі стугонів дощ.

— «Давайте жити іще для чогось. А не заради того, щоб робити гроші для себе чи когось іншого. Зараз ми змушені жити так. Змушені заробляти собі на прожиття і збагачувати хазяїв. Давайте ж це припинимо! Хоч помалу — та припинимо, зрештою. Не треба поспішати. Помалу, потишеньку зупинимось. Адже нам треба небагато грошей. Для кожного, для нас з тобою, для хазяїв, навіть для короля. Грошей треба зовсім небагато. Треба лише це збагнути — і виберешся з лайна».

Він помовчав, потім повів далі:

— Я б сказав їм: «Гляньте! Гляньте лишень на Джона! Який він спритний, який жвавий і впевнений у собі. Він прекрасний! А зараз гляньте на Джоуна! Він незграбний, недолугий, бо ніколи не хотів звестись на повен зріст!» Я б їм сказав: «Гляньте на себе! Одне плече вище за інше, ноги криві, ледве шкандибають! Що з вами поробила та клята праця? Ви ж себе стратили. Не треба так багато робити. Скиньте одягу та погляньте на себе. Ви мали б бути прекрасні, а насправді бридкі, мов мерці». Отак би я їм сказав. І я б хотів, аби мої люди були по-іншому вдягнені: наприклад, у вузьких червоних штанах і коротких білих жакетах. А коли чоловіки ходитимуть у гарних червоних штанах, їх за місяць годі буде й впізнати. Вони знову будуть чоловіками, розумієш, чоловіками! А жінки хай одягаються як хочуть. Бо варто буде чоловікам пройти поруч у червоних вузьких штанах, що сідниці обтягують, і щоб

це було видно з-під білого жакета, — то жінки знову стануть жінками. А все тому, що чоловіки — зовсім не ті чоловіки, що потрібні жінкам. І тоді Твершел зруйнують і зведуть кілька гарних будинків, де нам усім вистачить місця. І земля знову стане чистою. А дітей не треба мати багато, — світ і так затісний. Але я не буду людям читати мораль, — тільки роздягну їх і скажу: «Погляньте на себе! Оце — праця за гроші! Ви робите за гроші! Погляньте на Твершел! Він жахливий. Це тому, що ви його збудували, працюючи за гроші. Погляньте на ваших дівчат! Їм до вас байдуже, а вам байдуже до них. Це тому, що ви марнували час, працюючи за гроші. Ви не вмієте ні розмовляти, ні жити, ви не можете навіть бути з жінкою як слід. Ви не живі. Погляньте на себе!»

Запанувала тиша. Конні замислено слухала, прикрашаючи волосся унизу його живота незабудками, які зірвала дорогою до хижки. Надворі також була тиша, світ ніби захолов.

— У тебе чотири види волосся, — сказала вона. — На грудях — майже чорне. На голові трохи світліше. А вуса в тебе шорсткі й темно-руді. А отут твоє волоссячко кохання — як малий кущик золотої омели. Тут найгарніше.

Він глянув униз і побачив у себе в паху блакитно-білі квіточки незабудок.

— Отак! Ось де треба себе прикрашати квітами. Але скажи, хіба тебе не хвилює майбутнє?

— Хвилює, та ще й як! — сказала вона.

— Бо коли я відчуваю, що людський світ засуджений на смерть, що він сам себе занапастив власним паскудством, тоді я думаю, що й колонії не такі вже далекі, і навіть Місяць не надто далекий; бо навіть там ти зможеш озирнутись і побачити землю, брудну, спаскуджену, найпаскуднішу з усіх зірок — спаскуджену людьми. Тоді я почуваюся так, ніби наковтався жовчі, і вона роз'їдає мене зсередини, і нема куди втекти — бо від самого себе не втечеш нікуди. Але потім я знов забуваю про це. Хоча це просто сором, що сталось з людьми за останні сто років: вони

перевелися на ніщо, на якихось робочих комах, і все людське в них понівечене, все їхнє справжнє життя. Я б стер із лиця землі всі ці машини, щоб назавжди покінчити з індустріальною епохою, цією чорною плямою в історії. Але не можу, і ніхто не може, і краще мені сидіти на своєму місці й жити своїм власним життям; якщо вже мені це дано, в чому я дуже сумніваюсь.

Грім надворі стих, але дощ, нібито вщухлий, зненацька вперішив знову — з останнім спалахом блискавки і стогоном вітру. Конні почувалася ніяково. Він говорив так довго і радше сам до себе, а не до неї. Здавалося, відчай заволодів ним повністю. А вона все одно відчувала себе щасливою, вона ненавиділа відчай. Вона знала, що він тільки зараз осягнув майбутню розлуку, і це його засмучує. І вона трошки торжествувала.

Конні відчинила двері й подивилась на дощ — рівний, важкий, мов сталева завіса, відчувши раптове бажання вибігти під нього, бігти геть звідси. Вона звелася і почала поспіхом стягувати панчохи, потім сукню й білизну. Він затамував подих. Її гострі звірині груди коливалися й тремтіли при кожному порухові. В зеленкуватому морозі вона здавалася вирізьбленою зі слонової кістки. Вона всунула ноги у свої гумові туфлі і з коротким диким смішком вибігла з хижки, а потім, розгорнувшись назустріч дощу, помчала, вихиляючись у ритмічному танку, якого навчилася так давно, ще в Дрездені. Дивна бліда постать гнучко здіймалася й хилилася долу, а дощові струмені стьобали її й виблискували на її сильних стегнах, а вона знов вигиналася і, пориваючись уперед, бігла крізь дощ, а потім схилилася знов, і її міцні сідниці та стегна приймали свавільну ласку дощу в дикій прадавній покорі.

Він хрипко засміявся й теж скинув одяг. Це вже було занадто. Він вибіг надвір, голий, білий, і ледь здригнувся, пірнаючи в суцільну стіну дощу. Флоссі вистрибувала попереду, несамовито гавкаючи. Конні з мокрим, прилиплим до голови волоссям, повернула розпашіле лице і побачила його. Її блакитні очі сяяли у шаленому захваті, вона рвучко повер-

нулася й чимдуж побігла з просіки далі по стежці, мокрі віти стьобали її. Вона бігла, і він не бачив нічого, крім її мокрої круглої голови, мокрої спини, що витяглася вперед у нестримному русі, і виблисків округлих сідниць, — прекрасної, переможної жіночої голизни в польоті.

Вона майже добігла до широкої дороги, коли він наздогнав її і охопив рукою ніжний, мокрий оголений стан. Вона скрикнула, випросталась, і його опалив поштовх її прекрасної прохолодної плоті. Він шалено притис її до себе — м'який, стиглий тягар жіночого тіла, що запалало в його руках. Дош струменів на них згори. Він стис її за важкі сідниці, по одній в кожную руку, і притяг до себе у нестямному пориві, і застиг, стоячи під дощем. А потім шарпнув її додолу і впав з нею на стежку, у гомінкій дощовій тиші, швидко, гостро ввійшов у неї, взяв її і хутко скінчив, мов звір.

За мить він звівся, витираючи з обличчя бризки дощу.

— Ходім, — сказав він, і вони рушили знов до хижки. Він біг стрімголов, — не любив дощу. Але вона простувала поволі, збираючи незабудки, первоцвіти й дзвіночки, — і за кожні кілька кроків позирала, як він біжить.

Коли вона, захекана, ступила із квітами до хижки, він уже запалив вогонь, і гілки хмизу потріскували в полум'ї. Її гострі груди здіймалися й падали, волосся злиплося від дощу, обличчя пашіло, а тіло виблискувало, з нього струменіла вода. З широко розплющеними очима, задихана, з маленькою мокрою голівкою і широкими стегнами, з яких збігала вода, вона була немов якась інше дивне створіння.

Він узяв старого ліжника і витер її з ніг до голови, а вона стояла як дитина. Потім, зачинивши двері, витерся сам. Вогонь палав. Вона схилила голову до іншого кінця ліжника і витерла мокре волосся.

— Ми одним рушником витираємось — отже, посваримось, — сказав він.

Вона глипнула на нього, — волосся скуйовдилось, геть розпатлане.

— Ні! — сказала вона, розплющивши очі. — Це ж не рушник, це ковдра.

І вона знов почала ретельно витирати голову, а він тим часом витирав свою.

Все ще відсапуючись, загорнувшись в армійський ліж-ник, відкривши вогню лише груди, вони сиділи пліч-о-пліч на довгій лаві і спочивали. Конні був трохи неприємний дотик грубої ковдри, до того ж ліжник наскрізь вимок.

Вона вислизнула з-під ковдри й присіла на глиняній підлозі біля комина, схиливши голову до вогню стріпуючи волоссям, щоб швидше його просушити. Він дивився на прекрасний гнучкий згин її стегон. Сьогодні вони зачарували його. Як полого й розкішно вони здійсмаються до округлої таїни сідниць! А поміж ними причаїлися у таємничому теплі потаємні входи!

Він погладив її ззаду, поволі й ніжно, втішаючись плавністю схилів та стиглих півкуль.

— Маєш такий гарний хвостик, — сказав він гортанною тутешньою говіркою. — Твоя дупка ліпша, аніж в будь-кого. Найліпша, найгарніша жіноча дупка! Вона в тебе справжня жіночка, це ж одразу видно. Не така, як в отих-о дівчат, що мали б вродитись хлопцями, не! А справжня кругленька дупка, що мужиків пробирає. На ній і світ втримається, отак!

І, промовляючи це, він у захваті гладив округлий «хвостик», і ніби живе племіння ковзало в його руках. І пучки його пальців раз у раз торкалися двох потаємних входів, мов жагучі язички вогню.

— То добре, що ти звідси какаєш і пісяєш. Я б не хотів жінки, що не може какати й пісяти.

Конні не змогла стримати сміху, але він незворушно вів далі:

— Ти справжня, отак! Ти справжня, мо', навіть трошки сучка. Ти звідси какаєш, а звідси пісяєш, і я осюди можу покласти руку, і люблю тебе за цеє. Я тебе за це люблю. В тебе справжня жіноча дупка, що собою горда. І себе не стидається, аж не.

Він щільно й міцно притис руку до її потаємних місць, ніби схвалюючи їх.

— Я це люблю, — сказав він. — Люблю! Якби я знав, що мені десять хвилин лишилося жити і гладити твою дупку, я б гадав, ніби прожив життя. Отак! Хай там індустріальна система чи не, то байдуже! Зара' — оце життя.

Вона ступила до нього і згорнулася в нього на колінах.

— Поцілуй мене! — прошепотіла вона.

І вона знала, що думка про майбутню розлуку не полишає обох, і зрештою її обійняв смуток.

Вона сиділа в нього на колінах, схиливши голову йому на груди, вільно розкинувши ноги, що виблискували, мов слонова кістка, у мерехтливому світлі полум'я. Опустивши голову, він дивився на її тіло у відблисках вогню і на хмарку ніжного коричневого волосся, що кучерявилось між її розкинутих ніг. Він потягся до столу і взяв букетик її квітів — вони були такі мокрі, що зронули на неї кілька краплин.

— А квіти лишаються надворі і в дощ, — сказав він. — Їм ніде подітись.

— У них навіть хижки немає! — прошепотіла вона.

Він обережно встромив кілька незабудок у темні завитки на її Венериному горбику.

— Ось! — сказав він. — Оце незабудки там, де їм личить!

Вона подивилася вниз, на молочні цятки квітів поміж темного волосся.

— Ну, хіба ж не гарно! — мовила вона.

— Гарно, як життя, — сказав він.

І встромив у волосся рожевий бутон первоцвіту.

— Отак! Тепер я буду там, де ти мене не забудеш! Це Мойсей в очереті.

— Ти не проти, якщо я піду, правда? — спитала вона, зажурено глянувши йому в лице.

Але його обличчя лишалося незворушним. На ньому не відбилосся нічого.

— Роби як знаєш, — сказав він.

І він вимовив це правильною англійською.

— Але я не піду, якщо ти не хочеш, — мовила вона, пригортаючись до нього.

Була тиша. Він нахилився і підкинув у вогонь дрова. Полум'я кидало відблиски на його спокійне, відчужене обличчя. Вона чекала, але він не казав нічого.

— Я просто подумала, що це гарний спосіб порвати з Кліффордом. Я справді хочу дитину. І це дасть мені змогу... щоб... — вона затнулася.

— Дати їм вигадати якусь побрехеньку, — сказав він.

— Так, і це також. Ти хочеш, щоб вони знали правду?

— Мене не хвилює, що вони знатимуть.

— А мене хвилює! Я не хочу, щоб вони мені перемивали кістки, в будь-якому разі, поки я лишаюся в Рагбі. Вони можуть думати про мене що завгодно, та лише коли я поїду звідси назовсім.

Він мовчав.

— Але сер Кліффорд сподівається, що ти до нього повернешся?

— О, я маю повернутись, — відповіла вона. І вони замовкли знову.

— Ти хочеш народити дитину в Рагбі? — спитав він.

Вона обняла його за шию.

— Якщо ти не захочеш мене забрати, — сказала вона.

— Забрати тебе? Куди?

— Куди хочеш! Геть звідси! І подалі від Рагбі.

— Коли?

— Ну, коли я повернуся.

— Але нащо тобі повертатись і робити все двічі, якщо ти вже одного разу поїдеш? — здивувався він.

— Ні, я мушу повернутись. Я обіцяла! Я дала слово. І, зрештою, я ж насправді повернуся до тебе.

— До лісника законного чоловіка?

— Не бачу, яке це має значення, — сказала вона.

— Ні? — він на хвилю завагався. — А коли ж ти хочеш поїхати назовсім? Коли саме?

— О, не знаю. Давай я повернуся з Венеції, і тоді ми все підготуємо.

— Як підготуємо?

— Ну, я скажу Кліффордові. Треба ж йому сказати.

— Треба!

Він замовк. Вона міцніше обняла його.

— Не треба все так ускладнювати, — попрохала вона.

— Що ускладнювати?

— Поїздку до Венеції... і всі ці справи.

Легка усмішка, майже глузлива, ковзнула по його обличчю.

— Я не ускладнюю нічого, — сказав він. — Я лише хочу зрозуміти, чого тобі треба. Але ти не знаєш цього й сама. Ти прагнеш відтягнути час — поїхати звідси й спокійно все обміркувати. Я не звинувачую тебе. Я думаю, ти вчиниш мудро. Можливо, ти захочеш залишитись хазяйкою Рагбі. Я не звинувачую тебе. У мене ж нема ніякого Рагбі, щоб запропонувати його тобі. Ти знаєш, що отримаєш від мене, — нічого. Ні, ні, я думаю, ти права! Я справді так думаю! І мені теж не хотілось би бути на твоєму утриманні. Це теж слід врахувати.

Конні відчула, що він намагається віддячити їй тією ж монетою.

— Але ж ти хочеш бути зі мною? — спитала вона.

— А ти — зі мною?

— Ти знаєш, що так. Я гадаю, це очевидно.

— Цілком! А коли ти хочеш бути зі мною?

— Знаєш, ми можемо все це владнати, коли я повернуся.

Зараз ти мене просто звів з розуму. Мені треба заспокоїтися.

— Так! Ну то заспокойся.

Вона трохи образилася.

— Ти ж мені довіряєш, правда? — спитала вона.

— Ну звісно ж!

— Тоді скажи, — рішуче промовила вона, — як ти гадаєш, може, мені краще не їхати до Венеції?

— Я думаю, тобі краще поїхати, — спокійно, трохи насмішковано відповів він.

— Ти знаєш, що це вже наступного четверга? — спитала вона.

— Так!

Вона знов замислилась. А тоді мовила:

— І ми зможемо краще в усьому розібратись, коли я повернуся, хіба ні?

— Аякже!

Між ними запанувала напружена мовчанка.

— Я ходив до юриста з приводу розлучення, — сказав він трохи ніяково.

Вона стріпнулася.

— Справді? — вихопилося в неї. — І що він каже?

— Сказав, що треба було зайнятись цим раніше, тепер можуть виникнути ускладнення. Але, оскільки я був в армії, він вважає, що все обійдеться. Якщо вона не звалиться на мене, як грім з ясного неба!

— А вона може про це дізнатись?

— Так! Їй надішлють позов; і чоловікові, що живе з нею. Він співвідповідач.

— Яка огидна вся ця тяганина! Напевне, я також маю через неї пройти, з Кліффордом?

Настала тиша.

— Звичайно, — сказав він, — мені доведеться вести зразкове життя наступні шість-сім місяців. Отже, якщо ти поїдеш до Венеції, випробування буде відкладене тижнів на два.

— Я — твоє випробування? — спитала вона, погладивши його обличчя. — Я рада, що я твоє випробування. Тільки давай про це не думати! Ти лякаєш мене, коли починаєш думати. Це мене зовсім збиває з ладу. Давай не думати. Адже можна думати потім, коли розлучимось. Слухай-но! Я вирішила, що повинна ще раз прийти до тебе, в ніч перед від'їздом. Я просто мушу ще раз побути у тебе вдома. Може, уночі в четвер?

— А хіба не тоді приїжджає твоя сестра?

— Так! Але вона каже, що ми виїдемо після чаю. І вона зможе переночувати де-небудь, а я ночуватиму з тобою.

— Але тоді вона дізнається.

— О, я сама їй скажу. Я їй вже дещо розповіла. Все одно треба це обговорити з Хільдою. Вона може допомогти, вона така розсудлива.

Він розмірковував про її план.

— Отже, ви їдете з Рагбі після чаю, так, ніби збираєтеся до Лондона? Якою дорогою ви поїдете?

— Через Ноттінгем і Грентем.

— А потім сестра тебе десь висадить, а ти прийдеш або під'їдеш сюди? Як на мене, то неабиякий ризик.

— Хіба? Ну тоді Хільда привезе мене назад. Вона може переночувати в Менсфілді, привезти мене сюди ввечері, а забрати вранці. Це ж просто.

— А як тебе хтось побачить?

— Я одягну темні окуляри й вуаль.

Він якусь хвилю вагався.

— Ну, — сказав він, — ти собі догоджаєш, як завжди.

— А ти собі?

— Так, авжеж! Це буде мені дуже приємно, — сказав він, втім трохи роздратовано. — Але треба кувати залізо, поки гаряче.

— Знаєш, що я надумала? — раптом сказала вона. — Це щойно спало мені на думку, слухай: ти — лицар Палаючого Товкача!

— Та! А ти? Леді Розпеченої Ступки?

— Так! — вигукнула вона. — Так! Ти — сер Товкач, а я — леді Ступка.

— Чудово, тоді я посвячений у лицарі. Джон Томас тепер — сер Джон твоєї леді Джейн.

— Так! Джон Томас став лицарем! Але ж у моєї леді розкішне волосся, то треба й твоє прикрасити. Ось!

Вона встромила два рожевих первоцвіти у кущик золотаво-рудого волосся над його пенісом.

— Отак! — сказала вона. — Чудово! Чудово, сер Джон!

І вона встромила квітку незабудки у темне волосся на його грудях.

— І ти не забудеш мене тут, правда? — вона поцілувала його груди і, поклавши по незабудці на кожний сосок, знов поцілувала його.

— Зроби з мене календар! — сказав він. Засміявся, і квіти посипалися з його грудей.

— Ану, зачекай! — сказав він.

Він підвівся і відчинив двері хижки. Флоссі, що лежала на порозі, скочила й подивилась на нього.

— Тю, це ж я! — сказав він.

Дощ перестав. Стояла вогка, густа, запашна тиша. Наближався вечір.

Він вийшов і попрямував по стежці у зворотний бік від дороги. Конні дивилася, як його струнка біла постать, мов примара, химерно маячить вдалині. І коли він нарешті щез, мов розчинившись у повітрі, її раптом обійняв смуток. Вона стояла у дверях хижки, загорнута в ковдру, і дивилася у вологі застигли сутінки.

Але він уже бігцем повертався назад і ніс із собою квіти. Вона трошки злякалася, наче це була не людська істота. А коли він, підступивши ближче, подивився їй в очі, вона одразу не збагнула, що було в його погляді.

Він приніс первоцвіти й руту, і свіжоскошене сіно, і дубові гілочки, і малі пагінці жимолості. І прикрасив молодим дубовим листям її груди, заклечав їх дзвіночками, у пупок їй поклав рожевий бутон первоцвіту, а у її найлюбіше волоссячко — незабудки й маренку.

— Отепер ти у всій красі! — сказав він. — Леді Джейн вінчається з Джоном Томасом.

І він оздобив квітами й своє тіло, огорнувши в'юнкою берізкою пеніс і ввіткнувши в пупок дзвіночок гіацинта. А вона втішалася з його завзяття. Він встромив у вуса первоцвіт, і той стирчав там, повиснувши під носом.

— Джон Томас бере за жінку леді Джейн, — сказав він. — А Констанс і Олівер хай собі йдуть. Може...

Він розвів руками і чхнув, здмухуючи квітки з носа й пупка. Чхнув ще раз.

— Що «може»? — спитала вона, очікуючи, що він продовжить.

Він здивовано поглянув на неї:

— Га? — сказав він.

— Що «може»? Що ти збирався сказати? — наполягала вона.

— Та ну, а що я таке казав?

Він вже забув. Її завжди розчарувало, коли він отак не доводив до кінця своєї думки.

Жовті промені сонця ковзали у верховітті.

— Сонце! — сказав він. — Тобі час іти. Час, моя леді, час! Скажіть, що летить без крил, ваша світлість? Час!

Він потягся за своєю сорочкою.

— Скажи «на добраніч» Джонові Томасу, — сказав він, дивлячись униз на свій пеніс. — Йому так затишно в обіймах берізки! Зараз і не здогадаєшся, що це палаючий товкач.

І він натяг через голову фланелеву сорочку.

— Найнебезпечніший момент для чоловіка, — сказав він, вивільнивши голову, — це вдягати сорочку. Пнешся ніби в лантух головою. Американські сорочки зручніші — їх одягаєш, як піджак.

Вона все ще стояла, спостерігаючи за ним. Він натяг короткі підштаники і застібнув їх на поясі.

— Гляньте на Джейн! — сказав він. — У всій її красі! Хто тебе прикрасить наступного року, Джинні? Я чи ще хтось? «Прощавай, прощавай, моя квітко!» Ненавиджу цю пісню, її співали в перші дні війни.

Він знову сів і почав натягати шкарпетки.

— Мала красуля леді Джейн! — сказав він. — Може, у Венеції ти знайдеш чоловіка, що вбере твоє волоссячко жасмином, а пупок — гранатовим цвітом. Бідолашна крихітка, леді Джейн!

— Не кажи так! — мовила вона. — Ти так кажеш, аби тільки мене позлити.

Він похнюпився — і вів далі на діалекті:

— Та, мо', скажу все-таки! Не, скажу оце зара', та й по всьому. Тобі ж тре' вдягатись і шурувати назад до своїх красивенних покоїв. Часу немає! Нема часу для сера Джо-на і малої леді Джейн! Вдягай свої шмотки, леді Чаттерлі! Треба ж тобі якось зватись, хоч ти й не в шмотках, тіки в одежі з квіток. Зара', чекай, я тебе роздягну, ти, дрозденятко безхвосте. — І він повиймав листки з її вогкого волосся

на голові і поцілував його, зняв квіти з її грудей і поцілував груди, поцілував пупок і волоссячко на горбику Венери, де ще стирчали квітки. — Тута хай залишаться, як хочуть, — сказав він. — Отак! От ти й знову голенька, просто дівча з голою дупкою, і ще троньки леді Джейн. А тепера вдягай свої шмотки, і тре' тобі йти, а то леді Чаттерлі ще на обід запізняться, і мою любку питають: «Де це тебе носило?»

Конні ніколи не знала, що відповісти, коли він починав отак просторікувати. Тому вона вдяглася і готувалася до вороття у ганебний світ Рагбі. Тепер він став чимось ганебним для неї.

Він забажав провести її до широкого шляху. Його молоді фазанята спокійнісінько сиділи собі під покрівлею.

Вийшовши на дорогу, вони побачили, що до них плентається зблідла місіс Болтон.

— Ох, моя леді, а ми ж так бідкалися, чи з вами нічого не скоїлось!

— Ні! Нічого.

Місіс Болтон поглянула чоловікові в обличчя, посвіжіле від недавніх любощів. Вона зустріла його напівусміхнений, напівглузливий погляд. Він завжди сміявся з невдач. Але на неї він подивився доброзичливо.

— Добривечір, місіс Болтон! Ваша світлосте, тепер ви у безпеці, і я можу вас покинути. На добраніч, ваша світлосте! На добраніч, місіс Болтон!

Він відсалютував і пішов геть.

РОЗДІЛ ШІСТНАДЦЯТИЙ

Прийшовши додому, Конні втрапила під справжнісінький допит. Кліффорда не було вдома до чаю, він повернувся якраз перед зливою, а де ж її світлість? Ніхто не знав, тільки місіс Болтон зробила припущення, що вона пішла на прогулянку до лісу. До лісу, у таку негоду! Кліффорд одразу ж впав у нервову гарячку. Його тіпало від

кожного спалаху блискавки, від кожного удару грому. Він дивився на зливу так, наче вона віщувала кінець світу. Він ремствував дедалі дужче.

Місіс Болтон спробувала заспокоїти його.

— Вона пережде у хижці, поки дощ перестане. Не хвилюйтесь, з її світлістю усе буде добре.

— Мені не подобається, що вона в лісі під час такої зливи! Мені взагалі не подобається, що вона в лісі! Вже дві години, як її немає. Коли вона пішла?

— За хвиличку до того, як ви повернулись.

— Я не бачив її в парку. Господь знає, де вона і що з нею сталося.

— О, нічого не сталося! От побачите, вона буде вдома, тільки-но дощ перестане. Просто її затримав дощ.

Але її світлість не прийшла додому, тільки-но перестав дощ. Час минав, сонце востаннє змигнуло своїм жовтим оком, а Конні не було й сліду. Сонце зайшло, починало темніти, і пролунав перший удар обіднього гонга.

— Погано! — розпачливо мовив Кліффорд. — Доведеться відправити Філда з Бетсом на пошуки.

— О, не робіть цього! — вигукнула місіс Болтон. — Вони ще подумают про самогубство чи щось таке. Ой, не треба, ще підуть розмови. Дайте я збігаю до хижки і подивлюся, чи нема її там.

Тому після недовгої суперечки Кліффорд дозволив їй піти.

І тому Конні зустріла її на дорозі, самотню й пополотнілу з переляку.

— Ви тільки не подумайте чогось такого, що я вас шукаю, моя леді! Сер Кліффорд страшенно рознервувався. Він забрав собі в голову, що вас вдарило блискавкою або вбило деревом. І він вирішив послати Філда й Бетса до лісу шукати ваше тіло. От я й подумала, краще вже я піду, аніж усіх слуг полахати.

Вона говорила знервовано. Бачила, як обличчя Конні сяє лагідним спокоєм після недавньої пристрасті, й відчувала, що дратує її своєю появою.

— Добре! — сказала Конні. І місіс Болтон більше нічого не стала говорити.

Жінки повільно йшли крізь мокрий ліс, було тихо, тільки з дерев лунко падали важкі краплі. Коли вони увійшли до парку, Конні стрімко пішла вперед, а місіс Болтон відстала, засапавшись, — вона трохи погладшала останнім часом.

— Яка дурниця з боку Кліффорда — здіймати отакий гвалт! — раптом розлючено мовила Конні, ніби звертаючись сама до себе.

— О, ви ж знаєте чоловіків! Вони завжди себе накручують. Але він заспокоїться, як тільки побачить вашу світлість.

Вона гнівалася, що місіс Болтон знає її таємницю, — адже вона, без сумніву, її знала.

І Конні несподівано зупинилася посеред стежки.

— Це просто жахливо, що за мною стежать! — сказала вона, зблиснувши очима.

— О! Ваша світлосте, не кажіть так! Якби він послав двох чоловіків, вони б прийшли просто до хижки. А я ж навіть гадки не маю, де це.

Конні розгнівалася ще більше. Але тепер, коли нею володіла пристрасть, вона не могла брехати. Навіть не могла робити вигляд, ніби між нею й лісником нічого немає. Вона подивилася на жінку, що так скромно стояла, опустивши погляд; все-таки жінка, отже, спільниця.

— Ну добре! — сказала вона. — Якщо так — значить, так. Я не проти!

— Та ж усе чудово, ваша світлосте! Ви просто пересиділи дощ у хижці. І більше нічого.

Вони зайшли до будинку. Конні влетіла до кімнати Кліффорда, люта на нього, на його бліде випечене обличчя й банькаті очі.

— Мушу зізнатись, я не думала, що ти відрядиш слуг шпигувати за мною, — крикнула вона.

— О Боже! — вибухнув він. — Де ти була, жінко? Ти десь ходиш годинами, та ще й у таку зливу! Якого дідька

ти робила в тому клятому лісі? Що ти там забула? Вже ціла вічність, як скінчився дощ! Ти знаєш, котра година? З тобою збожеволіти можна. Де ти була? Що ти там в біса робиш?

— А якщо я не збираюся тобі доповідати? — вона зняла капелюшка й струснула волоссям.

Він вп'явся у неї вибалушеними очима, в яких пожовкли білки. Подібні напади сказу не минали для нього безслідно; місіс Болтон доводилось мати з ним клопіт ще багато днів по тому. Конні раптом заспокоїлася.

— Ні, справді, — сказала вона трохи лагідніше. — Можна подумати, я бозна-де побувала! Просто посиділа в хижці, розвела собі маленького вогника; і мені було дуже добре.

Вона говорила напрочуд невимушено. Зрештою, навіть його заводити! Він підозріливо дивився на неї.

— Поглянь на своє волосся! — мовив він. — Поглянь на себе!

— Так! — спокійно відповіла вона. — Я пробіглася під дощем роздягнена.

Він очманіло втупивсь у неї.

— Ти, мабуть, збожеволіла! — сказав він.

— Чому? Бо приймала дощові ванни?

— А як ти витерлася?

— Старим рушником. І посиділа біля вогню.

Він все ще отетеріло дивився на неї.

— Ви подумайте! А якби хтось увійшов?

— А хто міг увійти?

— Хто? Та хто завгодно! Хоч Мелорз. Він не приходив? Він мусить туди ходити увечері.

— Так, він прийшов пізніше, коли розвиднилося. Насипав зерна фазанам.

Вона говорила із вражаючою незворушністю. Місіс Болтон, що чула усе з сусідньої кімнати, завмерла у справжньому захваті. Це ж треба так чудово триматись!

— А якби він прийшов, коли ти носилася під дощем гола, мов якась збоченка?

— Думаю, він би перелякався на все життя і дремену звідти.

Кліффорд ніяк не міг оговтатись. Він ніколи не розумів, що підказує йому підсвідомість. А зараз був надто ошелешений, щоб скористуватися навіть свідомістю. Він просто прийняв її слова до своєї розумової порожнечі. І мимоволі замилувався нею. Не міг не замилуватись. Вона уся була сяюча, вродлива й ніжна — від любові.

— Зрештою, — сказав він, скоряючись, — вважай, що тобі пощастило, якщо не схопиш нежить.

— О, я не застудилася, — відказала вона. І подумала про слова іншого чоловіка: «В тебе найліпша у світі жіночка дупка!» Їй хотілося, страх як хотілося повідати Кліффордові, що їй таке казали під час цієї славетної зливи. Однак вона трималася, мов скривджена королева, і пішла нагору перевдягатись.

Того вечора Кліффорд намагався поводитися з нею дуже мило. Він читав одну з новітніх науково-релігійних книжок: в ньому ще жеврїла побожність, щоправда, не найвищого ґатунку, — просто йому не давала спокою турбота про майбутнє власного «єго». В нього вже стало звичкою обговорювати з Конні ту чи іншу книгу, хоч ці неприродні бесіди нагадували якесь штучне вариво з думок, нагромаджених у їхніх головах.

— До речі, що ти про це думаєш? — сказав він, беручись за книжку. — Тобі б не довелося охолоджувати своє палке тіло, бігаючи під дощем, якби в нас лишалося позаду ще кілька етапів еволюції. Ага, ось воно! «Всесвіт являє нам дві форми: з одного боку, фізичний розпил і духовне відродження — з другого».

Конні слухала, очікуючи продовження. Але Кліффорд чекав, що вона скаже. Вона зачудовано поглянула на нього.

— Але якщо він відроджується духовно, — мовила вона, — що ж він лишає позаду?

— О! — сказав він. — Уяви це на прикладі людини. Духовне відродження — це, на мій погляд, протилежність фізичного розпаду.

— Душевний вибух, так би мовити.

— Ні, серйозно, окрім жартів: хіба тобі не здається, що в цьому щось є?

Вона знов глянула на нього з подивом.

— Фізичний розпад? — сказала вона. — Я бачу, ти гладшаєш, та й я не розпадаюсь, як на те. Ти гадаєш, сонце стало меншим, ніж було колись? Як на мене — ні. І, як на мене, яблуко, яким Єва почастивала Адама, було не набагато більшим — якщо взагалі більшим — від наших. А ти думаєш, все-таки більшим?

— Добре, послухай, що він говорить далі: «Таким чином, всесвіт поволі переходить, з повільністю, недоступною для наших вимірів часу, до нових умов існування, за яких фізичний світ, яким ми його знаємо наразі, буде представлений лише легкою вібрацією, невіддільною від порожнечі».

Вона слухала його забавляючись. Їй хотілося бовкнути якусь нісенітницю. Та вона лише промовила:

— Що за дурне розумування! Ніби його жалюгідна самозакохана свідомість може знати про те, що відбувається так повільно, як він пише! Це лише означає, що він — невдало фізичне створіння, от йому й хочеться, щоб увесь всесвіт був невдало створений. Занудна зарозумілість нікчеми!

— О, та послухай! Не перебивай величні слова величної людини! Існуючий у світі порядок було створено в незбагненну давнину і буде поховано в незбагненному майбутті. Залишиться тільки невичерпний простір абстрактних форм і творчість у її мінливих проявах, які визначаються знову ж таки її творіннями, та Бог, від мудрості якого залежать усі форми порядку». Ось до чого він гне!

Конні презирливо слухала.

— Він сам духовно розпадається, — сказала вона. — Які дурниці! Тут тобі й «незбагненне», і «поховання типів порядку», «простір абстрактних форм», «творчість у мінливих проявах», і Бог, що змішаний до купи з «формами порядку!» Це ж ідіотизм!

— Треба розуміти, що це досить непевна сукупність, суміш флюїдів, скажімо так, — мовив Кліффорд. — Все ж таки, я гадаю, у цій ідеї щось є — що всесвіт фізично розпилюється й відроджується духовно.

— Ти так гадаєш? Тоді хай собі відроджується, тільки якщо дозволить мені існувати фізично тут, унизу.

— Тобі подобається твоє фізичне існування? — спитав він.

— Я його люблю! — І в її пам'яті спливли слова: «Найліпша, найгарніша жіноча дупка!»

— Але це справді є дещо незрозумілим, бо, без жодного сумніву, наше тіло — це тягар для нас. Тоді треба припустити, що жінка не здатна отримати вищої насолоди від духовного життя.

— Вищої насолоди? — повторила вона, позирнувши на нього. — То цей різновид ідіотизму — вища насолода від духовного життя? Ні, дякую! Лишіть мені тіло. Я вірю, що життя тіла — більша реальність, ніж духовне життя, якщо тільки тіло пробуджується до життя по-справжньому! Але надто багато людей, подібних до твого славетного брехунця, мають лише розум, втиснений в оболонку трупа.

Він ошелешено подивився на неї.

— Життя тіла, — сказав він, — це просто тваринне існування.

— Все одно воно краще, ніж життя трупа. Але це неправда! Людське тіло тільки починає пробуджуватись до справжнього життя. У стародавніх греків воно було живим і натхненним, потім Платон з Арістотелем його вбили, а Ісус просто dokonав. Але зараз тіло пробуджується до життя, воскресає... І це буде чудово, чудово — життя людського тіла!

— Люба, ти говориш так, ніби проголошуєш його пришествя! Звичайно, ти їдеш розважатись, але, прошу, не треба впадати у таке неподобство. Повір, який би не був Господь, він поступово позбавить людину кишок і системи травлення, щоб створити вищу духовну істоту.

— Чому я маю тобі вірити, Кліффорде, якщо відчуваю: яким би не був Господь, він нарешті пробудив мої «системи», як ти це називаєш, і звеселив їх. Це — мов світанок. Чому я маю тобі вірити, якщо відчуваю цілком протилежне?

— О, звичайно! І що ж викликало в тобі таку надзвичайну зміну? Те, що ти бігала під дощем голою, розігруючи вакханку? Бажання гострих відчуттів чи спокуса поїздки до Венеції?

— І те й інше! А ти вбачаєш щось жакливе в тому, що я схвилювана поїздкою?

— Жакливо, що ти так явно це демонструєш.

— Тоді я буду це приховувати.

— О ні, не варто! Ти вже заразила мене своїм хвилюванням. Я почуваюся так, ніби сам їду.

— То чому ж не їдеш?

— Ми вже обговорювали це питання. Справа в тому, що, на мою думку, тебе найбільше хвилює можливість на деякий час попроситись з усім. Ніщо тебе так не хвилює, як змога сказати усьому: «До побачення!» Але будь-яке прощання означає зустріч з кимось іншим, а будь-яка зустріч — новий зв'язок.

— Я не збираюся заводити нових зв'язків.

— Не хвалися завчасно, — порадив він.

Конні ледве опанувала себе.

— Ні! Я не хвалитимусь! — коротко мовила вона.

Але поїздка справді хвилювала її саме тому, що означала розрив старих зв'язків. І вона нічого не могла з цим вдіяти.

Кліффорд, не в змозі заснути, до ранку грав у карти з місіс Болтон, поки її не зморив сон.

І ось настав день приїзду Хільди. Конні домовилася з Мелорзом: якщо їй вдасться все владнати для їхньої нічної зустрічі, вона почепить на вікно зелену хустку. Якщо ні — червону.

Місіс Болтон допомагала Конні пакувати речі.

— Це піде на користь вашій світлості, хоч якась зміна.

— Думаю, так. Ви ж не проти, що вам якийсь час доведеться самій дбати про сера Кліффорда?

— О ні! Я з цим впораюся. Тобто я хочу сказати, робитиму все, що треба. Вам не здається, що йому ніби стає краще?

— Так, набагато! Ви просто чарівниця.

— Хіба це моя заслуга? А втім, чоловіки усі однакові: діти та й годі. Треба до них підлещуватись, панькатись з ними, а вони хай думають, ніби живуть на власний розсуд. Вам так не здається, моя леді?

— Боюся, в мене небагатий досвід.

Конні призупинила пакування.

— І навіть ваш чоловік? Хіба з ним теж треба було панькатись, як із дитиною? — спитала вона, поглянувши на жінку.

Місіс Болтон також залишила свою роботу.

— Що ж, — сказала вона, — і його інколи доводилося вмовляти. Але він якось завше знав, що в мене на думці. Просто був великодушним і поступався.

— І ніколи не удавав із себе всемогутнього володаря?

— Ні! Але часом у нього в очах щось таке з'являлося, і я знала, що цього разу маю сама поступитись. Хоча зазвичай він поступався мені. Ні, він мною не командував. І я ним теж. Я знала, коли треба вчасно спинитись, і тоді поступалася йому; хоч іноді це було нелегко.

— А якщо ви все ж таки наполягали на своєму?

— О, не знаю, я ніколи так не робила. Навіть якщо він був неправий, але впирався, я поступалася. Бачите, я ніколи не хотіла зруйнувати те, що було між нами. А якщо ви будете напосідати на чоловіка, це зламається. Якщо чоловік вам дорогий, треба поступатись йому, коли він упреться. Байдуже, хто правий, — ви маєте поступитись. Інакше щось між вами зламається. Але, слід сказати, бувало, що Тед мені поступався, коли я впиралась даремно. Тому, як на мене, ми були квити.

— А з пацієнтами ви поводитеся так само? — спитала Конні.

— О, це інша річ. Я за них так не вболіваю. Просто знаю, що для них краще, або намагаюся взнати, і тоді вже даю їм раду відповідно до цього. Це інше, ніж із дорогою для тебе людиною. Зовсім інше. Якщо ви колись кохали одного чоловіка, ви зможете співчувати будь-якому іншому, — за умови, що це йому взагалі потрібне. Але це не одне й те саме. Ви не зможете покохати його по-справжньому. А якщо зможете — значить, ви ніколи не кохали насправді.

Ці слова налякали Конні.

— Ви думаєте, кохають лише раз у житті? — спитала вона.

— Або ніколи. Більшість жінок так ніколи й не пізнають кохання. Не знають, що це таке. І чоловіки також. Та коли я зустрічаю жінку, що справді кохає, я всією душею на її боці.

— І ви гадаєте, чоловіка легко образити?

— Так! Якщо зачепити його гідність. Але хіба жінки не такі? Просто в них своя гідність.

Конні поміркувала над цим. В неї знов почалися вагання щодо поїздки. Зрештою, хіба вона не збирається покинути коханого чоловіка, хай навіть ненадовго? І він знає про це. Ось чому він поведився з нею так дивно й на-смішкувато.

Але людське існування значною мірою контролюється механізмом зовнішніх обставин. І вона підвладна цьому механізмові. Вона не може звільнитись за п'ять хвилин. І навіть не бажає цього.

Хільда приїхала вчасно, у четвер вранці, елегантним двомісним автомобілем, з притороченою позаду дорожньою валізою. Вона виглядала такою ж по-дівочому скромною, як завжди, і за цим так само ховалася непохитна воля. Її чоловік вважав, що в неї просто диявольська воля. Зараз він якраз брав з нею розлучення. Вона навіть полегшила йому цю процедуру, хоча й не мала кохання. Зараз вона була «вільна» від чоловіків. Вона дуже пишалася тим, що є «володаркою власної долі», а також володаркою над свої-

ми двома дітьми, яких прагнула виховати «як належить», що б це не означало.

Конні було дозволено взяти з собою лише одну валізу. Але вона відправила ще чималий пакунок батькові, який мав їхати поїздом. Він вважав, що брати автомобіль до Венеції безглуздо, як і взагалі їхати машиною до Італії у липневу спеку. У поїзді йому буде зручніше. Він щойно повернувся з Шотландії.

Так, подібно до скромного аркадського полководця, Хільда владнала матеріальний бік подорожі. Вони з Конні сиділи нагорі й розмовляли.

— Чуєш, Хільдо! — боязко мовила Конні. — Я хочу переночувати тут, поблизу. Не тут, а поблизу.

Хільда втупилася в сестру сірими непронижними очима. Вона виглядала такою спокійною — і так часто гнівалася.

— Де це поблизу? — спитала вона.

— Ну, ти ж знаєш, я люблю одного чоловіка.

— Я здогадувалась, що тут не без того.

— Ну, і він живе тут поруч, і я хочу провести з ним цю ніч. Я повинна! Я обіцяла.

Хільда мовчки схилила свою голову Мінерви. Потім звела погляд.

— Ти не хочеш сказати мені, хто він?

— Це наш лісник, — промимрила Конні й зашарілася, мов присоромлена дитина.

— Конні! — мовила Хільда, зморщивши носа, — цей жест вона успадкувала від матері.

— Я все розумію, але він справді чудовий. Він вміє бути ніжним, — сказала Конні, намагаючись його захистити.

Хільда, мов рум'яна вродлива Афіна, схилила голову й ніби замислилась. Насправді вона просто лютилася. Але остерігалася показати це, бо Конні, з її батьківською влачею, могла відразу ж спалахнути й упертись.

Щоправда, Хільді не подобався Кліффорд, з його холодною самовпевненістю. Вона вважала, що він безсовісно збиткується над Конні. Сподівалася, що сестра його поки-

не. Але, належачи до солідного шотландського середнього класу, вона навіть думки не припускала, що хтось із їхньої сім'ї може впасти так низько. Нарешті вона поглянула на Конні.

— Ти про це пошкодуєш, — сказала вона.

— Ні, — вигукнула Конні. — Він не такий. Я справді його кохаю. Він чудовий коханець.

Хільда все ще вагалася.

— Він тобі набридне, і дуже скоро, — мовила вона, — і ти все життя будеш соромитись самої себе.

— Ні! Я збираюся народити від нього дитину.

— Конні! — вигукнула Хільда, збліднувши від гніву.

— Так, я зроблю це, якщо зможу. І буду страшенно горда, що маю від нього дитину.

Сперечатися з нею було марно. Хільда розмірковувала.

— А Кліффорд не здогадується? — спитала вона.

— Ні! Звідки йому дізнатись?

— Не сумніваюсь, що ти давала йому досить багато підстав для підозри, — сказала Хільда.

— Зовсім ні.

— А твої плани на цю ніч — неперевершене глупство. Де живе цей чоловік?

— В котеджі на тому боці лісу.

— Він нежонатий?

— Ні! Дружина його покинула.

— Скільки йому років?

— Не знаю. Старший за мене.

Хільда з кожною відповіддю лютилася все більше, майже так, як колись її матір, — але поки що це приховувала.

— На твоєму місці я б відмовилася від цієї нічної екскурсії, — холодно порадила вона.

— Не можу! Я повинна провести з ним цю ніч, або я взагалі не поїду до Венеції. Просто не зможу.

Хільда знов почула в її голосі батьківські нотки й скорилася — з дипломатичних міркувань. Вона згодилась поїхати до Менсфілду удвох, пообідати там, привезти Конні назад, на узлісся, до темряви — а наступного ранку забрати її на

тому ж місці. Але вона розлютилася вкрай. І вирішили колись пригадати сестрі те, що вона порушила її плани.

Конні повісила на вікні своєї кімнати смарагдово-зелену хустку.

Гнів навіть надав Хільді сили доброзичливіше ставитись до Кліффорда. Зрештою, він хоч має розум. А якщо у функціональному відношенні позбавлений статі — тим краще: одразу ж стає менше приводів для суперечок! Хільда більше не хотіла й чути про ці сексуальні штучки, що перетворюють чоловіків на жалюгідних, нікчемних вилупків. А з Конні справді набагато тяжче владнати, ніж з іншими жінками, хоча вона й не усвідомлює цього.

Кліффорд же, в свою чергу, вирішив, що Хільда врешті-решт дуже інтелігентна жінка і могла б бути прекрасною супутницею для чоловіка, особливо якщо він, наприклад, займається політикою. Так, їй не властиві всілякі викрутаси, як Конні; а Конні — мов дитина, доводиться їй вибачати різні витребеньки, бо вона просто не відповідає за себе.

Чай подали рано, у холі, двері якого було відчинено, щоб впустити сонце. Всі здавалися трохи розчуленими.

— До побачення, Конні, моя крихітко! Повертайся до мене швидше!

— До побачення, Кліффорде! Я не затримаюся надовго. — Конні була з ним майже ніжна.

— До побачення, Хільдо! Наглядай за нею хоч одним оком, добре?

— Навіть двома! — сказала Хільда. — Вона в мене далеко не втече.

— Дивися, ти пообіцяла!

— До побачення, місіс Болтон! Я знаю, ви подбаєте про сера Кліффорда як слід.

— Зроблю все, що зможу, ваша світлосте.

— І пишійте мені про всі новини, пишійте все про сера Кліффорда, як він почувається.

— Добре, ваша світлосте, так і робитиму. А ви відпочивайте гарненько, щоб повернулись додому і нас порадували.

Всі замахали руками. Машина зрушила з місця. Конні озирнулася й побачила Кліффорда, що сидів на верхній сходинці у своєму домашньому кріслі. Адже він, зрештою, її чоловік, а Раґбі — її дід. Так вже склалося.

Бетс притримав ворота і побажав її світлості гарного відпочинку. Машина виринула з темного гаю, що оточував парк, на дорогу, якою тяглися додому шахтарі. Хільда звернула на Кросхіл-роад — це була не головна дорога, вона вела до Менсфілда. Конні надягла темні окуляри.

Вони їхали уздовж залізниці, що йшла просікою трохи нижче. Потім, з'їхавши на міст, перетнули просіку.

— Це шлях до його будинку! — мовила Конні.

Хільда невдоволено поглянула на неї.

— Як прикро, що ми не можемо їхати разом! — сказала вона. — Ми були б на Пел-Мел о дев'ятій годині.

— Мені дуже шкода, — мовила Конні з-під окулярів.

Невдовзі вони в'їхали у Менсфілд, колись романтичне, а зараз цілком бездушне шахтарське містечко. Хільда зупинилася біля готелю, що був зазначений в автомобільному атласі, і замовила собі кімнату. Вся ця історія була їй нецікава, і вона ледве могла говорити від гніву. Але все одно Конні мусила розповісти їй про цього чоловіка.

— «Він!», «Він!» А до нього ти як звертаєшся? Ти весь час кажеш: «він», — сказала Хільда.

— Я ніколи не називала його жодним ім'ям. І він мене також. Це дивно, якщо подумати. Взагалі ми кажемо одне на одного — леді Джейн та Джон Томас. Але його звати Олівер Мелорз.

— І як тобі подобається стати місіс Олівер Мелорз замість леді Чаттерлі?

— Це було б чудово.

З Конні нічого не можна вдіяти. Та якщо цей чоловік був лейтенантом, служив в Індії чотири чи п'ять років, то він мусить хоча б виглядати більш-менш пристойно. Ясна річ, у нього є характер. Хільда трошки відтанула.

— Але він все одно тобі набридне, — сказала вона, — і тоді ти будеш соромитись, що з ним зв'язалась. В тебе не може бути нічого спільного з робочим людом.

— Ти ж така соціалістка! Завжди була на боці робітничого класу.

— Я можу бути на їхньому боці під час політичної кризи, але чітко усвідомлюю, що не слід пов'язувати з ними своє життя. Це не снобізм — просто ми відрізняємось від них в усьому.

Життя Хільди протікало серед справжніх політичних інтелектуалів, тому вона говорила напрочуд впевнено.

Невимовно нудний вечір у готелі якось збіг, завершившись неймовірно нудним обідом. Конні вкинула кілька речей до шовкової сумки і ще раз зачесала волосся.

— Знаєш, Хільдо, — мовила вона, — кохання може бути справді прекрасним, бо ти відчуваєш, що живеш, що знаходишся в самому центрі життя.

— Мабуть, це відчуває кожний комар, — сказала Хільда.

— Ти думаєш? Як це мило з його боку!

Вечір був прозорий і світлий, навіть тут, у маленькому містечку. З обличчям, що нагадувало маску обурення, Хільда знов завела машину, і вони поспішили назад, обравши інший шлях — через Болсовер.

Конні одягла темні окуляри та капелюшка з вуаллю і сиділа мовчки. Відчуваючи внутрішній опір Хільди, вона рішуче стала на захист чоловіка, ладна битись за нього з усім світом.

Вони увімкнули фари, під'їжджаючи до Крос-хілу, а маленький, яскраво освітлений поїзд, що пихкав просікою, нагадав їм, що настала ніч. Хільда знайшла поворот на лісову дорогу в кінці залізничного мосту. Вона різко загальмувала і збочила з траси, білий спалах фар ковзнув по трав'янистій дорозі. Конні визирнула назовні. Вона побачила темну постать і відчинила дверцята.

— Ось і ми! — ніжно промовила вона.

Але Хільда вимкнула фари і збиралася повертати назад.

— На мості немає нікого? — коротко спитала вона.

— Все гаразд, — обізвався чоловічий голос.

Вона дала задній хід до мосту, розвернулася, проїхала кілька ярдів уздовж траси і заднім ходом — на лісову доро-

гу. Загальмувала під в'язом. Потім загасила усі фари. Конні вийшла з машини. Чоловік стояв під деревами.

— Давно ждеш? — спитала Конні.

— Та не дуже, — відповів він.

Вони обоє чекали, поки вийде Хільда. Але Хільда зачинила дверцята машини й сиділа виструнчившись.

— Це моя сестра Хільда. Може, ти підійдеш і поговориш із нею? Хільдо! Це містер Мелорз.

Лісник скинув капелюха, але не підходив ближче.

— Пішли, проведеш нас до котеджу, Хільдо, — вмовляла Конні. — Це ж недалеко.

— А машина?

— Люди їх залишають на лісових дорогах. В тебе ж є ключ.

Хільда мовчала, вагаючись. Потім озирнулася на дорогу.

— Ці кущі можна об'їхати? — спитала вона.

— Так, звичайно! — відповів лісник.

Вона, повільно розвернувшись, від'їхала подалі від дороги, зачинила машину й вийшла. Була світла ніч, та колючі зарості, що здіймалися обабіч дороги, здавалися дуже темними. Повітря дихало п'янкою свіжістю. Лісник рушив уперед, за ним ішла Конні, потім Хільда. Усі мовчали. Він освітлював ліхтарем вибоїни на дорозі, і вони йшли далі. Над дубами глухо пугикала сова, поруч у траві тихенько шаруділа Флоссі. Ніхто нічого не казав. Просто не було про що розмовляти.

Нарешті Конні побачила жовте світло будинку, і серце в неї тьохнуло. Вона трохи побоювалась.

Він відімкнув двері і пропустив їх до теплої, та все одно незатишної кімнати. У комині палахкотів низький червоний вогник. Стіл, цього разу вкритий чистою білою скатертиною, прикрашали дві тарілки й дві склянки. Хільда стріпнула волоссям, озирваючи голу, невеселу кімнату. Потім, зібравшись з духом, подивилась на чоловіка.

Він був високий і стрункий і здався їй досить привабливим. Але тримався відчужено і ніби не мав жодного бажання розмовляти.

— Сідай, Хільдо, — сказала Конні.

— Так, сідайте! — мовив він. — Приготувати вам чай, чи ще щось, або, може, вип'єте склянку пива? Воно не дуже холодне.

— Пива! — попросила Конні.

— І мені, будь ласка, пива! — сказала Хільда з глузливою скромністю. Він подивився на неї й підморгнув. Узяв блакитний глек і, важко ступаючи, пішов до кухні. Коли він повернувся з пивом, його обличчя вже набуло дещо іншого виразу.

Конні сиділа біля дверей, а Хільда вместилася на його місці, спиною до стіни, навпроти вікна у кутку.

— Це його стілець, — м'яко сказала Конні. І Хільда підхопилася з місця мов ошпарена.

— Сидіть, сидіть! Тута один стілець, та вже якимось переживемо, — сказав він досить недбало.

Він приніс Хільді склянку і першій налив їй пива з блакитного глека.

— А нашот цигарок, — сказав він, — в мене ніяких нема, та мо', ви захватили свої? Я не палю зовсім. Мо', щось з'їсте? — Він повернувся до Конні. — А ти щось поїси, принести тобі? Тре' ж щось пожувати. — Він говорив із тутешньою вимовою, із спокійною впевненістю, мов хазяїн шинку.

— А що там? — спитала Конні, червона від сорому.

— Варена шинка, сир, горіхи, як хочеш. Усього по-троньки.

— Так, — сказала Конні. — Ти будеш, Хільдо?

Хільда подивилася на нього.

— Чому ви розмовляєте на йоркширському діалекті? — м'яко спитала вона.

— Та! Це не по-йоркширському, це ж дербі.

Він зустрів її погляд з легкою усмішкою.

— Ну дербі! Чому ви говорите на дербі? Спочатку ви розмовляли нормальною англійською.

— Та хіба? А чого б мені не говорити, як говориться? Не, не, хай вже я балакатиму на дербі, бо мене це устроює. Тіки як вас це не зачіпає.

— Це звучить дещо неприродно, — сказала Хільда.

— Мо', й так. А отам-о, в Тевершелі, ви б здавалися неприродною. — Він знову поглянув на неї з поміркованою відчуженістю, ніби кажучи: та хто ти така!

Він пішов до комори за їжею. Сестри сиділи мовчки. Він приніс ще одну тарілку, виделку й ножа. І мовив:

— Як ви не проти, я зніму піджака, я завше тако роблю.

Він скинув піджак, повісив його на гачку, потім сів за стіл у своїй сорочці без рукавів, сорочці з тонкої білої фланелі.

— Вгощайтесь! — сказав він. — Вгощайтесь, не будьте такі прошені.

Він порізав хліб і сидів байдуже. Хільда, як свого часу Конні, відчула силу його мовчання й відчуженості. Вона дивилася на його невелику, гарну руку, що спокійно лежала на столі. Він не простий робітник, ні! Насправді він грає! Грає роль!

— І все ж таки! — сказала вона, взявши шматочок сиру. — Для вас було б набагато природніше розмовляти з нами нормальною англійською мовою, а не на якомусь діалекті.

Він глянув на неї, вчувши її бісівський дух внутрішнього опору.

— Невже? — сказав він із правильною англійською вимовою. — Справді? Хіба в тому, що ми з вами говоримо один одному, може бути хоч щось природне, поки ви не скажете, що залюбки послали б мене до біса, аби ваша сестра більш ніколи мене не бачила, і поки я вам на те не відповім як належить? Хіба щось інше може бути природним?

— О, так! — мовила Хільда. — Просто гарні манери також були б цілком природні.

— Друга натура, чи як там! — І він раптом розреготався. — Не, — мовив він. — Хватить з мене отих манер. Облиште ви мене з їми!

Хільда була спантеличена й вельми розгнівалася. Зрештою, він мав би показати, що цінує надану йому честь. А натомість своєю акторською грою і хазяйськими замаш-

ками вдає, ніби це він зглянувся на них. Просто нахаба! Бідолашна, дурненька Конні, як це він їй забив памороки!

Всі троє їли у цілковитій тиші. Хільда придивлялася до його поведінки за столом. Вона не могла не завважити, що він інстинктивно поводить себе набагато делікатніше й вихованіше навіть за неї саму. Їй була властива певна шотландська вайлуватість. А він мав спокійну гідну впевненість справжнього англійця, що ніколи не дасть слабину. Буде дуже непросто взяти над ним гору.

Але йому також не взяти гору над нею.

— І ви справді гадаєте, — сказала вона трохи люб'язніше, — що це варте ризику?

— Що?

— Ця ескапада з моєю сестрою.

Він вишкірився у посмішці.

— А про це ви в її питаєтеся.

І поглянув на Конні.

— Ти ж сама хтіла до мене прийти, любко? Я ж тебе не силував, не?

Конні подивилася на Хільду.

— Хільдо, прошу, не чіпляйся до нього.

— Я була б рада цього не робити. Проте хтось має тверезо дивитись на все це. Ви повинні дотримуватись певної послідовності у своїх вчинках. Не можна все ставити з ніг на голову.

На мить запала мовчанка.

— Еге ж, послідовність! — сказав він. — І що ж то за штука? А де послідовність у вашому житті? Я чув, ви розлучаетесь. Це що за послідовність? Послідовність вашої власної впертості. Більше я тут нічого не бачу. І що вам за користь з неї? Ваша послідовність вам ще за шкуру заллється. Вперта жінка та її пиха — оце послідовно, справді. Дякувати небові, мені не тре' мати з вами справи!

— Яке ви маєте право так говорити зі мною? — обурилась Хільда.

— Право! А яке ви маєте право повчати когось послідовності? Дайте їм жити на свій розсуд.

— Мій любий друже, ви справді вважаєте, що мені цікаві ваші негаразди? — ласкаво промовила Хільда.

— Ну, — сказав він. — Та ж цікаві. Хоч не хоч, але ви моя своячениця.

— До цього ще далеко, запевняю вас.

— Не так вже й далеко, це я вас запевняю. В мене є своя послідовність, не гірша за вашу. І якщо ваша сестра приходиться до мене, аби я її трохи втішив, вона знає, чого їй треба. Вона вже була зі мною в ліжку; а ви, з вашою послідовністю, — не були, дякувати Богові.

Запала мертва тиша, потім він додав:

— Не, я не вдягаю штани задом наперед. І як мені пощастить, я вдячний за те долі. Чоловік може гарненько втішитись з такою, як ваша сестричка, а з вас що за втіха? Хоча шкода, — могло б статись, що ви гарне яблучко, а не гнилиця. Просто з такими жінками, як ви, треба помуритись трохи більше.

Він дивився на неї з чудною, глузливою посмішкою, чутево й оцінююче.

— А такі чоловіки, як ви, — сказала Хільда, — мають бути ізольовані від суспільства через свою вульгарність і розбещеність.

— Та що ви, мем! Це ж чудово, якщо залишилося хоч трохи таких чоловіків, як я. Але ви заслуговуєте лише на те, що маєте, — на повну самотність.

Хільда підвелася й пішла до дверей. Він теж встав і зняв з гачка свій піджак.

— Я можу сама знайти дорогу, — сказала вона.

— Не сумніваюсь, — недбало кинув він.

Вони мовчки пленталися стежкою, знову вишикувавшись у чудну процесію. Так само пугикала сова, і йому хотілося її застрелити.

Машина була на місці, вкрита росою. Хільда сіла за кермо і завела мотор. Інші двоє чекали.

— Єдине, що я можу сказати, — мовила Хільда із своєї фортеці, — я дуже сумніваюся, що ви не розчаруетесь в цьому, обоє!

— Що одному здоров'я, то іншому смерть, — сказав він із темряви. — А для мене це — ще й неабияка вітха.

Спалахнули фари.

— Вранці не змушуй мене чекати, Конні.

— Постараюся. На добраніч!

Машина повільно виїхала на трасу і помчала геть. Стало тихо.

Конні нерішуче взяла його за руку, і вони пішли стежкою назад. Він мовчав. Нарешті вона спинила його.

— Поцілуй мене, — прошепотіла вона.

— Не, почекай трохи! Дай отямитись, — сказав він.

Це її розвеселило. Вона й далі тримала його за руку, і вони швидко йшли додому в мовчанці. Вона так раділа, що залишилася з ним. Їй ставало не по собі при думці, що Хільда могла витягти її звідси. Він продовжував незворушно мовчати.

Та коли вони знов опинилися в котеджі, вона ладна була стрибати від радощів, що нарешті здихалася любої сестриці.

— Ти був просто жахливий з Хільдою, — сказала вона.

— Її треба вчасно обламувати.

— Чому? Вона ж страшенно мила.

Він не відповів і став спокійно поратись по господарству. Конні бачила, що він все ще сердиться, але не на неї. Вона відчувала це. І злість надавала йому особливої вроди, зосередженої, напруженої краси, що бентежила й збуджувала її.

Він усе ще нібито не звертав на неї уваги. Потім сів і став розшнуровувати черевики. Кинув на неї з-під брів погляд, у якому ще не розтанула суворість.

— Чого не йдеш нагору? — спитав він. — Оно свічка!

Він хитнув головою, вказуючи на свічку, що горіла на столі. Вона слухняно взяла її, і він дивився на плавні обриси її стегон, поки вона піднімалася сходами.

Це була ніч пристрасті, що приголомшила й майже силоміць підкорила її. У ній лунав поклик жаги, грізніший за поклик ніжності — і тим бажаніший для неї. Усе ще

трохи злякана, вона віддавалася на його волю, і сліпа, безсоромна пристрасть пронизувала усе її єство, розтинаючи його наріжні покрови й перетворюючи її на нову незнайому жінку. Це, власне, не було коханням. Але не було й розпустою. Це була гостра вогненна хіть, що випалює душу на попіл. Випалює сором, найглибший, найдавніший сором з найпогаємніших її кутків. Їй було нелегко скоритись його волі. Їй належало бути пасивним сором'язливим створінням — мов рабині, мов бранці. Але полум'я пристрасті вирувало в ній і навколо неї, і, віддаючись його владі, вона справді думала, що вмирає, — але яка ж це була невимовно прекрасна смерть!

Вона часто думала, що мав на увазі Абеляр, кажучи, що за один рік свого кохання вони з Елоїзою пройшли всі шаблі до витонченої пристрасті. Те ж саме — тисячу й десять тисяч років тому! Те ж саме — на грецьких вазах, скрізь, усюди! Витончена пристрасть, вигострена чуттєвість! Необхідно — завжди було необхідно — випалити дотла брехливий сором і переплавити його тягар у найвищу чистоту. Вогнем чистої пристрасті.

За коротку літню ніч вона набула нового знання. Коли їй здалося б, що жінка від цього має померти з сорому. Але натомість згинув сором. Сором — цей страх, глибокий природний сором, давній, прадавній фізичний страх, що коріниться в глибинах нашого тіла і може бути вирваний звідти лише вогнем чуттєвої пристрасті — нарешті виринув на поверхню і згинув, подоланий грізною зброєю чоловічої жаги, і вона зазирнула у самі нетрі свого єства. Тепер вона відчула, що наблизилася до самої серцевини власної природи, позбавившись сорому. Вона перетворилася на саме почуття, оголене й безсоромне. І відчула втіху, навіть хвацьку гордість від своєї перемоги. Отак! Ось як воно є! Це — життя! Таким воно є насправді! І нема чого стидатись, нема чого соромитись. Вона поділяє свою оголеність з іншим створінням, із чоловіком.

А чоловік був безстрашний, мов сатана! Справжній сатана! Треба ж десь узяти сили, аби таке витримати! Але

для цього потрібно дістатись до серцевини її тілесних глибин, до останнього й найпотаємнішого притулку природного сорому. Лише фалос зможе видобути його звідти. І як він заглибивсь у неї!

І як вона ненавиділа його раніше, жахаючись! І як бажала його насправді! Тепер вона знала це. В глибині душі, підсвідомо, вона завжди прагнула цього фалічного нападу, вона таємно бажала його і думала, що ніколи його не знає. А зараз він раптом здолав її, і чоловік розділив з нею її останню оголеність, і вона позбавилася сорому.

Як же брешуть про це поети й будь-хто взагалі! Змушують людей думати, ніби головне — це сентименти. А насправді головне — оця владна, всепереможна, навіть страшна хіть. Знайти чоловіка, що на це наважиться, без сорому й без гріха, і потім про це не пошкодує! А якщо він потім соромиться і змушує тебе також соромитись — до чого це огидно! Як шкода, що в більшості чоловіків є щось собаче, трохи соромітницьке — як у Кліффорда! Навіть як у Майкліса! Обидва роблять це по-собачому огидно. Вища насолода з розуму! Що вона дає жінці? Та, як на те, й чоловікові? Лише розпусну собачу огидність. І розумові також. Розум потребує чуттєвої пристрасті, що очистить і освіжить його своїм подихом. Гострої чуттєвості, а не розпусти.

Господи, яка це рідкість — справжній чоловік! Всі вони — мов хтиві пси, що шмигають, винохуючи, де б злягтися. А знайти чоловіка, який не боїться й не соромиться!.. Вона поглянула на нього — він спав, як сплять дикі звірі, поринувши у міцний глибокий сон. Вона згорнулася поруч, щоб бути ближче до нього.

Вона прокинулася повністю, тільки коли він почав вставати. Він сидів на ліжку й дивився на неї. Вона побачила власну оголеність його очима. Повне, всепроникне пізнання. Цей невловимий промінь, що знав про неї все, лився з його очей і владно пронизував її. О, як чудово віддавати цій владі напівсонне важке тіло, стомлене пристрастю.

— Вже час вставати? — спитала вона.

— Пів на сьому.

Вона мала бути на узліссі о восьмій. Завжди, завжди ця покора обставинам!

— Я можу приготувати сніданок і принести сюди, хочеш? — спитав він.

— О так!

Флоссі тихенько скімлила внизу. Він встав і зняв піжаму, обтерся рушником. Коли людина сповнена мужності й життя, яка вона прекрасна! Так вона думала, мовчки спостерігаючи за ним.

— Відчини вікно, добре?

Вранішнє сяйво вже освітило ніжну зелень, і ліс стояв свіжий, блакитний, зовсім близько. Вона сіла на ліжку, мрійливо задивившись у слухове вікно, стиснувши оголеними руками груди. Він одягався. Вона напівмарила, думаючи про життя, про життя з ним удвох — просто про життя.

Він поспішав утекти від її небезпечної спокусливої оголеності.

— Що це, я загубила нічну сорочку? — здивувалась вона.

Він понишпорив у ліжку і витяг клапоть тонкого шовку.

— А я й чую, ніби шовк під ногами, — сказав він.

Але сорочка була роздerta майже навпіл.

— Нічого! — мовила вона. — Її місце тут, справді. Я лишу її тут.

— Та залиш, — сказав він. — Я її на ніч буду між ногами класти, все ж втіха. На ній немає твого ім'я чи мітки?

Вона нап'яла на себе шовкове лахміття й сиділа, замріяно дивлячись у вікно. Воно було відчинене, і ззовні долинав свіжий подих ранкового вітерцю та пташиний спів. Пташки пурхали повз вікно. Потім з'явилася Флоссі. Був ранок.

Вона чула, як він унизу розпалює вогонь, набирає води, виходить у задні двері. Через деякий час почувся запах смаженого бекону, і нарешті він піднявся сходами з чималою тацею, що ледве пройшла у двері. Він поставив тацю

на ліжко і розлив чай. Конні, загорнувшись у свою пошматовану сорочку, з апетитом взялася за їжу. Він сидів на єдиному стільці, примостивши тарілку на колінах.

— Як гарно! — сказала Конні. — Як добре снідати разом.

Він їв мовчки, думаючи лише про час, що збігає надто швидко. Вона також пам'ятала про це.

— О, як би я хотіла залишитись тут, з тобою, і щоб Рагбі був за мільйон миль звідси! Саме з Рагбі я й збираюся втекти. Ти знаєш, правда?

— Еге ж!

— І ти обіцяєш, що ми будемо жити разом, все життя разом, ти і я! Обіцяєш?

— Еге ж! Коли зможемо.

— Так! І ми зможемо! Правда?

Вона потяглася до нього, проливши чай, і зловила його за руку.

— Е! — сказав він, витираючи чай.

— Тепер ми, напевне, просто не змогли б не бути разом, правда? — благально мовила вона.

Він поглянув на неї зі своєю миттєвою посмішкою.

— Так! — сказав він. — Але за двадцять хвилин ти маєш їхати.

— Справді? — скрикнула вона. Він раптом застерезливо підняв вказівний палець і звівся на ноги.

Флоссі коротко загавкала, потім голосно дзявкнула три рази, застерігаючи.

Він мовчки поставив свою тарілку на тацю й пішов униз. Конні чула, як він іде стежкою до воріт. Велосипедний дзвінок тенькнув десь поблизу.

— Доброго ранку, містер Мелорз! Рекомендований лист!

— Та ну!.. Є олівець?

— Ось, прошу!

Запала тиша.

— Канада! — мовив незнайомий голос.

— А! Це мій приятель з Британської Колумбії. Не знаю, чого йому треба.

- Може, прислав гроші?
- Та ні, мабуть, таки чогось хоче.

Пауза.

- Погодка яка гарна.
- Еге!
- Ну, бувайте здорові!
- На все добре!

За хвилину він знов піднявся нагору, трохи роздратований.

- Поштар, — сказав він.
- Щось дуже рано! — відповіла вона.
- Обходить село; він тут буває о сьомій.
- Приятель надіслав тобі гроші?
- Ні, лише кілька фотографій та папери про одне місце в Британській Колумбії.
- Ти туди збираєшся?
- Я оце думав, може, нам туди поїхати.
- О так! Я вірю, це буде чудово!

Але він був роздратований появою поштаря.

- От кляті велосипеди, звідки й беруться! Сподіваюся, він нічого не помітив.
- Та що він міг помітити!
- Ну, вставай та збирайся скоренько. Я тільки підгляну, чи нема нікого.

Вона бачила, як він іде ліською дорогою з собакою й рушницею. Спустилась вниз, вмилася і до його повернення була вже готова, сховавши речі в маленьку шовкову сумочку.

Він замкнув двері, і вони пішли, але не дорогою, а ліском. Він весь час був насторожі.

- Ти не думаєш, що одна така ніч варта всього життя? — спитала вона.
- Та! Мені й крім цього є про що думати, — сухо відповів він.

Вони мовчки йшли далі зарослою стежкою, він — попереду.

- Ми ж будемо жити разом, будемо, правда? — прохально мовила вона.

— Еге! — кинув він, не озираючись. — Як настане час! А зараз ти їдеш до Венеції, чи куди там іще.

Вона йшла слідом за ним, смутна й розгублена. Як їй не хотілося їхати!

Нарешті він спинився.

— Я піду тудою, — сказав він, вказуючи праворуч. Але вона обняла його за шию і пригорнулася до нього.

— Ти тільки збережи свою ніжність до мене, добре? — прошепотіла вона. — Ніч була гарна. Але ти залишайся ніжним до мене, згода?

Він поцілував її і на мить міцно притиснув до себе. Потім, зітхнувши, поцілував знову.

— Піду погляну, чи є машина.

Він пішов навпростець крізь чагарник, торуючи собі шлях поміж кущів папороті. Його не було хвилину чи дві. Потім він протиснувся назад.

— Машини ще нема, — сказав він. — Та на дорозі візок пекаря.

Він виглядав стурбованим.

— Цить! Чуєш?

Вони почули, як машина тихо просигналіла, під'їжджаючи ближче, й сповільнила хід на мості.

Конні пригнічено рушила по протоптаній ним стежці у папороті і вийшла до живоплоту на узліссі. Він зупинився позаду.

— Сюдою! Іди сюдою! — сказав він, вказуючи на узлісся. — Я не буду виходити.

Вона дивилася на нього з розпукою. Але він поцілував її і підштовхнув вперед. Знічена, вона протислася крізь зарості, перелізла через дерев'яну огорожу і, переплигнувши невеликий рівчак, опинилася на дорозі, де її вже чекала роздратована Хільда.

— Ну нарешті! — мовила Хільда. — А де він?

— Він не прийде.

Лице Конні було залите сльозами, вона сіла в машину, стискаючи свою маленьку сумочку. Хільда схопила автомобільний шолом із захисними окулярами.

— Одягай! — звеліла вона. І Конні натягла шолом та довгий дорожній плащ і сіла — дивна незнана істота з очима-окулярами. Хільда діловито завела автомобіль. Вони виїхали з лісової дороги на трасу. Конні озирнулася, але його вже й слід схолонув. Геть! Геть звідси! Вона сиділа, гірко плачучи. Розлука виявилась такою несподіваною. Як смерть.

— Слава Богу, ти хоч деякий час будеш від нього подалі! — пробурмотіла Хільда, повертаючи, щоб об'їхати селище Крос-хіл.

РОЗДІЛ СІМНАДЦЯТИЙ

— Бачиш, Хільдо, — сказала Конні після ланчу, коли вони вже наближалися до Лондона, — ти ніколи не знала справжньої ніжності й справжніх почуттів. А коли починаєш їх пізнавати з однією й тією ж людиною, це дуже впливає.

— Заради Бога, тільки не вихваляйся своїм досвідом! — мовила Хільда. — Я ніколи ще не зустрічала чоловіка, що був би справді близьким до жінки і поступався їй. А хотіла я саме цього. Мене не приваблює їх самовдоволення ніжність і їх почуття. Я не згодна бути чоловічою забавкою або *chair a plaisir*¹. Я хотіла повної близькості, але не знайшла її. І тепер з мене досить.

Конні обдумала це. Повна близькість! На її думку, це означало, що ти повністю розкриваєшся перед іншою людиною, а вона розкривається тобі. Але ж це набридає. А всі ці нудні намагання самоствердитись у стосунках між чоловіком і жінкою! Ніби якась хвороба!

— Я думаю, ти весь час надто заклопотана собою, — сказала вона сестрі.

— Сподіваюся, що в мене хоча б не рабська натура, — докинула Хільда.

¹ Тілесна насолода (*фр.*).

— Але ти все одно у рабстві! У рабстві власної думки про саму себе.

Хільда деякий час їхала мовчки, вражена такою нечуваною зухвалістю крихітки Конні.

— Зрештою, я не рабиня чужої думки про мене, думки, що належить служникові мого чоловіка, — відрізала вона з холодною люттю.

— Знаєш, це не так, — спокійно мовила Конні.

Вона завжди дозволяла старшій сестрі верховодити. Але тепер, хоча всередині у неї все стискалось від розпачу, вона звільнилася від влади інших жінок. О, це було справжнє звільнення, наче вона народилася вдруге. Стати вільною від чудних пересторог та забобонів інших жінок. Які вони жахливі, ці жінки!

Вона була така рада побачити батька, бо завжди була його улюбленицею. Вони з Хільдою зупинилися в невеликому готелі на Пел-Мел, а сер Малкольм на той час жив у своєму клубі. Та ввечері він бачився з доньками, і вони були вельми раді поспілкуватися з ним.

Він усе ще залишався міцним і вродливим, хоч й почував себе трохи ніяково в новому світі, що вирував навколо. Він оженився знов у Шотландії, дружина була молодша й багатша за нього. Але він намагався проводити вільний час окремо від неї, наскільки це було можливим, — так само як з першою дружиною.

Конні сиділа поруч з ним в опері. Він був досить кремезний, мав дужі м'язи; його ноги, незважаючи на повноту, були стрункі й гарно окреслені, — ноги здорового чоловіка, який бере від життя все, що може. Його доброзичливий егоїзм, зухвала незалежність життєрадісного грішника — все це, як здавалося Конні, можна було зрозуміти з обрисів його сильних струнких ніг. Справжній чоловік! Чоловік, що старіє, як це не сумно. Адже в цих дужих, міцних ногах зовні не лишилося й сліду прудкої наснаги, могутньої й ніжної сили, якою так багата юність і яка не вмирає ніколи, якщо вона є в людині.

Конні наче вперше завважила значення людських ніг. Вони здалися їй навіть важливішими за обличчя, адже об-

личчям рідко коли можна вірити. Як мало людей мають живі прудкі ноги! Вона дивилася на чоловіків у партері. Важкі задубілі ножиська під чорною похмурою одежею, або висхлі дерев'яні кілки у чорному жалобному вбранні, або просто молодечі ноги, що не мають жодного виразу — ні чуттєвого, ні ніжного; не мають навіть простої чутливості. Просто нижні кінцівки, що тупцяють куди треба. В таких немає навіть здорової життєвої сили, як у батькових. Вони просто бояться жити.

Але жіночі ноги — ті не боялися. Справді вражаючі, вони могли б слугувати виправданням злочину! Які жахливі цурпалки в більшості жінок! Або бідолашні хирляві ноженята! Або стрункі, випешені, в шовкових панчохах — та без найменшого натяку на життя! Нестерпно, що мільйони таких недоладних ніг безглуздо тупотять довкола!

Вона не була щасливою в Лондоні. Люди здавалися такими химерними й порожніми. Вони не відчували справжнього щастя жити, і не мало значення, якими жвавими й навіть гарними вони виглядали зовні. Вони були вихолощені зсередини. А в Конні жила сліпа жіноча спрага до щастя, до впевненості, що вона справді щаслива.

У Парижі ще залишалася певна чуттєвість. Але ж яка стомлена, знесилена, вичахла чуттєвість! Вичахла, бо їй бракувало ніжності. Так! Париж був сумним видовищем. Одне з найсумніших міст, стомлене своєю новою механічною чуттєвістю і жадобою грошей, грошей, грошей; стомлене навіть своєю зарозумілістю й пихою, смертельно втомлене, — та все ж не досить, щоб стати цілком американізованим чи лондонізованим і ховати свою втому під механічним поживленням заводної іграшки. О, ці ласі самці, гультаї — аматори гарного обіду! Які вони всі стомлені! Стомлені, знеможені власною неспромогою відчутти й виявити справжню ніжність. Ефектні, навіть чарівні жінки знали на різних сексуальних штучках; тут вони перевершили навіть своїх спритних англійських сестер. Але ніжність також була їм невідома. Сухі, з постійно напруженою сухою волею, вони також зжили себе. Весь людський світ просто зжив

себе. Може, він зрештою набуде руйнівної сили. Навіть анархії! Кліффорд та його консервативна анархія! Можливо, вона більше не буде консервативною. Розвиватиметься до радикальної анархії.

Конні зрозуміла, що боїться світу. Іноді їй вдавалося на якусь мить відчутти себе щасливою — на бульварах, у Булонському лісі, в Люксембурзьких садах. Але Париж уже кишів американцями й англійцями, чудними американцями у чудернацькій одежі та нудними англійцями, що виглядають такими безпомічними за кордоном.

Вона була рада вирушити далі. Несподівано настала спека, тому Хільда обрала шлях через Швейцарію й Бреннер, а потім — через Доломіти до Венеції. Хільді подобалося вирішувати всі ділові питання поїздки і грати головну роль. А Конні цілком задовольняло те, що її залишили в спокої.

Поїздка справді була приємною. Але Конні раз у раз промовляла до себе: «Чому мене ніщо не хвилює? Чому мене ніщо не захоплює по-справжньому? Це ж жахливо, що я лишаюся байдужою навіть до найчудовішого краєвиду! Та мені насправді байдуже. І це жахливо. Я — мов святий Бернар, що веслував собі Люцернським озером, не помічаючи скель і води довкола. Мене більше не вабить жоден пейзаж. Чого це треба на нього витріщатись? З якої радості? Мені це ні до чого».

Вона не знайшла нічого вартого уваги у Франції й Швейцарії, в Італії й Тіролі. Вона просто проїхала їх машиною. І все це було ще нереальнішим за Рагбі. Нереальнішим за осоружне Рагбі! Вона відчула, що їй байдуже, чи побачить вона ще колись Францію, Швейцарію або Італію. Ні — то й ні! Рагбі все одно лишиться більш реальним.

А щодо людей... Люди усюди однакові з дуже незначною різницею. Всі хочуть витягти з тебе гроші, або — якщо вони також подорожують — жадібно прагнуть напхатися нових вражень і розваг. Бідні гори! Бідний пейзаж! Його смокчуть, смокчуть, висмоктують до оскоми,

щоб висотати з нього ще хоч краплину вражень, — щоб розважитись. Що означає це несхитне людське прагнення розважатися?

Ні, мовила собі Конні. Краше вже я сидітиму в Рагбі, там хоч можна трохи прогулятися й знову сидіти тихо, а не насильно гратись у ці дурні забавки. Ці туристські розваги, вони такі недолугі — просто суцільне посміховисько.

Їй хотілося повернутись до Рагбі, навіть до Кліффорда, до бідолашного скаліченого Кліффорда. Він хоч не такий дурнуватий, як уся ця людська комашня на відпочинку.

Але підсвідомо вона продовжувала відчувати зв'язок з іншим чоловіком. Вона не могла дозволити собі розірвати цей зв'язок: інакше вона просто згине, згине в цьому світі нищої пишноти та вбогих веселощів. О, ці веселощі! «Здорові розваги!» Ще одна хвороба сьогодення.

Вони залишили машину у Местре, в гаражі, й сіли на пароплав до Венеції. Був чудовий літній вечір, вода лагуни ледь брижила під сонцем, і у його сяйві Венеція, що поставала перед ними на березі, здавалася сном.

На пристані вони пересіли в гондолу і дали гондольєрові адресу. Це був звичайний гондольєр у біло-блакитній блузі, не гарний і взагалі якийсь невивразний.

— Так! Вілла «Есмеральда»! Так! Я знаю! Я був гондольєром у того джентльмена. Та це далеко!

Він був такий собі хлопчакуватий, славний парубійко. Завзято вимахуючи веслами, віз їх темними каналами із страхітливими, осклизлими позеленілими стінами; канали проходили повз занедбані вулиці, де нагорі сушилася білизна, а в повітрі стояв слабкий — або сильніший — смохід помийв.

Та кінець кінцем він дістався до одного із відкритих каналів, з тротуарами по обидва боки та вигнутими мостами, що виходили під прямим кутом до головного каналу. Сестри сиділи під невеликим балдахіном, а гондольєр стояв позаду.

— Синьйорини довго гостюватимуть на віллі «Есмеральда»? — спитав він, легко повернувши гондолу й витираючи спітніле обличчя біло-блакитною хусткою.

— Днів двадцять; ми обидві заміжні, — сказала Хільда своїм приглушеним голосом, що надавав їй італійській вимові незвичайного іноземного акценту.

— Ага! Двадцять днів! — мовив чоловік. Запала мовчанка. Потім він спитав:

— Чи не бажають синьйори мати гондольєра на ці двадцять днів, поки будуть на віллі «Есмеральда»? Чи на певний день або тиждень?

Конні й Хільда поміркували над цим. У Венеції завжди бажано мати власну гондолу, подібно до того, як на суші — власний автомобіль.

— А що є на віллі? Які човни?

— Є моторний катер, і гондола також. Але... — Це «але» означало: вони не будуть вашою власністю.

— І скільки ви просите?

Він просив тридцять шилінгів на день або десять фунтів на тиждень.

— Це звичайна ціна? — спитала Конні.

— Менша, синьйоро, менша. Звичайна ціна...

— Добре, — сказала Хільда, — приходьте завтра вранці, і ми домовимось. Як вас звати?

Його звали Джованні, і він бажав знати, о котрій годині має прийти та до кого звертатись. Хільда не мала візитівки. Конні дала йому одну із своїх. Він швидко глипнув на неї своїми палкими блакитними очима, потім глянув ще раз.

— О! — сказав він, розквітаючи. — Міледі! Міледі, так?

— Міледі Констанція! — підтвердила Конні.

Він кивнув, повторюючи: «Міледі Констанція!» — і обережно заховав картку.

Вілла «Есмеральда» знаходилася досить далеко, на краю лагуни, і виходила вікнами на Чоджіа. Це був не дуже старий приємний будинок з терасами, звернутими до сонця, і великим тінистим садом, що відділяв його від лагуни.

Хазяїн, вайлуватий, трохи безпardonний шотландець, якому пощастило розбагатіти в Італії перед війною й отримати дворянський титул за свій ультрапатріотизм під час війни. Його дружина — худорлява, бліда, в'їдлива особа — не мала іншого щастя, окрім сумнівної втіхи сяк-так стримувати амурні походеньки свого чоловіка. Слуг він тримав у чорному тілі. Але після легкого удару, що стався з ним взимку, він став трохи смирнішим.

У будинку було повно гостей. Окрім сера Малкольма та двох його доньок, там жили ще семеро осіб: шотландське подружжя, також з двома доньками; молода італійська графиня — удова; молодий грузинський князь і моложавий англійський священник, що перехворів на пневмонію й став капеланом сера Александра, піклуючись про своє здоров'я. Князь був бідним, але мав гарну мармизу і досить нахабства, щоб стати першокласним шофером, — більше нічого! Графиня була таким собі малим кошенятком, що тихцем десь мишкує. Священник здавався неотесаним дядьком з баскської парафії; на щастя, він залишив жінку вдома з двома дітьми. А четверо представників сімейства Гутрі належали до пристойного єдинбурзького середнього класу й розважалися будь-чим, що не становило небезпеки.

Залицання князя Конні й Хільда відмели одразу ж. Гутрі більш-менш підходили для спілкування — заможні, але нуднуваті; а дівчата просто були заклопотані заміжжям. Капелан був непоганим хлопцем, але поведивсь надто вже запобігливо. Сер Александр після удару трохи вгамував свій любовний шал, але все ж таки був дещо збентежений присутністю стількох гарненьких молодих жіночок. Леді Купер, тиха страдниця, що мала невтішний досвід подружнього життя, — бідолашна жінка! — вдивлялася в кожную із суперниць з холодною підозрою, що стала невіддільною рисою її натури, і час від часу зроняла холодне слівце, що давало зрозуміти її ставлення до жалюгідної людської природи як такої. Іще вона, як довідалася Конні, радо знущалася з прислуги; але дуже спокійно й ввічливо. І в неї

вистачало глузду, щоб дозволити серові Александру вважати себе господарем та повелителем своєї малої держави, з його дотепами, що претендували на влучність, і натужними жартами, — з його гумором і сатирою, як називала це Хільда.

Сер Малкольм займався живописом. Так, він писав види Венеціанської лагуни, що майже не відрізнялися від його шотландських пейзажів. Тому вранці його відвозили з великим мольбертом «на натуру». Трохи пізніше леді Купер вирушала до центру міста з альбомом для ескізів і фарбами. Вона була затятою акварелісткою, тому будинок сповнювали рожеві палаци, темні канали, вигнуті мости, середньовічні фасади і таке інше. А ще трохи пізніше сім'я Гутрі, князь, графиня, сер Александр та інколи містер Лінд, капелан, вирушали на Лідо купатись; додому вони поверталися перед пізнім ланчем, о пів на другу.

Домашня компанія, як і належить домашній компанії, була страшенно нудна. Але це не хвилювало сестер. Вони не сиділи вдома. Батько водив їх на виставки — нескінченні зали нудних полотен. Він брав їх з собою в гості до давніх друзів, на віллу Лукчезе; сидів з ними на п'яцці у теплі літні вечори, замовивши столика у Флоріана; водив їх до театру на п'єси Гольдоні. І були водні вистави з ілюмінацією, і були танці. Парад розваг! Лідо з його акрами голих та вдягнених у піжами тіл, нагадував стадо тюленів, що вилізли на берег паруватись. Безліч людей на п'яцці, людська каша на Лідо, безліч гондол, моторних катерів, пароплавів; морозиво та коктейлі; слуги, небайдужі до чайових; строката суміш мов та говірок; багато, дуже багато сонця, ароматів Венеції, кошиків з полуницями, шовкових шалей; соковиті скибки динь на прилавках; багато розваг — надто багато.

Конні з Хільдою у своїх відкритих сукнях ходили усюди. Тут були десятки людей, яких вони знали, і десятки людей, що знали їх. Майкліс вискочив мов із-під землі. «Хелло! Де ви зупинилися? Пішли з'їмо морозива чи ще чогось! Проїдемо на моїй гондолі». Навіть Майкліс тро-

хи засмаг, хоча тут людській плоті більш пасував вираз «підсмажитись».

Певною мірою все це було навіть приємно. І майже весело. Але всі ці коктейлі, хлюпання у теплій воді і вилежування на гарячому піску під гарячим сонцем, а вночі — танці під джаз, коли твій живіт притискається до живота якогось хлопця, і охолоджені коктейлі — все це було свого роду наркотиком. І саме цього вони всі бажали — наркотика: джазу, сигарет, коктейлів, морозива, вермуту — наркотика. Вони були одурманені. Вони розважалися. Розважалися.

Хільді подобався цей дурман, подобалося розглядати інших жінок та обговорювати їх. Яка вона з себе? Що за чоловіка вполювала? Що вона з того матиме? Чоловіки скидалися на великих псів у білих фланелевих штанах, радих, коли їх почухають за вухом, радих притиснутись черевом до жіночого живота, витанцьовуючи під джаз.

Хільді подобався джаз, під який можна поялозити животом по череві так званого чоловіка, поки він вихиляє тебе туди-сюди у танку, — а потім розбігтися в різні боки й надалі ігнорувати це створіння: ним уже скористалися. Бідолашна Конні почувалася нещасною. Вона не любила джазу, бо просто не могла тертись животом об живіт так званого чоловіка. Вона ненавиділа скупчення голого людського м'яса на Лідо: там не вистачало б води, щоб усіх скупати. Їй не подобалися сер Александр і леді Купер. Вона не хотіла, аби Майкліс чи хтось інший упадав за нею.

Найщасливішими були ті хвилини, коли вони з Хільдою перепливали лагуну і діставалися безлюдного кам'янистого узбережжя. Там вони купалися на самоті, залишивши гондолу на внутрішньому боці рифа.

Джованні взяв собі в поміч ще одного гондольєра, бо шлях був неблизький і він геть упрівав на сонці. Джованні був дуже милий: жвавий, як усі італійці, і цілком безприс-трасний. Італійці не є пристрасними: пристрась — глибоке почуття. А вони легкі на підйом, жваві, та майже ніколи не піддаються пристрасі.

Тому Джованні був усією душею відданий цим своїм дамам, так само як свого часу був відданий іншим. Він був готовий віддатись їм також і тілом, якби вони схотіли цього, — і потайки сподівався, що таки схочуть. Тоді вони щедро віддячать йому, і це буде вельми доречно, — адже він якраз збирається одружитись. Він розповів їм про своє майбутнє одруження, і вони, здається, зацікавились.

Він вирішив, що ця мандрівка до якогось відлюдного місця на тому березі затівається у справах l'amour — любові. От він і взяв у помічники товариша, — адже й плісти справді далеченько, і жінок, зрештою, все-таки двоє. Дві жінки, дві рибинки — і двоє рибалок. Оце арифметика! Та ще й гарні жінки до того ж! І хоча синьйора платила йому та віддавала розпорядження, він сподівався, що його обере для l'amour молода леді: вона й заплатила б більше.

Товариша, якого він привів, звали Даніель. Він власне не був гондольером, тому й не скидався на вуличного пройду. Він плавав сандолою, а сандола — це великий човен, що перевозить фрукти та провізію з островів.

Даніель був вродливий, високий, міцної статури, на його гарно виліпленій голові дрібно кучерявилосся біляве волосся. Він мав обличчя справжнього чоловіка, в якому було щось лев'яче, і широко посаджені блакитні очі. Він не був моторним та говірким гульвісою, як Джованні. Він мовчав, але вслував так вправно і легко, ніби був один посеред води. Жінки хай будуть самі по собі — на те вони й жінки. Він навіть не дивився на них. Дивився вперед.

Він був справжнім чоловіком, трохи сердився, коли Джованні, вихиливши зайву чарку, починав відчайдушно розмахувати веслами. Він був чоловіком на зразок Мелорза — непродажним. Конні було шкода наречену гультіпакки Джованні. А дружина Даніеля, напевне, одна з тих нижніх венеціанок, скромних і вродливих, мов квіти, які ще трапляються в лабіринтах цього міста.

О, яка прикрість, що чоловіки спочатку перетворюють жінок на повій, а потім самі продаються їм, мов повії.

Джованні був радий продатись, лашився, ніби песик. За ради грошей!

Конні дивилася на Венецію, що рожевіла вдалині над водою. Збудована на грошах, вона живе лише з грошей — і від них помре. Мертвота грошей! Гроші, гроші, гроші, облуда й мертвота.

Але Даніель ще залишався справжнім чоловіком. Він не носив гондольєрської блузи, лише плетену голубу кук-файку. Він був дещо відлюдькуватим, неотесаним і гордим. І був найманцем Джованні, якого, зрештою, також найняли дві жінки. Отак! Коли Ісус відмовився від грошей сатани, він змусив того прийняти подобу єврейського банкіра.

Конні поверталась додому з-під сліпучого сонця лагуни в бездумному заціпенінні. Вдома її чекали листи. Кліффорд писав регулярно. Листи були дуже гарні, їх можна було б видати окремою книгою. І через це вони мало цікавили Конні.

Вона жила, заколисана світлом лагуни, плюскотом солоних хвиль, спокоєм неозорого простору; лише здоров'я, здоров'я, сонний спокій здорового тіла. Це було так приємно і присипляло її, і їй не хотілося бодай про щось турбуватись. До того ж вона була вагітна. Тепер вона знала це. І тому бездумні радощі — похлюпатись у тепленькій водичці, полежати на сонечку, позбирати мушлі й потім плисти додому гондолою — доповнювалися ще одною втіхою — вагітністю; ще одним проявом здоров'я, що тішить і заколисує.

Вона провела у Венеції вже два тижні й мала лишатись ще днів із десять. Сонце невпинно сяяло, ніби тривав один нескінченний день; і повнота тілесного здоров'я навіювала щасливе забуття. Вона ніби поринула в безтурботну дрімоту.

Звідти її витяг лист Кліффорда.

«Ми також маємо свої скромні розваги. Виявляється, блудна жінка Мелорза, лісника, прийшла до його котеджу і наразилась на вельми негостинну зустріч. Він випхав її

геть і замкнув двері. Але кажуть, що, повернувшись з лісу, він знайшов удома свою вже далеко не прекрасну леді, яка загарбницьки вдерлася до його ліжка, *in puris naturabilis*¹; або, я сказав би, *in impuris naturabilis*². Вона розбила вікно й таким чином влізла до кімнати. Не в змозі видерти цю зачухану Венеру із свого ложа, він склав зброю — і відступив, як кажуть, до будинку своєї матері у Твершелі. Тим часом Стакс-Гейтська Венера окопалася в котеджі, який проголосила своїм, а Аполлон, вочевидь, квартирує у Твершелі.

Я лише повторюю чутки, оскільки Мелорз не приходив до мене особисто. Ці крихти з місцевого смітника принесла наша посмітюха, наш ібіс, наш вічно зголоднілий стерв'ятник — місіс Болтон. Я б не повторював цього, якби вона не вигукнула: «Її світлість більш не зможе ходити до лісу, якщо там буде ця жінка!»

Мені подобається твій опис сера Малкольма — як він ралить морські простори, біле волосся тріпоче, сяє рожеве тіло. Я заздрю вашому сонцю: у нас дощі. Але не заздрю любові сера Малкольма до своєї смертної плоті. Однак це природно для його віку: ми стаємо все більш плотолюбними і все більш смертними, коли старіємо. Тільки юність має присмак безсмертя...»

Ця новина вирвала Конні з дрімотного заціпеніння, і її подив межував із гнівною відразою. Тепер вона матиме клопіт з цією тварюкою! Від Мелорза листів не було. Вони домовилися не листуватись, але тепер вона хотіла почути все від нього особисто. Зрештою, він батько її майбутньої дитини! То хай напише їй!

Але ж яка бридота! Як усе спаскуджено. Який нищий увесь той простий люд! І яке все гарне тут, на сонечку, у цій тиші, в порівнянні з огидним животінням там, у Мідленді!

Справді, найважливіше в житті — це спокійне небо над головою.

¹ У первинній чистоті (*лат.*).

² У первинній нечистоті (*лат.*).

Дункан Форбс, художник та їхній приятель, прибув на віллу «Есмеральда» з Риму. Він приєднався до прогулянок гондолою, купався з ними в лагуні і супроводжував їх на кшталт почту, — спокійний, небалакучий молодик, що подавав великі надії у своїй творчості.

Вона отримала листа від місіс Болтон.

«Я впевнена, моя леді, що ви будете раді побачити сера Кліффорда. Він просто квітне, увесь час працює, такий бадьорий. Звичайно, він жде не діждеться, коли ви знову будете разом. Без вас у домі сумно, моя леді, і ми всі чекаємо на ваше повернення.

Щодо містера Мелорза, я не знаю, що вам встиг розповісти сер Кліффорд. Здається, його жінка одного дня раптом повернулася, він прийшов із лісу й побачив, що вона сидить на ганку. Вона сказала, що повернулася до нього і хоче знов жити з ним разом, бо вона його законна дружина і він поки що не розлучився з нею. Але він не захотів мати з нею справи, не впустив її до будинку і сам не став заходити, а повернувся до лісу, навіть не відчинивши дверей.

Та коли він прийшов уже поночі, то побачив, що хтось вдерся до будинку. Тому він піднявся нагору, подивитись, що вона наробила, і побачив її в ліжку без нічого. Він їй запропонував гроші, але вона сказала, що вона його дружина і він мусить її прийняти. Я не знаю, що відбулося між ними далі. Його мати розповіла мені тільки про це, вона страшенно засмучена. Ну а він каже, що краще зголосився б умерти, аніж жити з нею, тому узяв свої речі й пішов до материного будинку, на тевершельський пагорб. Переночував у неї, а вранці пішов до лісу через парк, навіть не підходив до свого дому. Здається, того дня він її не бачив. Але наступного дня вона була в свого брата Дена у Бегерлі, знов репетувала, що вона його законна дружина, а він водить до себе жінок, бо вона знайшла склянку парфумів у комоді й недопалки цигарок з позолоченим обрізом у комині, і ще я не знаю що. Здається, поштар

Фред Кірк також каже, ніби чув чийсь голос у спальні містера Мелорза рано-вранці, а на лісовій дорозі стояла машина.

Містер Мелорз лишався у матері, ходив до лісу через парк, а вона наче жила у котеджі. Ну, балачкам кінця й краю не було. Тоді містер Мелорз із Томом Філіпом прийшли до котеджу й повиносили всі меблі та постільну білизну і відкрутили держака у насоса, тому їй довелося піти. Але, замість того щоб повернутись до Стакс-Гейта, вона пішла жити до тієї місіс Свейн у Бегерлі, бо її братова не схотіла її прийняти. І вона повадилася ходити до старої Мелорз, щоб його підстерегти, і присягалася, що він був тоді з нею у ліжку в котеджі, і пішла до юриста, щоб змусити його платити їй аліменти. Вона погладшала, ще більш знахабніла, а здорова, як свиня. Відірвалася на повну, плеще про нього огидні речі — як він приводив додому жінок і що виробляв із нею, коли вони одружилися; такі гидкі, мерзотні речі, що вже не знаю, як їх назвати. Як на мене, то це просто жахливо, — жінка може наробити страшного лиха своїми балачками. І хоч би яка вона була підла, хтось та повірить, а від цього бруду вже не відмиєшся. Це просто жах якийсь, як вона дає усім зрозуміти, що містер Мелорз — один з тих розпусних мерзотників. А люди й раді пліткам, байдуже, про кого мова, — особливо коли йдеться про такі речі. Вона кричить, що не залишить його в спокої, поки він живий. Хоча я не розумію: якщо він так із нею поведився, нащо їй повертатись до нього? Але, звичайно, вона наближається до клімаксу, вона ж настільки за нього старша. А ці прості баби завжди скаженіють, коли настає клімакс...»

Це була нищівна поразка для Конні. Тепер на неї, без сумніву, вилетіть чимала частка того бруду. Вона гнівалася на нього за те, що він не порвав остаточно з Бертою Коутс; навіть за те, що він взагалі одружився з нею. Мабуть, йому властивий потяг до подібної мерзоти. Конні пригадала останню ніч, проведену з ним, і здригнулася.

Він пізнав усе це з Бертою Коутс! Це було справді огидним. Треба порвати з ним раз і назавжди. Він справді надто простий.

Вона відчула огиду до всієї цієї історії і майже позаздрила дівчатам Гутрі за їхню незграбну недосвідченість і грубу цнотливість. Тепер її жахала думка, що хто-небудь дізнається про неї та лісника. Яке неймовірне приниження! Вона була стомлена, злякана і понад усе бажала зовнішньої пристойності — хай навіть вульгарної, нудної пристойності дівчаток Гутрі. Якщо Кліффорд дізнається про її роман, це буде найстрашнішим приниженням. Вона жахалася суспільства з його смердючою пашекою. Вона майже хотіла позбавитись дитини і знов стати чистою. Вона просто боялась.

Щодо склянки з парфумами — то була її власна дурість. Вона не змогла втриматись, щоб не напахтити кілька його носовиків та сорочок у комоді, — просто з дівчачої пустотливості, — і залишила пляшечку «Лісової фіалки» Коті напівпорожньою поміж його речей. Вона хотіла, щоб пахощі нагадували йому про неї. А недопалки цигарок залишила Хільда.

Вона розповіла дещо Дунканові Форбсу. Вона не сказала, що була коханкою лісника, сказала тільки, що він їй подобався, і розповіла історію цього чоловіка.

— О, — сказав Форбс, — ось побачите, вони не вгамуються, поки не зацькують людину. Якщо він відмовився пролізти до середнього класу, коли трапилася така нагода, і якщо він відстоює своє право бути чоловіком, — вони його зацькують. Це єдине, чого вони тобі не пробачать ніколи, — якщо ти дозволяєш собі бути справжнім чоловіком чи жінкою. Можеш валятись у багні, скільки душа забажає. Врешті-решт, чим більше ти забрьоханий багном, особливо що стосується сексу, — тим більше ти їм подобаєшся. Але якщо ти відстоюєш свою гідність і не даєш себе обшмарувати, — вони тебе зацькують. У них залишається одне дурнувате табу — секс як природна й життєва потреба. Вони цього не допускають і швидше вб'ють тебе, аніж

дозволять переступити табу. Ось побачите, вони його зацькують. А що він, зрештою, вдіяв? Якщо він кохався зі своєю жінкою як йому до вподоби, — хіба він не має на це права? Вона мала б цим пишатись. Але ж, бачите, навіть така брудна сучка гавкає на нього і потурає шакалячим інстинктам цієї зграї, щоб його зацькувати. Ти маєш соромитись і жахатись сексу, щоб вони тобі його дозволили. О, вони зацькують бідного хлопця.

І думки Конні потекли у зворотному напрямку. Що він такого вчинив? Що він дав їй, окрім невимовної насолоди й змоги відчувати себе вільною? Він звільнив її справжні живі почуття. І за це вони його цькуватимуть.

Ні, ні, цього не повинно бути. Вона згадала його — оголений, білий, із засмаглими руками й обличчям, він дивиться униз на свій повсталий пеніс, як на якусь іншу істоту, і чудна посмішка сяє на його обличчі. І знов почула його голос: «В тебе найліпша жіноча дупка!» І відчула, як його рука тепло й ніжно пестить її потаємні входи — ніби благословляючи. І жар спалахнув у її лоні, і вона мовила собі: «О ні! Я не здамся! Я не зречуся його. Я будь-що захищатиму його і все, що він мені дав. Я не жила справжнім життям, поки він не дав його мені. І я не здамся».

Вона наважилася на ризик. Надіслала листа Айві Болтон, вклавши у нього цидулку до лісника, і попрохала місіс Болтон передати її. А йому вона писала:

«Мені було дуже прикро дізнатись про неприємності з вашою жінкою, але не звертайте на неї уваги, це лише прояви істерії. Все це скінчиться так само несподівано, як почалося. Але мені дуже шкода, і я сподіваюся, що ви не переживаєте занадто сильно. Вона цього не варта. Вона просто істеричка, що хоче вам зашкодити. Я повернуся за десять днів і сподіваюся, що все буде добре».

За кілька днів по тому прийшов лист від Кліффорда. Він був вочевидь пригнічений.

«Я був радий почути, що ти їдеш з Венеції шістнадцятого. Але якщо тобі там подобається, можеш не поспішати

додому. Ми за тобою сумуємо, і Рагбі також. Але важливо, щоб ти повною мірою насолодилася сонцем, пляжним сонцем, як пишуть у рекламах Лідо. Тому, прошу, лишайся надовше, якщо це розважить тебе й підготує до нашої досить бридкої зими. Навіть сьогодні дощить.

За мною невтомно й бездоганно доглядає місіс Болтон. Вона дивовижне створіння. Чим довше я живу, тим більше переконуюсь, які дивні створіння — люди. Деякі з них могли б мати сотню ніг, як стонога, або шість — як омар. Людської гідності, якої слід було б чекати від одноплеменників, насправді не існує. Іноді сумніваєшся, чи присутня вона хоч якоюсь мірою в тобі самому.

Скандал із лісником триває й зростає, мов снігова брила. Місіс Болтон продовжує мене інформувати. Вона нагадує мені рибу, що, хоча й німа, видихає плітки зябрами — і з того живе. Все проходить крізь сито її зябер, і ніщо її не дивує. Здається, подробиці життя інших людей необхідні їй, мов повітря.

Вона захопилася скандалом Мелорза і, як тільки я їй дозволяю, посвячує мене у всі його глибини. Її щире обурення, втім, дещо скидається на акторську гру і спрямоване лише проти жінки Мелорза, яку вона вперто називає не інакше як Берта Коутс. Я пірнаю в каламутні глибини життя всіх Берт Коутс у цьому світі, і коли, вирвавшись із течії пліток, повільно спливаю на поверхню, світло дня здається мені дивним, мов одкровення.

Мені здається абсолютною істиною, що наш світ, звернений до нас лише своєю зовнішньою оболонкою, насправді є дном глибокого океану: всі наші дерева — це водорості, а ми — дикі, лускаті підводні мешканці, що живляться падлом, ніби креветки. І тільки випадково душа може піднятися із безнадійної глибини, де ми живемо, на поверхню — щоб ковтнути справжнього повітря. Я впевнений: повітря, яким ми дихаємо, — це різновид води, а чоловіки й жінки — просто різні породи риб.

Та іноді душа все ж таки піднімається нагору, і в екстазі вистрибує в повітрі, вирвавшись із хижої глибини.

Це наш довічний вирок — разом з нашими одноплемінниками бути здобиччю у підводній твані, у нетрях підводних джунглів людства. Але по смерті ми назавжди повертаємось до сяючого вільного простору, куди раніше виривались на мить, — вириваємось із глибин давнього океану під справжнє світло. І тоді ми досягаємо, що ми вічні.

Коли я слухаю місіс Болтон, я почуваюся так, ніби занурююся все глибше, глибше, у ту глибочінь, де звиваються й плавають рибини людських таємниць. Грішна зажерливість змушує мене хапати здобич; а тоді — геть, швидше нагору, з темряви — на світло, з мокрого — на сухе. Я можу описати тобі весь процес. Але з місіс Болтон я відчуваю лише занурення в глибини, до водоростей і блідих страховиськ дна.

Боюся, ми невдовзі залишимося без лісника. Скандал з його блудною жінкою замість того, щоб стихнути, набирає все більших розмірів. Його звинувачують у всіх смертних гріхах, до речі, досить цікавих. І ця особа, ця страхолюдна рибина, примудрилася перетягнути на свій бік більшість шахтарських жінок, і тепер селище просмерділо балачками наскрізь.

Я чув, що ця Берта Коутс чатує на Мелорза у будинку його матері, пограбувавши котедж та лісову хатину. Одного дня вона зустріла власну доньку, коли ця маленька копія її самої поверталася зі школи; але крихітка, замість того щоб поцілувати руку коханої неньки, вкусила її — і отримала від другої руки такого ляща, що гепнулася у рівчак, звідки її рятувала розгнівана й збідкана бабуся.

Ця жінка видихнула з себе весь запас своїх отруйних газів. Вона змалювала в деталях усі подробиці їх подружнього життя, які завжди прийнято ховати у глибокій могилі матрімоніальної мовчанки. Вирішивши ексгумувати їх після десяти років поховання, вона здійняла жахливий сморід. Я чув ці деталі від Лінлі й від доктора; останній був вельми здивований. Звичайно, в цьому немає нічого особливого. Людство завжди мало незбагненну схильність до

незвичайних сексуальних поз, і якщо чоловікові подобається кохати свою жінку, як казав Бенвенуто Челліні, «в італійський спосіб», — вільному воля. Але я не очікував від нашого лісника такої обізнаності в подібних трюках. Без сумніву, Берта Коутс перша навчила його цих премудрощів. У будь-якому разі це їхня особиста справа, що не повинна стосуватись інших.

Проте всі слухають, і я також. Десять років тому загальна порядність змусила б її замовкнути; але порядності більше не існує, і шахтарські жінки взялися до зброї та підняли гвалт. Можна подумати, що кожна дитина у Твершелі за останні п'ятдесят років народилася від непорочного зачаття, а кожна з наших нонконформісток — неприступна Жанна д'Арк. Те, що наш шановний лісник має деякий раблезіанський відтінок, робить його страхітливим від вбивці на зразок Кріппена. Справді тевершельці — непутящий народець, якщо вірити усім їхнім забобонам.

Однак справа в тому, що осоружна Берта Коутс не вдовольнилася оприлюдненням власних страждань. Вона зробила відкриття — і кричить про це на повен голос — що її чоловік «тримав» у будинку жінок, ще й нанесла декілька вбивчих ударів, назвавши їх. Таким чином, заплямовані імена деяких шановних осіб, і справа зайшла надто далеко. На жінку було накладено судове обвинувачення.

Мені довелося розпитати Мелорза про цю справу, оскільки видалити жінку з лісу виявилось неможливим. Він тримається, як завжди, подібно до героя відомої пісеньки: «Яка мені справа до вас усіх, а вам яка справа до мене?» Однак я підозрюю, що він почувається, мов пес із прив'язаною до хвоста бляшанкою, хоч і намагається вдати, ніби бляшанки немає. Я чув також, що жінки в селищі кличуть додому дітей, коли він проходить вулицею, — ніби маркіз де Сад у власній особі. Він тримається з певною зухвалістю, хоча, боюся, бляшанка прив'язана міцно, і сам до себе промовляє, як дон Родріго в іспанській баладі: «О, як пече мені там, де я найбільше грішив!»

Я спитав його, чи вважає він за можливе надалі виконувати свої обов'язки в лісі, а він відповів, що, на його думку, ніколи не дозволяв собі ними нехтувати. Я сказав йому, що вельми прикро отак потерпати від жінки, на що він відповів, що, на жаль, не має повноважень її заарештувати. Тоді я натякнув на скандал та його неприємні наслідки. «Та, — сказав він, — хай самі трахаються як слід, тоді їм не захочеться слухати всякі дурниці про те, як це роблять інші».

Він сказав це з певною гіркотою, і, безперечно, те має певний сенс. Але спосіб висловлення не є, однак, ні делікатним, ні навіть пристойним. Я натякнув на це і почув, як бляшанка забряжчала знову. «Це якось не по-людськи, сер Кліффорд, — ганити мене за те, що в мене в штанях ще щось ворушиться».

Подібні речі, які він каже усім без винятку, звичайно, не сприяють гарному ставленню до нього; і пастор, і Лайнлі, і Бероуз — всі вважають, що йому слід залишити своє місце.

Я спитав його, чи правда, що він розважався з жінками у себе вдома, — і все, що почув: «А яке вам до цього діло, сер Кліффорд?» Я сказав, що мушу дотримуватись порядку у своїх володіннях, на що він відповів: «Тоді вам тре' усім жінкам позатикати пельку, аби вони ханьки не розпускали». Коли я став наполягати, щоб він розповів мені про свої розваги в котеджі, він сказав: «Ну звісно ж, візьміть хоча б мою сучку Флоссі. Тута ви щось впустили з виду». Власне, у нахабстві йому не відмовиш.

Я спитав його, чи легко він зможе знайти іншу роботу. Він сказав: «Як ви ведете до того, що хочте мене турнути звідси, мені це буде — раз плюнути». Тому він нібито збирається покинути нас у кінці наступного тижня і охоче посвячує молодого хлопця, Джо Чемберса, у всі тонкощі своєї професії. Я сказав, що заплачу йому за місяць вперед, якщо він звільниться. Він відповів, що краще мені залишити собі ці гроші, — звісно, якщо я не збираюся в такий спосіб очистити своє сумління. Я спи-

тав, що він має на увазі, і він відповів: «Ви мені не заборгували нічого, сер Кліффорд, то й не треба мені зайве платити. Якщо вам здається, що у мене сорочка вилазить, так і скажіть».

Отже, все скінчилося, принаймні на деякий час. Жінка поїхала звідси, куди саме, невідомо, але її заарештують, якщо вона знов поткне носа до Тевершелу. Я чув, що вона смертельно боїться тюрми, оскільки справді повною мірою заслуговує на неї. Мелорз поїде в суботу, і життя знов увійде до колії. Але, любя Конні, якщо ти хотіла б затриматись у Венеції або у Швейцарії до початку серпня, я буду дуже радий думати, що ти лишатимешся подалі від цього брудного балагану, який повинен остаточно припинитись до кінця місяця.

Бачиш, ми — чудовиська морських глибин, і коли омар втрапляє у мул, він каламутить воду для всіх. Треба сприймати це по-філософськи».

Його обурення й відсутність будь-якого співчуття неприємно вразили Конні. Але вона зрозуміла все краще, отримавши наступного листа від Мелорза:

«Кішка вискочила з мішка разом з усіма іншими кицьками. Ти чула, що моя жінка Берта повернулася до моїх непривітних обіймів і захопила дім, де, якщо називати речі своїми іменами, вона відчула, що пахне смаженим — а саме духами «Коті». Інших доказів вона не знайшла, доки не почала побиватися за спаленою фотокарткою. Вона помітила скло і рамку у спальні. На біду, хтось видряпав на рамці дрібні малюнки й ініціали, що повторювались кілька разів: «К.С.Р». Це, однак, не прояснило справи, поки вона не вдерлася до хижки і не знайшла одну з твоїх книжок, автобіографію актриси Джудіт, з твоїм ім'ям — Констанс Стюарт Рейд — на першій сторінці. Після цього вона кілька днів горлала на усіх перехрестях, що моя «мила» — не хто інша, як сама леді Чаттерлі. Ця новина дійшла до пастора, містера Бeroуза і до сера Кліффорда. Тоді вони почали переслідувати мою мосьпані в судовому порядку,

а вона, в свою чергу, зникла, оскільки завжди смертельно боялася поліції.

Сер Кліффорд сказав, що хоче мене побачити, тому я прийшов до нього. Він усе ходив околясами і, здається, був злий на мене. Тоді спитав, чи мені відомо, що згадувалося ім'я її світлості. Я сказав, що ніколи не прислухався до скандальних вигадок, тому здивований почути таке від самого сера Кліффорда. Він сказав, що це, безперечно, образа, а я сказав йому, що в мене на кухні висить календар із портретом королеви Мері, і тому, звісно, її величність займає почесне місце в моєму гаремі. Та він не оцінив сарказму. Він був такий люб'язний сказати мені, що я чоловік із сумнівною репутацією, який ходить з розстебнутими штаньми; а я був такий люб'язний відповісти, що йому, на жаль, нічого розстібати; зрештою, він звільнив мене з роботи, і в суботу я їду звідси. Більш мене там не побачать.

Я поїду до Лондона, думаю, що моя колишня хазяйка, місіс Інджер з Кобург-Сквер, 17, або здасть мені кімнату, або підшукає для мене щось інше.

Будьте певні, ваші гріхи спливуть на поверхню, особливо якщо ви одружений і її ім'я — Берта...»

Не було жодного слова про неї або зверненого до неї. Конні це образило. Він міг би сказати їй хоч декілька втішних або заспокійливих слів. Але вона знала, що він залишає їй свободу, свободу повернутись до Рагбі й до Кліффорда. І це також її ображало. Краще б він не був таким фальшиво-шляхетним. Їй хотілося, щоб він сказав Кліффордові: «Так, вона — моя коханка, моя кохана, і я з цього гордий!» Але його мужність не сягала так далеко.

Отже, їхні імена у Тевершелі згадують разом. Це неприємно. Але балачки скоро вщухнуть.

Вона лютилася, і лють сковувала її, не дозволяючи вдатись до рішучих кроків. Вона не знала, що робити й що казати, тому не говорила й не робила нічого. Вона, як і раніше, прогулювалася Венецією, плавала у гондолі з Дун-

каном Форбсом, купалася, — дозволяла життю йти своїм ходом. Дункан, що був до нестями у неї закоханий десять років тому, закохався заново. Але вона сказала йому: «Все, чого я хочу від чоловіків, — це щоб вони дали мені спокій».

І Дункан дав їй спокій, насправді радий, що йому дали можливість це зробити. Але в той же час він спрямував на неї потік дивної платонічної любові. Він просто хотів бути поруч з нею.

— Тобі ніколи не здається, — запитав він одного разу, — що люди дуже мало пов'язані одне з одним? Поглянь на Даніеля! Він гарний, як молодий бог. Але подивися, який він самотній при всій своїй красі. Хоча присягаюся, він має дружину й сім'ю і не зміг би їх покинути.

— Спитай у нього, — мовила Конні.

Дункан так і зробив. Даніель сказав, що він жонатий і має двох дітей, обоє хлопці, семи та дев'яти років. Але він не вклав у це повідомлення жодних почуттів.

— Мабуть, тільки люди, здатні до справжньої близькості, виглядають такими самотніми, — сказала Конні. — Всі інші якісь чіпкі, вони чіпляються до натовпу, як Джованні. — «Як і ти, — потайки подумала вона, — як і ти, Дункане».

РОЗДІЛ ВІСІМНАДЦЯТИЙ

Конні мала вирішити, як бути далі. В суботу вона їде з Венеції — тієї ж суботи, коли він полишить Рагбі: за шість днів. Отже, наступного понеділка вона буде в Лондоні і побачить його. Вона написала на його лондонську адресу і попросила, щоб він надіслав їй листа до готелю «Гартленд» та зайшов до неї в понеділок о сьомій вечора.

Її охопила дивна суміш гніву й заціпенілої байдужості. Вона не хотіла ділитися своїми почуттями ні з ким, навіть з Хільдою; і Хільда, ображена її німим відчуженням, заприятелювала з одною датчанкою. Конні ненавиділа цю

нудотну жіночу дружбу, якій Хільда віддавалася з поважною шанобою.

Сер Малкольм вирішив їхати разом з Конні, а Дункан — з Хільдою. Старий художник завжди піклувався про свій комфорт: він замовив спальні місця у східному експресі, незважаючи на неприязність Конні до *train de luxe*,¹ до їхньої атмосфери вульгарної розкоші. Це ж, далєбі, скоротить шлях до Парижу.

Сер Малкольм завжди почувався ніяково, повертаючись до подружнього життя. Цієї звички він набув за часів першої дружини. Але вдома старого буркотуна чекав званий вечір, і він мав прибути заздалегідь. Конні, засмагла й гарна, сиділа мовчки, навіть не цікавлячись краєвидом у вікні.

— Тобі, мабуть, нуднувато повертатись до Рагбі, — поцікавився батько, помітивши її похнюплений вигляд.

— Я не впевнена, що повернуся до Рагбі, — мовила вона несподівано різко, глянувши йому у вічі своїми великими блакитними очима. В його очах, так само блакитних і великих, майнув острах — переляк людини, що не дасть ладу власним сумлінням.

— Ти маєш на увазі, що затримаєшся в Парижі?

— Ні. Я маю на увазі, що ніколи не повернуся до Рагбі.

Він був стурбований безліччю власних клопотів і широко сподівався, що вона не обтяжить його ще й своїми.

— З якого ж це доброго дива?

— У мене буде дитина.

Вона вперше вимовила ці слова вголос, і ця мить здалася їй поворотним моментом в її житті.

— Звідки ти знаєш? — спитав батько.

Вона всміхнулася.

— А звідки знають такі речі?

— Але, звісно, дитина не від Кліффорда?

— Ні! Від іншого чоловіка.

Їй майже подобалося його мучити.

¹ Вагони першого класу (*фр.*).

— Я знаю цього хлопця? — спитав батько.

— Ні! Ти його ніколи не бачив.

Запала довга мовчанка.

— І що ти думаєш робити?

— Не знаю. У цьому й річ.

— Боїшся не порозумітись із Кліффордом?

— Думаю, Кліффорд це переживе, — сказала Конні. —

Він сказав, після того як ти поговорив з ним востаннє, що буде не проти дитини — тільки якщо я поводитимусь з належною обачливістю.

— Єдина розумна річ, яку він міг сказати за цих обставин. Тоді, я думаю, все владнається.

— Яким чином? — спитала Конні, дивлячись батькові в очі. Ці великі блакитні очі, так схожі на її власні, були неспокійними — іноді блимали по-хлоп'ячому сором'язливо, а інколи запливали дрімотним самовтішливим спокоєм.

— Ти зможеш подарувати Кліффордові спадкоємця всіх Чаттерлі, а Рагбі — ще одного баронета.

Обличчя сера Малкольма розплилося в чуттєвій посмішці.

— Але не думаю, що мені цього захочеться, — сказала вона.

— Та чом би й ні! Ніби ти щось винна тому чоловікові? Ну якщо хочеш почути від мене правду, любе дитятко, то ось вона. Життя іде. Рагбі стоїть на місці — й стоятиме далі. Світ — більш-менш тривка річ, і, отже, ми маємо якось пристосовуватись до нього. І, про мене, можемо при цьому жити собі на радість. Почуття змінюються. Цього року тобі впав в око один чоловік, наступного — інший. А Рагбі стоїть на місці. Тому тримайся за Рагбі, поки Рагбі тримається за тебе. Ти можеш порвати з Кліффордом, якщо хочеш. У тебе є власний прибуток — єдина річ, що ніколи тобі не зашкодить. Але й не вельми зарадить, як на те. Подаруй Рагбі малого баронета. Це буде навіть дотепно.

І сер Малкольм, відкинувшись назад, знов посміхнувся. Конні не відповіла.

— Сподіваюся, це хоч був справжній хлопець, — по хвилі мовив він, насторожившись.

— Так. У тому-то й річ. Це нечасто трапляється, — сказала вона.

— Так, Бог свідок! Це рідкість! Ну, любя моя, як поглянути на тебе, то ясно, що він везунчик. Він тобі, звісно ж, не завдає клопоту?

— О ні! Він дає мені повну свободу.

— Чудово! Чудово! Так і годиться справжньому хлопцеві.

Сер Малкольм був втішений. Конні була його коханою доцею, йому завжди подобалася її жіночність. В неї було не так багато матириного, як у Хільди. І йому ніколи не подобався Кліффорд. Тому він був задоволений і поводився з донькою так ніжно, ніби ця ще не народжена дитина була його власною.

Він поїхав із нею до готелю «Гартленд» і простежив, щоб вона влаштувалася як слід; потім вирушив до свого клубу. Вона на цей вечір відмовилася від його товариства.

Її чекав лист від Мелорза.

«Я не прийду до твого готелю, але чекатиму тебе біля «Золотого півня» на Адам-стріт о сьомій».

Він стояв там, високий і стрункий, і виглядав зовсім іншим у строгому костюмі з тонкої темної матерії. Він мав природну витонченість, та втім різнився від скроєних на один копил представників її класу. Вона одразу завважила, що з ним не сором з'явитись будь-де. В ньому відчувалася порода, і це було приємнішим від звичного для неї одноманіття світських манер.

— Ось і ти! Виглядаєш просто чудово!

— Так! А от ти — не дуже.

Вона жадібно вдивлялася в його лице. Воно змарніло, вилиці випиналися. Але його очі всміхалися до неї, і вона раптом відчула себе ніби вдома. Так і було насправді: сторожке прагнення будь-що зберегти власну гідність кудись зникло. Від нього линув тілесний поклик, що надавав їй

відчуття полегкості, відчуття, що вона нарешті вдома. І своїм новим безпомилковим інстинктом вона відчула це одразу ж: «Я щаслива, що він поруч!» Усе сонячне світло Венеції не давало їй такого внутрішнього спокою й тепла.

— Це було для тебе жакливо? — спитала вона, сидючи за столиком напроти нього. Він дуже схуд; тепер вона це бачила. Його рука лежала так само, як раніше, — ніби у вільному забутті сплячого звіра. Їй так хотілося схопити й поцілувати її. Але вона не насмілилася.

— Люди завжди жакливі, — сказав він.

— І ти дуже переживав?

— Переживав, як переживатиму завжди. Та я знаю, це дурість — отак перейматись.

— Ти почувався, мов пес із прив'язаною до хвоста бляшанкою? Так сказав Кліффорд.

Він поглянув на неї. Це прозвучало жорстоко, адже його гордість і так було глибоко скривджено.

— Напевне, — сказав він.

Вона так ніколи й не дізналася, як болісно він сприйняв цю образу.

Вони довго мовчали.

— А ти скучив за мною? — спитала вона.

— Я був радий, що тебе все це не зачепило.

Вони знову замовкли.

— Але ж люди повірили про нас з тобою? — спитала вона.

— Ні! Зараз я так не думаю.

— А Кліффорд?

— Я б сказав, ні. Він відмахнувся, не роздумуючи. Але, звичайно, вирішив мене здихатись.

— У мене буде дитина.

Його лице, навіть усе тіло, ніби помертвішало. Він дивився на неї потьмянілими очима, виразу яких вона не могла зрозуміти: здавалося, на неї зорить темна вогняна мара.

— Скажи, що ти радий! — благала вона, намагаючись зловити його за руку. Вона бачила, що в ньому здійснюєть-

ся дивне збудження. Але воно мало в собі якийсь незрозумілий для неї присмак.

— Це — майбутнє, — промовив він.

— Але ти не радий? — наполягала вона.

— Я маю таку страшну недовіру до майбутнього.

— Але тебе не повинна турбувати відповідальність.

Кліффорд прийняв би дитину як свою власну, він був би радий.

Вона бачила, що він зблід і ніби відсахнувся від неї. Він не казав нічого.

— То, може, мені повернутися до Кліффорда і привезти маленького баронета для Рагбі? — спитала вона.

Він подивився на неї, блідий і відчужений. В'їдливий осміх ковзнув по його обличчю.

— І ти не скажеш йому, хто був батьком дитини?

— О, — сказала вона, — він прийме її, навіть якщо я скажу.

Він розмірковував якусь хвилю.

— Еге ж, — мовив він ніби до самого себе. — Прийме.

Тиша. Прірва між ними глибшала.

— Але ж ти не хочеш, щоб я повернулася до Кліффорда, правда? — спитала вона.

— А сама ти чого хочеш? — відповів він.

— Я хочу жити з тобою, — мовила вона. І мимоволі його обійняв жар, коли він почув ці слова. Він звів голову. Подивився на неї тими ж збудженими очима.

— Якщо тебе це влаштує, — мовив він. — Я ж не маю нічого.

— Ти маєш більше, ніж будь-хто з чоловіків. Та ти ж і сам знаєш, — сказала вона.

— З одного боку, так. — Він хвилю помовчав, розмірковуючи. — Кажуть, що в мене надто багато жіночого. Але це неправда. Я не жінка. І не тому, що не хочу стріляти птахів, і не тому, що не хочу робити гроші або кар'єру. Я зробив її в армії досить легко, але не любив армії. Хоча й умів ладнати з людьми: вони мене любили та остерігалися розізлити. Ні, дурні оті вищі авторитети, що довіку ли-

шаються при владі, вони й армію роблять дурнуватою, аж геть дурною. Мені подобаються люди, і я їм подобаюсь. Але я не терплю усіх язикатих вишкрібків, що приходять до влади. Тому й не можу зробити кар'єри. Я ненавиджу владу грошей, владу класів. То що я можу запропонувати жінці у цьому світі, такому, яким він є?

— А нащо пропонувати? Ми ж не торгуємось. Ми любимо один одного, — сказала вона.

— Не, не! Це щось більше. Жити — значить просуватись уперед. Моє життя не йтиме цією дорогою, не йтиме й годі. Я витяг програтного квитка. І не можу впустити жінку до свого життя, якщо не досягнув чогось, не досяг якоїсь мети бодай для самого себе. Чоловік має запропонувати жінці якийсь сенс життя, якщо це буде усамітнене життя і якщо вона — справжня жінка. Я не можу бути просто твоїм утриманцем.

— А чом би й ні? — здивувалась вона.

— Бо не зможу. Тобі ж самій це остогидне.

— Ніби ти не можеш мені довіряти, — сказала вона.

По його обличчі майнула посмішка.

— Гроші — в тебе, становище — в тебе, всі рішення залежать від тебе. Та я, зрештою, не тільки бахур її світлості.

— А що іще?

— Що ж, добре, що ти спитала. Звичайно, це не кидається у вічі. Але для себе я все-таки значу щось більше. Я бачу сенс власного існування, хоча й чудово розумію, що він невидимий усім іншим.

— І у твоєму існуванні буде менше сенсу, якщо ти житимеш зі мною?

Він довго мовчав, перед тим як відповісти.

— Можливо.

Вона також розмірковувала над цим.

— А в чому сенс твого існування?

— Я ж кажу тобі: він невидимий. Я не вірю ні в світ, ні в гроші, ні в розвиток, ні в майбутнє цивілізації. Якщо у людства є майбутнє, то потрібні великі зміни, аби його досягти.

— І що собою являтиме справжнє майбутнє?

— Господь його відає! Я відчуваю щось таке у самому собі, але злість змішала все це до купи. І чого воно варте насправді, я не знаю.

— Хочеш, я тобі скажу? — мовила вона, глянувши йому в обличчя. — Сказати тобі, що ти маєш такого, чого нема в інших чоловіків, і що стане твоїм майбутнім? Сказати?

— То скажи, — попросив він.

— Це мужність твоєї власної ніжності, ось що. Це — коли ти кладеш руку на мій хвостик і кажеш, що він гарний.

Він осміхнувся.

— Еге ж! — сказав він. — Ти права. Це оте, справжнє. На цьому усе тримається. Я взнав це зі своїми людьми в армії. Я мав із ними контактувати фізично і не тікати від цього. Я мав фізично відчувати їх і бути ніжним із ними, навіть коли посилав їх до бісової матері. Це пізнання, як сказав Будда. Але навіть він стидався тілесного пізнання і тої природної фізичної ніжності, що насправді є найціннішим навіть серед чоловіків; тільки в них це по-своєму. Це робить їх справді мужніми, а інакше вони скидаються на мавп. Еге ж! Це ніжність, справді; це пізнання жінки. Секс насправді — лише дотик, найтісніший з усіх дотиків. І цього дотику ми боїмося. Ми напівсвідомі й напівживі. А маємо стати живими і пізнати це. Особливо англійці повинні навчитись дотику — делікатного й ніжного. Це наша кричуща потреба.

Вона глянула на нього.

— То чому ж ти мене боїшся? — спитала вона.

Він довго дивився на неї.

— Через гроші й твоє становище, справді. Це твій світ.

— Хіба в мене немає ніжності? — благально мовила вона.

Він глянув на неї потьмянілими відчуженими очима.

— Та! Тільки вона приходить і минає, як ото в мене.

— І ти не можеш затримати її між нами? — спитала вона, схвильовано дивлячись на нього.

Вона бачила, що його обличчя пом'якшується, втрачає свою захисну броню.

— Можливо! — сказав він.

Обоє мовчали.

— Я хочу, щоб ти міцно тримав мене, — сказала вона. — І щоб ти був радий дитині.

Вона дивилася на нього з такою любов'ю, так тепло й журливо, що все його ество сколихнулося їй назустріч.

— Думаю, можна піти до мене, — сказав він. — Хоч це й знову скандал.

Але вона бачила, що він уже забув про все на світі і його погляд світиться чистою ніжною ласкою.

Вони пройшли безлюдними провулками до Кобург-Сквер, де він наймав кімнату під самим дахом будинку, в мансарді, і сам собі куховарив на газовій плитці. Кімнатка була маленька, але пристойна й затишна.

Вона скинула одяг і забажала, щоб він зробив те саме. Вона була прекрасна у першому ніжному с'яйві своєї вагітності.

— Мені не слід тебе займати, — сказав він.

— Ні! — сказала вона. — Люби мене! Люби мене і скажи, що втримаєш. Скажи, що ти мене втримаєш! Скажи, що ніколи не віддаси мене ні світові, ні будь-кому в світі.

Вона міцно притислася до нього, тулячись до стрункого, сильного оголеного тіла — єдиного притулку, якого зазнала в житті.

— Тоді я триматиму тебе, — сказав він. — Якщо ти хочеш, то я тебе втримаю.

Він міцно обійняв її.

— І скажи, що ти радий дитині, — повторила вона. — Поцілуй її! Поцілуй мій живіт і скажи: я радий, що вона там.

Але це було для нього важче.

— Я боюся дарувати світові дитя, — сказав він. — Страшно за його майбутнє.

— Але ж ти подарував його мені. Будь ніжним до нього, і це стане його майбутнім. Поцілуй його!

І він стрепенувся, бо то була правда. «Будь ніжним до нього, і це стане його майбутнім». — У цю мить він відчув гостру любов до цієї жінки. Він поцілував їй живіт і горбик Венери, щоб ближче відчуті її лоно та плід в цьому лоні.

— О, ти любиш мене! Любиш! — скрикнула вона стиха, і то був сліпий, безгучний поклик любові. І він ніжно заглибивсь у неї, відчуваючи, як потік ніжності вільно струменить з його ества в її, поєднуючи обох у єдиному пориві.

І він осягнув, заглибившись у неї, що саме це він має зробити — зблизитись з нею в ніжному дотикові, не втрачаючи своєї гордості, своєї гідності та чоловічої цілісності. Зрештою, якщо в неї є гроші, а в нього немає, він був би надто гордовитим та себелюбним, щоб через те позбутись своєї ніжності до неї. «Я стою за дотик тілесного пізнання між людськими створіннями, — мовив він сам до себе, — за дотик ніжності. А вона — моя подруга. І це наш двобій проти грошей, проти машин, проти безглуздої маячні, що володіє світом. І вона стоятиме поруч зі мною. Дякувати небові, я знайшов свою жінку! Дякувати небу, я знайшов жінку, яка буде зі мною ніжна й чула. Дякувати небу, вона не лиха і не дурна. Дякувати небу, вона ніжна, чула жінка». І коли його сім'я перелилося до неї, його душа полинула до неї також, і в цьому було набагато більше від творчості, ніж від простого запліднення.

Тепер Конні переконалася, що вони будуть разом. Залишалося тільки вирішити, яким чином досягти цього.

— Ти ненавидів БERTУ Коутс? — спитала вона.

— Не кажи мені про неї.

— Ні! Дозволь мені сказати. Ти ж колись любив її. І колись був так само близький до неї, як зараз — до мене. Тому ти маєш мені сказати. Хіба це справді не жахливо — так її ненавидіти, якщо ви колись були близькі? Чому це так?

— Не знаю. Її воля завжди якось поставала проти мене, завжди, завжди; її лиха жіноча воля, її свобода! Зла жіноча

воля, що виливається у скажену злість! О, вона завжди билася зі мною своєю волею, швиргала її мені в лице.

— Але вона навіть зараз не вільна від тебе. Вона досі кохає тебе?

— Ні, ні! Якщо вона не вільна від мене, це тому, що в ній живе та скажена лють — і підбурює її боротись зі мною.

— Але ж колись вона кохала тебе.

— Ні! Може, лише іноді. Її тягнуло до мене. Хоча, думаю, навіть це було їй осоружне. Якоїсь миті вона кохала мене, а потім намагалася це побороти й лютилася. Її найсильнішим бажанням було мене перемогти, і з цим нічого не поробиш. Її воля була лиха з самого початку.

— Але, може, вона відчувала, що ти не любиш її насправді, і спробувала тебе примусити?

— Це була в біса невдала спроба.

— Але ж ти не кохав її по-справжньому, так? Ти змусив її озлитись.

— Цебто як? Я починав. Починав її кохати. Але вона завжди мене відштовхувала. Ні, не будемо про це говорити. То було справжнє пекло. А вона була моєю пекельною карою. Останнім разом я б її пристрелив, як білку, якби мав на це дозвіл; паскудна причинна тварюка у жіночій подобі! Якби лишень я міг її підстрелити і покласти край усій комедії! Треба, щоб такі речі були дозволені. Коли в жінки відбиває останній розум її власна воля, ця воля нищить усе, і це страшно, і її треба кінець кінцем пристрелити.

— А чоловіків не треба стріляти, коли вони піддаються власній волі?

— Еге! Так само! Але я мушу від неї звільнитись, а то вона вчепиться в мене. Я хотів тобі сказати, мені треба розлучитись, звичайно, якщо вдасться. Тому ми маємо сте-регтись. Не можна, щоб нас побачили разом, тебе й мене. Я не зможу, не зможу цього знести, якщо вона припхається до нас із тобою.

Конні подумала про це.

— То ми не зможемо бути разом? — спитала вона.

— Тільки шість місяців, чи десь так. Але я думаю, розлучення дадуть у вересні, — тоді до березня.

— Але дитина, — вона, мабуть, народиться у кінці лютого, — сказала вона.

Він помовчав.

— Я б хотів, щоб Кліффорд з Бертою поздыхали, — мовив він.

— Не надто людяно з твого боку, — сказала вона.

— Людяність до них? Та це ж найбільше благо, яке можна для них зробити, — заподіяти їм смерть. Вони не здатні жити! Лише паскудять своє життя. Їхні душі замкнені на самих собі. Смерть була б для них благом. А я мав би отримати дозвіл їх пристрелити.

— Але ти б не зробив цього, — зауважила вона.

— Зробив би, та ще й як! І з меншим жалем, ніж стріляю тхорів. У тих є хоч щось гарне. А ці двоє — о, їх би я точно пристрелив.

— Тоді, мабуть, добре, що тобі цього не дозволили.

— Отож.

Конні було про що поміркувати. Він хоче будь-що звільнитись від Берти Коутс. І в цьому він правий. Надто підлим виявився її останній напад. Отже, їй доведеться жити самій до весни. Напевне, вона зможе розлучитися з Кліффордом. Але як? Назвати Мелорза — значить, поставити під загрозу його власне розлучення. Яка гидота! Чому не можна поїхати кудись далеко, у дальню далечінь, і втекти від усього?

Але це неможливо. За наших часів, як би віддалено ти не опинився, ти будеш за п'ять хвилин їзди від Черінгкрос. З появою радіо на землі не залишилося жодного віддаленого місця. Дагомейські королі й тибетські лами слухають передачі з Лондона та Нью-Йорку.

Терпіння! Терпіння! Світ — це дикий, жорстокий механізм, і ти мусиш пручатися з усієї сили, якщо не хочеш бути розчавленим.

Конні довірилася своєму батькові.

— Розумієш, тату, він був лісником Кліффорда, але раніше служив офіцером в Індії. Просто він — як полковник Флоренс, що вирішив знову стати рядовим.

Сер Малкольм не відчував особливої симпатії до славнозвісного Флоренса. Він вбачав забагато пихи у будь-якому смиренництві. Це виглядало самозакоханістю зневаженого лицаря, втіхою з самоприниження.

— І звідки взявся твій лісник? — роздратовано спитав сер Малкольм.

— Він — син шахтаря з Твершелу. Але цілком пристойний.

Шляхетний митець розгнівався ще дужче.

— Натрапив на золоту жилу, нівроку, — мовив він. — Ти ж у мене золотко, що й казати.

— Ні, тату, це не те, що ти думаєш. Ти зрозумієш, коли побачиш його. Він справжній чоловік. Кліффорд його не терпів за те, що він не жлоб.

— Але ж і нюх в нього гарний, як на те.

Що насправді не подобалося серові Малкольму — це скандальний присмак доньчиного роману з лісником. Він не мав нічого проти самого роману; йому був не до вподоби лише скандал.

— Цей хлопець мене не цікавить. Ясно, що він тебе збив з пантелику. Але ж, заради Бога, подумай, що про тебе базікатимуть. Подумай про свою мачуху, як вона це сприйме!

— Я знаю, — сказала Конні. — Розмови — це гидко, особливо коли живеш у такому суспільстві. Але він дуже хоче отримати розлучення. Я думаю, ми могли б сказати, що це дитина іншого чоловіка, і взагалі не називати ім'я Мелорза.

— Іншого чоловіка! Якого чоловіка?

— Наприклад, Дункана Форбса. Ми з ним дружимо все життя. І він дуже відомий художник. І я йому подобаюсь.

— Матері його ковінька! Бідолашний Дункан! А що він з того матиме?

— Не знаю. Це могло б йому навіть сподобатись.

— Могло б, могло б! Ну й дурний же він, якщо так. Але ж у тебе з ним не було нічого?

— Ні! Але він цього й не хоче. Йому просто подобається, коли я поруч, але щоб це не заходило далі.

— Боже, що за покоління!

— Він дуже хотів, щоб я була його натурницею. Та я не захотіла.

— Боже, поможи йому! Але він, здається, і так причмелений.

— Отже, тобі не будуть дуже неприємні розмови про нього?

— Господи, Конні, що за клятї витребеньки?

— Я знаю! Це огидно! Та що мені вдіяти?

— Витребеньки, побрехеньки! Мабуть, зажився я на цім світі.

— Татку, не кажи мені, ніби ти свого часу не вдавався до побрехеньок.

— Але це було зовсім по-іншому, запевняю тебе.

— Це завжди по-іншому.

Приїхала Хільда — і так само страшенно розлютилася, дізнавшись про подальший перебіг подій. Для неї також була нестерпною думка про скандал навколо сестри. Яке приниження!

— А чому б нам просто не зникнути поодинці до Британської Колумбії і не знімати галасу? — спитала Конні.

Та ні, з цього пуття не буде. Скандал все одно вибухне. І якщо вже Конні треба втекти з чоловіком, краще їй бути з ним одруженою. Так вважала Хільда. Сер Малкольм вважався. Все ще могло владнатись саме по собі.

— Але ж ти з ним побачишся, тату?

Бідолашний сер Малкольм! Його аж ніяк не вабила ця можливість. І бідолашний Мелорз — його вона вабила ще менше. Але зустріч все ж таки відбулася — за ланчем в окремії кімнаті клубу, де двоє чоловіків опинилися вічна-віч і оглянули один одного з голови до ніг.

Сер Малкольм добряче хильнув віскі, Мелорз також пив. І вони весь час говорили про Індію, про яку молодший із співрозмовників міг розповісти чимало.

Так пройшла застільна бесіда. Лише коли подали каву і офіціант пішов, сер Малкольм витяг сигару і щиросердо мовив:

— Ну, хлопче, що з моєю донькою?

На обличчі Мелорза зблиснула посмішка.

— Ну, сер, а що з нею?

— Ви були такі ласкаві зробити їй дитину.

— Маю честь! — всміхнувся Мелорз.

— Бігме честь! — сер Малкольм видав короткий різкий смішок — і заговорив із суто шотландською безсоромністю. — Честь! Ну а як вам велося, га? Що, хлопче, любо згадати?

— Любо!

— Та ж я певний! Ха! Моя доця — яке зіллячко, таке й сім'ячко! Я завжди петрав у тому ділі. Але її мати, ох, мученики святі! — він закотив очі. — Та ти її розігрів, я бачу. Ха! Моя кров! Ти її добре-таки розкочегарив. Ха-ха! Я був до біса радий, ось що я тобі скажу. Їй цього й треба. О, вона любе дівчатко, я знаю, їй треба гарного хлопчину, щоб вмів їй дати раду. Ха-ха! То ти, мій хлопцю, лісник? Браконьєр ти, злодюга, як хочеш знати. Ха! Але слухай, давай поговоримо серйозно. Що нам із цим робити? Давай серйозно, — що ти на це скажеш?

Серйозна розмова не посунулася надто далеко. Мелорз, хоч і був напідпитку, але все-таки тверезіший, підтримував спілкування на пристойному рівні, наскільки це виявилось можливим, — тобто не казав майже нічого.

— Отже, ти лісник! Оце діло! У лісі можна вполювати гарну пташку, га? Жінка пізнається, як вщипнеш її за сидниці: одразу можна сказати, чи матимеш з неї втіху. Ха! Я тобі заздрю, хлопче. Скільки тобі?

— Тридцять дев'ять.

Старий шляхтич звів брови.

— Так багацько! Ну, як на тебе глянути, в тебе попереду ще добрих двадцять років. Не знаю, який із тебе лісник, — а когут хоч куди. Це й сліпий побачить. Не те що плохенький Кліффорд! Мов цюцько затюканий, в якого все повідсихало! Ти мені подобаєшся, хлопче, присягаюся, в тебе стрижень на місці; ти бойовий півень! Боєць! Лісник, ха-ха, я б тобі не довірив своєї дичини! Але, якщо серйозно, що нам із цим робити? В світі ж повно чорноротих відьом.

Але серйозно вони так ні до чого й не добалакались — окрім широї чоловічої приязні.

— Дивися, хлопче, якщо я колись зможу тобі стати в нагоді — можеш на мене покластися. Лісник! Христом Богом клянуся, це ж чудово! Це мені до смаку, присягаюся! Моя доця і тут не схיбила. А що? Зрештою, ти знаєш, у неї є власний статок, скромний, та голодувати не будете. І я їй відпишу все, що маю. На Бога, я так і зроблю. Вона це заслужила, бо не боїться жити на власний розсуд у цьому світі старих відьом. Я сімдесят років із ними б'юся, та бач, так і не зміг вирватись із-під їхніх спідниць. Але ти справжній мужчина, я бачу.

— Радий, що ви так думаєте. Мені завжди давали зрозуміти, що вважають мене мавпою.

— О, це вони можуть! Любий хлопче, а ким, як не мавпою, ти можеш ввижатися старій відьмі?

Вони розпрошались дуже сердечно, і Мелорз сміявся в душі аж до самого вечора.

Наступного дня він обідав із Конні та Хільдою в одному потаємному місці.

— Дуже прикро, що склалася така неприємна ситуація, — сказала Хільда. — Я думаю, вам не слід було так поспішати з дитиною, поки ви не отримаєте можливості одружитись і мати дітей у шлюбі.

— Несповідимі путі Господні, — сказав він.

— Думаю, Господь не має до цього жодного відношення. Звичайно, в Конні вистачить грошей, щоб забезпечити вас обох, але ситуація просто нестерпна.

— Але ж вам не треба її терпіти на власній шкірі? — сказав він.

— Якби ви були з її класу...

— Або був у клітці в зоопарку.

Запала тиша.

— Думаю, — мовила Хільда, — буде краще, якщо вона назве як співвідповідача іншого чоловіка, а ви залишитесь в стороні.

— А я думав, що це я тут наслідив.

— Я маю на увазі процедуру розлучення.

Він з подивом глянув на неї. Конні не наважилася поділитися з ним своїми планами щодо Дункана.

— Щось я не второпаю, — мовив він.

— У нас є приятель, що, напевне, згодиться виступити як батько дитини, і тоді не буде потреби згадувати ваше ім'я, — сказала Хільда.

— Ви маєте не увазі іншого чоловіка?

— Звичайно!

— Але ж у неї нема нікого іншого?

Він ошелешено дивився на Конні.

— Ні, ні! — гаряче відповіла вона. — Це лише давня дружба, от і все. Більше нічого.

— Тоді чого він згодиться клепати на себе? Якщо він нічого з тебе не матиме?

— Деякі чоловіки є справді шляхетними і не думають тільки про те, що вони матимуть від жінки, — сказала Хільда.

— Як я, наприклад. І кому ж це так пощастило?

— Ми з ним подружилися ще дітьми, в Шотландії. Він художник.

— Дункан Форбс! — він здогадався одразу, оскільки чув про того від Конні. — І як ви збираєтесь звести на нього наклеп?

— Вони можуть оселитися разом у якомусь готелі, чи хай навіть вона поживе у його квартирі.

— Як на мене, багато шуму з нічого, — сказав він.

— А що ви пропонуєте? — спитала Хільда. — Якщо назвати ваше ім'я, ви не зможете розлучитись із своєю жінкою, а вона вочевидь не належить до осіб, з якими приємно мати щось спільне.

— Це вже точно, — глузливо промовив він.

Вони довго мовчали.

— Ми б могли просто поїхати? — спитав він.

— Конні не може так просто поїхати, — відповіла Хільда. — Кліффордове ім'я надто відоме.

Знову запала скрушна мовчанка.

— Світ такий, як він є. Якщо ви хочете жити разом і не зазнавати жодних утисків, ви маєте одружитись. Одружитись, після того як обоє отримуєте розлучення. Отже, як ви збираєтесь це зробити?

Він замовк надовго.

— А що ви можете для нас зробити? — спитав він.

— Побачимо, чи згодиться Дункан на роль співвідповідача. Тоді ми повинні змусити Кліффорда дати Конні розлучення, а ви тим часом подбаєте про свій процес. І ви обоє будете триматись подалі один від одного, поки не станете вільні.

— Звучить як ідіотська маячня.

— Можливо! Але в очах світу ідіотами — чи навіть гірше — є ви.

— А що ж гірше?

— Мабуть, убивці.

— Сподіваюся, я ще можу когось штрикнути ножакою, — шкірячись, промовив він. Потім злютовано замовк. — Добре! — сказав він нарешті. — Я згодний на все. Світ взагалі ідіотський, і його не здолаєш; та я зроблю все, що зможу. Ви маєте рацію. Ми повинні рятувати себе у будь-який можливий спосіб.

Він дивився на Конні з безсилим приниженням, злістю, втомою й жалем.

— Любка моя! — сказав він. — Світ тобі насипле солі на хвіст.

— Ні, якщо ми не дамося, — сказала вона.

Їй ці побрехеньки були не такі осоружні, як йому.

Дункан, коли йому усе розповіли, наполіг на побаченні з таємничим лісником, тому в його квартирі відбувся обід на чотири персони. Дункан, дещо опецькуватий, смаглявий, мовчазний хлопець, мав певний гамлетівський відтінок — гладке чорне волосся, дике самолюбство справжнього кельта. Його шедеври являли собою суцільне нагромадження патрубків, дротів, спіралей та кольорових плям — ультрамодерн, але не позбавлений деякого благородства стилю; проте Мелорзові це здалося лише потворною бриднею. Він не насмівився такого сказати, бачачи, що Дункан ставиться до свого мистецтва з хворобливим гонором: це був його ідол, його власна релігія.

Вони обдивилися всі картини у студії, і Дункан не спустив з гостя погляду своїх малих карих очей. Він бажав почути, що скаже лісник. Щодо Конні й Хільди, їхня точка зору була йому вже відома.

— Це трохи схоже на вбивство, — нарешті промовив Мелорз; безперечно, саме цих слів Дункан і чекав від лісника.

— І хто ж убитий? — холодно й зверхньо спитала Хільда.

— Я! Це вбиває в людині будь-які почуття.

Художника охопила благородна лють. Він почув у голосі цього чоловіка нотки огиди, навіть презирства. А сам він ненавидів будь-які згадки про почуття. Шмаркаві сентименти!

Мелорз стояв, високий, худий, наче зморений, і його погляд з бездумністю метелика пурхав з однієї картини на іншу.

— Може, це вбиває тупість, сентиментальну тупість? — пирхнув живописець.

— Ви так гадаєте? Я думаю, все це начиння і порепане залізниччя досить тупе для будь-чого — і якраз дуже сентиментальне. Воно вказує на жалощі до самого себе і самозакоханість аж до гарячки, — так мені здається.

Обличчя митця пожовкло, залите новою хвилею ненависті. Але він у мовчазній люті повернув полотна до стіни.

— Думаю, можна йти обідати, — сказав він.

І вони похмуро попленталися до їдальні.

Після кави Дункан мовив:

— Взагалі я не проти виступити в ролі батька дитини Конні. Але тільки за умови, що вона буде приходити й позувати мені. Я хотів цього упродовж років, але вона завжди відмовлялася.

Він промовив це із зловісною втіхою інквізитора, що зачитує аутодафе.

— А! — сказав Мелорз. — То ви ставите умови?

— Саме так! Я зроблю це лише за такої умови.

Художник спромігся вкласти до цих слів усю свою зневагу до чоловіка — і трохи перестарався.

— Краще візьміть за модель мене, — запропонував Мелорз. — Або зробіть груповий портрет: Вулкан і Венера в лабетях мистецтва. Я ж був ковалем, доки не пішов у лісники.

— Дякую, — відповів художник. — Я не думаю, що Вулкан мене зацікавить як персонаж.

— Навіть якщо його потинькувати та обквечати?

Відповіді не було. Художник був надто розгніваний, щоб відшукати потрібні слова.

Вечірка виявилася невдалою — художник і далі вперто ігнорував присутність іншого чоловіка, говорив дуже коротко, ніби витискуючи слова з глибин своєї набундюченої свідомості, і звертався лише до жінок.

— Він тобі не сподобався, але насправді він кращий. Він добрий, — пояснила Конні, коли вони пішли.

— Він — малий чорнявий віскряк із кепським норомом, — сказав Мелорз.

— Ні, просто сьогодні він був не в гуморі.

— І ти підеш йому позувати?

— О, я справді не маю нічого проти. Він мене не чіпатиме. Я не проти будь-чого, якщо це відкриє мені шлях до життя з тобою.

— Але він тебе обпаскудить на полотні.

— Мене це не хвилює. Він просто висловить своє власне бачення, і мені немає до цього діла. Я б не хотіла, щоб він доторкався до мене, — нізачо в світі. Але якщо він тільки витріщатиметься на мене, мов пугач, — хай витрищається. Він може зробити з мене стільки пустопорожньої мазанини, скільки йому заманеться. Це його власний клопіт. Він зненавидів тебе за твої слова, що все це бляшане мистецтво сентиментальне й самозакохане. Але, звичайно, це правда.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТНАДЦЯТИЙ

«Любий Кліффорде, боюся, сталося те, що ти передбачав. Я справді кохаю іншого чоловіка, і, сподіваюся, ти даси мені розлучення. Я живу з Дунканом у його квартирі. Я писала тобі, що він був з нами у Венеції. Я дуже переживаю за тебе, але постарайся сприйняти це спокійно. Насправді я тобі не потрібна, а я не переживу повернення до Рагбі. Мені справді дуже прикро. Прошу, спробуй мене вибачити, дай мені розлучення і знайди собі когось кращого. Я справді не та людина, що тобі потрібна, — думаю, я занадто нетерпляча та егоїстична. Я ніколи не зможу жити з тобою знову. Але я дуже вболіваю за тебе. І якщо ти не дозволиш собі впасти у відчай, то побачиш, що все це не так жахливо для тебе. Ти не любив мене по-справжньому. Тому вибач мене і дай мені свободу».

Внутрішньо Кліффорда не здивував цей лист. У душі він давно вже знав, що вона його покине, але навідріз відмовлявся прийняти будь-яке наочне підтвердження цього факту. Адже його зовнішня довіра до неї лишалася незмінною. Тому повідомлення завдало йому разючого, нищівного удару.

Так буває з нами завжди. Силою волі ми відтинаємо підсвідоме знання від міркувань свідомості. І це породжує глухі передчуття, що у десятки разів посилюють біль від несподіваного удару.

Кліффорд повівся, як істерична дитина. Він смертельно наполохав місіс Болтон, сидячи у ліжку з порожнім, застиглим поглядом.

— Що таке, сер Кліффорд, що сталося?

Жодної відповіді! Вона перелякалася — раптом в нього удар? Похапцем торкнулася його обличчя, помацала пульс.

— Вам щось болить? Прошу, скажіть мені, де болить. Скажіть мені!

Ані слова!

— О Боже, Боже! Я передзвоню до Шеффілда, лікареві Керінгтону, а поки що хай лікар Леккі хутенько під'їде.

Вона рушила до дверей, але він глухо сказав:

— Ні!

Вона, остовпівши, витріщилась на нього. Його лице було жовте, залякле, як в ідіота.

— Ви хочете сказати, що мені краще не викликати лікаря?

— Так! Він мені не потрібний, — прорік замогильний голос.

— О, сер Кліффорд, та ви ж занедужали, я не наслідуюся взяти на себе таку відповідальність. Я мушу послати за лікарем, а то ще й мене звинуватять.

Мовчанка. Потім почувся придушений голос:

— Я не хворий. Моя дружина не повернеться.

Це прозвучало ніби з вуст привида.

— Не повернеться? Ви про її світлість? — місіс Болтон ступнула ближче. — О, не треба так думати, її світлість повернеться, будьте впевнені.

Привид у ліжку на це не зважив, лише посунув листа по гаптованому покривалу ближче до неї.

— Читайте! — долинув покійницький голос.

— О, та якщо це лист від її світлості, я не впевнена, що її світлість захоче, аби я читала її листи до вас, сер Кліффорд. Ви можете розповісти мені, що вона пише, як на те ваша воля.

— Читайте! — повторив голос.

— Ну, якщо це справді потрібно, я підкоряюся вашій волі, сер Кліффорд.

І місіс Болтон прочитала листа.

— Ну, я дивуюся з її світлості, — сказала вона. — Вона ж вам так щиро обіцяла повернутися!

Обличчя в ліжку набувало все більше дикого, проте застиглого виразу божевілля. Місіс Болтон, поглянувши на нього, перелякалася. Вона знала, що це скінчиться нападом істерії. Доглядаючи хворих солдатів, вона стикалася з цією вельми неприємною недугою.

Її трохи дратував сер Кліффорд. Будь-хто на його місці мав би втямити, що його дружина кохає когось іншого і збирається його покинути. Вона була навіть впевнена, що сер Кліффорд знає це підсвідомо, але не хоче собі в тому зізнатися. Якби він, прийнявши це, підготувався до такої звістки і став боротися за свою дружину, — оце була б поведінка справжнього чоловіка. Таж ні! Він це знав — і весь час замилював собі очі. Вчував диявольські смішки за своєю спиною — і намагався вдати, ніби то янгольські співи. Тепер ця омана спричинила зневірений відчай, істерію, що є свого роду божевіллям. «Так і мало статись, — подумала вона майже з ненавистю. — Він так заклопотаний своєю безсмертною душею, застряг у ній, ніби мумія у власних бинтах. Гляньте лишень на нього!»

Але істерія — небезпечна річ, а вона — медсестра, і доглядати за ним — її святий обов'язок. Вмовляння не занепадати духом та згадати про власну гордість тільки наробили б йому шкоди, бо його дух сконав — і добре, якщо лише цієї миті, а не навіки. Все, на що він був здатний, — це тільки безсило корчитись, мов хробак, і впадати у дедалі глибший розпач.

Залишалося тільки збудити в ньому жаль до самого себе. Мов та леді у вірші Теннісона, він мусив або плакати — або померти.

Місіс Болтон заплакала першою. Вона затулила долонями лице й розрюмалася. «Я ніколи не чекала такого від

її світлості, ніколи!» — схлипувала вона, і причина сліз раптом поєдналася у її свідомості з її власною давньою скорботою; і вона виплакувала своє горе. Тепер її сльози були непідробними — їй було над чим тужити.

Кліффорд подумав про те, як підло його зрадила ця жінка, Конні, і також затужив, сльози набігли йому на очі й покотилися по щоках. Він оплакував себе. Місіс Болтон, побачивши, що його застигле обличчя залите слізьми, хутко витерла собі лице маленьким носовичком і посунулася до нього.

— Ну, не побивайтеся так, сер Кліффорд! — мовила вона. — Не треба так побиватись, не треба, ви тільки собі зашкодите!

Його тіло раптом здригнулося в судомних риданнях, і сльози потекли швидше. Вона поклала руку йому на плече і знову заплакала. Його тіпало, мов у лихоманці, і вона обняла його за плечі. «Ну, ну, ну! Не побивайтеся, годі! Заспокойтесь!» — мимрила вона, плачучи, і линула до нього, обіймаючи його дужі плечі, а він, сховавши лице в неї на грудях, незграбно скоцюрблений, рюмав усе дужче, — а вона ніжно гладила його біляве волосся і промовляла: «Ну, ну! Годі вже, годі! Тихше! Не хвилюйтесь! Не хвилюйтесь! Годі!»

І він оповив її руками, і притулився до неї, мов дитина, рясно зрошуючи сльозами її жорстко накрохмалений білий фартух та блакитну бавовняну сукню. Він нарешті віддався на її волю.

І нарешті вона його поцілувала, і, колисаючи в себе на грудях, мовила до себе: «Ох, сер Кліффорд! Славетні та всемогутні Чаттерлі! Ось до чого ви докотилися!» Зрештою він заснув, як дитина. А вона, знесилена, піднялася до своєї кімнати, де і плакала, й сміялась водночас, також в істериці. Це був такий сміх, такий жах, докотитись до такого! Сором який! Та це й справді було жахливо.

Після того Кліффорд почав поводитися з місіс Болтон, мов дитина. Він хотів тримати її за руку, спочивати в неї

на грудях, і коли вона одного разу легенько поцілувала його, мовив: «Так! Цілуйте мене! Цілуйте!» А коли вона мила губкою його гладке біле тіло, він казав те саме! «Поцілуйте мене!» — і вона легко цілувала усе його тіло, ніби жартома.

Тоді він лежав із дивним, розгубленим обличчям, немов дитя, і в зачудуванні немовляти втуплював у неї подитячому широко розплющені очі. Все його єство слабшало, остаточно втрачаючи мужність і повертаючись назад, до дитинства. І він, поклавши руку їй на груди, обмацував їх і цілував у захваті; це був захват від власного перевтілення у дитину.

Місіс Болтон була схвильована й знічена, у такі хвилини вона і любила, і ненавиділа його водночас. Але ніколи не відштовхувала його. І їх єднала тілесна близькість, близькість тілесного збочення, коли він, у майже релігійному піднесенні буквально слідує закликові: «Будьте як діти», перетворюючись на безпорадне дитинча, а вона — на могутню праматір усього живущого, що володарює над великим білявим дитятком у чоловічій подобі.

Цікаво, що цей чоловік-дитя, на якого Кліффорд перетворився зараз і яким ставав довгі роки, стикаючись із зовнішнім світом, виявляв ще більше спритності й завзяття. Це дитятко стало справжнім бізнесменом; коли справа торкалася ділових питань, він був справжнісіньким чоловіком, твердим мов криця. Коли він, займаючись проблемами шахт, перебував поміж інших чоловіків, в ньому з'являлася незбагненна твердість і сила. Здавалося, ніби його пасивне злягання із своєю всемогутньою мамцею надавало йому майже нелюдської наснаги у ділових стосунках. Мляве борсання у власних почуттях, кволість чоловічого єства оберталися на свою протилежність — холодну, розважливу натуру ділка. У бізнесі він був справді надлюдиною.

І місіс Болтон тріумфувала. «Як він високо злетів! — з гордістю промовляла вона до себе. — І це моя заслуга! З леді Чаттерлі йому б так не піднятися. Вона не з тих, що

допомагають чоловікові просунутись. Вона дбала лише про себе».

І водночас у найпотаємнішому кутку її химерної жіночої натури жило таке презирство до нього, така ненависть! Він був для неї мерзенною поганню на зразок хробака. І, віддаючи йому всі свої душевні сили, у потаємній глибині душі вона зневажала його тою найглибшою зневагою, що не знає жалю. Будь-який волоцюга був за нього кращий.

Його поведінка стосовно Конні була дивною. Він наполягав на побаченні з нею. І навіть більше — наполягав на її поверненні до Рагбі. Тут він стояв на смерті. Адже вона обіцяла повернутись до Рагбі.

— Але яка з цього користь? — спитала місіс Болтон. — Невже ви не можете відпустити її, звільнитись від неї?

— Ні! Вона сказала, що повернеться, і муситиме повернутись.

Місіс Болтон відступилася. Вона ж знала, з ким має справу.

«Немає потреби пояснювати, як вплинув на мене твій лист, — писав він Конні до Лондону. — Думаю, ти зможеш це уявити, якщо спробуєш. Хоч і немає жодного сумніву, що ти не обтяжуєш себе роздумами про мої відчуття.

Можу сказати у відповідь лише одне: я маю поговорити з тобою особисто, тут, у Рагбі, перш ніж вдаватись до будь-яких кроків. Ти пообіцяла мені, що повернешся, і я вимагаю від тебе дотримання слова. Я відмовляюся будь-чому вірити чи будь-що розуміти, поки не побачуся з тобою тут, за нормальних умов. Є зайвим казати, що тут ніхто нічого не підозрює, тому твоє повернення буде сприйняте як належне. І якщо після нашої розмови ти залишишся при своєму рішенні, ми, безперечно, зможемо дійти згоди».

Конні показала цього листа Мелорзу.

— Він хоче тобі помститися, — сказав він, повертаючи їй листа.

Конні промовчала. Їй було трохи дивно, що вона боїться Кліффорда, боїться опинитись з ним поруч. Вона боялася його, наче він уособлював зло й небезпеку.

— Що мені робити? — спитала вона.

— Нічого, якщо не хочеш.

Вона написала відповідь, намагаючись заспокоїти Кліффорда. Він відповів:

«Якщо ти зараз не повернешся до Рагбі, я вважатиму, що ти можеш повернутися будь-якої миті, і діятиму згідно з цим. Я буду схилитися до цієї думки і чекатиму на тебе, навіть якщо доведеться чекати п'ятдесят років».

Вона злякалася. Це була прихована погроза. Вона не мала жодного сумніву, що він відповідає за свої слова. Він не дасть їй розлучення, і дитина буде вважатись його власною, доки вона не знайде якийсь спосіб підтвердити її позашлюбне походження.

Після довгих вагань вона вирішила поїхати до Рагбі. Хільда мала її супроводжувати. Вона написала про це Кліффордові. Він відповів:

«Я не запрошував твою сестру, але й не вкажу їй на двері. Не сумніваюся, що вона потурала тобі у твоїй втечі від твоїх обов'язків та відповідальності, тому не очікуй, що я радітиму зустрічі з нею».

Вони приїхали до Рагбі. Кліффорда не було вдома. Їх зустріла місіс Болтон.

— О, ваша світлосте, не такого повернення ми від вас чекали! — сказала вона.

— Справді? — мовила Конні.

Отже, ця жінка знає! Що ж знають чи підозрюють інші слуги?

Вона увійшла до будинку, який тепер ненавиділа усією душею. Його гнітюча пустка тиснула на неї й дихала загрозою. Вона була вже не господинею цього місця, а його жертвою.

— Я не зможу тут довго лишатись, — прошепотіла вона Хільді.

І їй було гидко підійматись до своєї спальні, входити туди так, наче нічого не сталося. Вона ненавиділа кожну хвилину, проведену у стінах Рагбі.

Вони не бачилися з Кліффордом, доки не спустилися до їдальні. Він був у костюмі з чорною краваткою; дуже стриманий, взірець незворушного джентльмена. Під час трапези він поводився вельми гречно, підтримуючи застільну бесіду, але на всьому лежала печать божевілья.

— Що відоме слугам? — спитала Конні, коли служниця вийшла.

— Про твої наміри? Нічого особливого.

— Місіс Болтон знає.

Він змінився в обличчі.

— Місіс Болтон, власне, не прислуга, — сказав він.

— О, не маю нічого проти.

Напруження тривало і після кави, потім Хільда сказала, що піде до своєї кімнати.

Коли вона пішла, Кліффорд і Конні сиділи мовчки. Жоден не хотів починати розмови. Конні була рада, що він не вдається до патетичного тону, на який вона звикла відповідати украй зверхньо. Вона просто сиділа мовчки й дивилася вниз, на свої руки.

— Я бачу, ти досить легко порушуєш своє слово, — вимовив він нарешті.

— Нічого не можу вдіяти, — відповіла вона.

— А хто може?

— Не знаю.

Він дивився на неї з холодною люттю. Він звик до неї. Вона була невіддільною часткою його існування. Як вона сміла покинути його, розладнати самий механізм його повсякденного буття? Як вона сміла спричинити такий розлад у його духовному житті?

— І заради чого ти збираєшся все зруйнувати? — з притиском спитав він.

— Заради кохання, — відповіла вона. Ця банальність підходила якнайкраще.

— Коханню до Дункана Форбса? Але ж ти не вважала, що він цього вартий, коли зустріла мене. І тепер ти хочеш сказати, що до смерті закохана в нього?

— Люди змінюються, — сказала вона.

— Можливо! Можливо, у тебе свої закиди. Але ти повинна мені довести необхідність цієї зміни. Я просто не вірю в твоє кохання до Дункана Форбса.

— А чому ти маєш у це вірити? Тобі потрібно лише дати мені розлучення, а не вірити у мої почуття.

— Але чому я повинен давати тобі розлучення?

— Бо я більш ніколи не захочу тут жити. І тобі я також насправді не потрібна.

— Перепрошую! В мене нічого не змінилося. Я зі свого боку продовжую вважати, що, оскільки ти моя дружина, тобі слід жити зі мною під одним дахом, статечно й спокійно. Навіть не торкаючись особистих почуттів — хоч, запевняю тебе, мені важко їх не торкатись, — для мене порушення усталеного порядку тут, у Рагбі, гірше за смерть. Все пристойне, впорядковане життя буде зруйновано лише з твоєї примхи.

Трохи помовчавши, вона відповіла:

— Нічим не можу зарадити. Я все одно піду. Напевне, в мене буде дитина.

Він також деякий час мовчав.

— І ти хочеш піти заради дитини? — спитав він на-решті.

Вона кивнула.

— Чому? Дункан Форбс настільки небайдужий до свого потомства?

— У всякому разі, менш байдужий, ніж ти, — відповіла вона.

— Навіть так! Але мені потрібна моя дружина, і я не бачу жодної причини її відпускати. Якщо вона захоче народити дитину в моєму будинку — я це вітатиму, так само як і появу дитини. Це означатиме, що хід життя у його основі не змінено. А ти хочеш сказати, що Дункан Форбс турбуватиметься про тебе більше? Я цьому не вірю.

Настала мовчанка.

— Хіба ти не розумієш, — сказала Конні, — я мушу піти від тебе і жити з чоловіком, якого кохаю.

— Ні, я не розумію цього! Я й гроша не дав би за твоє кохання, і за його об'єкт — також. Не вірю у почуття такого сорту.

— Та, бачиш, я вірю.

— Ти? Моя люба пані, ви насправді занадто розумні, щоб повірити у власне кохання до Дункана Форбса. Повір мені, навіть зараз ти більше дбаєш про мене. То чому я маю вірити у подібне безглуздя?

Вона відчувала, що він правий. І зрозуміла, що більш не може брехати.

— Бо насправді я люблю не Дункана, — сказала вона, поглянувши на нього. — Ми тільки кажемо, що це Дункан, з поваги до твоїх почуттів.

— З поваги до моїх почуттів!

— Так! Той, кого я кохаю насправді — і за це ти мене зненавидиш, — це містер Мелорз, що був нашим лісником.

Якби він міг підскочити зі свого крісла, він би це зробив. Його обличчя пожовкло, а очі, втуплені в неї, налилися люттю. Потім він відкинувся в кріслі і, сопучи, став розглядати стелю.

Нарешті він всівся прямо.

— І ти намагаєшся переконати мене, ніби кажеш правду? — спитав він, зловісно вп'явшись у неї очима.

— Так! І ти це знаєш.

— Коли ж у вас все почалося?

— Навесні.

Він мовчки лютував, мов звір у пастці.

— І це була ти, тоді, в його спальні в котеджі?

Отже, внутрішньо він увесь час знав про це.

— Так!

Він нахилився вперед, дивлячись на неї, мов зацькований звір.

— Господи, таких, як ти, треба було б стерти з лиця землі!

— Чому? — тихо спитала вона.

Але він ніби не чув.

— Цей покидьок! Смердючий селяк! Бидло! І ти з ним злягалася увесь час, поки була тут, — з одним із моїх служників! Боже, Боже, справді немає межі нищій хтивості жінки!

Він був сам не свій від люті, як вона й передбачала.

— І ти хочеш сказати, що матимеш дитину від цього хама?

— Так! Я на це сподіваюся.

— Сподіваєшся! Отже, ти впевнена! І відколи в тебе з'явилася така певність?

— У червні.

Йому забракло слів, і обличчя знов набуло по-дитячому безглузлого виразу.

— Іноді дивуєшся, — сказав він нарешті, — що такі створіння взагалі мають право на життя.

— Які створіння? — спитала вона.

Він люто зиркнув на неї не відповівши. Він вочевидь був не в змозі змиритися з тим, що саме існування Мелорза має хоч якесь відношення до нього. Це була гостра, німа, безсила ненависть.

— І ти хочеш сказати, що вийдеш за нього заміж? І носитимеш його хамське ім'я?

— Так, саме цього я й хочу.

Йому знову відібрало мову.

— Так! — мовив він нарешті. — Це справджує мою колишню думку про тебе: ти ненормальна, ти не при здоровому глузді. Ти одна з тих божевільних збочениць, що впадають у розпусту з *nostalgie de la boue*.¹

І він раптом почав нудно моралізувати, розвиваючи думку про те, що він є втіленням чеснот, а люди на зразок Конні й Мелорза — вмістилищем гріха та скверни. Здавалося, навколо його голови ось-ось засяє німб.

— Тоді чому б тобі не розлучитись зі мною? — спитала вона.

¹ Ностальгія за брудом (*фр.*), у значенні «сум за своїм низьким походженням», цитата з п'єси Еміля Ож'є «Шлюб на Олімпі» (1855).

— Ні! Ти можеш іти куди завгодно, але я не дам тобі розлучення, — тупо промовив він.

— Чому?

Він мовчав, затаївшись із твердолобою впертістю ідіота.

— І ти навіть дозволиш, щоб дитина офіційно вважалася твоєю, твоїм спадкоємцем? — спитала вона.

— Дитина мене не хвилює.

— Але якщо це буде хлопчик, він офіційно успадкує твій титул і Рагбі.

— Мене це не хвилює, — повторив він.

— Але мусить хвилювати! Я зроблю все можливе, щоб дитина офіційно не вважалася твоєю. Для мене буде набагато краще, щоб її вважали незаконною — і моєю, навіть якщо не Мелорза.

— Роби, як вважаєш за потрібне.

Він був незворушний.

— І ти не даси мені розлучення? — спитала вона. — Ти можеш скористатися ім'ям Дункана. Він не проти.

— Я ніколи не дам тобі розлучення, — мовив він — як викарбував.

— Але чому? Бо я цього хочу?

— Бо я сповідую свої власні переконання, а в необхідності розлучення я не переконаний.

Це була марна справа. Вона піднялася нагору і розповіла Хільді про свою поразку.

— Давай завтра поїдемо, — сказала Хільда, — і нехай він прийде до тями.

Тому Конні провела ніч за пакуванням своїх особистих речей. Вранці вона відправила багаж на станцію, не повідомивши Кліффорда. Вона вирішила побачити його, тільки щоб попрощатись, перед ланчем.

Але з місіс Болтон вона поговорила.

— Я хочу попрощатися з вами, місіс Болтон, ви знаєте чому. Я вірю, що ви не будете про це говорити.

— О, покладіться на мене, моя леді, хоча це й дуже сумно для нас для всіх. Та сподіваюся, ви будете щасливі з іншим джентльменом.

— Інший джентльмен — це містер Мелорз, і я кохаю його. Сер Кліффорд знає. Але ви нікому нічого не кажіть. І якщо колись сер Кліффорд виявить бажання розлучитись зі мною, дайте мені знати, добре? Я хочу стати законною жінкою чоловіка, якого люблю.

— То й станете, моя леді. О, ви вже покладіться на мене. Я вірно служитиму серу Кліффорду і вам так само, бо, як на мене, ви обоє праві, кожен по-своєму.

— Дякую! Подивіться, я хочу вам подарувати оце... можна?

Отже, Конні ще раз покинула Рагбі й поїхала з Хільдою до Шотландії. Мелорз подався на село, робити на фермі. Вони вирішили, що він має отримати розлучення, незалежно від того, чи Конні отримає своє. І упродовж шести місяців він навчатиметься фермерської праці, бо, може, вони з Конні згодом заведуть маленьку ферму, і він буде нею займатися. Бо йому потрібна праця, хай навіть тяжка праця, і він має жити з власних коштів.

І вони чекатимуть, поки прийде весна, поки народиться дитина, поки знову настане літо.

«Ферма Грендж Олд-Генор, 29 вересня»

Мене влаштував сюди Річардс, інженер тутешньої вугільної компанії, якого я знаю ще з війни. Ця ферма належить вугільній компанії Баталера й Смітгема, вони вирощують тут сіно й овес для поні. А ще тут є корови і свині, і вся інша живність, і я отримую тридцять шилінгів на тиждень. Роулі, наш фермер, доручає мені різну роботу, так що я маю дечого навчитись до наступного Різдва. Про БERTU нічого не чути. Я й гадки не маю, чому вона не з'явилася на судове засідання і де вона віється зараз. Але думаю, що в березні стану вільним. А ти не турбуйся щодо сера Кліффорда. Він сам захоче від тебе звільнитись. Якщо він лишає тебе у спокої, це теж добрий знак.

Я живу в маленькому будиночку на Енджін-Роу, цілком пристойне місце. Хазяїн — машиніст у Гай-Парк, високий бородань, ревний парафіянин; його жінка — ма-

ленька пташка із тих, що залюблені у все шляхетне та королівську Англію. Їхній єдиний син загинув на війні, і вони досі не відійшли від цього удару. Ще в них є донька, довгомиза розтелепа, що готується у шкільні вчительки, а я їй часом допомагаю в навчанні, так що в нас тут все по-родинному. Вони дуже порядні люди, навіть занадто добрі до мене. Я тут, мабуть, стану ще зманіженишим за тебе.

Робота на фермі мені подобається. Вона не вельми надихає, але я їй не потребую натхнення. Я звик до коней і до корів, у них є щось лагідне, що мене заспокоює. І коли я сиджу біля корови та тримаю її за дійки, то почуваюся дуже затишно. Тут шість корівок герефордської породи. Ми вже зібрали овес, і ця робота мені також була до смаку, незважаючи на мозолі на руках та дощ, що гатив без упину. На людей я також не дуже зважаю, хоч і поладнав з ними добре. Багатьох речей можна просто не помічати.

Шахти працюють погано; це шахтарський район, подібний до Твершелу, тільки трохи гарніший. Я іноді сиджу у «Веллінгтоні» та розмовляю з людьми. Вони багато нарікають, але нічого не збираються змінювати. Як кажуть, у шахтарів з Нотс-Дербі серце на місці. Але решта їхнього організму перебуває не на місці — у світі, якому вони не потрібні. Вони мені подобаються, але не дуже: їм бракує бійцівського запалу. Вони багато говорять про націоналізацію королівської власності, про націоналізацію промисловості як такої. Але не можна націоналізувати вугілля і залишити осторонь інші галузі промисловості, як вони того хочуть. Також вони говорять про нові шляхи використання вугілля — те, чим займається сер Кліффорд. Це може допомогти, але не вирішує усієї проблеми. Адже будь-яку продукцію треба продавати. А люди стають пасивними. Вони відчують, що весь світ ніби проклятий, і, напевне, це справді так. А вони прокляті разом з ним. Дехто з молодих говорить про Радянський Союз, проте не дуже переконливо. Ніхто ні в чому не переконаний, крім того, що

ми по вуха в багні. Навіть за радянської влади вугілля треба продавати — ось в чому річ.

Ми маємо численне промислове населення, і його треба годувати, тому ця клята вистава триватиме далі. Жінки базикають ще більше за чоловіків і виглядають трохи впевненіше. Чоловіки зовсім охляли, вони усюди вбачають загрозу і поводяться так, ніби нічого не можна вдіяти. Але, зрештою, ніхто не знає, що можна вдіяти, хоч і говориться про це багато. Молоді бісяться, коли не мають грошей на розваги. Все їхнє життя тримається на можливості витратити гроші, а грошей зараз нема. Ось тобі й наша цивілізація, і наша освіта: прищепити людям постійну грошову залежність, потім відібрати в них гроші. Шахти працюють два дні, точніше, два з половиною дні на тиждень, і немає жодного натяку, що до зими щось покращиться. Це значить, що чоловік має утримувати сім'ю на двадцять-тридцять шилінгів тижневого заробітку. Жінки лютують найбільше.

Якби тільки можна було їм сказати, що жити і витратити гроші — це не одне й те саме! Але нічого не вийде. Якби їх навчили жити замість того, щоб заробляти й витрачати гроші, вони б вели щасливе життя і на двадцять п'ять шилінгів. Якби чоловіки носили яскраві червоні штани, як я тобі казав, вони б не думали стільки про гроші; якби вони могли погопцяти у танку та погорлати пісень, та причепуритися, — це коштувало б їм небагато грошей. І вони б звеселили жінок, та й самі мали б із них втіху. Їм треба навчитися бути гарними, співати й танцювати гуртом, і гарно порізьбити лави, на яких вони сидять, і помережити візерунками свій одяг. Тоді гроші не будуть їм потрібні. І це — єдиний шлях до вирішення промислової проблеми: привчити людей жити у красі, без потреби витрачати гроші. Але це неможливо. Їхній розум втиснено в одну загальну колію. І вони навіть не намагаються мислити — бо не зможуть. Вони мають бути живими, жвавими і вклонятися Пану. Він — єдине божество, якому люди вклоняться довіку. Хто хоче, може сповідувати вищу релігію, але лишіть людям їхню поганську віру.

Та шахтарі — не язичники, вони далекі від цього. Вони — похмура, мертва людська маса; мертві для жінок, мертві для життя. Молоді гасають на мотоциклах з дівчатами і танцюють під джаз, коли вдасться. Але вони мертві. І їм треба грошей. Гроші отруюють тебе, коли ти їх маєш. А як не маєш — прирікають на голодну смерть.

Мабуть, ти стомилася від цієї балаканини. Та я не хочу говорити про себе, бо зі мною нічого й не трапляється. Мені не хочеться забагато думати про тебе, думки змішуються до купи. Але, звичайно, я живу зараз лише заради того, щоб ми з тобою були разом. Мені справді страшно. Я відчуваю дихання сатани в повітрі, і він намагається нас подолати. Чи навіть не сатана, а Молох, — а він, зрештою, лише воля людської маси, що бажає грошей і ненавидить життя. Так це чи ні, а я відчуваю, як він простягає свої зажерливі шупальця до будь-кого, хто намагається жити не заради грошей. Наступає лиха година, людоньки, йде лиха година! Якщо все так і триватиме далі, майбутнє не принесе з собою нічого, окрім смерті й руїни. Іноді мені стає справді моторошно — адже ти збираєшся народити дитину. Але не хвилюйся. За будь-якої лихої днини живі квіти залишаються живими — і не згасає любов жінки. І ця лиха година не зможе вбити в мені бажання бути з тобою, не зможе загасити маленького вогника, що спалахнув між нами. Наступного року ми будемо разом. І, хоч мені страшно, я вірю, що ти будеш зі мною. Чоловік має боротись за кращу долю і в щось вірити. Майбутнє не можна змінити інакше, як вірою в кращу частку власного «я» і в силу, що стоїть за ним. Тому я вірю у малий вогник між нами. Для мене це зараз — єдина річ у всьому світі. В мене немає друзів, жодного справжнього друга. Тільки ти. І наш маленький вогник — це єдине, що я люблю в житті. Буде ще й дитина, а це — те, що її створило. Ви моя Свята Трійця: я, ти і малий троїстий вогник між тобою та мною. Стара Трійця не така вже й правильна — то звучить якось надто пишно. А малий Троїцький племінець між нами просто каже: я тут! Ось у що я вірю і буду вірити — незважаючи

на всіх Кліффордів та Берт, вугільні компанії, уряди й людську масу з жадобою грошей.

Тому я, власне, й не люблю думати про тебе. Це тільки мучить мене, а тебе не втішить. Я не хочу, щоб ти була далеко від мене. Адже, ремствуючи, я лише гаятиму час. Терпіння! Це моя сорокова зима. І в жодній із прожитих зим я вже не зможу змінити нічого. Але цієї зими мене зігріватиме наш малий Троїцький вогник — і я спокійний. Я не дозволю людському подихові його загасити. Я вірю у вічну таїну, що оберігає навіть життя квітки. І навіть якщо ти в Шотландії, а я — у Мідленді й не можу обійняти тебе зараз, — в мене є щось від тебе. Моя душа тріпоче разом з твоєю у святому вогні, який ми запалили удвох. Ми запалили вогонь життя. Навіть квіти народжуються до життя від зв'язку між сонцем і землею. Але для цього потрібні терпіння і час.

Тому зараз я люблю цноту, бо це — спокій, дарований тілесним коханням. Мені подобається жити у цноті. Вона потрібна нам, як проліскові — сніг. Я люблю цноту, бо це пауза в нашому коханні — білий пролісок, на який обернулося наше легке полум'я. А коли прийде весна, ми зігріємо його, і воно знову засяє теплим вогнем. Та ще не час! Зараз час бути цнотливим, і це також добре — немов цілющий потік омиває душу. Мов свіжий дощ. Я люблю цноту, бо вона — мов чисте джерело між нами двома. Яке мізерне чоловіче джигунство! Яка нікчемність — бути донжуаном, що нездатний віднайти спокій ні в живому полум'ї кохання, ні в тихих водах цноти!

Стільки слів — це від того, що не можу доторкнутись до тебе. Якби я міг спати, тримаючи тебе в обіймах, чорнила б висохли. Ми могли б бути цнотливими разом, так само, як кохатися. Але нам доведеться деякий час пожити окремо, і я думаю, це мудре рішення. Якби тільки мати якусь певність.

Не бійся, не бійся, ми не здамося. Ми віримо у наш малий вогник і в безіменного бога, що захищає його від вітру. І тут, зі мною, так багато від тебе — шкода лишень, що не все.

Не бійся сера Кліффорда. Якщо ти не отримувеш від нього звістки — не бійся. Він нічого не зможе тобі зробити. Зачекай — і він сам захоче від тебе звільнитись. А якщо ні — ми придумаємо, як звільнитись від нього. Але він захоче. Врешті-решт він захоче виплюнути тебе, бо ти стоїш йому поперек горла.

Ну от, тепер ніяк не можу скінчити своє писання до тебе.

Але більша частка нас обох — разом, і за це ми будемо стояти, тримаючи курс на майбутню зустріч. Джон Томас бажає «на добраніч» леді Джейн — трохи похнюплений, але з надією в серці».

ПРИМІТКИ

С. 22. *Баронет* — аристократичний титул, що передає барону, передається у спадок синові.

Бонд-стріт — вулиця розкішних магазинів у центральному районі Лондона.

С. 23. *Прерафаеліти* — група англійських художників та поетів середини XIX століття, що відроджували мистецтво дорафаелівського часу (часів Середньовіччя й раннього Відродження), захоплюючись його природністю та прозорістю у деталях.

Фабіанці — члени фабіанського товариства англійської реформістської організації (заснованої 1884 року), названої на честь римського полководця Фабія Максима, прихильника очікувальної тактики. Фабіанці пропагували еволюційно-реформістський шлях розвитку суспільства.

С. 26. *...загубили шилінг, а знайшли шість пенсів.* — Англійський шилінг дорівнює дванадцяти пенсам. Популярний вислів, що означає розчарування.

С. 28. *Кітченер*, Гораціо Герберт (1850—1916) — британський фельдмаршал, очолював війська в англо-бурській війні. У 1914—1916 роках військовий міністр.

С. 29. *Англійські «томмі»* — збірна назва для британських солдатів, скорочено від «Рядовий Томмі Аткінз», що використовувалась для всіх британців призовного віку.

Ллойд-Джордж, Девід (1863—1945) — прем'єр-міністр Великої Британії у 1916—1922 роках.

Боттомлі, Гораціо (1860—1933) — журналіст, фінансист, член парламенту, який накопичував і втрачав величезні гроші через зухвалі спекуляції, «прославився» шахрайством і гучними промовами під час Першої світової війни. Заснував і видавав щотижневик «Джон Булл» (1906—1929), у якому різко критикував романи Д. Г. Лоуренса «Закохані жінки» (1921) і «Коханець леді Чаттерлі» (1928—1929).

С. 33. *Методисти* — члени протестантської секти, що виникла на початку XVIII століття в Англії, а наприкінці XIX століття перетворилась на самостійну церковну організацію, що заклика-

ла до методичного, неухильного виконання християнами своїх релігійних обов'язків.

С. 45. *...по копіях Ренуара і Сезанна...* — П'єр Огюст Ренуар (1841—1919) і Поль Сезан (1836—1906) — французькі художники-імпресіоністи.

С. 51. *«Une immense esperance a traversé la terre» (фр.)* — «Велика надія пройшла по землі», цитата з поетичного твору Альфреда де Мюссе (1810—1857), французького поета-романтика.

С. 59. *Благословенний будь зв'язок, що породив серця...* — переклад перші рядки гімну Джона Фосетта (1740—1817).

С. 60. *Протагор* (бл. 490 — бл. 420 до н. е.) — давньогрецький філософ, провідний софіст.

Алквіад (бл. 450—404 до н. е.) — афінський стратег.

С. 61. *...ніби раптом заговорила віслиця...* — У біблейській міфології віслиця провидця Валаама раптом заговорила до свого господаря. Вираз використовується в іронічному сенсі стосовно людини, що несподівано заговорила.

С. 64. *Якщо вони не ласкаві до мене, яке мені діло, чи хороші вони?* — рядки з поезії «Рішення коханця» Джорджа Візера (1588—1667).

Хільдебранд — Папа Григорій VII (1021—1085), був ченцем, мирське ім'я Хільдебранд. Він підтримував закон celibату для священників.

С. 65. *Цей ліс був рештком тієї величезної діброви, де полював Робін Гуд...* — Тут і далі алюзії до середньовічних легенд про благородного розбійника Робіна Гуда, що обкрадав багатих у хащах Шервудського лісу і віддавав гроші бідним.

С. 85. *Чарльстон* — популярний рухливий танець, запроваджений у 1923 році.

...древньою, як Мафусаїл... — біблійний міфічний патріарх Мафусаїл прожив 969 років. У переносному значенні означає три-валє життя, довголіття.

С. 90. *Джеймс*, Генрі (1843—1916) — англо-американський письменник.

С. 93. *«Йди на вулиці і на перехрестя Єрусалимські й подивися, чи знайдеш ти чоловіка»* — книга Ієремії, 5:1.

С. 106. *...отих надгробків з каррарського мармуру...* — Найвідоміший вид італійського мармуру сніжно-білого кольору для виготовлення скульптур і монументальних архітектурних споруд.

С. 109. *Канни, Біарріц* — французькі курорти на узбережжі Середземного моря.

С. 115. *«Кропили не торкайся... бо пута кохання не розірвати»* — слова з пісні (1840) на слова англійського письменника-романтика Вальтера Скотта (1771—1832).

С. 116. *«Все повернеться, та не для мене засяє день та ніжне світло вечорів та ранків».* — Джон Мільтон (1608—1674), «Втрачений рай», III, 41—42.

С. 117. «*О, блідість склепінь і колонад*» — рядок з поезії «Сад Прозерпіни» А. Ч. Свінберна (1837—1909).

«*І ти народишся знову!*» — Євангеліє від Іоанна, 3:7.

Персефона — у давньогрецькій міфології богиня підземного царства і родючості землі, дочка Зевса і Деметри, дружина Аїда, символ щорічного пробудження рослинності.

Авесалом — третій син короля Давіда. Тікаючи від переслідувачів, він їхав на мулі, але його довге волосся заплуталося у гілках дуба, Авесалом повис у повітрі і загинув. (Див.: Царствування, кн. 2, 8:9).

С. 124. «*Солодші за вії Юнони*» — цитата з твору В. Шекспіра «Зимова казка»; Юнона — в давньоримській міфології богиня неба, покровителька шлюбу, охоронниця жінок, дружина Юпітера. Алюзія на «Зимову казку» В. Шекспіра.

Єлизаветинські вірші — умовна назва творів англійських поетів, які творили наприкінці XVI — на початку XVII століття, в останні 20 років правління королеви Єлизавети I і перше десятиліття правління Якова I.

С. 126. «*Ти — незаплямована наречена тиші*» — слова з поезії Джона Кітса (1795—1821) «Ода до грецької вази» (1820).

С. 135. «*Це були місє Гаскел, Джордж Еліот і міс Мітфорд в одній особі*». — Гаскел Елізабет (1810—1865), Джордж Еліот (Мері Енн Еванс) (1819—1880), Мері Рассел Мітфорд (1787—1855) — англійські письменниці, що писали про сільське життя.

С. 138. «*Сван і Едгар*» — відомий універмаг на площі Піккаділлі.

С. 139. *...слухають балачки червоних.* — Комуністична партія Великої Британії була заснована у 1921 році. Вона підтримувала боротьбу шахтарів за покращення умов праці та за націоналізацію виробництва.

С. 145. *Ахіллес* — герой давньогрецької міфології, учасник Троянської війни. За міфом, єдиним вразливим місцем на тілі Ахіллеса була п'ята. Переносно Ахіллесова п'ята — найвразливіше місце.

С. 146. *Завів радіо — це було досить дорогою забавкою...* — У лютому 1924 року компанія Марконі вперше запровадила радіотрансляцію; радіостанція Бі-Бі-Сі розпочала свою роботу з листопада 1922 року.

С. 176. *Бути палкою вакханкою, шалено мчати крізь лісові хащі, викликаючи Вакха...* — Вакх (Бахус) — в античній міфології бог виноробства і веселощів.

С. 178. *...справжній тобі сер Френсіс Дрейк.* — Дрейк, Френсіс (1540—1596) — англійський мореплавець, віце-адмірал, керівник піратських експедицій у Вест-Індію. Здійснив друге кругосвітнє плавання. У 1588 р. фактично керував англійським флотом у розгромі «Непереможної Армади» (іспанського флоту).

С. 178. *Расін*, Жан (1639—1699) — французький драматург, представник класицизму.

С. 179. «*Бо не мала вона ні рук, ні очей, ні золотого багатства волосся...*» — рядки з поезії «Пілігрими» Свінберна.

С. 181. «*Бо хто пізнає таємницю волі, той і над янголами має владу*». — Д. Г. Лоуренс звертається до епіграфа до новели Е. А. По «Лігеія».

С. 189. *Чінквіченко* — італійська назва XVI століття, період розквіту культури високого Відродження.

Сер Едвін Ландзеер (1802—1873) — популярний художник, автор картин про тварин.

Хант, Вільям Генрі (1790—1864) — англійський художник, відомий як автор натюрмортів з фруктами, овочами, птахами та їхніми гніздами; відоме його прізвисько Хант пташиних гнізд.

С. 191. *Вікторіанська епоха* — умовна назва часів правління королеви Вікторії (1837—1901).

С. 197. «*Весела Англія*» — назва музичної комедії (1902) Едварда Германа про часи правління Єлизавети I, визначені автором як Золотий вік.

С. 200. *Англія, моя Англія!* — назва оповідання Д. Г. Лоуренса (1915) і збірки оповідань (1921).

...*маєтки часів доброї королеви Анни і Тома Джонса*. — Королева Анна (1655—1714), роки правління 1702—1714; Том Джонс — головний герой роману «Історія Тома Джонса, знайди» (1749), твір англійського письменника Генрі Філдінга (1707—1754).

С. 201. *Георгіанський стиль* — стиль в архітектурі за часів правління Георга V (1910—1936).

С. 204. *Король Едуард* — Едуард II, спадкоємець королеви Вікторії, роки його правління 1901—1910.

С. 205. ...*ставить тебе вище за сестру Кейвел!* — Едіт Кейвел (1865—1915) — англійська медсестра, героїня Першої світової війни. Очолювала Брюссельський госпіталь, коли німці захопили Бельгію. Допомогала пораненим врятуватися, переправляючи їх через голландський кордон. Німці її стратили у 1915 році.

С. 206. *Справжній «Ліптон»* — сорт чаю, названий на честь Томаса Ліптона (1850—1931), власника магазинів у Глазго, де продавали чай удвічі дешевше; крім того, купець запровадив фасування чаю в одноразові пакетики.

«*Roman de la rose*» — французький «Роман про троянду», середньовічний роман (XIII ст.) Гійома де Лорріса і Жана де Мена, що відрізнявся світським світоглядом, проникливістю думки, енциклопедичністю.

С. 207. «*Тут винні, любий Бруте, не зірки. А ми самі — бо звукли плазувати*» — В. Шекспір, «Юлій Цезар».

С. 219. *Мопассан*, Гі (1850—1893) — французький письменник.

С. 227. *Платон* (? 428 — ? 348 до н. е.) — давньогрецький філософ, учень Сократа, засновник Академії в Афінах. Вчення Платона — перша класична форма об'єктивного ідеалізму.

С. 229. *Святий Франциск* — св. Франциск Ассізький (1181—1226), італійський проповідник, засновник ордену Францисканців, що проповідували відмову від багатства і сімейного життя.

С. 231. *...раби за часів Нерона*. — Нерон (37—68 н. е.) — римський імператор і тиран з 54 року, відомий надзвичайною жорстокістю, вважаючи себе геніальним актором.

С. 233. *...прошепотіти Єві свою згубну таємницю* — алюзія на сюжет поеми Дж. Мільтона «Втрачений Рай».

С. 234. *«О Капітане, мій Капітане, ми здолали наш довгий шлях!»* — рядки з поезії Уолта Вітмена «О Капітане, мій Капітане!».

С. 245. *«Хизуватись грошима, мов ... Шибер»* — від нім. Schieber — спекулянт.

С. 246. *Пруст*, Марсель (1871—1922) — французький романист, основний твір — роман у семи частинах «У пошуках втраченого часу» (1913—1927).

С. 252. *«Нас заносило аж до Персеполіса й Тімбукту»*. — Персеполіс — давня столиця Персії, зруйнована Александром Македонським у 330 р. до н. е. Тімбукту — давнє африканське місто, розташоване у центральному Малі посеред пустелі Сахари. Мелорз використовує ці назви, щоб передати романтичний та інтелектуальний настрій стосунків.

С. 264. *Джон Томас* — за словами Д. Г. Лоуренса, одна з назв пеніса; також зустрічається в оповіданні письменника «Сплатіть проїзд» та у романі «Кенгуру».

С. 271. *«...кожне покоління народжує ще більш кроляче покоління, з кишками із індійської гуми і бляшаними пиками. Люди з бляхи!»* — «Кроляче покоління» автор асоціює із твором Сінклера Льюїса (1885—1951) «Кролик» (1922). Цей роман Лоуренс обговорює на сторінках свого есе «Майбутнє роману» (1923); образ «Людей з бляхи» близький до «роботів» з п'єси Карела Чапека «Р.У.Р.» (1920).

С. 272. *Аутодафе* — від португ. «акт віри», оголошення і виконання вироків інквізиції, зокрема спалення на вогнищі.

«Змія жере сама себе...» — Змія, що кусає свій хвіст, — символ вічності — один з найулюбленіших образів Д. Г. Лоуренса.

«У Рагбі будуть гавкати скажені пси, а в Тевершельському кар'єрі — бігати здичавілі шахтарські поні!» — Мелорз перефразував поетичні рядки Томаса Грея (1716—1771).

С. 279. *«...це Мойсей в очереті»*. — Мойсей у біблійській міфології — пророк ізраїльських племен, під час знищення за наказом фараона єврейських немовлят-хлопчиків мати Мойсея пустила сина у корзині за течією Нілу, потім його знайшли в очереті.

С. 283. «*Лицар Палаючого Товкача*» — назва комедії Френсіса Бомонта (1608).

С. 285. «*Прощавай, прощавай, моя квітко!*» — слова з популярної у 1904 році пісні.

С. 287. «...*самотню й пополотнілу з переляку*» — алюзія на поетичний рядок Джона Кітса з твору «Прекрасна дама дякує» (1819).

С. 296. *Афіна-Паллада* — у давньогрецькій міфології богиня війни, перемоги, родючості; згодом — богиня мудрості, покровителька наук і ремесел.

С. 307. *Абеляр*, П'єр (1079—1142) — французький філософ, богослов і поет. У суперечці про природу універсалій розвинув учення концептуалізму. Палке кохання Абеляра до Елоїзи мало трагічний фінал — вони стали ченцями. Трагічна його історія зображена в автобіографії Абеляра «Історія моїх нещастя».

С. 310. *Британська Колумбія* — провінція на південному заході Канади.

С. 316. ... *мов святий Бернар*. — Бернар Клервоський (1091—1153) — католицький святий, видатний містик Середньовіччя, радник пап і королів.

С. 318. *Чоджіа* — місто в Італії на узбережжі Венеціанської затоки.

С. 320. *Лідо* — острів з пляжами на східному боці Венеціанської лагуни.

С. 327. *Коті* — відома парфумерна марка.

С. 331. *Челліні*, Бенвенуто (1500—1571) — італійський скульптор, ювелір, письменник, автор «Спогадів Бенвенуто Челліні» (1558—1566).

...*кожна з наших нонконформісток — неприступна Жанна д'Арк*. — Нонконформісти — члени англійських церковних організацій (пресвітеріанці, методисти та ін.), що не визнавали вчення державної англіканської церкви.

«*Те, що наш шановний лісник має деякий раблезіанський відтінок, робить його страхітливішим від убивці на зразок Кріппена*». — Франсуа Рабле (1483—1553) — сатирик, автор «Гаргантюа і Пантагрюєля», раблезіанський — у значенні життєрадісний, надчуттєвий; Кріппен — американець, доктор Х. Г. Кріппен (1862—1910), отруїв свою дружину у 1910 р., був спійманий на борту атлантичного лайнера. Для його затримання вперше поліція використала радіоповідомлення. Ця справа мала всесвітній розголос.

Маркіз де Сад (1840—1914) — французький письменник, що зображував сексуальні фантазії.

...*дон Родріго в іспанській баладі*... — з твору «Каяття дона Родеріка», надрукованого у книзі «Давні іспанські балади: історичні та романтичні» (1823). Для спокути гріха статевого акту Родерік своє ліжко перетворив на труну, де тримав двоголового змія, який однією пащею кусав геніталії чоловіка, а другою — його серце.

С. 354. *Вулкан* — у давньоримській міфології бог вогню.

Венера — давньоримська богиня кохання та жіночої вроди.

С. 357. «*Мов та леді у вірші Теннісона, він мусив плакати — або померти*» — алюзія до поезії Теннісона «Принцеса» (1850).

С. 369. *Пан* — у давньогрецькій міфології бог лісів, пізніше — покровитель пастухів та мисливців.

С. 370. *Молох* — у релігії фінікійців бог природи, сонця. У жертву Молоху спалювали живцем людей. Його ім'я стало символом ненажерливої сили.

З М І С Т

Девід Герберт Лоуренс та його утопія «легкого полум'я». <i>Н. Жлуктенко</i>	3
--	---

КОХАНЕЦЬ ЛЕДІ ЧАТТЕРЛІ

Розділ перший	21
Розділ другий	31
Розділ третій	40
Розділ четвертий	52
Розділ п'ятий	65
Розділ шостий	82
Розділ сьомий	98
Розділ восьмий	116
Розділ дев'ятий	130
Розділ десятий	146
Розділ одинадцятий	189
Розділ дванадцятий	210
Розділ тринадцятий	226
Розділ чотирнадцятий	247
Розділ п'ятнадцятий	267
Розділ шістнадцятий	286
Розділ сімнадцятий	313
Розділ вісімнадцятий	335
Розділ дев'ятнадцятий	355
Примітки. <i>Н. Глінка</i>	373

Літературно-художнє видання

Серія «Бібліотека світової літератури»

ЛОУРЕНС Девід Герберт
КОХАНЕЦЬ ЛЕДІ ЧАТТЕРЛІ

Роман

Переклад з англійської

Головний редактор *О. В. Красовицький*
Відповідальна за випуск *Г. С. Таран*
Художній редактор *О. А. Гугалова*
Комп'ютерна верстка: *І. Л. Цибульник*
Коректор *А. М. Гоначенко*

Підписано до друку 21.11.16. Формат 84×108 ¹/₃₂.
Умов. друк. арк. 20,16. Облік.-вид. арк. 19,7.
Тираж 800 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3194 від 22.05.2008

Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: market@folio.com.ua
Інтернет-магазин:
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 3194 від 22.06.2008

Лоуренс Д. Г.

Коханець леді Чаттерлі: роман / Девід Герберт Лоуренс; пер. з англ. Д. О. Радієнко; передм. Н. Ю. Жлуктенко; прим. Н. В. Глінки; худож.-оформлювач Н. В. Владимірова. — Харків: Фоліо, 2017. — 382 с. — (Б-ка світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-5103-5

(Б-ка світ. літ-ри).

ISBN 978-966-03-7685-4.

Девід Герберт Лоуренс (1885—1930) — англійський письменник початку ХХ століття, відомий перш за все своїми психологічними романами. Найкращий з них — «Коханець леді Чаттерлі», з якого почалася європейська еротична література. Цей твір приніс авторі найбільший успіх і найгірше розчарування. Його публікація в 1928 році викликала обурення в пуританської Англії, де секс вважали гріхом, брудною справою, а відвертий опис еротичних сцен — майже злочином. У романі розповідається про життя пари вищого світу Чаттерлі. Він — аристократ-інвалід, вона — молода леді, яка не має задоволення в сексі й вже втратила надію на материнство через каліцтво чоловіка, — закохується в лісника. Вічна тема: любов, пристрасть, зрада, обов'язок... Лоуренс спокусився на святе святих — «зламав» у своїй книжці всі станові відмінності. Роман був визнаний у Великій Британії аморальним, його заборонили, а готовий тираж вилучили й знищили. І лише в 1960 році після гучного судового процесу, який сколихнув всю країну, книгу реабілітували.